

ВИДАВНИЦТВО
РАНОК

Інтернет-
підтримка

О. І. Борзенко, О. В. Лобусова

8

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

О. І. Борзенко, О. В. Лобусова

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

підручник для 8 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Харків
Видавництво «Ранок»
2016

УДК [821.161.2:37.016](075.3)

ББК 83.3(4Укр)я72

Б82

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

(наказ Міністерства освіти і науки України від 10.05.2016 №491)

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Експерти, які здійснили експертизу цього підручника під час проведення конкурсного відбору проектів підручників для 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів і зробили висновок про доцільність надання підручнику грифа «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України»:

Н. М. Цімар, Гвардійський навчально-виховний комплекс «Загальноосвітня школа І—ІІІ ст., гімназія» Хмельницького району Хмельницької області, учитель, старший учитель;

С. Р. Молочко, Чернігівський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти імені К. Д. Ушинського, старший викладач кафедри філологічних дисциплін та методики їх викладання, методист відділу суспільно-гуманітарних дисциплін, учитель-методист;

В. Г. Сухенко, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця, заступник завідувача кафедри українознавства, кандидат філологічних наук, доцент.

Борзенко О. І.

Б82 Українська література : підруч. для 8 класу загальноосвітн. навч. закл. / О. І. Борзенко, О. В. Лобусова.— Харків : Вид-во «Ранок», 2016.— 304 с. : іл.

ISBN 978-617-09-2876-4.

Підручник створено відповідно до програми «Українська література. Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 5—9 класи» (зі змінами, внесеними у 2015 році). Усі художні твори розглядаються в розділах «Усна народна творчість», «Світ української поезії», «Українська національна драма», «Прозова творчість українських письменників», «Український гумор». У межах розділів подані підрозділи, які включають коротку біографічну довідку про письменника, текст (або фрагмент) програмового твору, його аналіз, здійснений відповідно до найновіших досягнень літературознавства і з урахуванням вікових можливостей учнів, а також систему завдань, яка надає змогу організувати навчальний процес на засадах дитиноцентризму, особистісно-орієнтованого підходу до навчання.

Підручник призначений для учнів 8 класу загальноосвітніх навчальних закладів.

УДК [821.161.2:37.016](075.3)

ББК 83.3(4Укр)я72

Інтернет-підтримка
Для користування електронними додатками до підручника увійдіть на сайт interactive.ranok.com.ua

Служба технічної підтримки:
тел. (098) 037-54-68
(понеділок–п’ятниця з 9⁰⁰ до 18⁰⁰)
E-mail: interactive@ranok.com.ua

© О. І. Борзенко, О. В. Лобусова, 2016

© Г. М. Пурей, іл., 2016

© О. С. Юхтман, іл., макетування, 2016

© ТОВ Видавництво «Ранок», 2016

ISBN 978-617-09-2876-4

Слово до читачів

Для багатьох із нас задоволення потреби в прекрасному є важливою умовою існування. Література допомагає нам пізнавати красу, розвивати мистецький смак. Завдяки художньому слову ми розкриваємо нові грані власного «я», долучаємося до національної культури, переймаємо склад мислення та ідеали свого народу.

Мистецтво не пропонує нам готових рецептів, а лише залучає до співпереживання й роздумів, що можуть впливати на прийняття важливих рішень.

Підручник, з яким ви ознайомитеся, містить досить різні фольклорні та літературні твори. Вони супроводжуються належним навчальним матеріалом: відомостями про письменників, характеристиками важливих художніх явищ, визначеннями понять із теорії літератури, питаннями й завданнями. Усі ці матеріали становлять цілісний навчальний комплекс, що створює умови для найбільш ефективного усвідомлювання прочитаного, розвитку інтересу до художньої літератури, до читання загалом.

Цікаві факти, різні оцінки мистецьких явищ ви знайдете в рубриках «Україна і світ», «Актуальна цитата». Ці додаткові відомості залучені з метою розширити ваше уявлення про українську літературу, її роль у культурі світу, запропонувати різні погляди на творчість письменника.

Ви — майбутнє нашої країни. Піклуючись про вас, держава висуває певні вимоги до рівня освіти. Ці вимоги визначені в Державному стандарті базової повної загальної середньої освіти і програмах, відповідно до яких укладаються підручники. Ми визнали доцільним ознайомити вас із цими вимогами. Тому на початку кожного розділу підручника подали перелік основних знань, умінь і навичок, яких мають набути восьмикласники, опрацьовуючи тему. Сподіваємося, що це допоможе вам визначити власну мету навчання й досягти її.

Пам'ятайте, що найкращі результати в будь-якій справі досягаються завдяки діалогу і співпраці. Саме тому надзвичайно важливо, щоб ви не залишалися пасивними й байдужими, а повсякчас брали активну участь у пошуках відповідей на запитання, які ставлять перед читачами літературні твори. Не бійтеся дискутувати, висловлювати власні думки, навіть якщо вони розходяться з тими, що представлені в підручнику. Саме в пошуках, обговоренні та дискусіях народжується істина. Щоб уміти відстоювати свою позицію, слід привчити себе уважно читати та аналізувати літературні твори.

Допоможуть вам у цьому запитанні та завданні, які ми згрупували за такими рубриками:

- ..... **Опрацьовуємо прочитане** .....
- ..... **Ділимося читацьким досвідом** .....
- ..... **Досліджуємо самостійно** .....
- ..... **Аналізуємо художній твір** .....
- ..... **Читаємо виразно** .....
- ..... **Запрошуємо до дискусії** .....
- ..... **Порівнюємо твори різних видів мистецтва** .....
- ..... **Виявляємо творчі здібності** .....
- ..... **Готуємо проєкт** .....
- ..... **Повторюємо та узагальнюємо** .....

Біля деяких завдань ви помітите додаткові позначки:

завдання виконати письмово

завдання для парної або групової роботи

завдання підвищеної складності

завдання, для виконання якого варто скористатися матеріалами електронного освітнього ресурсу interactive.ranok.com.ua.

«Увага, інтерактивний конкурс», про умови якого ви дізнаєтеся на сайті interactive.ranok.com.ua.

- завдання на вибір.

Щоб вам було легше орієнтуватися в підручнику, ми розробили систему позначень його окремих розділів:

 Вступ

 Усна народна творчість

 Світ української поезії

 Українська національна драма

 Прозова творчість українських письменників

 Український гумор

 Словник

На електронному освітньому ресурсі interactive.ranok.com.ua ви знайдете багато цікавого додаткового матеріалу.

Успіхів на шляху пізнання!

Вступ

ЩО ТАКЕ ЛІТЕРАТУРА?

Що означає бути читачем? Коли ми беремо до рук книжки, то не завжди замислюємося над цим запитанням. Що ж таке читання — розвага, утомлива праця, захопливе пізнання світу чи марнування часу? Відповідь видається простою: людина не задовольняється лише хлібом щоденним, а потребує також поживи духовної. Художня література, поряд з іншими видами мистецтва, саме й покликана задовольняти наші духовні потреби через отримання естетичної насолоди. Наприклад, нашу потребу в спілкуванні. З рідними та друзями ми обмінюємося думками безпосередньо. Натомість завдяки читанню ми маємо змогу долучитися до творчого діалогу з відомими й невідомими авторами, у творах яких закарбувався багатий духовний досвід не лише нашого народу, а й усього людства.

Звичайно, не тільки література насичує духовне життя людини. Важливими є й інші види мистецтва — музика, живопис, скульптура, театр, кінематограф тощо. Усі вони розрізняються за способом відображення дійсності й засобами, які використовують. Література особлива тим, що послуговується словесним матеріалом, тому її визначають як мистецтво слова.

Пам'ятник засновникам Києва
(В. Бородай,
Н. Фещенко, 1982)

..... Опрацьовуємо прочитане .....

1. Які види мистецтва вам відомі? Які з них приваблюють вас найбільше?
2. Чому літературу називають мистецтвом слова?
3. Як література пов'язана з іншими мистецтвами?

..... Досліджуємо самостійно .....

4. Розгляньте ілюстрацію на с. 5. Пригадайте літописну оповідь «Три брати — Кий, Щек, Хорив і сестра їхня Либідь» у переказі В. Близнеця. Поміркуйте, як в ілюстрації, запропонованій у підручнику, унаочнюється зв'язок різних видів мистецтва. Наведіть власні приклади зв'язку різних видів мистецтва.

..... Ділимося читацьким досвідом .....

- 5. Що означає для вас читання книжки?
- 6. Які книжки ви прочитали останнім часом? Чим вони вас зацікавили?
- 7. Розкажіть про свої літературні захоплення, назвіть улюблених письменників.
- 8. На електронному освітньому ресурсі interactive.ranok.com.ua знайдіть «Літературний огляд». Поміркуйте, що спонукало автора огляду перечитати відомі сторінки української літератури.

ОСНОВНІ ФУНКЦІЇ СЛОВЕСНОГО МИСТЕЦТВА

Головна функція будь-якого мистецтва — *естетична*. Пригадайте свій емоційний стан після прочитання книжки, перегляду фільму, прослуховування пісні, які вам дуже сподобалися. Ви відчували насолоду від побаченого, почутого, пережитого разом із героями твору, як від чогось неймовірно прекрасного. Усе це відбувалося з вами саме завдяки естетичній функції мистецтва, його здатності викликати в нас захоплення красою світу, людських стосунків, бажання знайти ідеал.

Важливою є *пізнавальна* функція художньої літератури. На відміну від науки, яка вивчає світ за допомогою раціонально визначених методів, мистецтво слова пізнає дійсність через систему художніх образів. В емоційно забарвлених образах художня література зберігає та передає багатовіковий культурний досвід наступним поколінням.

Захоплюючись добрими й величними вчинками літературних героїв, читач може переживати піднесення й духовне очищення, яке змінює його на краще, спонукає до самовдосконалення. Так література здійснює ще одну свою функцію — *виховну*.

Усім зрозуміло, що твір не може існувати без автора й читача. У своїх стосунках вони встановлюють особливу художню комунікацію, або ж літературне спілкування. Художнє слово активізує мистецьку уяву читача, оскільки заохочує його до співтворчості. Спочатку автор

своєю діяльністю породжує власний художній світ і пропонує його читачеві. Узавши до рук книжку, читач у процесі сприйняття ніби заново вибудовує цей художній світ у своїй уяві, проходячи особистий, але в чомусь дуже близький до авторського, шлях. У художньому спілкуванні між автором і читачем повною мірою реалізуються всі основні функції словесного мистецтва: людина долучається до прекрасного, засвоює нові знання про світ, визначає орієнтири для саморозвитку.

На околиці
(Т. Шевченко, 1845)

Опрацюємо прочитане

1. Використовуючи пам'ятку №2 на форзаці підручника, складіть план поданого в підручнику тексту «Основні функції словесного мистецтва». За планом підготуйте усну розповідь про функції мистецтва.

Ділимося читацьким досвідом

2. Назвіть твори, які навчили вас цінувати красу природи, людських стосунків, історію свого народу.

ОБРАЗНІСТЬ ЛІТЕРАТУРНОГО ТВОРУ

Мистецтву слова притаманне особливе образне бачення світу. Художній твір становить собою складне поєднання образів — будь-яке явище, у ньому змальоване, може бути визначене як образ. Кожен із таких образів виступає частиною великого цілого — усього художнього твору. Так, зображені в літературному творі люди характеризуються як образи-персонажі, словесні картини природи визначаються як образи-пейзажі, описи помешкання — як образи-інтер'єри тощо.

Іноді письменники створюють зорові, слухові та інші образи. Узагалі ці поняття є доволі умовними, адже, читаючи книгу, ми не бачимо картин і не чуємо безпосередньо якихось звуків — усе це зринає в уяві через відповідні асоціації, що закріплені в нашому культурному досвіді. У творах постають образи людей, подій, предметів, явищ, почуттів, емоцій, природи тощо. Художній твір — це своєрідний образ світу.

Важливими є також образи автора і читача. Під образом автора розуміють «присутність» самого письменника в його творінні (скажімо, у вигляді ліричного героя чи оповідача), під образом читача — колективні читацькі очікування, свідомо або несвідомо враховані автором і відображені в художньому творі.

Особливу роль у мистецтві відіграють образи-символи — художні образи, наділені багатозначністю і здатністю непрямо виражати сутність певного явища. Смысл символу не підлягає конкретному тлумаченню, оскільки він розкривається у співвіднесенні

Художній образ — форма відображення дійсності, узагальнене уявлення про щось, передане в конкретній емоційно-наснаженій формі з позиції певного естетичного ідеалу. У вузкому й більш конкретному значенні — будь-який елемент художнього твору.

Городні квіти
(К. Білокур, 1952)

з образами усього твору й ширше — у зв'язках із національною традицією та культурною пам'яттю людства. Скажімо, хліб-сіль в українській культурній традиції означає гостинність, червона калина — символ життя, краси, материнства, України.

З метою глибшого осягнення художнього твору, як правило, вдаються до його аналізу. Слово «аналіз» у перекладі з грецької мови означає «розклад», «розчленування». Аналізуючи літературний твір, ми розкладаємо його на частини, виділяємо такі компоненти, як тема, ідея, образи персонажів, сюжет, композиція, звертаємося до розгляду художньої мови. Однак слід пам'ятати, що аналіз творів художньої літератури не повинен бути самоціллю. Він лише допомагає краще засвоювати духовний досвід, сконцентрований у книгах, які залучають нас до багатючих культурних надбань людства, сприяють особистісному зростанню, навчають розуміти красу слова.

..... **Опрацьовуємо прочитане** .....

1. Що таке художній образ? Які типи образів ви знаєте?
2. У чому полягає своєрідність образів-символів?
3. Доведіть, що художній твір є складним поєднанням образів.

..... **Ділимося читацьким досвідом** .....

4. Які образи-персонажі з прочитаних книжок вразили вас найбільше?
5. Кого з відомих вам письменників ви б назвали майстром літературного пейзажу?

..... **Порівнюємо твори різних видів мистецтва** .....

6. Розгляньте ілюстрацію на с. 8. Яке враження справив на вас малюнок Т. Шевченка? Пригадайте поезію Т. Шевченка «Садок вишневий коло хати...». Який настрій викликає ця поезія? Що спільного та що відмінного в образах рідного краю, створених Шевченком-поетом і Шевченком-художником?

..... **Виявляємо творчі здібності** .....

7. Створіть власний образ рідного краю. Які типи образів ви використовуєте: образи-персонажі, образи-пейзажі, звукові, слухові образи?

..... **Запрошуємо до дискусії** .....

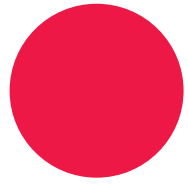
8. Поміркуйте, хто з письменників має створити у своїй уяві більш конкретний образ читача: автор книги для дітей чи для дорослих. Чи згодні ви зі словами Миколи Гоголя: «У письменника тільки і є один учитель: самі читачі»?

..... **Готуємо проект** .....

9. Підготуйте мультимедійну презентацію «Література та інші види мистецтва: спільне і відмінне».
10. Проведіть серед учнів класу опитування й підготуйте за його результатами повідомлення на тему «Літературні інтереси моїх однокласників».

Усна народна творчість

Опрацюючи матеріал розділу, ви маєте змогу виконати такі навчальні завдання:

- **поглибити знання** про усну народну творчість;
- **набути знань** про українські історичні пісні, пісні легендарної поетеси Марусі Чурай, українські думи;
- **удосконалити навички** вдумливого, виразного читання, коментування пісень і дум;
- **навчитися** характеризувати образи історичних осіб, лицарів-оборонців рідної землі, визначати та пояснювати художні засоби пісень, дум;
- **висловлювати власні судження, дискутувати** про значення історичних пісень та дум у житті українського народу;
- **вивчити напам'ять** одну з найпопулярніших пісень легендарної поетеси Марусі Чурай «Засвіт встали козаченьки».

Задовго до виникнення художньої літератури розпочало своє побутування інше словесне мистецтво — усна народна творчість, або фольклор¹.

На відміну від літературного твору, який має визначене авторство, фольклор — це творчість анонімна. Нерідко траплялося так, що пісню складав один народний співець, орієнтуючись на культурні потреби певного кола слухачів. Передаючись з уст в уста та зазнаючи змін, ця пісня із часом утрачала авторство, стаючи надбанням колективної пам'яті.

Лише в поодиноких випадках народна пам'ять зберегла імена авторів. Приміром, декілька пісень XVII століття приписують легендарній поетесі Марусі Чурай.

Усна народна творчість — важлива частина національної культури. Для багатьох письменників і читачів вона стала джерелом пізнання історії народу, його суспільної свідомості, моралі, естетичних уявлень. Важко переоцінити пізнавальне та виховне значення народної словесності, яка є яскравою та своєрідною версією духовної історії народу.

..... Україна і світ .....

«Українці дуже багаті, може, найбагатші поміж усіма слов'янами різнобарвними народними піснями. Вони не мудрують, складаючи свої пісні; у них пісні виростають самі, як квіти на полях зелених, і їх така кількість, якою не може похвалитися жоден народ у світі».

*Павел Йозеф Шафарик,
видатний словацький і чеський науковець і поет*

..... Опрацьовуємо прочитане .....

1. Що таке усна народна творчість?
2. Що є спільного між фольклором і літературою?
3. Чим усна народна творчість відрізняється від літератури?
4. Чому фольклор — творчість анонімна?
5. У чому цінність фольклору? Чому його треба вивчати?

..... Ділимося читацьким досвідом .....

6. Які народні пісні ви знаєте?
7. Які образи народних пісень вам запам'яталися?
8. У яких відомих літературних творах ви помічали вплив фольклору?

¹ Фольклор — у перекладі з англійської мови означає «народні знання, народна мудрість».

Легенда про Петриківську вишню (Ф. Панко, 1983)

..... Порівнюємо твори різних видів мистецтва .....

- 9. Український майстер народного декоративного розпису та народної декоративної графіки Федір Савович Панко створив серію картин «Легенда про Петриківську вишню». Розгляньте репродукції картин художника. Які відомі з народних пісень образи постають на картинах? Які образи-символи створив художник? Як вони допомагають розкрити художній задум автора картин?

..... Готуємо проект .....

- 10. Зберіть матеріали про найбільш відомих виконавців українських народних пісень. Підготуйте про них мультимедійну презентацію.

Українські історичні пісні

Справжнім поетичним літописом життя українців є історичні пісні. Вони виникли ще в XV столітті в часи боротьби проти турецько-татарської навали й побутували впродовж кількох наступних століть. Уперше визначення «історична пісня» до українських народних пісень ужив відомий письменник Микола Гоголь. Він був переконаний,

що коли майстер слова звернеться до цих пісень, то «історія народу розкриється перед ним у ясній величі».

Історичні пісні — це ліро-епічні фольклорні твори про дійсні події або видатних осіб з української минувшини.

Як правило, в основу окремої історичної пісні покладено драматичну ситуацію, що відбиває загальний характер

певної епохи. В історичних піснях даються засновані на принципах народної моралі характеристики відомих особистостей, висловлюється критичний, оціночний погляд на суспільні процеси.

У своїй художній організації історичні пісні поєднують епічний, тобто розповідний елемент (наявність сюжету) із ліричним, емоційно-забарвленим. Вони поділяються на строфи, частіше із чотирьох, рідше — із двох рядків, а кожен рядок має однакову кількість складів. Інакше кажучи, історичним пісням властиві строфічна будова й рівноскладовість.

Козак-бандурист
(невідомий художник, початок XIX ст.)

Козак Мамай
(А. Горська, 1960-ті)

Тематично більшість історичних пісень пов'язані з боротьбою українського народу із зовнішніми ворогами (наприклад, «Зажурилась Україна», «Та, ой, як крикнув же козак Сірко») та з виступами проти національної та соціальної несправедливості (наприклад, «Ой Морозе, Морозенку», «Максим козак Залізняк», «Чи не той то Хміль», «За Сибіром сонце сходить»).

Історичні пісні відіграють помітну роль у становленні національної самосвідомості українців. Вони передають героїчний досвід, утверджують у колективній пам'яті уявлення про спільну історичну долю. Ці твори впливали та продовжують впливати на розвиток художньої літератури, надихаючи письменників на творче осмислення доленосних подій минулого.

Пам'ятник козаку
Мамаю на майдані
Незалежності в Києві
(В. і М. Зноби, 2001)

..... Актуальна цитата .....

«Народні пісні для України — все: і поезія, й історія, і батьківська могила... Історик не повинен шукати в них вказання дня і числа битви або точного пояснення місця ... Але коли він захоче пізнати справжній побут, стихії характеру, всі найтонші відтінки почуттів, хвилювань, страждань, радощів описуваного народу, коли захоче випитати дух минулого віку, загальний характер усього цілого й окремо кожного часткового, тоді він буде задоволений цілком...»

Микола Гоголь

..... Опрацюємо прочитане .....

1. Коли виникли історичні пісні?
2. Про кого або про що розповідається в українських історичних піснях?
3. Чому історичні пісні визначають як ліро-епічні твори?
4. Яка будова властива історичним пісням?
5. Визначте основну тематику історичних пісень.
- * 6. Чому історичні пісні називають поетичним літописом життя українців?

..... Ділимося читацьким досвідом .....

- 7. Які видатні українці минулого вам відомі? Про яких легендарних українців ви дізналися з літературних творів?
8. Що ви знаєте про українських козаків та їхні подвиги?
9. Як ви розумієте поняття «народна мораль»?
- i 10. На interactive.ranok.com.ua знайдіть літературний огляд «Українські історичні пісні». Поміркуйте, що приваблює автора огляду в історичних піснях нашого народу.

БОРОТЬБА НАРОДУ З НАПАДНИКАМИ

У найбільш ранніх українських історичних піснях розповідається про події XV–XVII століть, коли народ потерпав від чужоземних загарбників. У ті часи турецькі й татарські загони нападали на українські міста й села, грабували та спустошували їх, а людей полонили й продавали на невільницьких ринках. Українці боронили рідну землю, вели самовіддану героїчну боротьбу, організовували активне протистояння нападникам. На захист рідного краю першими піднялися відважні воїни-патріоти — українські козаки. Козацьке військо не тільки захищало мирне населення від чужинців, а й визволяло полонених співвітчизників. Однак не самі лише козаки протистояли ворогам — усі верстви населення згуртовувалися перед зовнішньою загрозою.

Не випадково в пісні «**Зажурилась Україна**» поряд із зображенням картини народних страждань звучить рішучий, сповнений ентузіазму заклик зібрати всі сили задля захисту рідної землі. Незважаючи на горе, спричинене війною, загальний настрій твору піднесений, пов'язаний з усвідомленням шляхетної і справедливої мети — звільнення батьківщини, мети, заради якої варто пожертвувати навіть власним життям.

ЗАЖУРИЛАСЬ УКРАЇНА

Зажурилась Україна, бо нічим прожити,
Витоптала орда кіньми маленькі діти;
Котрі молодії — у полон забрато;
Як заняли, то й погнали до пана до хана.
Годі тобі, пане-брате, гринджоли¹ малювати,
Бери шаблю гостру, довгу та йди воювати!
Ой ти станеш на воротях, а я в закоулку²,
Дамо тому стиха лиха та вражому турку!
Ой ти станеш з шабелькою, а я з кулаками,
Ой щоб слава не пропала проміж козаками.
Ой козак до ружини³, бурлака до дрюка:
Оце ж тобі, вражий турчин, з душею розлука!

..... Аналізуємо художній твір .....

1. Яке враження справила на вас пісня? Визначте її тему.

¹ *Гринджоли (діалектне)* — сани, санчата.

² *Закоулк (застаріле)* — вузьке або глухе (без виходу) відгалуження від вулиці.

³ *Ружина (застаріле)* — вогнепальна ручна зброя, те саме, що й рушниця.

Козаки
в ранковому
стефу
(С. Васильків-
ський, 1890-ті)

2. Що з тексту історичної пісні «Зажурилась Україна» ви дізналися про час і місце подій, зображених у творі?
3. Яким настроєм пройняті перші чотири рядки пісні?
4. Як змінюється настрій у наступних рядках?
5. Які образи втілюють ідею національного єднання в боротьбі з нападами?

Досліджуємо самостійно

6. Доведіть, що твір «Зажурилась Україна» — історична пісня.
7. Визначте, які засоби виразності мови використано в пісні. У зошитах складіть таблицю «Засоби виразності мови, використані в пісні «Зажурилась Україна».

Засіб виразності мови	Приклади
Епітет	
Метонімія	
Риторичне звертання	
Фразеологічний зворот	

Запрошуємо до дискусії

8. На сайті interactive.ranok.com.ua знайдіть і послухайте пісню «Зажурилась Україна» у виконанні різних співаків. Хто з виконавців вам сподобався? Обґрунтуйте свою думку.

Читаємо виразно

9. Поміркуйте, якими засобами виразного читання можна передати зміни настрою в частинах пісні «Зажурилась Україна». Використовуючи пам'ятку № 1, підготуйте виразне читання пісні, візьміть участь у конкурсі на кращого читця.

ПІСНЯ ПРО ЗАПОРОЖЦІВ

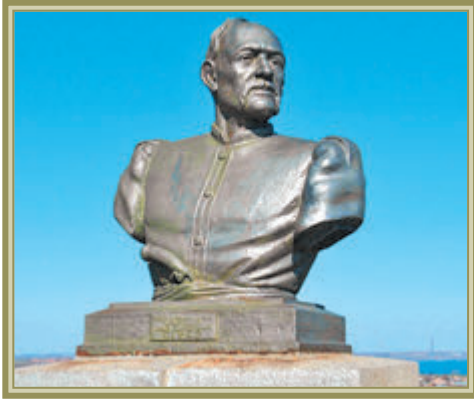
Герой пісні «**Та, ой, як крикнув же козак Сірко**» — реальна історична особа. Кошовий отаман запорожців Іван Сірко зображений безстрашним ватажком, народним лідером і водночас вірним побратимом для своїх друзів-козаків. Козацьке військо одностайно відгукується на заклик свого провідника й виступає єдиним цілим, коли йдеться про захист батьківщини. У пісні створюється загальний настрій спокійної впевненості, безумовної готовності до рішучих дій.

ТА, ОЙ, ЯК КРИКНУВ ЖЕ КОЗАК СІРКО

Та, ой, як крикнув же козак Сірко,
 Та, ой, на своїх же, гей, козаченьків:
 — Та сідлайте ж ви коней, хлопці-молодці,
 Та збирайтеся до хана у гості! —
 Та туман поле покриває,
 Гей, та Сірко з Січі та виїжджає,
 Гей, та ми думали, та ми ж думали,
 Що то орли та із Січі вилітали,
 Аж то військо та славне Запорізьке
 Та на Кримський шлях із Січі виїжджало,
 Та ми ж думали, ой, та ми ж думали,
 Та що сизий орел по степу літає, —
 Аж то Сірко на конику виїжджає.
 Гей, та ми ж думали, ой, та ми ж думали,
 Та що над степом та сонечко сяє, —
 Аж то військо та славне Запорізьке
 Та на вороних конях у степу виграває.
 Та ми думали, ой, та ми ж думали,
 Що то місяць в степу, ой, зіходжає, —
 Аж то козак Сірко та козак же Сірко
 На битому шляху та татар оступає.

..... Аналізуємо художній твір .....

1. Яке враження справила на вас пісня «Та, ой, як крикнув же козак Сірко»?
2. Які часи з українського минулого зображені в цій пісні? Визначте її тему.
3. Як отаман Сірко ставиться до запорожців? Обґрунтуйте свою думку рядками з пісні.
4. Як невідомий автор пісні ставиться до отамана Сірка та запорожців? Які образи допомагають виявити це ставлення?

Пам'ятник Сіркові (Г. Лебединська, Н. Брей, 1980) на його могилі поблизу с. Капулівка, зроблений на основі реконструкції за черепом

Кошовий отаман Сірко (фрагмент картини «Запорожці пишуть листа турецькому султанові») (І. Репін, 1891)

5. Знайдіть у тексті пісні повтори. З якою метою вони використані?
6. Визначте художні особливості пісні «Та, ой, як крикнув же козак Сірко» і запишіть їх у робочий зошит у зручній для вас формі (тексту, плану, таблиці, схеми).

7. Поміркуйте, чому в пісні зображено початок походу проти ворогів, а не битву й перемогу запорожців.

..... **Запрошуємо до дискусії** .....

8. Що переважає в пісні «Та, ой, як крикнув же козак Сірко» — епічне (розповідь про події) чи ліричне (емоційно-забарвлене ставлення до подій та образів)? Обґрунтуйте свої міркування.

..... **Порівнюємо твори різних видів мистецтва** .....

9. Ще за життя Івана Сірка про нього ходили легенди. З його образом народна пам'ять пов'язала невідомо коли й ким створений лист-пародію запорозьких козаків султанові Оттоманської Порти. Ілля Репін запропонував свою версію образу Івана Сірка та запорожців на всесвітньо відомій картині «Запорожці пишуть листа турецькому султанові». Яким постає Іван Сірко на картині художника?

На електронному освітньому ресурсі interactive.ranok.com.ua знайдіть репродукцію картини «Запорожці пишуть листа турецькому султанові», яка зберігається в Харківському художньому музеї. Цю версію своєї уславленої картини І. Репін зробив у 1893 році. Яким на цій картині постає Іван Сірко? Який з образів, створених художником, більше відповідає вашому уявленню про козака Сірка? Як історична народна пісня вплинула на ваше сприйняття образу кошового отамана?

..... **Читаємо виразно** .....

- i** 10. На електронному освітньому ресурсі interactive.ranok.com.ua знайдіть і послухайте записи виразного читання пісні. Використовуючи пам'ятку №8 на форзаці підручника, проаналізуйте почуте. Підготуйте виразне читання пісні, візьміть участь у конкурсі читців.

..... **Виявляємо творчі здібності** .....

- ✍** 11. Уявіть себе художником, якому замовили ілюстрації до пісні «Та, ой, як крикнув же козак Сірко». Опишіть ілюстрацію, яку ви хотіли б намалювати.

НАРОД У ПРАГНЕННІ ДО СВОБОДИ

Українці повсякчас боролися проти соціального й національного гноблення. Гостро реагуючи на обмеження своїх прав, вони піднімалися на повстання, віддаючи свої життя за особисту і всенародну свободу.

Одне з таких повстань набуло загальноукраїнського масштабу й переросло в національно-визвольну війну 1648–1654 рр. Її очолив видатний полководець і мудрий державний діяч Богдан Хмельницький. Під його керівництвом українське військо здобуло чимало важливих перемог над ворогами. Діяльність гетьмана мала широку підтримку серед простих людей. Своє ставлення до подій визвольної війни та до самого Хмельницького народ висловив у численних піснях.

Проводи на Січ (О. Сластіон, 1898)

Тема самовідданого патріотизму, готовності боротися й загинути за свій народ розкривається в пісні «**Ой Морозе, Морозенку**». Дослідники припускають, що прототипом героя твору міг бути або один із соратників Богдана Хмельницького Станіслав Морозенко (Морозовицький), або відомий своєю хоробрістю козацький старшина Нестор Морозенко. Хай там як, в образі Морозенка втілились узагальнені риси хороброго козака-героя, щирого українського патріота. Зійшовши у нерівній битві з ворогами, Морозенко виявляє майже надлюдську відвагу, а потім у безвихідній ситуації стійко приймає жахливі муки та смерть. Подвиг героя, який демонструє незламність духу та жертвність, викликає захоплення й повагу.

ОЙ МОРОЗЕ, МОРОЗЕНКУ

Ой Морозе, Морозенку,
 Ти славний козаче,
 За тобою, Морозенку,
 Вся Україна плаче.
 Не так тая Україна,
 Як тее горде військо,
 Ой заплакала Морозиха,
 Ідучи на місто.
 «Не плач, не плач, Морозихо,
 Об сиру землю не бийся,
 Ой ходімо з нами, з нами, козаками,
 Та меду-вина напийся».
 «Ой щось мені, та милі браття,
 Та мед-вино не п'ється,
 Ой десь мій син та Морозенко
 Та із турчином б'ється».
 Із-за гори, з-за крутої
 Гордо військо виступає,
 Ой попереду Морозенко
 Сивим коником виграває.
 Ой і став Морозенко
 Та й у полі гуляти.
 Ой і стали ж тоді та Морозенка
 Ляхи і турки обступати.

Морозенко та козаченько,
 Як мак, розпускався,
 Ой Морозенко та козаченько
 В неволю попався.
 Ой повели та Морозенка
 На Савур-могилу¹:
 «Ой подивися, Морозенку,
 На свою Україну!»
 Вони ж його не били
 І не в чверті рубали,
 Ой тільки з його, з його, молодого,
 Та живцем серце взяли.
 Прощай, прощай ти, Морозенку,
 Ти славний козаче,
 Ой за тобою, Морозенку,
 Вся Україна плаче.
 Ой вийняли серденько
 Та й вкинули у воду:
 «Тепер дивись, Морозенку,
 На свою ти вроду!»
 Ой винесли Морозенка
 На Савур-могилу:
 «Тепер дивись ти, Морозенку,
 На свою та Україну!»

¹ *Савіур-могила* — височина в східній частині Донецької області, одна з найвищих точок Донецького кряжу (висота — 277,9 м над рівнем моря).

..... Аналізуємо художній твір .....

1. Яке враження справила на вас пісня «Ой Морозе, Морозенку»? Про які історичні події розповідає цей твір? Визначте тему пісні.
2. Хто є головним героєм пісні? У чому полягає героїзм Морозенка?
3. Які зорові образи допомагають зрозуміти ставлення невідомого автора пісні до героя твору?
4. Знайдіть у пісні повтори. Поміркуйте, яку роль вони відіграють у творі.
5. Поміркуйте, чому в пісні постає образ матері. Як цей образ збагачує ідейний зміст твору?

..... Читаємо виразно .....

6. Використовуючи пам'ятку № 1, підготуйте виразне читання твору.

..... Порівнюємо твори різних видів мистецтва .....

7. Розгляньте репродукцію картини Опанаса Сластіона «Проводи на Січ» (с. 18). Яке враження справляє ця картина? Які почуття, думки вона викликає?

8. Поміркуйте, яким на картині постає образ матері. Порівняйте образ матері в пісні «Ой Морозе, Морозенку» і на картині О. Сластіона «Проводи на Січ».

Портрет
Б. Хмельницького
(В. Гондіус, 1651)

ОБРАЗ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

Славетний український гетьман Богдан Хмельницький змальовується в історичних піснях у нерозривній єдності з народом. Його зображено не лише як хороброго воїна й мудрого полководця, а передусім як виразника волелюбних прагнень усіх українців.

У відомій пісні «**Чи не той то Хміль**» ушлявлюється перемога українського війська над польськими загарбниками біля урочища **Жовті Води**¹ навесні 1648 року.

У творі постає образ мужнього народного ватажка, під керівництвом якого українці завдають нищівної поразки своїм ворогам. Поряд зі змалюванням потужної народної сили та її лідера, у пісні сатирично зображено супротивників, які «погубили шуби», у паніці втікаючи від козаків.

¹ *Жовті Води* — долини Жовтої річки. Назва виникла через те, що в деяких місцях річка омивала виходи залізної руди, і яскраво-жовта фарба — продукт окислення залізняку — потрапляла до води.

ЧИ НЕ ТОЙ ТО ХМІЛЬ

(Пісня про Богдана Хмельницького)

Чи не той то Хміль,
Що коло тичин в'ється?..
Ой той то Хмельницький,
Що з ляхами¹ б'ється;
Чи не той то Хміль,
Що у пиві кисне?
Ой той то Хмельницький,
Що ляшеньків тисне.
Гей, поїхав Хмельницький
І к Жовтому Броду², —
Гей, не один лях лежить
Головою в воду.
«Не пий, Хмельницький, дуже
Жовтої Води, —
Іде ляхів сорок тисяч
Хорошої вроди».
«А я ляхів не боюся
І гадки не маю —
За собою великую
Потугу я знаю,
Іще й орду татарськую
За собою веду, —

А все того, вражі ляхи,
На вашу біду».
Ой втікали вражі ляхи —
Погубили шуби...
Гей, не один лях лежить,
Вищиривши зуби!
Становили собі ляхи
Дубовії хати,
Прийдеться ляшенькам
В Польщу утікати.
Утікали ляхи
Де якії повки,
Їли ляхів собаки
І сірії вовки.
Гей, там поле,
А на полі цвіти —
Не по однім ляху
Заплакали діти.
Гей, там річка,
Через річку глиця —
Не по однім ляху
Зосталась вдовиця!

..... Аналізуємо художній твір .....

1. Про які історичні події йдеться в пісні «Чи не той то Хміль»?
2. Якими рисами народ наділяє Богдана Хмельницького? Використовуючи пам'ятку №3, схарактеризуйте героя.
3. Як у пісні передається ставлення до ворогів?
4. Доведіть, що «Чи не той то Хміль» — історична пісня. Запис у зошиті зробіть у зручній для вас формі (тексту, плану, таблиці, схеми).

..... Досліджуємо самостійно .....

5. Скористайтеся додатковою літературою або матеріалами освітнього ресурсу interactive.ranok.com.ua та знайдіть відомості про битву під Жовтими Водами. Що спільного й що відмінного в розповіді про битву в матеріалах істориків та в пісні?

¹ Ляхи, ляшеньки, ляшки — поляки.

² Жовтий Брід — переправа на річці Жовтій. 1648 року в долині річки Жовтої між військами Речі Посполитої, з одного боку, і українськими військами Б. Хмельницького та його татарськими союзниками, із другого, сталася битва, яка увійшла в історію під назвою битва під Жовтими Водами.

ПОДВИГИ ГАЙДАМАКІВ

У народних піснях знайшла відображення історія гайдамацьких повстань, які у XVIII столітті поширилися по всій Правобережній Україні. Кріпосна залежність, виснажлива праця на панщині, зневажливе ставлення польської шляхти до національних і релігійних цінностей українців — усе це викликало спалахи стихійних повстань. Тих, хто не мирився з приниженням людської й національної гідності та обирав шлях боротьби, називали гайдамаками. Пригноблений народ уважав гайдамаків своїми захисниками, шляхетними воїнами-месниками.

Герой історичної пісні «**Максим козак Залізняк**» — реальна історична особа. У 1768 році він очолив одне з найбільших гайдамацьких повстань, яке ввійшло в історію під назвою Коліївщина. Повстанці здобули немало перемог у боротьбі з польськими військами, однак не змогли утримати завойовані позиції. На допомогу польській шляхті прибуло російське військо — Максима Залізняка схопили й відправили до Сибіру.

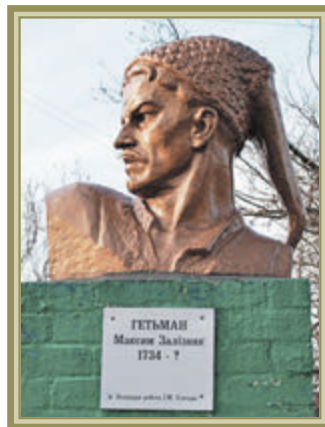
У народній пісні Залізняк зображено авторитетним повстанським лідером, який користується загальнонародною підтримкою у справедливій визвольній боротьбі. Народний погляд на гайдамаків та їхніх ватажків був плідно використаний письменниками. У поемі «Гайдамаки», що належить перу славетного Тараса Шевченка, майстерно відтворено героїчний дух гайдамацького побратимства.

Портрет М. Залізняка
(невідом. художник,
XVIII ст.)

Пам'ятник М. Залізняку
в с. Медведівка
(А. Кравченко, 1993)

Пам'ятник М. Залізняку
в с. Івківці
(І. Гончар, 1993)

МАКСИМ КОЗАК ЗАЛІЗНЯК

Максим козак Залізняк,
Козак з Запоріжжя,
Як поїхав на Україну —
Як пишная рожа!
Зібрав війська сорок тисяч
В місті Жаботині,
Обступили город Умань
В обідній годині.
Обступили город Умань,
Покопали шанці
Та вдарили з семи гармат

У середу вранці,
Накидали за годину
Панів повні шанці...
Отак Максим Залізняк
Із панами бився,
І за те він слави
Гарной залучився.
Лине гомін, лине гомін
По степу німому,
Вертаються козаченьки
Із бою додому.

Аналізуємо художній твір

1. Яке враження справила на вас пісня «Максим козак Залізняк»? Які почуття викликала?
2. Яким постає в пісні народний ватажок?
3. У яких рядках пісні виявляється ставлення народу до народного героя та його діяльності? Які засоби художньої виразності мови використано, щоб виявити це ставлення?

Порівнюємо твори різних видів мистецтва

4. Розгляньте ілюстрації (с. 22). Яким постає М. Залізняк на картині невідомого художника XVIII століття? Які риси народного героя підкреслили скульптори А. Кравченко та І. Гончар? Яке із цих зображень більше відповідає вашому уявленню про легендарного героя?

НАРОДНИЙ МЕСНИК КАРМАЛЮК

Значної популярності набули фольклорні твори про легендарного народного месника Устима Кармалюка — найбільш яскраву постать повстанського руху на Поділлі в першій половині XIX століття. У пісні «За Сибіром сонце сходить» Кармалюк зображений як захисник простих людей від свавілля можновладців. В образі Кармалюка втілилися дещо спрощені, але багатьом близькі та зрозумілі уявлення про справедливість. Це герой, який пожертвував власним благополуччям і родинним щастям заради скривджених та пригноблених селян. Він зберіг силу духу, віру у свою справу й відчуття моральної переваги над переслідувачами.

Портрет українця середніх років (В. Тропінін, 1820)

ЗА СИБІРОМ СОНЦЕ СХОДИТЬ

(Пісня про Устима Кармалюка)

За Сибіром сонце сходить,
Хлопці, не зівайте,
Ви на мене, Кармалюка,
Всю надію майте!

Повернувся я з Сибіру,
Та не маю долі,
Хоч, здається, не в кайданах,
А все ж не на волі.

Маю жінку, маю діти,
Та я їх не бачу,
Як згадаю про їх муку —
Сам гірко заплачу.

Зібрав собі славних хлопців,
Що ж кому до того?
Засідаєм при дорозі
Ждять подорожнього.

Чи хто їде, чи хто йде,
Треба їх спитати,
Як не має він грошей —
Треба йому дати!

Аж тут їде сам владика:
— А здорові, хлопці!
— Ой довго ми вас чекали,
Благослови, отче!

Ой вилічив сам владика
Сорок тисяч грошей,
Подивився кругом себе —
Всі хлопці хороші.

Ой чи їде, чи хто йде,
Треба його ждати,
Ой прийдеться Кармалюку
Марне пропадати.

Ой прийдеться Кармалюку
Марне пропадати,
Бо немає пристанища
Ані своєї хати.

Асесори, ісправники
За мною ганяють,
Більше вони людей б'ють,
Як я гріхів маю.

Зовуть мене розбійником,
Кажуть — розбиваю.
Ще ж нікого я не вбив,
Бо й сам душу маю.

З багатого хоч я й візьму —
Убогому даю.
Отак гроші поділивши,
Я гріхів не маю.

Судять мене вдень і вночі,
По всяку годину,
Ніде мені подітися,
Я од журби гину.

Чи хто їде, чи хто йде,
Часто дурно ждати,
Отак треба в лісі жити,
Бо не маю хати.

Пішов би я до дітей —
Красу мою знають:
Аби тільки показався,
То зараз впіймають.

А так треба стерегтися,
Треба в лісі жити,
Хоч, здається, світ великий,
Ніде ся подіти!

Прийшла туга до серденька,
Як у світі жити?
Світ великий і розкішний,
Та ніде ся діти!

У неділю дуже рано
У всі дзвони дзвонять,
А мене, Кармалюка,
Як звірюку, гонять.

Нехай гонять, нехай ловлять,
Нехай заганяють,
Нехай мене, Кармалюка,
В світі споминають.

..... Аналізуємо художній твір .....

1. Що з тексту пісні «За Сибіром сонце сходить» можна дізнатися про народного героя Устима Кармалюка?
2. Як герой пісні бореться за справедливість?
3. Поміркуйте, чому розповідь у цій пісні ведеться від першої особи.
4. Знайдіть у тексті повтори. З якою метою вони використовуються?
5. Поміркуйте, чому в пісні виникає образ церковних дзвонів.
6. У яких рядках ви відчуваєте моральну перевагу героя пісні над переслідувачами?

..... Читаємо виразно .....

7. Підготуйте виразне читання твору. Які почуття ліричного героя пісні ви хотіли б передати?

..... Досліджуємо самостійно .....

8. Пригадайте балади про Робіна Гуда, які ви вивчали в сьомому класі на уроках зарубіжної літератури. Що спільного й що відмінного в образах Устима Кармалюка та героя народних шотландських балад? Використовуючи пам'ятку № 4, порівняйте героїв.

..... Порівнюємо твори різних видів мистецтва .....

9. Розгляньте ілюстрацію на с. 23. Василь Тропінін у 20-ті рр. XIX ст. перебував на Поділлі в маєтку графа Моркова, кріпаком якого видатний митець був на той час. Учені визнають, що художник мав змогу зустрічатися з Устимом Кармалюком. Можливо, картина «Портрет українця середніх літ» і є портретом народного месника. Якими рисами наділив В. Тропінін людину, зображену на «Портреті українця середніх літ»? Яким ви уявляєте героя пісні «За Сибіром сонце сходить»?

..... Виявляємо творчі здібності .....

10. Яка історична пісня вам сподобалася найбільше? Поділіться своїми враженнями від пісні в письмовому творі «Герой, оспіваний народом...».

..... Готуємо проект .....

11. Підготуйте презентацію з історичними відомостями про Івана Сірка, Богдана Хмельницького, Максима Залізняка та Устима Кармалюка. Порівняйте історичні факти з характеристиками цих осіб у народних піснях.

Пісні Марусі Чурай

Цікавим і своєрідним явищем українського фольклору є пісні літературного походження. Складені талановитими митцями, вони називали змін і з часом почали сприйматися як народні.

До найдавніших пісень літературного походження належать твори, які народна пам'ять приписує легендарній українській поетесі Марусі Чурай. На жаль, не збереглося певних документальних свідчень, які б підтверджували, що Маруся Чурай існувала насправді. Можливо, це лише узагальнений образ, створений народною фантазією.

Вважається, що Маруся Чурай є автором близько двадцятьох пісень, серед яких такі відомі твори, як «Засвіт встали козаченьки», «Віють вітри, віють буйні», «Ой не ходи, Грицю».

Актуальна цитата

«Три віки ходить пісня Марусі Чурай по нашій землі, три віки любові вже подарувала дівчина людям. А попереду — вічність, бо велика любов і велика творчість — невмирущі».

Михайло Стельмах, письменник

Опрацюємо прочитане

1. Поясніть, які твори називають піснями літературного походження.
2. Як деякі авторські пісні ставали народними?
3. Яку оцінку творчості Марусі Чурай дав Михайло Стельмах?
4. Поміркуйте, як у вигляді схеми можна представити перетворення літературної пісні на народну. Запропонуйте свій варіант схеми.

ЗАКОХАНА ПОЕТЕСА

Маруся народилась у Полтаві в сім'ї козацького старшини Гордія Чурая, як припускають, у середині третього десятиліття XVII століття. Батько дівчини брав участь у боротьбі з польськими загарбниками, потрапив у полон і був страчений.

Маруся складала тексти й мелодії пісень, виконувала власні твори й підкорила полтавців гарним голосом і поетичним обдаруванням. Дівчина вражала всіх як зовнішньою, так і внутрішньою, душевною, красою і, звісно, дуже подобалася місцевим парубкам.

Найбільше Маруся припала до серця хороброму козакові Івану Іскрі, однак сама дівчина вподобала іншого — козака Полтавського полку Григорія Бобренка. Але мати хлопця противилася його

стосункам із Марусею, бо знайшла синові іншу пару — дівчину із заможної родини Галю Вишняківну.

ПРОЩАННЯ З КОХАНИМ

У 1848 році, коли Полтавський полк вирушав на війну, Маруся мусила розлучитися зі своїм коханим. Напевно, саме тоді вона склала пісню «Засвіт встали козаченьки», у якій відтворила емоції, пережиті під час прощання з милим. У пісні дівчина, парубок та його матір постають у драматичний момент розставання.

ЗАСВІТ ВСТАЛИ КОЗАЧЕНЬКИ

Засвіт встали козаченьки
В похід з полуночі,
Заплакала Марусенька
Свої ясні очі.

Не плач, не плач, Марусенько,
Не плач, не журися,
Та за свого миленького
Богу помолися!

Стоїть місяць над горою,
А сонця немає...
Мати сина в дороженьку
Слізно провждає:

«Іди, іди, мій синочку,
Та й не забаряйся.
За чотири неділеньки
Додому вертайся».

«Ой рад би я, матусенько,
Скоріше вернутися,
Та щось мій кінь вороненький
В воротах спіткнувся.

Ой Бог знає, коли вернусь,
В якую годину;
Прийми ж мою Марусеньку
Як рідну дитину!

Прийми її, матусенько, —
Всі у Божій волі!
Бо хто знає, чи жив вернусь,
Чи ляжу у полі?»

«Ой рада б я Марусеньку
За рідну прийняти,
Та чи буде ж вона мене,
Сину, шанувати?»

«Ой не плачте, не журітесь,
В тугу не вдавайтесь:
Заграв мій кінь вороненький,
Назад сподівайтесь!»

..... Аналізуємо художній твір .....

1. Яке враження справила на вас пісня «Засвіт встали козаченьки»?
2. Який настрій створюють перші рядки пісні? Куди вирушають козаки?
3. Схарактеризуйте почуття дівчини, яка розлучається з коханим.
4. Про що просить козак свою матір під час прощання?
5. Як мати козака ставиться до дівчини?

6. На які народні прикмети звертає увагу парубок? Поміркуйте, якого значення вони набувають.
7. Яким постає в пісні коханий Маруся? Чи кохає він дівчину? Доведіть свою думку.

..... Порівнюємо твори різних видів мистецтва .....

Листівка «Засвітали козаченьки» (А. Ждаха, 1911)

8. У 1911 році Київське видавництво «Час» розпочало видання серії кольорових листівок із репродукціями ілюстрацій до українських народних пісень одеського художника Амвросія Ждахи (1855—1927). Усього впродовж трьох років було надруковано 28 мініатюр, виконаних у техніці акварелі, із текстами й нотами популярних пісень. Натхненником видання був видатний український композитор Микола Лисенко. Серед творів, які ілюстрував Амвросій Ждаха, була й пісня «Засвіт встали козаченьки». На той час пісня існувала, як це часто буває з творами усної народної творчості, у кількох варіантах. Очевидно, словосполучення *zasvit* (тобто до сходу сонця) *vstali* в деяких варіантах змінилося на слово *zasvistali*. Цей варіант тексту пісні й представлений на листівці Амвросія Ждахи. Яке враження справила на вас ця ілюстрація? Яку ілюстрацію намалювали б ви? Опишіть її.

..... Запрошуємо до дискусії .....

9. На електронному освітньому ресурсі interactive.ranok.com.ua знайдіть записи пісні «Засвіт встали козаченьки». Послухайте ці записи. Чиє виконання вам сподобалося найбільше? Чому?

..... Читаємо виразно .....

10. Використовуючи пам'ятку № 1, підготуйте виразне читання пісні. Вивчіть пісню напам'ять і візьміть участь у конкурсі на кращого читця.

ЖИТТЯ В РОЗЛУЦІ

Попрощавшись із коханим, Маруся вирушає до Києва, щоб відвідати Києво-Печерську лавру й помолитися за близьку людину. Можливо, саме тоді вона складає пісню «Віють вітри, віють буйні», у якій висловлює глибокі душевні переживання, спричинені розлукою. Сердечний біль, сльози, спогади про хвилини щастя, світ, який нагадує тюрму, коли немає поруч милого, — ось ті образи, до яких звертається авторка, щоб передати свої почуття.

ВІЮТЬ ВІТРИ, ВІЮТЬ БУЙНІ

Віють вітри, віють буйні,
Аж дерева гнуться,
Ой як болить моє серце,
А сльози не ллються.

Трачу літа в лютім горі
І кінця не бачу.
Тільки тоді і полегша,
Як нишком поплачу.

Не поправлять сльози щастя,
Серцю легше буде,
Хто щасливим був часочок,
По смерть не забуде...

Єсть же люди, що і моїй
Завидують долі,
Чи щаслива та билинка,
Що росте на полі?

Що на полі, що на пісках,
Без роси, на сонці...
Тяжко жити без милого
І в своїй сторонці!

Де ти, милий, чорнобривий?
Де ти? Озовися!
Як я, бідна, тут горюю,
Прийди подивися.

Полетіла б я до тебе,
Та крилець не маю,
Щоб побачив, як без тебе
З горя висихаю.

До кого я пригорнуся,
І хто приголубить,
Коли тепер того нема,
Який мене любить?

..... **Аналізуємо художній твір** .....

1. Які переживання викликала у вас пісня «Віють вітри, віють буйні»?
2. Схарактеризуйте ліричну героїню пісні. Поміркуйте, чи шкодує вона, що зазнала кохання.
3. Які образи природи постають у пісні? Яку роль вони відіграють у змалюванні почуттів ліричної героїні?
4. Наведіть приклади використаного в пісні «Віють вітри, віють буйні» традиційного для уснопоетичної творчості прийому паралелізму. Доведіть, що цей прийом увиразнює образ ліричної героїні твору.
5. Знайдіть у тексті пісні й выпишіть у зошит сталі епітети, порівняння. Яку роль вони виконують у тексті?

..... **Читаємо виразно** .....

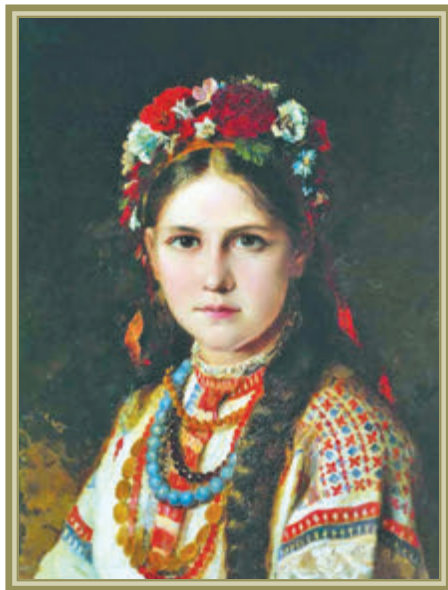
6. Використовуючи пам'ятку №1, підготуйте виразне читання пісні. Прочитайте текст пісні, намагаючись відтворити її загальний настрій.

..... **Запрошуємо до дискусії** .....

7. Пісня «Віють вітри, віють буйні» в обробці композитора Миколи Лисенка стала своєрідною візитною карткою популярної в 30-ті роки минулого століття української оперної співачки Оксани Петрусенко. На електронному освітньому ресурсі interactive.ranok.com.ua знайдіть запис пісні «Віють вітри, віють буйні» у виконанні Оксани Петрусенко. Яким чином мелодія увиразнює текст пісні? Чи сподобалася вам пісня у виконанні Оксани Петрусенко?

Українська дівчина з Поділля
(В. Тропінін, 1821)

Українка
(М. Рачков, кінець XIX ст.)

ДРАМА ЗРАДЖЕНОГО СЕРЦЯ

Коли козаки Полтавського полку нарешті повернулися додому, Марусі судилося пережити гірке розчарування. Слабохарактерний Гриць підкорився материній волі й одружився з Галею Вишняківною. Зрада коханого, ревності й ображене самолюбство породили план помсти. Що сталося згодом, дізнаємося з пісні «**Ой не ходи, Грицю**». Зрадливий парубок одержує отруйне зілля, приготовлене Марусею. Як свідчать перекази, за отруєння Гриця Маруся була заарештована, після чого її засудили до смертної кари. Однак від смерті дівчину врятував закоханий у неї Іван Іскра, який привіз гетьманський наказ про помилування.

Такою є легендарна історія життя й трагічного кохання поетеси, ім'я якої назавжди закарбувалося в народній пам'яті, ставши символом граничного душевного максималізму й поєднаного з ним пісенного обдарування.

Образ легендарної поетеси захоплював багатьох митців, надихав на створення літературних версій її життєвої драми. Про неї писали Левко Боровиковський, Степан Руданський, Михайло Старицький, Володимир Самійленко, Ольга Кобилянська, Ліна Костенко.

ОЙ НЕ ХОДИ, ГРИЦЮ

Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці,
 Бо на вечорницях дівки-чарівниці!
 Одна дівчина чорнобривая
 Та й чарівниченька справедливая.

У неділю рано зілля копала,
 А у понеділок переполоскала,
 А у вівторок зілля варила,
 А у середу рано Гриця отруїла.

Прийшов четвер — та вже Гриць умер,
 Прийшла п'ятниця — поховали Гриця.
 А в суботу рано мати дочку била:
 — Нащо ти, дочко, Гриця отруїла?

— Ой, мати, мати, жаль ваги не має,
 Нехай же Гриць разом та двох не кохає!
 Нехай він не буде ні їй, ні мені,
 Нехай достанеться він сирій землі!

Оце тобі, Грицю, я так ізробила,
 Що через тебе мене мати била!
 Оце ж тобі, Грицю, за теє заплата, —
 Із чотирьох дощок дубовая хата!

..... Аналізуємо художній твір .....

1. У чому полягає основна причина трагічної події?
2. Яку роль у творі відіграє згадка про чари?
3. Якими засобами авторка пісні розкриває внутрішній світ своєї героїні?
4. Чому ім'я легендарної поетеси залишилося в пам'яті народу?

..... Запрошуємо до дискусії .....

5. Як пояснити вчинок героїні твору? Чи можуть поєднуватися справжнє кохання й помста?
6. Послухайте пісню «Ой не ходи, Грицю» у виконанні народної артистки України Марії Миколайчук. Якою ви уявляєте ліричну героїню, слухаючи голос співачки? Поміркуйте, чому цю пісню М.Миколайчук виконує без інструментального супроводу (а капела).

..... Порівнюємо твори різних видів мистецтва .....

7. Розгляньте ілюстрації на с. 30. Якими рисами наділили художники українських дівчат? Що вас приваблює в цих портретах?

..... Виявляємо творчі здібності .....

8. Створіть уявний словесний портрет Марусі Чурай.

Українські народні думи

Важливу і яскраву сторінку українського фольклору становлять думи. Як окреме явище народної поезії дума сформувалась у XV столітті. Думу легко відрізнити від історичної пісні саме за способом

Думи — це ліро-епічні твори переважно історичного змісту, які виконуються речитативом під акомпанемент кобзи, бандури або ліри.

виконання: її виконують речитативом — протяжним наспівним промовлянням, близьким і до декламації, і до співу.

Найбільш поширеними є історико-героїчні думи, у яких розповідається про боротьбу українського народу проти чужоземних завойовників. У цих думках народ уславлює патріотизм, духовну силу та мужність героїв, підкреслює необхідність обстоювати моральні й родинні цінності, погоджувати з ними своє життя («Козак Голота», «Отаман Матяш старий», «Буря на Чорному морі»).

До окремого тематичного циклу належать твори, які розповідають про перебування полонених у неволі («Маруся Богуславка», «Самійло Кішка», «Втеча трьох братів із города Азова, з турецької неволі»).

Чимало історико-героїчних дум присвячено зображенню національно-визвольної війни під проводом гетьмана Богдана Хмельницького («Хмельницький та Барабаш», «Перемога під Корсунем», «Про Хмельницького Богдана смерть, про Юрася Хмельницького та Павла Тетеренка»). У них оспівується звитяга українських воїнів, дається висока оцінка діяльності найкращих представників козацької старшини.

Окремо виділяють групу соціально-побутових дум («Удова і три сини», «Брат і сестра»). Герої таких дум виступають, як правило, безіменними, картини суспільного життя мають

Бандурист
(Д. Безперчий, початок 1860-х)

узагальнений характер. У цих творах із позиції народної моралі розглядаються взаємини між людьми.

Актуальна цитата

«Основна провідна риса українського історичного епосу — це патріотизм, безмежна, дійова любов до батьківщини, що виявляється насамперед у воєнному опорі загарбникам і поневолювачам».

Максим Рильський, поет

Опрацюємо прочитане

1. Що таке народна дума?
2. Коли з'явилися перші думи?
3. Назвіть основні теми народних дум.
4. Під акомпанемент яких музичних інструментів виконують думи?
5. Що таке речитатив?

ХУДОЖНІ ОСОБЛИВОСТІ НАРОДНИХ ДУМ

Думи мають специфічну, властиву тільки їм художню організацію. Зазвичай дума має зачин (заспів, «заплачку») і традиційну кінцівку (славослів'я). Між цими складовими тексту думи й міститься розповідна частина з усіма елементами, властивими епічному сюжету — зав'язкою, розвитком дії, кульмінацією, розв'язкою. Розповідь у думах докладна й повільна, нерідко використовуються повтори, які допомагають краще запам'ятати твір і виділити в ньому найсуттєвіше.

Особливістю дум є нерівноскладовість: рядки, що римуються, можуть бути різними за розміром. Рима здебільшого дієслівна, часто римується по декілька рядків поспіль. На відміну від історичних пісень, думи не поділяються на строфи, натомість складаються з мовних тирад¹ (періодів) із різною кількістю рядків, причому кожна тирада формулює окрему завершену думку або образ.

У поетичній мові народних дум поширені постійні епітети, які майже завжди стоять при тих самих словах. Скажімо, козак молоденький, битий — шлях тощо. У думах часто зустрічаються тавтологічні звороти — повтори, які затримують увагу слухача з метою посилення емоційного впливу на нього: плаче-ридає, думає-гадає, щастя-доля, рано-пораненьку, вовки-сіроманці, турки-яничари тощо.

Лірник

(Л. Жемчужников, 1861)

¹ Тирада — довга фраза, багатослівна репліка.

..... **Опрацюємо прочитане** .....

1. З яких основних частин складається дума?
2. Визначте особливості віршування в народних думах.
3. Що таке тирада?
4. Наведіть приклади постійних епітетів.
5. Яку роль у думах відіграють тавтологічні звороти?
6. Використовуючи пам'ятку № 2, складіть план поданого в підручнику тексту «Художні особливості народних дум». За планом підготуйте усну розповідь.

ВИКОНАВЦІ НАРОДНИХ ДУМ

Виконання думи вимагає від співця високого рівня професійної підготовки. Виконавців народних дум називають кобзарями, бандуристами, лірниками — залежно від обраного співцем музичного інструмента. У давні часи використовували кобзу, пізніше, унаслідок її удосконалення, виникла бандура — більш складний струнний інструмент.

Щоб оволодіти технікою гри, кобзар нерідко проходив досить тривалий період учнівства. Існували навіть спеціальні школи кобзарської майстерності. До них брали обдарованих, але частіше незрячих дітей, які впродовж кількох років засвоювали репертуар та особливості його виконання. Як правило, кобзарі провадили мандрівне життя, багато спілкувалися з людьми.

Український народ зберіг пам'ять про видатних виконавців дум. Найбільш відомим кобзарем XIX століття був Остап Вересай, який захоплював слухачів своїм талантом. На знак глибокої пошани геніальний український поет Тарас Шевченко подарував йому свою книжку. Також прославилися кобзарі Іван Стрічка, Андрій Шут, Іван Крюковський, Гнат Гончаренко, Михайло Кравченко.

У наш час кобзарська справа поступово відроджується. Відкриваються школи кобзарів й окремі класи кобзарського мистецтва, де навчають гри на бандурі та інших національних музичних інструментах. Серед сучасних виконавців уславилися майстерністю брати Василь та Микола Литвини. Кобзарське мистецтво ретельно зберігає та успішно вдосконалює Національна капела

Кобзар-сліпець
з хлопчиком-поводирем
(С. Васильківський, 1900)

Видатний кобзар О. Вересай із дружиною співачкою Приською (фото, 1873)

Національна капела бандуристів України ім. Г. Майбороди біля пам'ятника О. Вересаю в с. Сокиринці

бандуристів України імені Г. Майбороди — відомий творчий колектив, який поєднує національну основу з надзвичайно високим рівнем виконавської майстерності.

Україна і світ

У 2013 році був здійснений мистецький проект «На вічну пам'ять Великому Кобзарю».

Близько 300 бандуристів з одинадцяти країн світу об'єдналися в інтернет-просторі для виконання пісні на слова Тараса Шевченка «Думи мої, думи мої...». Диригував першою всесвітньою капелою бандуристів Віктор Скоромний.

Опрацюємо прочитане

1. Як називають виконавців народних дум?
2. Чому для виконання думи необхідна спеціальна освіта?
3. Хто прославився виконанням дум у ХІХ столітті?
4. Назвіть сучасних виконавців народних дум.
5. На сайті interactive.ranok.com.ua знайдіть записи дум у виконанні Національної капели бандуристів. Яке враження справили на вас ці записи?

Готуємо проект

6. Чи існують кобзарські школи в області, регіоні, де ви мешкаєте? Чи існували вони в минулому? Підготуйте проект «Кобзарі рідного краю», візьміть участь у конкурсі проектів.

ДРАМА ПОЛОНЯНКИ З УКРАЇНИ

Із циклу народних дум про перебування полонених у турецькій неволі особливим драматизмом вирізняється «Маруся Богуславка». Героїня думи — українка, дочка священика з міста Богуслава. Потрапивши до турецького полону, вона підкорила серце турецького вельможі, стала його дружиною. Приймавши чужу віру, Маруся не забуває свого походження, сумує за батьками, за рідною землею. Вона щиро співчуває українським козакам, які ось уже «тридцять літ у неволі пробувають». У переддень великого християнського свята — у Великодню суботу — Маруся з особливою гостротою переживає ностальгічні почуття. Можливо, саме тоді за покликом свого серця вона приймає важливе рішення. Саме на Великдень, скориставшись відсутністю чоловіка, Маруся відпускає козаків на волю.

Пам'ятник Марусі Богуславці в м. Богуслав (М. Короткевич, В. Богдановський, 1981)

Прощаючись із козаками, Маруся Богуславка передає звістку батькам і водночас просить, щоб вони не збирали гроші для її викупу: «Бо вже я потурчилась, побусурменилась...»

Героїня, яка відмовляється повернутися на батьківщину, не викликає зневаги. Навпаки, ми співчуваємо полонянці, котра, утративши підтримку близьких людей, далеко від рідної землі, була змушена скоритись обставинам. Однак при цьому вона не зреклася свого роду та не зачерствіла душею. Звільняючи козаків із темниці, Маруся добре розуміла, чим це їй загрожує. Та, попри небезпеку, вона все ж таки допомогла своїм землякам.

Загальний піднесений настрій думи посилюється кінцівкою твору — щирою молитвою за всіх невільників.

Драматична історія про Марусю Богуславку набула значної популярності. Вона підтримувала переконання, що за будь-яких обставин важливо залишатися людиною, співчувати чужим стражданням, допомагати скривдjenим.

До образу Марусі Богуславки зверталися відомі письменники і письменниці: Пантелеймон Куліш, Іван Нечуй-Левицький, Михайло Старицький, Іван Багряний, Марія Пригара, Ліна Костенко.

ДУМА ПРО МАРУСЮ БОГУСЛАВКУ

Що на Чорному морі,
На камені біленькому,
Там стояла темниця кам'яная.
Що у тій-то темниці пробувало
сімсот козаків,
Бідних невольників.
То вони тридцять літ у неволі
пробувають,
Божого світу, сонця праведного
у вічі собі не видають.
То до їх дівка-бранка,
Маруся, попівна Богуславка,
Приходжає,
Словами промовляє:
«Гей, козаки,
Ви, бідні невольники!
Угадайте, що в нашій землі
християнській за день тепера?»
Що тоді бідні невольники
зачували,
Дівку-бранку,
Марусю, попівну Богуславку,
По річах познавали,
Словами промовляли:
«Гей, дівко-бранко,
Марусю, попівно Богуславко!
Почім ми можем знати,
Що в нашій землі християнській
за день тепера?
Що тридцять літ у неволі
пробуваєм,
Божого світу, сонця праведного
у вічі собі не видаєм,
То ми не можемо знати,
Що в нашій землі християнській
за день тепера».
Тоді дівка-бранка,
Маруся, попівна Богуславка,
Тее зачуває,
До козаків словами промовляє:

«Ой, козаки,
Ви, бідні невольники!
Що сьогодні у нашій землі
християнській великодная субота,
А завтра святий празник,
роковий день Великдень».
То тоді ті козаки тее зачували,
Білим лицем до сирої землі
припадали,
Дівку бранку,
Марусю, попівну Богуславку,
Кляjali-проклинали:
«Та бодай ти, дівко-бранко,
Марусю, попівно Богуславко,
Щастя й долі собі не мала,
Як ти нам святий празник, роковий
день Великдень сказала!»
То тоді дівка-бранка,
Маруся, попівна Богуславка,
Тее зачувала,
Словами промовляла:
«Ой, козаки,
Ви, бідні невольники,
Та не лайте мене, не проклинайте,
Бо як буде наш пан турецький
до мечеті від'їжджати,
То буде мені, дівці-бранці,
Марусі, попівні Богуславці,
На руки ключі віддавати;
То буду я до темниці приходжати,
Темницю відмикати,
Вас всіх, бідних невольників,
на волю випускати».
То на святий празник,
роковий день Великдень,
Став пан турецький до мечеті
від'їжджати,
Став дівці-бранці,
Марусі, попівні Богуславці,
На руки ключі віддавати.

Маруся Богуславка
(М. Дерзгус, 1947)

Тоді дівка-бранка,
Маруся, попівна Богуславка,
Добре дбає, —
До темниці приходжає,
Темницю відмикає,
Всіх козаків,
Бідних невольників,
На волю випускає
І словами промовляє:
«Ой, козаки,
Ви, бідні невольники!
Кажу я вам, добре дбайте,
В городи християнські утікайте,
Тільки, прошу я вас, одного города
Богуслава не минайте,
Моєму батьку й матері
знати давайте:
Та нехай мій батько добре дбає,
Ґрунтів, великих маєтків нехай
не збуває,

Маруся Богуславка
(Ф. Гуменюк, 1997)

Великих скарбів не збирає,
Та нехай мене, дівки-бранки,
Марусі, попівни Богуславки,
З неволі не викупає,
Бо вже я потурчилась,
побусурменилась
Для розкоші турецької,
Для лакомства нещасного!»
Ой визволи, Боже, нас,
всіх бідних невольників
З тяжкої неволі,
З віри бусурменської,
На ясні зорі,
На тихі води,
У край веселий,
У мир хрещений!
Вислухай, Боже,
у просьбах щирих,
У нещасних молитвах
Нас, бідних невольників!

..... Аналізуємо художній твір .....

1. Яке враження справила на вас дума?
2. Які події в ній знайшли відображення? Що ви знаєте про ці події з історії?
3. Визначте тему думи.
4. Поміркуйте, які слова думи є її зачином («заплачкою»). Що слухачі думи дізнавалися із зачину?
5. Дослідники фольклору вважають, що творці дум майже не використовували фантастику, але часто вдавалися до такого художнього прийому, як гіпербола. Поміркуйте, чи використовується цей прийом у зачині думи «Маруся Богуславка». Обґрунтуйте свої міркування.
6. Зробіть висновок, яку роль у думі «Маруся Богуславка» відіграє зачин.
7. Стисло перекажіть основну частину думи. Про які події в ній розповідається?
8. Скільки разів Маруся звертається до невільників? З якою метою вона звертається до них кожного разу? Прослідкуйте за текстом, як змінюється емоційне забарвлення звертань. Якими засобами мови відображені ці зміни?
9. Поміркуйте, чому невільники проклинали Марусю? Як вона поставилася до цих прокльонів?
10. Доведіть або спростуйте тезу: Маруся прийняла рішення звільнити бранців під впливом їхніх прокльонів.
11. Чому Маруся звільнила козаків саме на Великдень?
12. Що переживає Маруся, коли передає звістку своїм рідним?
13. Знайдіть у творі постійні епітети й тавтологічні вирази. З якою метою вони використовуються в думі «Маруся Богуславка»?
14. Поміркуйте, що символізує образ «на ясні зорі, на тихі води».
15. Які слова думи є її кінцівкою? Якого символічного значення набувають ці слова?
16. Створіть «Паспорт твору»¹, визначивши його жанр, тему, особливості поетичної форми, ритму, своєрідність образу головної героїні, засоби художньої виразності.

..... Запрошуємо до дискусії .....

17. Маруся Богуславка звільняє невільників, однак сама відмовляється повернутися на батьківщину. Чому народ присвятив думу саме такій героїні?
18. На електронному освітньому ресурсі interactive.ranok.com.ua знайдіть і послухайте думу «Маруся Богуславка». Чиє виконання вам сподобалося найбільше? Чому?

¹ Зразок «Паспорта твору» ви знайдете на форзаці підручника або на електронному освітньому ресурсі interactive.ranok.com.ua.

..... **Читаємо виразно** .....

19. Які художні особливості народних дум можна передати засобами виразного читання? Прочитайте фрагмент думи «Маруся Богуславка», виразнюючи художні особливості думи.

..... **Порівнюємо твори різних видів мистецтва** .....

20. У 1981 році на березі річки Рось у центральній частині міста Богуслава за проектом скульптора М. Короткевича та архітектора В. Богдановського звели пам'ятник Марусі Богуславці. За легендами, саме на цьому місці стояла Покровська церква, де священником був батько Марусі. Які риси народної героїні підкреслили автори пам'ятника (с. 36)?
21. Якою постає Маруся Богуславка в роботах художників Михайла Дергуса та Феодосія Гуменюка (с. 38)?

..... **ЗАПРОШУЄМО ДО БІБЛІОТЕКИ** .....

Щоб більше дізнатися про історію українського народу, відображену в усній народній творчості, прочитайте думу «Буря на Чорному морі» та «Думу про козака Голоту», твори Наталени Королевої «Легенди старокиївські», Юрія Винничука «Легенди Львова».

На електронному освітньому ресурсі interactive.ranok.com.ua ви знайдете ці твори, а також запитання та завдання, які допоможуть вам їх проаналізувати.

..... **ПОВТОРЮЄМО Й УЗАГАЛЬНЮЄМО** .....

Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

1. У чому полягає колективний характер народної творчості?
2. Як можна пояснити приналежність пісень літературного походження до фольклору?
3. Назвіть відмінності між історичними піснями та думами.
4. Сформулюйте основну думку пісні «Зажурилась Україна».
5. Як народ оцінює запорожців у пісні «Та, ой, як крикнув же козак Сірко»?
6. Якими рисами наділений герой пісні «Ой Морозе, Морозенку»?
7. Як у пісні «За Сибіром сонце сходить» розкривається народний погляд на справедливість?
8. Назвіть історичні пісні, які, на вашу думку, сприяють вихованню патріотизму. Доведіть свою думку.
9. У чому полягає особиста драма легендарної поетеси Марусі Чурай?
10. У яких образах пісні «Віють вітри, віють буйні» виражений душевний стан героїні?
11. Поясніть, чому пісня «Засвіт встали козаченьки» набула популярності.
12. Перекажіть зміст думи «Маруся Богуславка». Висловіть своє ставлення до головної героїні.

Щоб перевірити, як ви засвоїли тему «Усна народна творчість», пройдіть тест на електронному освітньому ресурсі interactive.ranok.com.ua.

Світ української поезії

Опрацьовуючи матеріал розділу, ви маєте змогу виконати такі навчальні завдання:

- **поглибити знання** про творчу долю Тараса Шевченка, Лесі Українки, Володимира Сосюри;
- **набути знань** про вільний вірш, філософську, пейзажну, інтимну лірику, творчість поетів, які створили зразки таких поезій у ХХ—ХХІ століттях;
- **розвинути навички** вдумливого та виразного читання поезії, аналізу поетичного тексту;
- **вивчити напам'ять твори** «Мені однаково, чи буду...» Тараса Шевченка, «Хотіла б я піснею стати...» Лесі Українки, «Любіть Україну» Володимира Сосюри, вірш сучасного поета за власним вибором.

Людей, які висловлюються занадто образно й піднесено, ми звичай називаємо поетами або поетесами. У цьому випадку поезія впізнається за важливою ознакою — небуденністю мовлення. Вона протиставляється прозі як чомусь звичайному й більш приземленому. Англійський письменник Джон Вейн запропонував дуже влучне порівняння: «Поезія так відрізняється від прози, як танець від пішої прогулянки».

У прозі на перший план висувається логічно організована розповідь. Поети змальовують більш умовну й узагальнену картину дійсності, ніж прозаїки. Поетичні твори вирізняються й особливою організацією. Вони мають віршову форму з римуванням та строфічною будовою. Хоча існує й вільний, тобто неримований, вірш, ритміка якого забезпечується інтонаційною подібністю рядків.

У цьому розділі ви ознайомитеся зі зразками української поезії різних часів. Почнемо ми з творчості геніального Тараса Шевченка, що стала взірцем громадянської мужності та патріотизму для багатьох поколінь українців. Глибокий ліризм, неповторність душевних переживань, органічне відчуття справедливості відкриє вам поезія Лесі Українки. Вірші Володимира Сосюри стануть уроком патріотизму, ви матимете змогу поринути в щирий світ емоцій обдарованої особистості, захопленої красою рідної землі. Крім того, на вас чекають цікаві й самобутні твори сучасних поетів Василя Голобородька, Івана Малковича, Василя

Жнива в Україні (В. Пимоненко, 1896)

Травень
у цвіту
(М. Глущенко,
1971)

Герасим'юка, Ігоря Павлюка, Анатолія Мойсієнка, поетеси Галини Кирпи, у яких вірність національним духовним традиціям поєднується з високим рівнем майстерності та новаторством художніх пошуків.

..... Опрацюємо прочитане .....

1. Як ви зрозуміли образи поезії та прози, які запропонував англійський письменник Джон Вейн?
- * 2. За якими ознаками ви зазвичай розрізняєте прозу та поезію? Спробуйте знайти власне образне визначення поезії та прози.
- ✍ 3. Визначте особливості організації поетичного тексту. Запис у робочий зошит зробіть у зручній для вас формі (тексту, таблиці, схеми).

..... Ділимося читацьким досвідом .....

- 4. Назвіть відомих вам українських поетів.
- 5. Якій поезії ви віддаєте перевагу: класичній чи сучасній? Чому?
- 6. Розкажіть про свого улюбленого поета.

..... Запрошуємо до дискусії .....

- 7. Яку роль у формуванні поета відіграють читачі? Чи повинен поет дослухатися до суджень читачів і враховувати їхню критику?

..... Порівнюємо твори різних видів мистецтва .....

- 8. Розгляньте ілюстрації на с. 42, 43. Якою постає Україна у творах митців різних часів? Який образ вас привабив найбільше? Чому? Які поетичні рядки зринають у вашій пам'яті, коли дивитися на ці картини?

..... Готуємо проект .....

- 9. Підготуйте проект «Україна у творчості поетів», візьміть участь у конкурсі проектів.

Тарас Шевченко

(1814–1861)

У житті геніального поета Тараса Шевченка особливу роль відіграла доля. Вона не раз змінювала його наміри, вела за собою, обдаровувала й приносила страждання. Іван Франко писав про це так: «Доля переслідувала його в житті скільки могла, та вона не зуміла перетворити золота його душі в іржу, ані його любові до людей у ненависть і погорду...».

ДИТИНСТВО ТА ЮНІСТЬ ПОЕТА

Тарас Григорович Шевченко народився 25 лютого (9 березня)¹ 1814 року в селі Моринці Звенигородського повіту на Київщині² в сім'ї селян-кріпаків. Невдовзі родина Шевченків перебралася до сусіднього села Кирилівки, де й минуло дитинство поета. Початкову освіту хлопець здобув у сільській школі. Йому рано судилося втратити батьків — в одинадцятирічному віці Тарас залишився сиротою. Змалку він усвідомлював і відчував нерозривний зв'язок із селянським світом. Однак доля змусила хлопця попрощатися з думками про хліборобське майбутнє, запропонувала інший шлях та інше життєве покликання.

Автопортрет
(Т. Шевченко, 1843)

Таким покликанням для Т. Шевченка стало мистецтво. Ще з дитячих літ він захопився малюванням, однак після смерті батьків мусив працювати в селянському господарстві свого дядька, бути за служника при школі, пасти громадську череду. Мрії про малярську науку не давали спокою — довго й наполегливо Тарас шукав учителя. Нарешті один із сільських малярів погодився взяти хлопця до себе в навчання з умовою, що той добуде дозвіл від свого поміщика. Окрилений успіхом, Тарас звернувся по дозвіл до панських управителів. Саме тоді за дорученням

¹ Тут і далі: у біографіях письменників, життя яких припало на XIX ст., дати народження і смерті вказуються за «старим» і «новим» стилями — відповідно до особливостей юліанського та григоріанського календарів.

² Нині село Моринці знаходиться в Звенигородському районі Черкаської області.

власника Кирилівки Павла Енгельгардта управителі шукали служників для панського двору. Так доля змусила молодого обдарованого сироту залишити рідні краї й повела до великого міста. Відправляючи дворових слуг до Вільно, де служив Енгельгардт, управителі в загальному списку навпроти прізвища Шевченка зробили запис: «Годиться як кімнатний живописець».

Так несподівано розпочалася далека й довготривала життєва мандрівка поза межами батьківщини. Тарас прибув до Вільно (тепер Вільнюс — столиця Литовської держави). Енгельгардт, ознайомившись із наданою Тарасові управителями характеристикою, вирішив виховати для своїх потреб кріпосного художника. Так уже у Вільно Т. Шевченко одержав перші професійні уроки малювання.

Однак невдовзі пан Енгельгардт дістав службове призначення до Петербурга, куди й переїхав з усіма слугами. Так Тарас потрапив до столиці Російської імперії.

Селянська родина
(Т. Шевченко, 1843)

Опрацюємо прочитане

1. Коли й де народився Тарас Шевченко?
2. Ким були його батьки?
3. Де минуло дитинство поета?
4. Скільки років було Тарасові, коли він став сиротою?
5. Яким було перше творче захоплення Тараса?
6. Де Тарас Шевченко одержав перші професійні уроки малювання?

ШЛЯХ ДО ВОЛІ

Перебування в Петербурзі відкривало перед талановитою людиною широкі обрії для мистецького вдосконалення. Можливо, уже на той час Тарас передчував, що доля недаремно привела його до російської столиці. Прагнучи малювати, хлопець домігся в пана дозволу на продовження навчання. Вступивши до малярської артілі Василя Ширяєва, Т. Шевченко наполегливо працював, займався самоосвітою, вибудовував нові життєві плани. Та якими б сміливими не були ці плани, на заваді стояла принизлива кріпосна залежність.

І тут доля прийшла на допомогу Шевченкові. Спочатку була зустріч з Іваном Сошенком, українцем, учнем Петербурзької академії

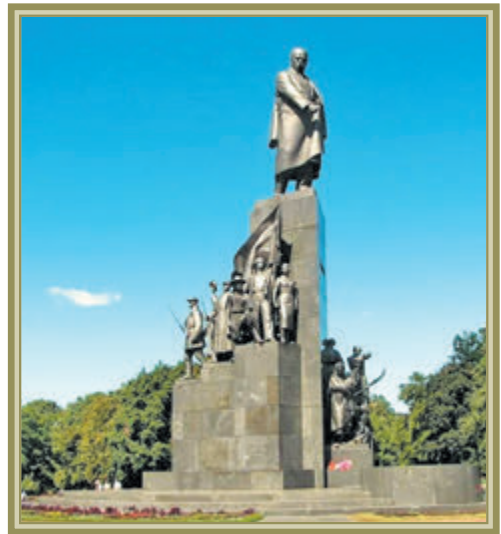

мистецтв. І. Сошенко познайомив земляка зі своїми приятелями письменником Євгеном Гребінкою та художником Аполлоном Мокрицьким, а згодом — із відомими митцями Карлом Брюлловим, Олексієм Венеціановим, Василем Жуковським, Василем Григоровичем, Михайлом Вільєгорським. Саме в колі цих людей зародилась ідея звільнення Шевченка від кріпосної залежності. Було вирішено, що К. Брюллов намалює для благодійної лотереї портрет відомого поета В. Жуковського. Ця лотерея відбулася 22 квітня 1838 року, а вже 25 квітня Жуковський вручив Тарасові відпускні папери. На двадцять п'ятому році свого життя молодий художник пориває з обтяжливим кріпосним становищем. «Велике щастя бути вольним чоловіком, робиш, що хочеш, ніхто тебе не спинить», — пише він тоді в листі до брата Микити.

Доля завжди зводила поета з людьми щедрої душі, готовими надати безкорисливу допомогу. Його прийняли до Академії мистецтв, а він із головою занурився в навчання. Здавалося б, здійснилося заповітне бажання Т. Шевченка присвятити себе живопису. Однак уже тоді поетичне покликання поступово опановувало особистість митця. Працюючи в майстерні К. Брюллова, він повсякчас переноситься в уяві на батьківщину. «У його розкішній майстерні, — згадував

Молодий Шевченко
в майстерні Карла Брюллова
(Г. Меліхов, 1947)

Пам'ятник Т. Шевченку
в Харкові (М. Манізер,
Й. Лангбард, 1935)

поет, — як у палаючій дикій степу над Дніпром, переді мною мигали мученицькі тіні наших бідних гетьманів... Переді мною стелився степ, засіяний могилами. Переді мною пишалась моя бідна Україна у своїй непорочній меланхолійній красі. І я задумувався, я не міг відвести своїх духовних очей від цієї рідної чарівної краси».

Опрацюємо прочитане

Використовуючи пам'ятку № 2, складіть план тексту «Шлях до волі».

ПОЕЗІЯ ЯК ЖИТТЄВЕ ПОКЛИКАННЯ

Поет по-справжньому стає поетом, коли в нього з'являються читачі. Складати вірші Т. Шевченко почав іще кріпаком, але його талант привернув увагу широкого кола читачів лише після виходу дебютної книжки. Тут теж не обійшлося без втручання долі, випадку. Приятель Євгена Гребінки полтавський поміщик Петро Мартос, перебуваючи в Петербурзі, вирішив замовити комусь із художників свій портрет. Є. Гребінка порекомендував Т. Шевченка як гарного портретиста, учня славетного К. Брюллова. На сеансах малювання Мартос випадково дізнався про Шевченкову поезію й запропонував оплатити видання книжки. Так, за підтримки Є. Гребінки й П. Мартоса, у 1840 році побачив світ Шевченків «Кобзар».

Вихід «Кобзаря» змінив життя митця. Кількість захоплених читачьких відгуків перевершила найсміливіші очікування автора. Іще навчаючись в Академії мистецтв, він усвідомив, що поезія виступає в його думках на передній план і стає життєвим покликанням.

Завершивши навчання й одержавши звання художника, Тарас Шевченко повернувся в Україну. На той час вимогливому до себе поетові власне життя здавалося застиглим і бездіяльним, він прагнув активності й боротьби. Своєрідна душевна криза вилася в розпачливе бажання порвати зі станом напівсонного існування й повернути незриму, але відчутну присутність долі:

Доле, де ти, доле, де ти?
Нема ніякої!
Коли доброї жаль, Боже,
То дай злої! злої!

І доля не забарилася нагадати про себе. Поет, можливо, й не передбачав, що справді накликає «злу долю». У 1847 році його було заарештовано за причетність до Кирило-Мефодіївського братства — таємної організації, учасники якої ставили за мету звільнити український народ від національного й соціального гноблення.

..... **Опрацюємо прочитане** .....

Складіть запитання за змістом прочитаного тексту «Поезія як життєве покликання» і запишіть їх у зошиті. Перевірте, чи охоплюють відповіді на запитання всю інформацію тексту. За потреби допишіть запитання.

ЗНОВУ НЕВОЛЯ

Після арешту поет близько двох місяців провів в одиночній камері. Доки тривало слідство, він записав кілька творів, які вдалося вивезти на заслання і які згодом стали основою циклу «В казематі». Підставою для об'єднання цих творів послужили не лише час і місце їх написання, а й загальний образ художнього світу: трагічна, але водночас лірична картина української дійсності.

Слідство завершилося, і поетові було винесено вирок: безстрокове заслання до війська. За особистим наказом російського імператора Миколи I до цього жорстокого присуду було додано заборону писати й малювати.

Тараса Шевченка покарали не за злочини, а за поетичне слово, пронизане любов'ю до України та ненавистю до її гнобителів. Понад десять років поет провів в ув'язненні й на засланні в Орській фортеці (тепер — місто Орськ в Оренбурзькій області Росії) та Новопетровському укріпленні (зараз — місто в Казахстані). Незважаючи на заборону, він продовжував писати, багато малював. У несприятливих умовах за перші три роки заслання митець написав більше творів, аніж за всі інші періоди своєї поетичної діяльності.

Форт Кара-бутак (Т. Шевченко, 1848)

Дженгис-агач (Т. Шевченко, 1848)

У поезіях того часу Т. Шевченко прагнув по-новому осмислити своє покликання, болісно відгукувався на втрату зв'язків зі звичним середовищем, виливав тугу за рідним краєм, звертався до дитячих спогадів, із сумом переживав самотність. Поет, який покладав занадто великі надії на силу поетичного слова, опинився в майже повній ізоляції, далеко від своїх читачів. Очевидно, цим зумовлене переважання в його ліричних творах сумних, мінорних інтонацій. У цей період не припинився його поетичний діалог із долею:

І золотої й дорогої
Мені, щоб знали ви, не жаль
Моєї долі молодой;
А іноді така печаль
Оступить душу...

Треба було мати неймовірну силу духу, щоб у непростих умовах заслання зберегти свою особистість і не піддатися зневірі й розчаруванню. І досі вражають Шевченків філософський спокій і готовність прийняти свою долю як неминучу життєву школу — з усіма її добрими й не дуже пропозиціями.

..... Опрацюємо прочитане .....

1. Назвіть поетичний цикл, написаний поетом в ув'язненні.
2. Який вирок винесли Т. Шевченкові?
3. Доведіть, що навіть на засланні Тарас Шевченко не припиняв творчої діяльності.
4. Використовуючи пам'ятку № 2, складіть цитатний план тексту «Знову неволя».

ОСТАННІ РОКИ ЖИТТЯ

Шевченкові довелося десять років свого життя провести на засланні. Багато вистраждавши й переживши, поет не зламався. Як кульмінація його довготривалого діалогу з долею звучать рядки:

Ми не лукавили з тобою,
Ми просто йшли; у нас нема
Зерна неправди за собою.
Ходімо ж, доленько моя!

Мій друже вбогий, нелукавий!
Ходімо далі, далі слава,
А слава — заповідь моя.

Ця довгоочікувана слава ще за життя прийшла до Тараса Шевченка: надзвичайна популярність серед читачів, звання академіка Петербурзької академії мистецтв, загальне визнання його високого морального авторитету. Однак, за словами І. Франка, «найкращий і найцінніший скарб доля дала йому лише по смерті — невмирущу славу і всерозквітаючу радість, яку в мільйонах людських сердець все наново збуджуватимуть його твори».

Решту життя після заслання Т. Шевченко провів у російській столиці. Лише ненадовго йому вдалося відвідати рідний край. Влада Російської імперії робила все, щоб не допустити геніального поета-пророка в Україну.

Помер Тарас Шевченко 26 лютого (10 березня) 1861 року в Петербурзі. Того ж року відбулося перепоховання поета в Україні на Чернечій горі поблизу Канева.

..... **Україна і світ** .....

150-річчя та 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка стали знаменними датами Календаря пам'ятних дат ЮНЕСКО¹. У засобах масової інформації цієї поважної міжнародної організації широко висвітлювалося значення Тараса Шевченка для української та світової культури.

..... **Опрацьовуємо прочитане** .....

1. Як довго Тарас Шевченко перебував на засланні?
2. Де пройшли останні роки життя поета?
3. Яке звання одержав Тарас Шевченко від Петербурзької академії мистецтв?
4. Коли помер поет? Де він похований?
5. Використовуючи пам'ятку № 2, складіть план розповіді про долю поета.

..... **Запрошуємо до дискусії** .....

6. Розгляньте ілюстрації на с. 46. Яким постає Тарас Шевченко на картині Г. Меліхова? Яку, на вашу думку, ідею втілили в пам'ятнику поетові скульптор М. Манізер й архітектор Й. Лангбард?

ЗНАЧЕННЯ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Творчість Т. Шевченка має світове значення. Учені не раз порівнювали його з такими визначними митцями, як А. Міцкевич, О. Пушкін, Дж. Байрон, Г. Гейне, В. Гюго. Сьогодні поезія Тараса Шевченка перекладена багатьма мовами світу.

¹ Організація Об'єднаних Націй із питань освіти, науки і культури, скорочено ЮНЕСКО (англ. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, UNESCO).

Для багатьох поколінь українців поет був і залишається національним пророком, символом нескореності народу. Його тернистий життєвий шлях та самовіддана літературна праця уособлюють духовні можливості людини, здатної долати життєві перешкоди, захищаючи ідеали правди, свободи, любові до ближнього.

Визначаючи роль Шевченкової поезії, український письменник Олесь Гончар писав: «З-поміж безлічі книг, з якими має справу історія світової літератури, поодинокі виділяються ті, що ввібрали в себе науку віків і мають для народу значення заповітне. До таких належить «Кобзар», книга, яку народ український поставив на першому місці серед успадкованих з минулого національних духовних скарбів».

Україна і світ

«Шевченко цілком заслуговує на почесні, якими оточується. Він був більше, ніж українець — він був державним мужем і громадянином світу. Він був більше, ніж поет — він був хоробрим воїновником за права і волю людей».

Ліндон Джонсон, президент США у 1963—1969 роках

Готуємо проєкт

На основі біографічних матеріалів і творчості Т. Шевченка підготуйте проєкт за темою «Поет і доля». Візьміть участь у конкурсі проєктів.

ЛІРИЧНІ РОЗДУМИ ПРО ЛЮДИНУ І СВІТ

У житті Тараса Шевченка був складний і драматичний період випробувань, пов'язаний з арештом і тривалим засланням. Головною підставою для покарання поета стали художні твори. Але навіть переслідування не зломали бунтівного духу митця. Не бажаючи підкоритися забороні, поет продовжував творчу працю. Більшість його творів, написаних в ув'язненні й на засланні, складає лірика.

Художні твори, у яких зображуються почуття, настрої, роздуми, називають ліричними. Уся система художніх засобів у ліричному творі служить розкриттю цілісного руху людської душі. Залежно від змісту виділяють лірику *громадянську, психологічну, інтимну, пейзажну, філософську*.

У пошуках відповідей на складні питання буття Т. Шевченко завжди розглядав свою індивідуальну долю та поетичну

Філософська лірика спрямована на творче осягнення стосунків людини і світу. Ліричний герой філософської поезії переймається складними проблемами світоглядного характеру: він прагне визначити життєві пріоритети, розібратися в самому собі, у своїх стосунках зі світом та власною долею.

місію в нерозривному зв'язку з долею рідної України. Тому й не дивно, що в багатьох його творах філософський зміст виражено завдяки майстерному поєднанню патріотичних, громадянських та особистісних мотивів.

..... **Опрацьовуємо прочитане** .....

1. Які твори переважають серед написаного поетом на засланні?
2. У чому полягає особливість ліричної поезії?
3. Назвіть основні тематичні групи ліричних творів.
4. Якими є ознаки філософської лірики?
5. У чому полягає своєрідність філософської лірики Тараса Шевченка?

..... **Запрошуємо до дискусії** .....

- 6. Поет і його творчість. Чи можна ув'язнювати поета за його творчість?

УБОЛІВАННЯ ЗА ДОЛЮ УКРАЇНИ

Вірш «Мені однаково, чи буду...» був написаний Т. Шевченком невдовзі після арешту, коли поет осмислював своє становище людини, переслідуваної за патріотичні переконання. У цій поезії немає навіть сліду страху й зневіри, усі хвилинні емоції, пов'язані з арештом, опановано й підпорядковано вищому служінню. На уявні терези покладено особисте існування, з одного боку, та любов до батьківщини, турботу за її майбуття — із другого. Поет не вагається у власному виборі, він готовий до тривалого заслання й навіть до загибелі в повному забутті, оскільки прийняти мученицьку смерть за Україну — не є для нього марною жертвою.

У своєму монолозі ліричний герой наближається до пророка, який не лише вболіває за рідний народ, а й володіє особливою здатністю бачити прояви зла у світі та попереджати про майбутні загрози й випробування. Відповідними є й художні засоби, які добре узгоджуються з образом поета-пророка. Це передусім символізація, тенденція до ускладнення звичних образів та надання їм вагомого узагальненого значення. Скажімо, згаданий ліричним героєм «сніг на чужині» асоціюється з холодом і посилює передчуття довготривалої неволі.

За допомогою влучних висловів автор створює образ загрозової смерті — такої, коли людина зникає, не лишивши по собі навіть «малого сліду». Поет використовує символіку фольклорного походження, запозичивши з народної словесності узагальнений образ «злих людей» як якоїсь чи не містичної загрози, що нависла над Україною. Цей образ-символ асоціюється з такими характеристиками, як лукавство, хитрість, підступність.

Шевченко
над Дніпром
(К. Трутов-
ський, 1875)

Також символічним є образ вогню — він використовується, коли поет згадує про приспану лукавими людьми Україну, безборонну, слабку, що може незчутися, як опиниться у вогні боротьби за своє виживання. Але вогонь — це не лише та стихія, яка несе загрозу й знищує. Вогонь — це також символ очищення, загартовування, набуття нової сили.

Чим може завершитися боротьба народу за своє майбутнє? Це важливе питання турбує автора, бо йому насправді «не однаково». Поетове проникливе слово має надзвичайну силу, бо воно правдиве, підтвержене всім його життям.

Мені однаково, чи буду
Я жить в Україні, чи ні.
Чи хто згадає, чи забуде
Мене в снігу на чужині —
Однаковісінько мені.
В неволі виріс між чужими,
І, не оплаканий своїми,
В неволі, плачучи, умру,
І все з собою заберу,
Малого сліду не покину
На нашій славній Україні,
На нашій — не своїй землі.

І не пом'яне батько з сином,
Не скаже синові: «Молись.
Молися, сину: за Вкраїну
Його замучили колись».
Мені однаково, чи буде
Той син молитися, чи ні...
Та не однаково мені,
Як Україну злії люде
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окраденую, збудять...
Ох, не однаково мені.

Між 17 квітня і 18 травня 1847 року. С.-Петербург

..... **Аналізуємо художній твір** .....

1. Яке враження справив на вас вірш «Мені однаково, чи буду...»?
2. Розкажіть, коли був створений цей твір.
- ✍ 3. Доберіть до слова *однаково* синоніми, які, на вашу думку, найбільш точно відповідають значенню, у якому вживає це слово поет.
4. Які образи допомагають зрозуміти, що поетове «однаково» стосується передусім його власної долі?
5. Поміркуйте, чому в поезії виникають образи батька й сина.
6. У рядках «Мені однаково, чи буде / Той син молитися, чи ні...» виявляється ставлення ліричного героя до своєї долі людини чи долі поета? Обґрунтуйте власну позицію.
- ✍ 7. В останніх рядках твору поет двічі вживає слово *однаково* із часткою *не*. Які синоніми до поетового «не однаково» ви дібрали б?
8. Якою постає Україна у творі Тараса Шевченка?
- * 9. Які символічні образи допомагають поетові передати своє занепокоєння долею України?
- 10. Доведіть, що поет не зневірився у своєму покликанні.
11. Лірика, що має характер розмірковування, роздумування, замисленості, авторських роздумів, називають медитативною. Чи належить поезія «Мені однаково, чи буду...» до медитативної?

..... **Читаємо виразно** .....

- i 12. На електронному освітньому ресурсі interactive.ranok.com.ua знайдіть записи вірша Тараса Шевченка «Мені однаково, чи буду...» у виконанні різних читців. Чиє виконання вам сподобалося найбільше? Чому?
13. Вивчіть вірш «Мені однаково, чи буду...» напам'ять, підготуйте виразне читання твору, візьміть участь у конкурсі читців.

..... **Запрошуємо до дискусії** .....

- 14. Чому поетичні декларації Шевченка викликають довіру?

Місячна ніч на Кос-Аралі (Т. Шевченко, 1849)

ТРАДИЦІЇ НАРОДНОЇ ПІСЕННОСТІ

Майстерним засвоєнням фольклорної образності відзначається поезія Т. Шевченка «**Ой три шляхи широкії...**». Вона, як і вірш «Мені однаково, чи буду...», належить до циклу «В казематі». Однак це не ліричний, а ліро-епічний твір, що має жанрові ознаки балади — поезії з напруженим сюжетом, в основі якого лежить незвичайна подія.

У баладі «Ой три шляхи широкії...» поєдналися народнопісенні мотиви про розлуку з рідними, смерть дівчини від туги за коханим, горе матері, яка втрачає синів. Символіка твору теж має фольклорне походження, наприклад, образ шляхів, що поросли тернами, символізує неможливість повернення додому. Однак Т. Шевченко не виступає сліпим наслідувачем зразків народної пісенності. Фольклорний матеріал у поетичній обробці талановитого майстра слова ускладнюється й набуває філософського звучання. За картиною загибелі героїв твору на чужині та за похмурим образом нещастя, яке спіткало родичів загиблих, проступає загальна тема непоправної, трагічної втрати, яку спричиняє розлука людини з батьківщиною.

Ой три шляхи широкії
Докупи зійшлися.
На чужину з України
Брати розійшлися.
Покинули стару матір.
Той жінку покинув,
А той сестру.
А найменший —
Молоду дівчину.
Посадила стара мати
Три ясени в полі.
А невістка посадила
Високу тополю.
Три явори посадила
Сестра при долині...
А дівчина заручена —
Червону калину.

Не прийнялись три ясени,
Тополя всихала,
Повсихали три явори,
Калина зов'яла.
Не вертаються три брати.
Плаче стара мати,
Плаче жінка з діточками
В нетопленій хаті.
Сестра плаче, йде шукати
Братів на чужину...
А дівчину заручену
Кладуть в домовину.
Не вертаються три братії,
По світу блукають,
А три шляхи широкії
Терном заростають.

Між 17 квітня і 19 травня 1847 року

..... Опрацюємо прочитане .....

1. Яке враження справив на вас твір «Ой три шляхи широкії...»? До якого циклу він входить? У чому полягають жанрові особливості твору?

2. Які фольклорні мотиви використав поет у своєму творі?
3. Які авторські емоції та роздуми переважають у цій поезії?

..... **Досліджуємо самостійно** .....

4. Знайдіть у тексті образи, які часто використовуються в усній народній творчості. Що символізують ці образи в народній творчості та у вірші Тараса Шевченка?
5. Який образ із твору Тараса Шевченка «Ой три шляхи широкіі...» вразив вас найбільше? Чому?

..... **Запрошуємо до дискусії** .....

6. Чому поет у часи важких життєвих випробувань звернувся до осмислення народної пісенності?

..... **Виявляємо творчі здібності** .....

7. Уявіть себе художником, якому замовили ілюстрації до циклу «В казематі». Яку ілюстрацію до вірша «Ой три шляхи широкіі...» ви запропонували б? Опишіть її.

ЛІРИЧНІ РОЗДУМИ НА ЗАСЛАННІ

Ув'язнений поет гостро переживав розлуку з Україною, не знаючи напевне, чи побачить іще колись рідний край. Його ліричний вірш «Думи мої, думи мої...» відображає настрої часів заслання. Самотність, відсутність звичного спілкування пригнічували Тараса Шевченка, викликали безрадісні думки.

Сам поет своє тодішнє становище визначив простим і водночас досить містким висловом — «лиха година». Щоб зберегти себе в часи випробувань, не зневіритись і не піддатися відчаю, Т. Шевченко звернувся до творчості — вічного джерела духовної наснаги.

Вірш «Думи мої, думи мої...» побудований як уявний діалог митця зі своїм поетичним покликанням, що представлене в персоніфікованому образі «дум». Образ цей виник ще в ранніх віршах поета і став традиційним у його творчості.

Це думи про рідний край, з якими ліричний герой веде свою щиру розмову: «Не кидайте хоч ви мене / При лихій годині». Бо його вірші, немов тонка нитка, еднають його з рідною Україною. Так тема мистецтва тісно поєдналася у вірші з темою патріотизму: ліричний герой болоче й водночас майже з філософською стриманістю осмислює своє перебування на чужині.

«В солдатах».
Автопортрет
(Т. Шевченко, 1847)

Думи мої, думи мої,
Ви мої єдині,
Не кидайте хоч ви мене
При лихій годині.
Прилітайте, сизокрилі
Мої голуб'ята,
Із-за Дніпра широкого
У степ погуляти

Друга половина 1847 року

З киргизами убогими.
Вони вже убогі,
Уже голі... Та на волі
Ще моляться богу.
Прилітайте ж, мої любі,
Тихими речами
Привітаю вас, як діток,
І заплачу з вами.

..... **Опрацьовуємо прочитане** .....

1. Яке враження справив на вас твір «Думи мої, думи мої...»?
2. Коли Тарас Шевченко написав вірш «Думи мої, думи мої...»? Які настрій відобразились у цьому творі?
3. Що означає у творі Т. Шевченка образ дум?

..... **Аналізуємо художній твір** .....

4. Які засоби художньої виразності використовує поет у вірші «Думи мої, думи мої...»? Випишіть їх у зошит, поясніть їхнє значення.

5. Доведіть, що вірш «Думи мої, думи мої...» має ознаки філософської лірики.

..... **Порівнюємо твори різних видів мистецтва** .....

6. Розгляньте ілюстрації на с. 48, 54. Як ці малюнки допомагають зрозуміти настрій, переживання поета, відображені у вірші «Думи мої, думи мої...»?

7. На електронному освітньому ресурсі interactive.ranok.com.ua знайдіть запис пісні «Думи мої, думи мої...» у виконанні Волинського народно-го хору. Поміркуйте, чи відповідає музика композитора О. Стадника загальному настрою вірша Тараса Шевченка.

..... **Запрошуємо до дискусії** .....

8. Як поет ставиться до своєї поетичної творчості? Чому саме поезія стала для Тараса Шевченка чимось більшим за мистецтво?

..... **Ділимося читацьким досвідом** .....

9. Яка з прочитаних поезій сподобалася вам найбільше?
10. Яку поезію ви хотіли б вивчити напам'ять?
11. Прочитайте висловлення Ліндона Джонсона (с. 51) про нашого славетного співвітчизника. Що, на вашу думку, привабилло колишнього президента США в постаті Тараса Шевченка?

..... **Виявляємо творчі здібності** .....

12. Чого поет навчив вас? Напишіть твір «Уроки Тараса Шевченка». Візьміть участь в інтерактивному конкурсі письмових творчих робіт.

Леся Українка

(1871–1913)

ДИТИНСТВО ПОЕТЕСИ

Неповторність кожної людини закладається в дитинстві. Тоді формуються основні риси характеру, визначаються інтереси, виявляються творчі здібності. Леся Українка виростала у сприятливій для мистецького розвитку духовній атмосфері. Знайомство з традиціями її сім'ї, особливостями виховання, із впливами родинного оточення дозволить краще зрозуміти особистість поетеси, глибше пізнати її творчість.

Лариса Петрівна Косач народилася 13 (25) лютого 1871 року в місті Звягелі (пізніше — Новоград-Волинський) у дворянській сім'ї. Для рідних вона змалку була Лесею — це домашнє ім'я стало згодом частиною літературного псевдоніма.

Батько поетеси походив із Чернігівщини. Пригадуючи навчання в Чернігівській гімназії, Петро Антонович Косач із теплотою відгукувався про свого вчителя — славетного байкаря Леоніда Глібова, читав дітям його твори. Леся була батьковою улюбленицею, успадкувала його вдачу — спокійну, стриману й водночас вольову та наполегливу. Мати теж відчутно вплинула на виховання особистості й мистецький розвиток поетеси. Ольга Петрівна Косач, відома також як українська письменниця Олена Пчілка, прищепила доньці любов до віршування.

Дитинство Лариси Косач минуло на Волині: родина жила у Звягелі, у Луцьку, а згодом у селі Колодажному.

Освіту майбутня поетеса здобувала вдома. У родині Косачів батьки не пропонували дітям спеціальних дитячих книжок. Лесина мати вважала, що вони лише псують смак «кисло-солодким сюсюканням», тож діти читали античні міфи, фольклорні збірники (особливо пісні й казки), розповіді про подорожі, пригоди.

Родина Косачів
(фото, 1870-ті)

Змалечку Леся наполегливо займалася самоосвітою. Вона відзначалася високим рівнем ерудиції, опанувала багато іноземних мов.

На розвиток Лесиної особистості впливало родинне оточення: Косачі товаришували з відомими діячами української культури, зокрема з письменником Михайлом Старицьким та видатним композитором Миколою Лисенком. Рідний дядько поетеси, визначний учений і громадський діяч Михайло Драгоманов, став для неї найавторитетнішим учителем і порадником.

Лариса Косач
із братом Михайлом
(фото, 1880)

..... Опрацюємо прочитане .....

1. Коли й де народилася Леся Українка?
2. Яким є її справжнє прізвище?
3. Ким були її батьки?
4. Де минуло дитинство Лесі Українки?
5. Яку освіту здобула поетеса?

ТВОРЧЕ ПОКЛИКАННЯ

Змалку захопившись музикою, Леся Українка навчилася гри на фортепіано. «Мені часом здається, — зізнавалася вона, — що з мене вийшов би далеко кращий музикант, ніж поет, та тільки біда, що натура утяла мені кепський жарт...». Цей «жарт» — початок хвороби (туберкульозом кісток було вражено ліву руку дівчини), через що довелося відмовитися від професійних занять музикою. Натомість Леся Українка все більше часу приділяла літературі, віддаючи перевагу ліричній поезії.

Цікаво, що на ранніх етапах розвитку мистецтва ліричні твори під час виконання супроводжувалися музикою. Іноді лірику навіть визначають як музику в літературі. Можливо, саме вимушене прощання з мрією про музичне майбутнє активізувало в особистості Лесі Українки захоплення поезією. Почавши писати вірші дуже рано, ще в дев'ятирічному віці, вона не припиняла поетичної творчості до останніх днів свого життя. Її поетичні книжки — «На крилах пісень», «Думи і мрії», «Відгуки» — належать до найкращих надбань української лірики. Доля розпорядилася так, що своє різнобічне мистецьке обдарування Леся Українка змогла повною мірою реалізувати саме в літературі. Вона відома як авторка багатьох поетичних,

Леся Українка
(фото, 1888)

драматичних, прозових творів, як майстрина художніх перекладів.

Усе своє життя поетеса провела в боротьбі з важкою хронічною недугою, яка час від часу нагадувала про себе. Леся Українка була змушена виїжджати на лікування до Німеччини, Австро-Угорщини, Італії, Єгипту, жила в Криму та в Грузії. Фатальною для її здоров'я стала зима 1906–1907 років, проведена в Києві. Неприятливий клімат і виснажлива праця спричинили загострення хвороби. Відтоді поетеса могла жити в умовах південного клімату, зрідка й ненадовго приїжджаючи в Україну. Останні роки свого життя вона провела в Грузії. Померла Леся Українка 19 липня (1 серпня) 1913 року в грузинському місті Сурамі, похована на Байковому кладовищі в Києві.

..... **Актуальна цитата** .....

«Читаючи м'які та рознервовані або холодно резонерські писання сучасних молодих українців і порівнюючи їх з тими бадьорими, сильними та сміливими, а притім такими простими щирими словами Лесі Українки, мимоволі думаєш, що ся хвора, слабосильна дівчина — трохи чи не одинокий мужчина на всю новочасну соборну Україну...».

*Іван Франко,
письменник, публіцист, громадський діяч*

..... **Опрацьовуємо прочитане** .....

1. Яким мистецтвом захоплювалася майбутня поетеса в дитинстві?
2. У якому віці Леся Українка написала перший вірш?
3. Назвіть поетичні збірки Лесі Українки.
4. Де поетеса провела останні роки свого життя?
5. Коли померла Леся Українка? Де вона похована?
6. Яку характеристику дав Іван Франко поезії Лесі Українки? Що приваблює Івана Франка в особистості Лесі Українки?
7. Використовуючи матеріал підручника, складіть план розповіді про життєвий та творчий шлях Лесі Українки. За планом підготуйте усну розповідь про славетну поетесу.

«ВЕСНА» В ПОЕТИЧНОМУ СВІТІ ЛЕСІ УКРАЇНКИ

Серед багатьох яскравих поетичних образів Лесі Українки особливе місце посідають образи весни, «весняної сили». Найбільш яскраво вони представлені в таких творах, як «Давня весна» та «Хотіла б я піснею стати...».

Поезія «Давня весна» вперше була надрукована в циклі віршів «Мелодії» збірки «Думи і мрії». Лірична героїня поезії «Давня весна» пригадує, як колись весняне оновлення позбавило її почуття самотності, принесло розраду, зміцнило віру в життя. Змалюванням привабливих картин природи авторка підсилює контраст між весняною радістю та смутком ліричної героїні. Згадка про хворобу, що знесилює, спочатку поєднується з розчаруванням, однак хвилиний емоційний спад одразу ж заступається світлим спогадом: за допомогою низки виразних художніх деталей створюється мозаїчний, побудований на зорових і звукових асоціаціях образ «турботливої весни», яка лагідно огортає своїм теплом і повертає до життя зневірену душу героїні. Зелене листя й білі пелюстки яблуні, тихий вітер, щебетання пташок, далекий відгук із гаю залучають «тісну хатину» хворої до потужного, непереможного ритму природного оновлення. Пам'ять душі надовго зберегла свіжість вражень від тієї «давньої весни», яка дала героїні нові сили, ставши несподіваним і незабутнім життєдайним дарунком. У хвилини зневіри, коли фізична слабкість викликає сумні думки, героїня звертається до тих незабутніх вражень, що надають

Весна. Місток
(С. Світо-
славський,
1890-ті)

сили в боротьбі за життя. Весна в цьому творі — місткий і багатогранний символічний образ, який позначає молодість, надію, свіжість відчуттів, безмежну й життєдайну красу довколишнього світу.

ДАВНЯ ВЕСНА

Була весна весела, щедра, мила,
Промінням грала, сипала квітки,
Вона летіла хутко, мов стокрила,
За нею вслід співучії пташки!

Все ожило, усе загомонило —
Зелений шум, веселя луна!
Співало все, сміялось і бриніло,
А я лежала хвора й самотна.

Я думала: «Весна для всіх настала,
Дарунки всім несе вона, ясна,
Для мене тільки дару не придбала,
Мене забула радісна весна».

Ні, не забула! У вікно до мене
Заглянули від яблуні гілки,
Замиготіло листячко зелене,
Посипались білесенькі квітки.

Прилинув вітер, і в тісній хатині
Він про весняну волю заспівав,
А з ним прилинули пісні пташині,
І любий гай свій відгук
з ним прислав.

Моя душа ніколи не забуде
Того дарунку, що весна дала;
Весни такої не було й не буде,
Як та була, що за вікном цвіла.

1894

Бузок
(М. Врубель,
1900)

..... Аналізуємо художній твір .....

1. Яке враження справила на вас поезія?
2. Пригадайте народні твори, присвячені весні. Поміркуйте, чому народ складав веснянки. Які образи веснянок вам запам'яталися?
3. Якою постає весна в першій строфі поезії Лесі Українки «Давня весна»? Які епітети використовує поетеса для створення образу весни?
4. Які метафори уточнюють й увиразнюють образ веселої, щедрої, милої весни?
5. Поміркуйте, чому в другій строфі для створення образу весни поетеса вживає переважно дієслова.
6. Якими засобами поетеса передає контраст між весняною природою та настроєм ліричної героїні?
7. Опишіть переживання героїні твору.
- 8. Випишіть зорові та звукові образи, художні деталі, які допомагають зрозуміти, що душа героїні здатна відродитися.
- 9. Поясніть, як ви зрозуміли рядки: «Весни такої не було й не буде, / Як та була, що за вікном цвіла».
- 10. Що символізує весна у творі? Яку роль у вірші відіграє спомин? Чому твір має назву «Давня весна»?
- 11. Випишіть у зошит приклади художніх засобів, використаних поетесою, і поясніть їхнє значення.

..... Запрошуємо до дискусії .....

- 12. Характеризуючи весну в першій строфі, поетеса називає її *веселою, щедрою, милою*. Чи стала такою весна для ліричної героїні цього твору? Обґрунтуйте свою думку.

..... Читаємо виразно .....

13. Використовуючи пам'ятку № 1, підготуйте виразне читання твору.

..... Порівнюємо твори різних видів мистецтва .....

- 14. На електронному освітньому ресурсі interactive.ranok.com.ua знайдіть і послухайте пісні, літературною основою яких стала поезія Лесі Українки «Давня весна». Яка пісня вам сподобалася найбільше? Чому? Пісня якого композитора, на вашу думку, точніше передає своєрідність поетичного твору Лесі Українки?
- 15. Розгляньте ілюстрації на с. 61 і 62. Яку з представлених картин ви обрали б ілюстрацією до вірша Лесі Українки «Давня весна»? Поясніть свій вибір.

..... Виявляємо творчі здібності .....

- 16. Уявіть себе композитором, який вирішив покласти вірш Лесі Українки «Давня весна» на музику. Якою була б мелодія вашого твору: плавна, ритмічна, весела, сумна, тужлива, бадьора, енергійна, мінлива? У супроводі якого або яких музичних інструментів ви запропонували б виконувати свій музичний твір? Поясніть вибір.

ПОЕТИЧНА МЕТАМОРФОЗА

Як світлу й водночас магічну силу зображено весну в поезії Лесі Українки «Хотіла б я піснею стати...». Охоплена емоційним піднесенням, що нав'яне весняним пробудженням природи, лірична героїня понад усе бажає пережити чарівне перевтілення, яке б дозволило подолати обмеження хворого тіла й поринути у світову стихію, привнести в неї часточку своєї творчості. Перетворення на пісню виступає символічним зреченням усього приземленого й буденного. За допомогою яскравих символів розкриваються багатий внутрішній світ героїні та напружене духовне життя, які протиставлені буденному існуванню: пісня, щастя, мрії, вільний політ, зорі й море — усе це створює яскравий і виразний романтичний колорит.

Ліричні твори Лесі Українки — немов яскраві мистецькі варіації на тему перемоги людини над собою, подолання сумнівів і розчарувань шляхом залучення потужної духовної сили — мрії, яка живить і підтримує, змушує щоразу, навіть у майже безнадійній ситуації, боротися за життя.

Хотіла б я піснею стати
У сюю хвилину ясну,
Щоб вільно по світі літати,
Щоб вітер розносив луну.

Щоб геть аж під ясні зорі
Полинати співом дзвінким,
Упасти на хвилі прозорі,
Буяти над морем хибким.

Лунали б тоді мої мрії
І щастя моє таємне,
Ясніші, ніж зорі ясні,
Гучніші, ніж море гучне.

1894

..... Аналізуємо художній твір .....

1. Яке враження справила на вас поезія? Які почуття викликала?
2. Поміркуйте, що поетеса називає «хвилиною ясною». Обґрунтуйте свою думку.
3. Які асоціації викликає у вас слово *пісня*?
4. Що символізує пісня в поезії Лесі Українки?
5. Які образи допомагають розкрити символічне значення пісні в поезії?
6. Які образи постають у творі? Які асоціації вони викликають у вас? У зручній для вас формі (таблиці, схеми) запишіть у робочий зошит образи поезії й ваші асоціації.
7. Що означає для героїні бажане уявне перетворення?

- * 8. Яку роль у творі відіграє протиставлення буденності і мрії?
- * 9. Доведіть, що в поезії Лесі Українки розкривається багатий внутрішній світ людини.

..... Читаємо виразно .....

- i** 10. На interactive.ranok.com.ua знайдіть і послухайте вірш Лесі Українки «Хотіла б я піснею стати...». Користуючись пам'яткою № 1, проаналізуйте виразне читання. Вивчіть поезію «Хотіла б я піснею стати...» напам'ять і прочитайте її виразно. Візьміть участь у конкурсі читців.

..... Порівнюємо твори різних видів мистецтва .....

- i** 11. На interactive.ranok.com.ua знайдіть і послухайте романс Валерія Квасневського, літературною основою якого стала поезія Лесі Українки «Хотіла б я піснею стати...». Яке враження справив на вас романс? Поміркуйте, чи відповідає музика тексту художнього твору.

..... Виявляємо творчі здібності .....

12. Уявіть себе режисером, якому замовили кліп поезії Лесі Українки «Хотіла б я піснею стати...». Якими були б перші кадри вашого кліпу? Які образи ви використали б для візуального ряду? Яким був би музичний супровід вашого кліпу? Опишіть музику, яку б ви використали.

ПОЕЗІЯ НА ШЛЯХУ ДО «НОВОЇ ПРАВДИ»

Яку роль поезія відіграє в житті нашого суспільства? Чи здатна вона змінювати життя? Такі складні й майже філософські запитання хвилюють не лише письменників, людей мистецтва. Вони не менш важливі й для кожного з нас, хоча ми, заклопотані своїми щоденними турботами, нечасто витрачаємо час на пошуки відповідей.

У «Давній казці» Леся Українка запрошує читачів поміркувати над тим, чи справді мистецтво є тією духовною силою, що здатна змінювати світ.

Для вираження своїх поглядів авторка обрала форму ліро-епічної поеми, надавши їй окремих рис казкового твору. Приміром, вона використала доречну в казці сталу словесну формулу «десь, колись, в якійсь країні...», що готує читачів до сприйняття розповіді. Твір також має невеликий вступ із заохочувальним запитанням до уявних слухачів: «Може б, хто послухав казки?». Залучення цих та деяких інших казкових елементів посилює художню умовність історії про поета й лицаря: «Бо у казці, та ще в віршах, / Все можливо, добрі люде».

В основу поеми покладено протистояння двох життєвих позицій, двох різних поглядів на людські цінності та щастя. Поетеса осмислює це протистояння як непримиренну боротьбу правдивого слова та «діла

соромного». У цьому її твір наближається до казкового, у якому відбивається властивий народному світогляду поділ на «правду» і «кривду».

ДАВНЯ КАЗКА ПРО ПОЕТА І ЛИЦАРЯ

Найяскравішим персонажем «Давньої казки» є талановитий поет, який творчу свободу узгоджує з відповідальністю перед своїм народом. Поза сумнівом, у цьому образі втілилися переконання самої авторки. Недарма Леся Українка зізнавалася: «Я сама подібна до героя моєї «Давньої казки», — що то тільки й мав талан до віршів не позичений, а власний». Її поет понад усе цінує свободу, але ніколи не почувується самотнім, задовольняється малим, але водночас вважає себе найбагатшим, бо весь світ — це його «багатство-панство».

Суперечка Бертольдо з поетом досить показова: двоє людей розмовляють ніби однією мовою, але не знаходять порозуміння. Їх розділяє не мова, а життєві цінності. Нехтуючи матеріальними багатствами, поет віддає перевагу творчості — лише з нею він «щасливий завжди й вільний». Бертольдо впевнений, що все в цьому світі вирішують багатство і влада. Близький поетові «надхмарний світ» творчої уяви лицар без вагань готовий проміняти на «справжнє графство». Не дивно, що у відповідь на почуті від поета слова він імпульсивно вигукує: «Боже! Чоловік сей божевільний!».

Образи персонажів розкриваються як у словах, так і в діях. Співець допомагає Бертольдо завоювати серце коханої, його пісні прокладають лицареві шлях до розкішного життя та графського титулу. Однак Бертольдові не знайоме почуття вдячності: він міряє інших за власною міркою, використовуючи людей для досягнення мети. Такі жадані влада й багатство не приносять лицареві щастя, навпаки, вони руйнують його душу, перетворюючи володаря на жорстокого тирана.

Коли ж гостре поетичне слово стає на оборону народних прав, Бертольдо зваблює автора пісень лаврами придворного поета. «Не поет, хто забуває / Про страшні народні рани...» — такі слова рішуче лунають у відповідь. Навіть загроза смерті не може здолати митця. І в темниці він почувується вільним, бо немає сили, яка б спинала його «думи-чарівниці».

Знищення жорстокої тиранії не припиняє протистояння. Із покоління в покоління продовжується боротьба «діла соромного» та правдивого слова, тож поетеса дає зрозуміти, що розв'язка в цьому драматичному змаганні лишається відкритою. Поєднуючи в єдине ціле поезію і правду, Леся Українка підкреслює непереможну силу творчості, наголошує на виключному значенні духовних цінностей.

ДАВНЯ КАЗКА

(Скорочено¹)

Може б, хто послухав казки?
Ось послушайте, панове!
Тільки вибачте ласкаво,
Що не все в ній буде нове.

Та чого там, люди добрі,
За новинками впадати?
Може, часом не завадить
І давніше пригадати.

Десь, колись, в якійсь країні,
Де захочете, там буде,
Бо у казці, та ще в віршах,
Все можливо, добрі люде.

Десь, колись, в якійсь країні
Проживав поет нещасний,
Тільки мав талан до віршів,
Не позичений, а власний.

На обличчі у поета
Не цвіла уroda гожа,
Хоч не був він теж поганий, —
От собі — людина Божа!

Той співець — та що робити!
Видно, правди не сховати,
Що не був співцем поет наш,
Бо зовсім не вмів співати.

Та була у нього пісня
І дзвінкою, і гучною,
Бо розходилась по світу
Стоголосою луною.

І не був поет самотнім:
До його малої хати

Хто нам може розповісти
Щось таке цілком новее,
Щоб ніхто з нас не відмовив:
«Ет, вже ми чували сее!»

Тож, коли хто з вас цікавий,
Сядь і слухай давню казку,
А мені коли не лаврів,
То хоч бубликів дай в'язку.

І

Раз у раз ходила молодь
Пісні-слова вислухати.

Тее слово всім давало
То розвагу, то пораду;
Слухачі співцю за тее
Ділом скрізь давали раду.

Що могли, то те й давали,
Він зо всього був догодний.
Досить з нього, що не був він
Ні голодний, ні холодний.

Як навесні шум зелений
Оживляв сумну діброву,
То щодня поет приходив
До діброви на розмову.

Так одного разу ранком
Наш поет лежав у гаю,
Чи він слухав шум діброви,
Чи пісні складав, — не знаю!

Тільки чує — гомін, гуки,
Десь мисливські сурми грають,
Чутно разом, як собачі
Й людські крики десь лунають.

¹ На електронному освітньому ресурсі interactive.ranok.com.ua ви знайдете повний текст твору.

Тупотять прудкіі коні,
Гомін ближче все лунає,
З-за кущів юрба мисливська
На долинку вибігає.

Як на те ж, лежав поет наш
На самісінькій стежині.
«Гей! — кричить він, — обережно!
Віку збавите людині!»

Ще, на щастя, не за звіром
Гналася юрба, — спинилась,
А то б, може, на поета
Не конечне подивилась.

Попереду їхав лицар,
Та лихий такий, крий боже!
«Бачте, — крикнув, —
що за птиця!
Чи не встав би ти, небоже?»

«Не біда, — поет відмовив, —
Як ти й сам з дороги звернеш,
Бо як рими повтікають,
Ти мені їх не завернеш!»

«Се ще так же полювання! —
Мовить лицар з гучним сміхом.
Слухай, ти, втікай лиш краще.
Бо пізнаєшся ти з лихом!»

«Ей, я лиха не боюся,
З ним ночую, з ним і днюю;
Ти втікай, бо я, мосьпане,
На таких, як ти, полюю!

В мене рими — соколята,
Як злетять до мене з неба,
То вони мені вполюють,
Вже кого мені там треба!»

«Та який ти з біса мудрий! —
Мовить лицар. — Ще ні разу
Я таких, як ти, не бачив.
Я тепер не маю часу,

А то ми б ще подивились,
Хто кого скорій вполює.
Хлопці! геть його з дороги!
Хай так дуже не мудрує!»

«От спасибі за послугу! —
Мовить наш поет. — Несіте.
Та візьміть листки з піснями,
Он в траві лежать, візьміте».

«Він, напевне, божевільний! —
Крикнув лицар. — Ну, рушаймо!
Хай він знає нашу добрість —
Стороною обминаймо.

А ти тут зажди, небоже,
Хай-но їхатиму з гаю,
Я ще дам тобі гостинця,
А тепер часу не маю».

«Не на тебе ждять я буду, —
Так поет відповідає, —
Хто ж кому подасть гостинця,
Ще того ніхто не знає».

Лицар вже на те нічого
Не відмовив, геть подався;
Знову юрба загукала,
І луною гай озвався.

Розтеклись ловці по гаю,
Полювали цілу днину,
Та коли б же вполювали
Хоч на сміх яку звірину!

А як сонечко вже стало
На вечірньому упрузі,
Стихли сурми, гомін, крики,
Тихо стало скрізь у лузі.

Гурт мисливський зголоднілий
Весь підбився, утомився,
Дехто ще zostавсь у гаю,
Дехто вже й з дороги збився.

Геть одбившись від гурту,
 Їде лицар в самотині.
 Зирк! — поет лежить, як перше,
 На самісінській стежині.

«Ах, гостинця ти чекаєш! —
 Мовив лицар і лапнувся
 По кишенях. — Ой небоже,
 Вдома гроші я забувся!»

Усміхнувся поет на тее:
 «Не турбуйсь за мене, пане,
 Маю я багатства стільки,
 Що його й на тебе стане!»

Спалахнув від гніву лицар,
 Був він гордий та завзятий,
 Але ж тільки на упертість
 Та на гордощі багатий.

«Годі жартів! — крикнув згорда. —
 Бо задам тобі я гарту!»
 А поет йому: «Та й сам я
 Не люблю з панами жарту...»

Бачиш ти — оця діброва,
 Поле, небо, синє море?
 То моє багатство-панство
 І розкішне, і просторе.

При всьому сьому багатстві
 Я щасливий завжди й вільний». —
 Тут покликнув лицар: «Боже!
 Чоловік сей божевільний!»

«Може быть, — поет відмовив, —
 Певне, всі ми в божій волі.
 Та я справді маю щастя,
 І з мене його доволі.

Так, я вільний, маю бистрі
 Вільні думи-чарівниці,
 Що для них нема на світі
 Ні застави, ні границі.

Все, чого душа запрагне,
 Я створю в одну хвилину,

В таємні світи надхмарні
 Я на крилах думки лину.

Скрізь гуляю, скрізь буяю,
 Мов той вітер дзвінкий в полі;
 Сам я вільний і ніколи
 Не зламав чужої волі!»

Засміявся на тее лицар:
 «Давню байку правиш, друже?
 Я ж тобі скажу на тее:
 Ти щасливий, та не дуже.

Я б віддав отой химерний
 Твій таємний світ надхмарний
 За наземне справжнє графство,
 За підхмарний замок гарний.

Я б віддав твоє багатство
 І непевні країни
 За єдиний поцілунок
 Від коханої дівчини...»

Щось поет хотів відмовить
 На недбалу горду мову,
 Та вже сонечко червоне
 Заховалось за діброву.

Надійшла сільська молодь,
 Що з роботи поверталась,
 І побачила поета,
 З ним приязно привіталась.

Тут поет взяв мандоліну,
 І на відповідь гуртові
 Він заграв, і до музики
 Промовляв пісні чудові.

Всі навколо нерухомі,
 Зачаровані стояли,
 А найбільше у дівчаток
 Очі втіхою палали.

Довго й лицар слухав пісню,
 Далі мовив на відході:
 «Що за дивна сила слова!
 Ворожбит якийсь, та й годі!»

II—III

[Лицар звертається до поета з проханням про допомогу: він закоханий у чарівну Ізідору, але ніяк не може заслужити її прихильності. Співець складає серенаду, яка й дозволяє лицареві завоювати серце неприступної дівчини. На radoцax Бертольдо влаштує бучне весілля, та забуває запросити поета.

Минає час. Лицар одержує від короля наказ виступити у військовий похід проти чужої країни. Загін під його керівництвом довго не може захопити ворожої столиці. Військо потерпає від голоду, солдати вимагають повернення додому. У вирішальний момент співці піснею відновлюють бойовий дух війська — солдати знову готові до бою. Вороже місто нарешті вдається захопити. У захваті Бертольдо дякує співцям, натомість чує від них, що віддячувати слід тому, хто склав пісню, яка піднесла бойовий дух війська. Лицар присягається, що довіку буде вдячний поетові.]

Кажуть, весь поміст у пеклі
З добрих замірів зложився!
Для пекельного помосту
І Бертольдо потрудився...

Вже давно Бертольд вернувся
Із далекої чужини,
Знов зажив життям веселим
Біля милої дружини.

Знов у нього в пишнім замку
Почалося вічне свято, —
О, тепер було у нього
Срібла, золота багато!

Окрім того, що набрав він
На війні всього без ліку,
Ще король йому в подяку
Надгороду дав велику.

Сила статків та маєтків!
Вже Бертольдо граф заможний!
Він живе в своєму графстві,
Наче сам король вельможний.

Та околиця, де жив він,
Вся була йому віддана,

IV

Люд увесь в тім краю мусив
Узнавать його за пана.

Тож спочатку того щастя
Справді був Бертольдо гідний:
Правий суд чинив у панстві,
До підданих був лагідний.

Але то було не довго,
Він дедалі в смак ввіходив
І потроху в себе в графстві
Інші звичаї заводив.

Що ж, напитки, та наїдки,
Та убрання прехороші,
Та забави, та турніри,
А на все ж то треба гроші!

Та й по всіх далеких війнах
Граф привчився до грабунку,
А тепер в своїй країні
Він шукав у тім рятунку.

Почалися нескінченні
Мита, панщина, податки,
Граф поставив по дорогах
Скрізь застави та рогатки.

Трудно навіть розказати,
Що за лихо стало в краю, —
Люди мучились, як в пеклі,
Пан втішався, як у раю.

Пан гуляв у себе в замку, —
У ярмі стогнали люди,
І здавалось, що довіку
Все така неволя буде.

Розливався людський стогін
Всюди хвилию сумною,
І в серденьку у поета
Озивався він луною...

Ось одного разу чує
Граф лихі, тривожні вісті:
Донесла йому сторожа,
Що не все спокійно в місті;

Що співці по місті ходять
І піснями люд морочать,
Все про рівність і про волю
У піснях своїх торочать.

Вже й по тюрмах їх саджають,
Та ніщо не помагає, —
Їх пісні ідуть по людях,
Всяк пісні ті переймає.

«Ну, — гукнув Бертольд, —
то байка!
Я візьму співців тих в руки!»
Раптом чує — десь близьенько
Залунали пісні гуки:

«В мужика землянка вогка,
В пана хата на помості;
Що ж, недарма люди кажуть,
Що в панів біліші кості!

У мужички руки чорні,
В пані рученька тендітна;
Що ж, недарма люди кажуть,
Що в панів і кров блакитна!

Мужики цікаві стали,
Чи ті кості білі всюди,
Чи блакитна кров поллеться,
Як пробити пану груди?»

«Що се, що? — кричить
Бертольдо. —
Гей, ловіть співця, в'яжіте!
У тюрму його, в кайдани!
Та скоріш, скоріш біжіте!»

Коли се з-за мурів замку
Обізвався голос долі:
«Гей, біжіте, панські слуги,
Та спіймайте вітра в полі!

Не турбуйся ти даремне,
Все одно, вельможний пане,
Вловиш нас сьогодні десять,
Завтра двадцять знов настане!

Нас таки чимале військо,
Маєм свого отамана,
Він у нас одважний лицар,
Врешті, він знайомий пана...»

Мов крізь землю провалився
Той співець, утік од лиха.
А Бертольд сидів і думав,
Далі так промовив стиха:

«Маєм свого отамана!
Ось де корінь цілій справі!
Ну, та я тепера хутко
Положу кінець забаві!»

Тут він двох щонайвірніших
Слуг до себе прикликає
І до нашого поета
У хатину посилає:

«Ви скажіть йому від мене,
Що я досі пам'ятаю,
Як пісні його втішали
Нас колись в чужому краю.

Власне я тепер бажаю
Дать йому за них заплату:
Я поетові дарую
В себе в замку гарну хату.

Я його талан співацький
Так високо поважаю,
Що співцем своїм придворним
Я зробить його бажаю.

Ви скажіть, що він у мене
Буде жити в шані, в славі,
Тільки, звісно, хай забуде
Різні вигадки лукаві».

Слуги зараз подалися
До убогої оселі,
Принесли вони поету
Ті запросини веселі.

Усміхаючись, він слухав
Те запрошення знаднее,
А коли вони скінчили,
Так промовив їм на сее:

«Ви скажіть своєму пану,
Що заплати не бажаю,
Бо коли я що дарую,
То назад не одбираю.

Хай він сам те пригадає,
Що то ж я йому дав злото,
Хоч тепер об тім жалкую,
Краще б кинув у болото!

Ви скажіть, що я не хочу
Слави з рук його приймати,
Бо лихую тільки славу
Тії руки можуть дати.

Золотих не хочу лаврів, —
З ними щастя не здобуду.
Як я ними увінчаюсь,
То поетом вже не буду.

Не поет, у кого думки
Не літають вільно в світі,
А заплутались навіки
В золотії тонкі сіті.

Не поет, хто забуває
Про страшні народні рани,
Щоб собі на вільні руки
Золоті надіть кайдани!

Тож підіте і скажіте,
Що поки я буду жити,
Не подумаю довіку
Зброї чесноі зложити!»

З тим вернулись вірні слуги
До Бертольда і сказали:
«Так і так поет відмовив,
Ми даремне намовляли...»

Аж скипів Бертольд, почувши
Гордовитую відмову,
До поета посилає
Посланців тих самих знову:

«Ви скажіть сьому зухвальцю,
Що тепер настав день суду,
Що терпів його я довго,
Але більш терпіть не буду.

Коли він складання віршів
Бунтівничих не покине,
То в тюрму його закину,
Там він, клятий, і загине!»

Знову слуги подалися
До убогої хатини
І, підходячи, почули
Тихий бренькіт мандоліни.

У вікно зирнули слуги,
Бачать: зібрана громада,
Всі стоять навколо ліжка,
Мов якась таємна рада!

Утомивсь поет від праці,
Третій день лежить в недугі,
Слухачі навколо нього
Посхиляли чола в тузі.

А поет усе то грає,
То щось пише на папері
Й роздає писання людям, —
Тут вступили слуги в двері.

Всі метнулись хутко з хати,
І поет один зостався,
Подививсь на слуг спокійно,
Гордовито привітався.

Всі Бертольдіві погрози
Слухав мовчки, усміхався.
А коли скінчили слуги,
Так до них він обізвався:

«Ви скажіть своєму пану,
Що готовий я в дорогу,
Тільки хай велить прислати
Слуг ще двох вам на підмогу.

На запросини ласкаві
Я не можу встать з постелі,
Вам нести мене прийдеться
Аж до нової оселі.

Та й в темниці буду вільний, —
Маю думи-чарівниці,
Що для них нема на світі
Ні застави, ні границі.

І мого прудкого слова
Не затримає темниця,
Полетить воно по світі,
Наче тая вільна птиця.

З словом зіллються в темниці
Гіркий жаль і тяжка туга,

І тоді потрійна стане
І страшна його потуга.

І поет від свого люду
Не почує слів догани
В день сумний, коли на нього
Накладатимуть кайдани!»

Так довіку у темниці
Довелось поету жити,
За тюремний спів він мусив
Головою наложити.

Та zostалися на світі
Молоді його нащадки,
Що взяли собі у спадок
Всі пісні його, всі гадки.

Здійнялось повстання в краю,
І Бертольда вбили люде,
Та й гадали, що в країні
Більш неволі вже не буде.

Та зостався по Бертольду
Молодий його нащадок,
І пиху його, й маетки
Він забрав собі у спадок.

І тепер нащадки графські
Тюрми міцніі будують,
А поетові нащадки
Слово гострее гартують.

Проти діла соромного
Виступає слово праве —
Ох, страшне оте змагання,
Хоч воно і не криваве!

А коли війна скінчиться
Того діла й того слова,
То скінчиться давня казка,
А настане правда нова.

..... Аналізуємо художній твір .....

1. Яке враження справив на вас твір Лесі Українки «Давня казка»?
2. Про що йдеться в авторському вступі до твору? З якою метою у вступі поетеса протиставляє «давнє» і «нове»?
3. Які рядки поеми можна визначити як «зачин казки»? На які роздуми наводять слова поетеси «Де захочете, там буде»?
4. Яким постає поет на початку твору? Яким ви його уявляєте? Чому поетеса звертає читацьку увагу на те, що поет не вирізняється ні зовнішньою красою, ні солодкоголосими співами?
5. Перекажіть епізод першої зустрічі поета й лицаря. З якою метою кожен із них прибув до весняного гаю? Яке враження персонажі справляють на читачів?
- 6. Як розкриваються персонажі поеми під час другої зустрічі? Що для кожного з них означають такі поняття, як *щастя*, *воля*, *багатство*?
7. Як змінився Бертольдо, здобувши багатство та владу?
8. Поміркуйте, чому лицар хотів поставити поета собі на службу.
9. Що, на вашу думку, означає свобода для поета? Чому поет вважає себе найбагатшим у світі? Чому він і в темниці залишається вільним?
10. За допомогою цитат проілюструйте авторський погляд на проблему митця та його суспільного обов'язку.
- 11. Використовуючи пам'ятку № 3, порівняйте поета й Бертольдо. У зручній для вас формі (тексту, плану, таблиці, схеми) складіть порівняльну характеристику героїв. Зробіть висновок, які життєві позиції протиставляються в поемі.
- 12. Чим поема відрізняється від ліричного твору? Поміркуйте, чому для втілення свого художнього задуму Леся Українка обрала форму поеми.
- 13. Які риси казки наявні в поемі Лесі Українки «Давня казка»? З якою художньою метою авторка використала в цьому творі казкові елементи?

..... Запрошуємо до дискусії .....

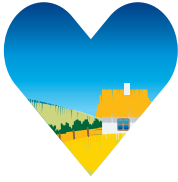
- 14. Як ви розумієте слова про одвічну боротьбу «діла соромного» та «правдивого слова»?

..... Порівнюємо твори різних видів мистецтва .....

- 15. На interactive.ranok.com.ua знайдіть і послухайте інсценовану поему Лесі Українки «Давня казка» (режисер — Василь Обручев). Хто з акторів, на вашу думку, найвлучніше відтворив образ свого персонажа? Чи видався вдалим музичний супровід до поеми? Обґрунтуйте власну позицію.

..... Виявляємо творчі здібності .....

-   16. Поділіться своїми роздумами про проблеми, порушені Лесею Українкою в поемі «Давня казка». Оберіть тему й напишіть твір:
  - «Чи здатне мистецтво змінювати життя?»
  - «У чому полягає щастя людини?»
 Візьміть участь в інтерактивному конкурсі письмових творчих робіт.

Володимир Сосюра

(1898–1965)

«Талановитий і свіжий, інколи курйозний, завжди експансивний і щирий, Володимир Сосюра належить до поетів, за якими ходить популярність, яких знає, визнає й вітає “масовий”, “широкий” читач». Таку дещо компліментарну, але водночас досить точну характеристику дав відомий поет і критик Микола Зеров своєму колезі по перу.

Володимир Миколайович Сосюра народився 25 грудня (6 січня) 1898 року в селищі Дебальцеве на Донбасі. Його дитинство минуло в селищі Третя Рота (тепер місто Верхне у складі Лисичанська). З одинадцятирічного віку, через матеріальні нестатки, Володимир мусив працювати. Здобуваючи освіту в Кам'янській сільськогосподарській школі, він по-справжньому зацікавився літературною творчістю.

У 1918 році поета захопив стрімкий вир громадянської війни. В. Сосюра став козаком армії Української Народної Республіки, а згодом доля привела його до лав червоноармійців.

Після демобілізації в 1921 році молодий обдарований поет оселився в Харкові, тодішній столиці України. Навчаючись в університеті, він несподівано для себе дізнався, що його твори викладають студентам. У сприятливій творчій атмосфері Володимир Сосюра з головою поринув у літературне життя міста.

У 1921 році побачила світ його дебютна збірка «Поезії». Того ж року вийшла поема «Червона зима», яка одразу забезпечила авторові надзвичайний успіх серед читачів і прихильність колег по перу. Він затоваришував із молодими талановитими літераторами Олександром Довженком, Іваном Сенченком, Остапом Вишнею, Майком Йогансенем. Підтримка друзів та схвальні читацькі відгуки сприяли плідній праці, одна по одній виходять книжки Володимира Сосюри: «Червона зима», «Осінні зорі», «Місто», «Сьогодні», «Золоті шуліки», «Коли зацвітуть акації», «Серце» та ін.

В. Сосюра
(фото, 1956)

Наприкінці 30-х років поет переїхав до Києва. Під час Другої світової війни він був співробітником українського радіокомітету, входив до редакції фронтової газети.

Поезія В. Сосюри часів війни перейнята щирим патріотизмом та вірою в перемогу. Однак тодішню радянську владу не влаштували патріотичні переконання митця. За вірш «Любіть Україну» В. Сосюра зазнав переслідувань, його твори перестали друкувати. Він зміг повернутися в літературу лише в 1953 році після смерті комуністичного диктатора Сталіна. Усього перу митця належить понад 40 поетичних книжок.

Меморіальна дошка В. Сосюри на вулиці М. Коцюбинського в Києві

Помер Володимир Сосюра 8 січня 1965 року в Києві.

..... Актуальна цитата .....

«Володимирові Сосюрі поталанило — він дав ту поезію, яку жагуче потребував час: ідейно насажену, рвйну і водночас ніжну, діткливо, уважну до порухів серця й душі».

*Володимир Моренець,
доктор філологічних наук, професор*

..... Опрацьовуємо прочитане .....

1. Де народився Володимир Сосюра?
2. Як склалася доля поета в часи громадянської війни?
3. Де розкрилося творче обдарування Володимира Сосюри?
4. Назвіть першу збірку поета.
5. За що В. Сосюра переслідували в Радянському Союзі?
6. Яку характеристику дав В. Моренець поезії В. Сосюри?
7. Складіть план поданого в підручнику тексту-розповіді про життєвий та творчий шлях В. Сосюри. За планом підготуйте усну розповідь про поета.

«ОСІННІ» НАСТРОЇ ПОЕТА

Чи замислювалися ви над тим, як часто ми використовуємо художні образи? Ми сприймаємо їх як щось природне: наприклад, захоплення красою осіннього доквілля передаємо словами «золота осінь», а взимку нарікаємо на «лютий холод». Культурний досвід народу, який ми засвоїли, дозволяє розуміти ці образи. Давнім, властивим

іще народній ліриці, є принцип погодження певних емоційних станів із картинами навколишнього світу.

Зіставлення природи та людських переживань здійснюється за подібністю або контрастом. Такий прийом науковці визначають як психологічний паралелізм. У ліриці він може формувати художню організацію всього твору.

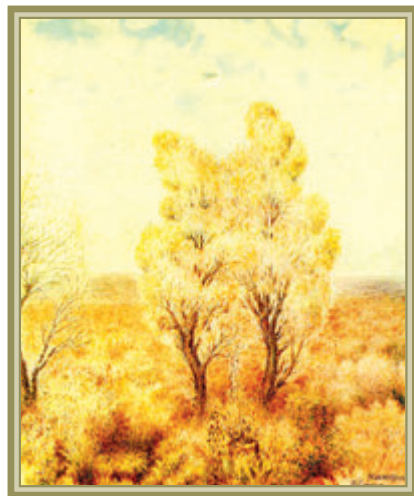
Паралелізм є досить поширеним явищем в українській поезії. Цікаво, що в літературі з різними порами року ототожнюються різні емоції: наприклад, весняна пора, яка супроводжується пробудженням природи від зимового сну, викликає радісні почуття, натомість осіння природа найчастіше навіює смуток. Пригадайте, з якою художньою виразністю описи природи та душевні переживання поєднались у вірші Лесі Українки «Давня весна».

У пейзажній поезії Володимира Сосюри «Осінь» мальовничі картини осіннього довкілля також сприяють розкриттю душевного стану автора. Узавши за основу образ красивого згасання природи, поет збагатив його неповторністю індивідуальних переживань. Замилування красою осені поєднується у творі з філософським усвідомленням неминучої втрати. Загальне почуття смутку почасти компенсується спогляданням ефектних осінніх метаморфоз.

.....
Пейзажна лірика — лірична поезія, що розкриває переживання та настрої ліричного героя, пов'язані зі спогляданням природи.

Лісове озеро — золота осінь
(С. Жуковський, 1912)

Вересень у селі Богданівка
на греблі (К. Білокур, 1956)

Особливе враження справляє яскравий зоровий образ: жовтокоса й синьоока вершниця на чорному коні, під золотими копитами якого, немов у казці, змінюється все довкола. Краєвид нагадує пустку, навкруги панує тиша — усе скорилося силі цієї казкової вершниці.

Образи тиші й покори доповнюють філософський зміст твору, навіюючи роздуми про невблаганий рух природи, виявом якого є зміни в нашому житті.

ОСІНЬ

Облітають квіти, обриває вітер
пелюстки печальні в синій тишині.
По садах пустинних їде гордовито
осінь жовтокоса на баскім коні.

В далечінь холодну без жалю за літом
синьоока осінь їде навмання.
В'яне все навколо, де пройдуть копита,
золоті копита чорного коня.

Облітають квіти, обриває вітер
пелюстки печальні й розкида кругом.
Скрізь якась покора в тишині розлита,
і берізка гола мерзне за вікном.

1938

..... Аналізуємо художній твір .....

1. Яке враження справила на вас поезія Володимира Сосюри «Осінь»?
2. Як називається художній прийом зіставлення природи та людських переживань?
3. Пригадайте вивчені раніше поетичні твори й наведіть приклад використання психологічного паралелізму за подібністю.
4. Наведіть приклади поетичних творів, де зіставлення природи та людських переживань відбувається за контрастом.
5. Яку роль відіграють пейзажі у відображенні психології персонажів?
6. Які емоції викликає природа в ліричного героя поезії В. Сосюри «Осінь»?
7. Які зорові образи створює поет?
8. Поміркуйте, що символізує образ берізки під вікном.
9. Тему й основне ідейне навантаження ліричного твору називають мотивом. Визначте мотив поезії Володимира Сосюри «Осінь».

..... Досліджуємо самостійно .....

10. Доведіть або спростуйте тезу: поезії В. Сосюри «Осінь» властивий психологічний паралелізм, він формує художню організацію всього твору.

Виявляємо творчі здібності

11. Розгляньте ілюстрації на с. 77. Які емоції викликають у вас ці картини? Чи можуть вони бути ілюстраціями до твору Володимира Сосюри? Обґрунтуйте свою думку.

Яку ілюстрацію до поезії Володимира Сосюри запропонували б ви? Опишіть її.

ЛІРИЧНІ РОЗДУМИ ПРО ЩАСТЯ

Інтимна лірика відображає особисті, найчастіше любовні, переживання автора. Іноді її образно визначають як поезію людського серця. Сучасники вважали Сосюру неперевершеним майстром такої поезії. І сьогодні його твори захоплюють читачів душевною відкритістю, силою та емоційною щирістю. Одним із кращих зразків інтимної лірики В.Сосюри є вірш «Васильки». Перед читачем постає сповнена емоцій щаслива людина, яка відмовляється вірити в те, що колись настане день і її кохання помре, не лишивши по собі жодного сліду на цій землі.

Своє почуття закоханості та щастя автор виражає в образах, що викликають зорові враження. Очі коханої жінки своїм кольором нагадують ліричному герою поля й далекі гаї і порівнюються з квітами — синіми васильками.

У фольклорі васильки, або волошки, символізують душевну красу й чистоту. Цей образ допомагає авторові розкрити тему кохання в піднесеній тональності, поєднати її з роздумами про вічність справжнього почуття.

Художня палітра твору збагачується фольклорним, поширеним у народних баладах мотивом метаморфози, чарівним перетворенням людини на квітку («...може, васильками станем — я і ти»).

Далі авторська уява малює іншу картину, яка є ніби точним повторенням попередньої: колись через роки так само йтиме полем закохана пара. І тоді, немов нічого

Інтимна лірика — лірична поезія, у якій передаються душевні переживання, пов'язані з коханням та іншими особистими почуттями.

Життя в житі (Є. Волошинов, кінець XIX — початок XX ст.)

не змінилося, якийсь закоханий щасливець порівняє «рідні очі» коханої із синіми квітами. У цій, на перший погляд, нескладній поезії щирі світлі емоції поєдналися з філософським поглядом на щастя, яке здатне збагачувати світ навколо нас, олюднювати, наповнювати його красою, робити неможливе можливим.

Волошки в синій вазі
(М. Примаченко, 1962)

ВАСИЛЬКИ

Васильки у полі, васильки у полі,
і у тебе, мила, васильки з-під вій,
і гаї синіють ген на видноколі,
і синіє щастя у душі моїй.

Одсіють роки, мов хмарки над нами,
і ось так же в полі будуть двоє йти,
але нас не буде. Може, ми квітками,
може, васильками станем — я і ти.

Так же буде поле, як тепер, синіти,
і хмарки летіти в невідомий час,
і другий, далекий, сповнений привіту,
з рідними очима порівняє нас.

1939

..... Аналізуємо художній твір .....

1. Яке враження справила на вас поезія В. Сосюри «Васильки»?
2. Яка картина зринає у вашій уяві, коли ви читаете першу строфу поезії? Опишіть цю картину. Які зорові образи скеровували вашу уяву?
3. Який колір переважає в першій строфі? Які асоціації він викликає?
4. Поясніть, як ви зрозуміли образ, створений у рядку «і гаї синіють ген на видноколі». Чи доводилося вам бачити, як на видноколі синіють далекі гаї?
5. Поясніть, як ви зрозуміли образ «синіє щастя у душі моїй». Знайдіть слова, які уточнили, розкрили значення поетового вислову «синіє щастя».
6. Поміркуйте, чому ліричного героя не лякає те, що «роки одсіють», що інші щасливці йтимуть цим полем?
7. З поданого словесного ряду доберіть два слова, якими, на вашу думку, можна найточніше схарактеризувати почуття, яке переживає ліричний герой поезії «Васильки»: *безмежне, пломенисте, вічне, плинне, пристрасне, палке, щире, розлоге, мінливе, нескінченне, безмірне*.
8. Як у вірші виражений мотив метаморфози? З якою метою вводить автор цей мотив?
9. Яку роль у творі відіграє образ майбутнього?

- 10. Доведіть або спростуйте тезу: твору Володимира Сосюри «Васильки» властивий філософський зміст.

..... Порівнюємо твори різних видів мистецтва .....

- * 11. Англійський поет Вільям Вордсворт стверджував: *«Святе мистецтво! В пензлі чи пері / Є сила дати вічність кожній рисі...»*¹ Розгляньте ілюстрацію на с. 79. Який настрої викликає картина харківського художника Є. Волошинова «Життя в житі»? Поміркуйте, чи вдалося художнику «дати вічність кожній рисі». Чи вдалося «дати вічність кожній рисі» Володимирі Сосюрі?

..... Читаємо виразно .....

12. Користуючись пам'яткою № 1, підготуйте виразне читання твору.

..... Виявляємо творчі здібності .....

13. Виконайте завдання (на вибір).

- Уявіть себе оператором, який знімає відеоряд до вірша Володимира Сосюри «Васильки». Опишіть кадри, які ви хотіли б зняти. Використовуйте назви прийомів зйомки, які прийняті в професійному середовищі операторів: *статичне*² *зображення, широка панорама, крупний план, рух камери...*
- Напишіть асоціативний етюд за твором Володимира Сосюри «Васильки». Візьміть участь в інтерактивному конкурсі творчих письмових робіт.
- Намалюйте ілюстрації до твору Володимира Сосюри «Васильки». Візьміть участь в інтерактивному конкурсі ілюстрацій.

ЛЮБИТИ «ВСІМ СЕРЦЕМ»

Усе життя Володимир Сосюра залишався відданим сином України. У його творах патріотичне почуття звучить із максимальною щирістю, промовляє до читачів просто й водночас відверто, немов «від серця до серця». Під час Другої світової війни, коли українському народові загрожувала смертельна небезпека, поет створив відомий вірш **«Любіть Україну»**. Це видатний зразок *громадянської лірики*, поетичний заклик автора до свого народу у хвилину тяжких випробувань. У творі органічно поєдналися почуття й думка — любов до рідного краю та низка логічних аргументів, які доводять,

.....
Громадянська лірика — лірична творчість, у якій розглядаються патріотизм, соціальна відповідальність, громадянська позиція людини.

¹ Рядки із сонета Вільяма Вордсворта «До прекрасного» наведені в перекладі Максима Стріхи.

² *Статичний* — у якому нема руху; нерухомий. Словник української мови: в 11 томах. — Том 9, 1978. — С. 669.

що патріотизм є природною рисою людини. Залучаючи точні і яскраві художні деталі, автор шукає ключик до серця й розуму кожного українця.

Для поета патріотизм є найвищим духовним багатством, головною життєвою цінністю, перед якою відступає все інше, навіть особисте почуття. Митець закликає любити рідну землю не лише «всім серцем», але й «своїми ділами», бути з нею і «в годину щасливу», і в «годину негоди».

Цікаво, що автор безпосередньо звертається до молоді. І піднесена інтонація не виключає довірливої бесіди. Ефектні, іноді несподівані порівняння («Любіть Україну, як сонце, любіть, / як вітер, і трави, і води...», «як пісню, що лине зорею») захоплюють читача. Яскраві епітети «вишнева Україна», «солов'їна мова», зумовлені художніми завданнями повтори «Любіть Україну...» відчутно збагачують загальну образну палітру, надаючи особливої переконливості ліричним роздумам автора. І перед нами постає надзвичайно привабливий образ рідного краю, овіяний теплом людської любові. Широкі простори, «зірки і верби», дитячі усмішки, дівочі очі — усе це Україна.

«Любіть Україну» сприймається як заповіт талановитого майстра слова своєму народові. У високохудожній формі поет нагадує всім нам, що патріотизм є важливою рисою справжнього громадянина.

ЛЮБІТЬ УКРАЇНУ

Любіть Україну, як сонце, любіть,
як вітер, і трави, і води...
В годину щасливу і в радості мить,
любіть у годину негоди.

Любіть Україну у сні й наяву,
вишневу свою Україну,
красу її, вічно живу і нову,
і мову її солов'їну.

Між братніх народів, мов садом рясним,
сіяє вона над віками...
Любіть Україну всім серцем своїм
і всіми своїми ділами.

Для нас вона в світі єдина, одна
в просторів солодкому чарі...
Вона у зірках, і у вербах вона,
і в кожному серця ударі,

Володимирська
гірка
(В. Чегодар, 1975)

у квітці, в пташині, в електровогнях,
у пісні у кожній, у думі,
в дитячий усмішці, в дівочих очах
і в стягів багрянному шумі...

Як та купина, що горить — не згора,
живе у стежках, у дібровах,
у зойках гудків, і у хвилях Дніпра,
і в хмарах отих пурпурових,

в грому канонад, що розвіяли в прах
чужинців в зелених мундирах,
в багнетах, що в тьмі пробивали нам шлях
до весен і світлих, і щирих.

Юначе! Хай буде для неї твій сміх,
і сльози, і все до загину...

Не можна любити народів других,
коли ти не любиш Україну!..

Дівчино! Як небо її голубе,
люби її кожну хвилину.
Коханий любить не захоче тебе,
коли ти не любиш Україну...

Любіть у труді, у коханні, у бою,
як пісню, що лине зорею...
Всім серцем любіть Україну свою —
і вічні ми будемо з нею!

1944

..... **Аналізуємо художній твір** .....

1. Поясніть, що таке громадянська лірика. Чим вона відрізняється від пейзажної та інтимної?
2. Коли Володимир Сосюра написав вірш «Любіть Україну»? Які обставини спонукали поета висловити своє ставлення до України?
3. Що є ознакою людини-громадянина?
4. Чому твір Володимира Сосюри «Любіть Україну» є зразком громадянської лірики?
5. За допомогою яких образів розкривається тема патріотизму в поезії «Любіть Україну»?
6. Які порівняння та епітети використав автор у вірші «Любіть Україну»? Як ці художні засоби збагачують створений у поезії образ України?
7. До кого звертається поет у вірші? З якою метою автор використовує звертання?
8. Поміркуйте, чому громадянський вірш «Любіть Україну» містить описи природи, особисті переживання.

..... **Запрошуємо до дискусії** .....

- 9. Чому офіційна критика засуджувала й переслідувала Володимира Сосюру за вірш «Любіть Україну»?

..... **Читаємо виразно** .....

- i 10. На сайті interactive.ranok.com.ua знайдіть і послухайте зразки виразного читання вірша Володимира Сосюри «Любіть Україну». Користуючись пам'яткою №8, проаналізуйте виразне читання. Вивчіть напам'ять вірш «Любіть Україну». Візьміть участь у конкурсі читців.

..... **Готуємо проект** .....

- 11. Розробіть проект за темою «Урок патріотизму від Володимира Сосюри». Візьміть участь в інтерактивному конкурсі проектів.

Володимир Підпалый

(1936–1973)

Володимир Олексійович Підпалый народився 9 травня 1936 року в селі Лазірки на Полтавщині. Навчаючись у школі, Володимир особливо захоплювався історією та літературою, багато читав. Після школи він деякий час працював на різних роботах, потім служив на флоті. Вищу освіту В. Підпалый здобув на філологічному факультеті Київського університету. Тоді ж, у студентські часи, він опублікував свої перші поетичні твори.

По закінченні університету поет працював редактором у видавництві «Радянський письменник». Його перша книжка «Зелена гілка» вийшла в 1963 році. Пізніше побачили світ збірки «Повесіння», «Тридцять літо», «В дорогу — за ластівками», «Вишневий світ». У своїй творчості Володимир Підпалый уникав гучних поетичних декларацій, віддавав перевагу художньому осмисленню вічних тем, серед яких основними були людина і природа, сенс життя, патріотизм, кохання. Недарма його вважають майстром «тихої лірики».

Помер поет 24 листопада 1973 року.

У 2008 році Володимир Підпалому було посмертно присуджено Міжнародну літературно-меморіальну премію імені Григорія Сковороди.

В. Підпалый
(фото, 1960-ті)

Україна і світ

«Підпалый-поет нагадує мені пахуче українське зілля, що, черпаючи енергію від сонця, дарує її пригорщами людям без решти, повністю. Прочитаєш вірші Володимира Підпалого — наче криничної води напився. Треба тільки уміти знайти дорогу до криниці, відвести убік куці, траву, а часом і павутиння лінивства в пошуках джерела, щоб переконатися, яка це чиста, своєрідна і новітня поезія».

Флоріан Неуважний,
професор Варшавського університету

..... **Опрацюємо прочитане** .....

1. Коли й де народився Володимир Підпалій?
2. Де поет здобув освіту?
3. Де в різний час працював поет?
4. Назвіть поетичні книжки Володимира Підпалого.
5. Чому його вважають представником «тихої лірики»?
- i** 6. На interactive.ranok.com.ua знайдіть запис телепередачі «Володимир Підпалій. Осяяний любов'ю». Які риси особистості поета закарбувалися в пам'яті Б. Олійника, В. Житника, П. Засенка?
- 7. У зручній для вас формі (тексту, плану, таблиці, схеми) запишіть у зошит відомості про поета.

УРОК ДОБРОТВОРЕННЯ

Іноді доводиться чути: а що я можу? Мовляв, від мене майже нічого не залежить... А хтось же має допомогти слабкому й підтримати немічного. Для цього достатньо мати лише небайдуже серце й турботливі руки. Важливо звертати увагу на те, що нас оточує, і не проходити повз тих, хто потребує допомоги. Навіть маленькі добрі справи здатні змінити світ, зробити його набагато кращим і добрішим. Такі думки виникають у кожного, хто читає вірш Володимира Підпалого «**Бачиш: між трав зелених...**».

Уявіть безкрає синє небо й море зелених трав... А посеред зеленого безмежжя — маленьке гніздо, над яким схилилися хлопчик і дівчинка. Вони пильнують пташенят, оберігають від небезпеки.

Центральний образ твору має й алегоричне значення. Пташенята в гнізді як центральний образ твору виступають алегорією вразливості. Ці малюки щойно народилися, вони слабкі й не готові до того, щоб захистити себе.

Поет підказує, наскільки важливо для кожного з нас не чекати й спостерігати, а діяти. Не обмежуватися співчуттям, не виправдовувати бездіяльність слабкістю та невмінням, а лише вірити в силу добра.

Побачити, допомогти, не сумніватися, не бути байдужим, зрештою, просто любити. За цими звичними словами стоїть ціла життєва філософія практичного добротворення поета Володимира Підпалого. І вона зовсім не складна: у ній навіть одна, навіть маленька добра справа є набагато більшою цінністю, ніж безліч правильних слів, що не підкріплені дією.

Це філософія діяльної любові до світу, який нас оточує. Любити «сонце», «дощі зернисті», «дороги в пилу», «траву». Із такою

любов'ю нерозривно пов'язана й відповідальність за світ, який нас оточує, бо те, що по-справжньому любиш, завжди намагаєшся зберегти й захистити.

* * *

...Бачиш:
між трав зелених,
як грудочки,
пташенята...
Станьмо ось тут навшпиньки
спокій їх берегти.
Може,
не зможу батьком —
стану їм старшим братом;
будь їм,
маленьким сірим,
просто сестрою ти...
Кажеш,
що не зумієм,
не маєм любові й хисту...
Що ти?!
А руки?! Серце?!
Куди заховати їх?!

Яструб-розбійник свисне
раптом над беззахисними,
ляже на нашу совість
за нашу байдужість
гріх...
Треба в житті любити
гаряче і багато:
сонце,
дощі зернисті,
дороги в пилу,
траву!
...Бачиш:
в гнізді малому,
як грудочки,
пташенята,
немічні ще,
невміло ворущаться
і живуть!..

1963

..... **Аналізуємо художній твір** .....

1. Яке враження справила на вас поезія Володимира Підпалого «...Бачиш: між трав зелених...»? Визначте ключовий образ цієї поезії.
2. Яким є авторське ставлення до природи?
3. До чого закликає автор своїх читачів?
4. Яке алегоричне значення має образ пташенят?
5. У чому полягає філософський зміст твору?

..... **Читаємо виразно** .....

6. Зверніть увагу на особливості строфічної організації вірша. Поміркуйте, які особливості можна передати за допомогою засобів виразного читання. Підготуйте виразне читання твору.

..... **Виявляємо творчі здібності** .....

- * 7. Уявіть себе режисером-постановником літературно-музичної композиції за творами Володимира Підпалого. Опишіть музику, яка, на вашу думку, налаштувала б глядачів на сприйняття цього твору поета.

МАЛЮНОК ІЗ НАТУРИ

В образотворчому мистецтві етюдом називається підготовчий малюнок до майбутнього твору. На відміну від живописного, літературний етюд є явищем цілком самодостатнім. Найчастіше це невелика лірична поезія, у якій подаються безпосередні враження від навколишньої дійсності. «Зимовий етюд» Володимира Підпалого — якраз такий твір.

На початку цього вірша послідовно, немов з окремих частинок-штрихів, оформлюється загальна картина зимового вечора: туман, іній, холодна льодинка... Але ліричний герой сприймає цей звичайний вечір як щось виняткове й небуденне. Його душу наповнює радісне піднесення, нав'яне красою рідної України. Воно образно виражається у грі слів: «вечір, мов казка» і «казка, як вечір». Зі звичайного цей зимовий вечір перетворюється на казковий — коли все довкола стає загадковим, а герой сповнений передчуттям дива.

Не випадково в другій частині твору перед нами постає жива, немов справді казкова, картина природи. Серед використаних автором художніх засобів переважає персоніфікація. Цей засіб не лише сприяє поетичному олюдненню довкілля: «місто дихає у степи», «все насторожене», «Україна заслухалась і не спить». Усе, що помічає

Володимирська гірка взимку (С. Шишко, 1957)

ліричний герой, живе в єдиному злагодженому ритмі, складаючи разом привабливий одухотворений образ Батьківщини.

ЗИМОВИЙ ЕТЮД

Трішки туману і трішки інею,
неба льодинку холодну —
на шлях...
Вечір, мов казка, над Україною,
казка, як вечір,
аж синьо в очах...

Там, за тополями,
за огорожами,
де місто дихає у степи,
Все запорошене,
все насторожене,
вся Україна заслухалась
і не спить...

1968

..... Аналізуємо художній твір .....

1. Що таке етюд у літературі?
2. Розкрийте значення назви поезії Володимира Підпалого «Зимовий етюд».
3. Яку роль у творі відіграє порівняння з казкою?
4. Що таке персоніфікація?
5. Визначте роль персоніфікації в «Зимовому етюді». Наведіть приклади персоніфікації.

..... Порівнюємо твори різних видів мистецтва .....

6. Розгляньте репродукцію картини С. Шишка «Володимирська гірка взимку» (с. 88). Який настрій створює ця картина? Завдяки яким деталям зимовий пейзаж оживає?
- Поміркуйте, яким бачать світ справжні митці.

..... Читаємо виразно .....

7. Використовуючи пам'ятку № 1, підготуйте виразне читання вірша Володимира Підпалого «Зимовий етюд».

..... Запрошуємо до дискусії .....

8. Прочитайте характеристику, яку дав творчості поета Володимира Підпалого професор Варшавського університету Флоріан Неуважний (с. 85). Чому до справжньої поезії треба прокладати дорогу через «паутиння лінивства»?

..... Дослідіть самостійно .....

9. Порівняйте поезії «Любіть Україну» Володимира Сосюри та «Зимовий етюд» Володимира Підпалого. Визначте особливості художнього вираження патріотичних почуттів у кожному з творів. Укажіть на спільне й відмінне.

Василь Голобородько

(нар. 1945)

Василь Іванович Голобородько народився 7 квітня 1945 року в селі Адріанополі на Луганщині. Ще змалку хлопець захопився красою народних звичаїв і традицій. Через роки він проніс теплі спогади зі свого дитинства: «Зовсім малим, у віці посівальника, будила мене мати зимовим ранком і посилала посівати до сусідів, це недалечко, через дорогу лише перейти. Заходив я до хати вісником свята, мені раділи, підводили до покуті, я сипав із жмені пшеничне зерно і промовляв поздоровлення з Новим роком, як мене навчила мати...».

Здобувши середню освіту, молодий поет-початківець став студентом філологічного факультету Київського університету, пізніше продовжив навчання в Донецькому педагогічному інституті, перебував на військовій службі, зрештою повернувся на Луганщину.

Окремі твори Василя Голобородька побачили світ у 60-х роках минулого століття, однак дебютна книжка, уже підготовлена до видання, була заборонена радянською цензурою. Збірку «Летюче віконце» вдалося видати лише за кордоном. Митець, поезії якого добре знали й високо цінували поза межами України, тривалий час не мав змоги видавати свої книжки на батьківщині. І лише в 1988 році, коли

в Києві вийшла збірка Голобородька «Зелен день», українські читачі змогли відкрити для себе яскравий поетичний світ талановитого майстра.

За книжки «Ікар на метеликових крилах» та «Калина об Різдві» поета було відзначено Національною премією України імені Тараса Шевченка. У поетичному доробку Голобородька є збірка творів для дітей «Віршів повна рукавичка».

Улітку 2014 року Василь Голобородько був змушений залишити Луганськ і переселитися на Київщину.

В. Голобородько

..... **Україна і світ** .....

Збірка Василя Голобородька «Віршів повна рукавичка» внесена до міжнародного каталогу найкращих у світі книжок для дітей.

..... **Опрацюємо прочитане** .....

1. Де й коли народився Василь Голобородько?
2. Коли він розпочав свою творчу діяльність?
3. Чому поезії Василя Голобородька довго не публікували в Україні?
4. Де нині живе та працює поет?
5. За які збірки він одержав Національну премію України імені Тараса Шевченка?
6. У зручній для вас формі (тексту, плану, таблиці, схеми) запишіть у зошит відомості про поета.

ПОЄДНУВАТИ МИНУЛЕ І СЬОГОДЕННЯ У ТВОРЧОСТІ

Творчість Василя Голобородька по-справжньому особлива: вона ніби переносить давній, народний тип світовідчуття в наші дні. Поет не просто захоплюється фольклором як чимось привабливим, але давно минулим — він намагається творити сьогодні так, немовби словом відновлює утрачений органічний контакт зі стихією прадавнього буття нашого народу, прокладаючи поетичний місток між минувиною й сьогодніням.

Таке ставлення до творчого слова виробилось у В. Голобородька не випадково, а внаслідок тривалих роздумів — як щось глибоко вистраждане, продумане й пережите. Ось як про це писав сам поет: «Коли усе це є: і звичаї, і традиції, і пісні, то сприймаєш їх як щось цілком природне, як бути чорнявим чи білявим, а коли це зникає, чи від власного недбальства, чи з примусу, то починаєш докопуватися до причин зникнення того, що раніше тобі здавалося незникненим, хочеш зв'язати ту перервану нитку, яка тягнеться із глибини віків, хочеш, щоб і далі ткався той рушник із неповторними узорами...».

Відроджуючи народне світосприйняття, В. Голобородько обирає для себе *верлібр*, як найменш унормований, а отже, найбільш придатний для словесного вираження складних, мінливих і парадоксальних явищ буття. Твори, написані в такій формі, не мають поділу на строфи. Витоки верлібру сягають фольклору, передусім народних замовлянь. Як і в замовляннях, у верлібрі важливу роль у створенні ритміки відіграє інтонація, що визначає неповторну поетичну «мелодію». Не випадково В. Голобородько зізнавався, що саме ця властивість зацікавила його найбільше:

.....
Вільний вірш — це форма віршованого твору, усі рядки якого витримані в єдиному силабо-тонічному розмірі (здебільшого ямбічні), але довільно нерівностопні (від 1—2 до 5—8 стоп).

Верлібр — форма вірша, яка не має наскрізної симетричної будови, не передбачає поділу на стопи, немає рими, унаслідок чого зникає поділ на строфи, що структурно наближає його до прози.

«Одним із мотивів, які спонукали мене звернутися до верлібру, був намір писати так, щоб кожен вірш мав неповторний малюнок, неповторний ритм. Це зближує вірші з музикою».

..... **Опрацьовуємо прочитане** .....

1. Як Василь Голобородько ставиться до народної традиції?
2. Що таке верлібр? Як він пов'язаний із фольклором?
3. У чому полягають особливості верлібра?
4. Яку роль у верлібрі відіграє інтонація?
5. Чому В. Голобородько у своїй творчості звернувся до верлібра?

ПІД ДОЩЕМ ДИТИНСТВА

Дитячі спогади найчастіше зберігають усе світле й радісне, відсіюючи натомість біль і страждання. Так уже влаштована наша пам'ять: враження дитинства і юності, що позначені оптимізмом та відчуттям душевного комфорту, надають вагому духовну підтримку в непростому дорослому житті, стають для багатьох людей своєрідним психологічним оберегом. Можливо, саме про це пише Василь Голобородько у своїй загадковій поезії «З дитинства: дощ»?

Навіть якщо перше прочитання не дозволяє скласти чіткого враження, нас усе одно заворожує загальний позитивний настрій, захоплюють незвичні зорові образи та яскрава кольорова палітра твору. Дивним здається цей дощ із зеленим волоссям, у яке вплітається все навкруги — неначе в казці, немов у чарівному світі дитинства...

Після великої зливи (Ф. Васильєв, 1870)

Це вірш про щастя, яке переживає людина лише в дитячих літах, і згадує згодом про нього як про щось найдорожче. Про щастя єднання з рідним довкіллям, із батьківським домом, який для дітей завжди наповнений теплом любові, немов гніздо для пташенят. Шлях до батьківської домівки, дерево над дорогою, череду корів, річку на видноколі — усі ці зорові образи поєднує чарівний дощ у цілісну панорамну картину комфортного простору, у якому людина посправжньому почувається собою. Ліричний герой цього твору простує уявною дорогою, «що веде до батьківської хати», відновлює у своїй пам'яті казкові простоти й гармонію дитинства.

З ДИТИНСТВА: ДОЩ

Я уплетений весь до нитки
у зелене волосся дощу,
уплетена дорога, що веде до батьківської хати,
уплетена хата, що видніється на горі, як
зелений птах,
уплетене дерево, що притихле стоїть над дорогою,
уплетена річка, наче блакитна стрічка
в дівочу косу,
уплетена череда корів, що спочивають на тирлі.
А хмара плете і плете
зелене волосся дощу, холодне волосся дощу.
Але усім тепло,
усі знають: дощ перестане,
і хто напасеться, хто набігається,
хто нахитається,
хто насидиться на горі,
хто належиться,
а хто прийде додому
у хату, наповнену теплом, як гніздо.

1963

..... Аналізуємо художній твір .....

1. Яке враження справила на вас поезія Василя Голобородька «З дитинства: дощ»?
2. Що символізує дощ у вірші Василя Голобородька?
3. Опишіть зорові образи твору. Який цілісний малюнок вони складають?
4. Визначте роль спогадів у вірші.
5. Яку роль у творі відіграє образ батьківського дому?
6. Що нового ви дізналися про тему дитинства в українській поезії?

МАГІЯ ПОЕТИЧНОГО СЛОВА

Творчість Василя Голобородька повертає первісне значення звичним словам. Його поезії чимось нагадують давні замовляння, що наділяють слово магічним змістом. Сьогодні вислів «магія слова» сприймається нами як ефектний художній образ. А в давні часи наші предки вірили, що слово має священне значення та магічну силу, за допомогою якої можна впливати на світ і змінювати його.

Схожу віру в слово сповідує поет Василь Голобородько, що й засвідчують вірші «Наша мова» й «Теплі слова». Для нього рідна мова — це не лише засіб спілкування. Єднаючи українців, мова з покоління в покоління зберігає й відтворює духовну неповторність нашого народу, надає кожному з нас усвідомлення спільної історичної долі. Немов у велику родину, українці «вплетені» своєю мовою до втаємниченого кола, у якому кожне слово «проспіване» й записане в духовному Літописі. І в товаристві, і на самоті це слово завжди залишається з нами як життєдайна сила, без якої люди стають слабкими та вразливими перед будь-якими загрозами.

НАША МОВА

кожне слово
нашої мови
проспіване у Пісні
тож пісенними словами
з побратимами
у товаристві розмовляємо

1992

кожне слово
нашої мови
записане у Літописі
тож хай знають вороги
якими словами
на самоті мовчимо

..... Аналізуємо художній твір .....

1. Яке враження справила на вас поезія Василя Голобородька «Наша мова»? Як ви розумієте вислів «магія слова»?
2. Які образи створює поет у вірші «Наша мова»? Що означають ці образи?
3. Чому рідна мова допомагає духовному зростанню людини?

..... Досліджуємо самостійно .....

4. Подивіться уважно на текст твору «Наша мова». Які особливості в записі цього вірша ви помітили?
5. Які слова поет пише з великої літери? Поміркуйте, чому поет виділив саме ці слова й чому саме так.
6. Які правила пунктуації порушив поет у вірші «Наша мова»? Поміркуйте, чому поет знехтував правилами пунктуації.

..... **Запрошуємо до дискусії** .....

- 7. Коли критики та науковці характеризують творчу манеру Василя Голобородька, то найчастіше вживають слова «оригінальність і простота висловлення». Доведіть або спростуйте думку науковців і критиків.

ТЕПЛІ СЛОВА НАШОЇ БАТЬКІВЩИНИ

У вірші Голобородька «Теплі слова» передається щире патріотичне почуття. Що ж може означати образ «теплих слів»? Усім добре відомі теплі стосунки між рідними, друзями: ми завжди радіємо, коли чуємо від них тепле слово підтримки. Також теплі слова зміцнюють мир і злагоду в родині. Але виявляється, існують і такі «теплі слова», які сприяють духовному єднанню всього народу. Назва річки нагадає комусь зворушливу сцену прощання з відомої пісні «Їхав козак за Дунай». Слово «коровай» збудить в уяві образи золотої ниви, весільного обряду, а «Змій» навіє спогади про почуті в затишку рідної оселі казки. Саме ці «теплі слова» нашої мови, зігріваючи холодний світ навколо нас, творять у душі кожного українця привабливий образ батьківщини.

ТЕПЛІ СЛОВА

Співаймо пісні про кохання,
щоб не вмерло слово «Дунай»,
гуляймо весілля своїм дітям,
щоб не вмерло слово «коровай»,
розповідаймо казки своїм онукам,
щоб не вмерло слово «Змій» —
наповнюймо
цей холодний всесвіт
теплими словами нашої мови,
які народжуються разом із диханням.
1995

..... **Аналізуємо художній твір** .....

1. Поясніть вислів «теплі слова».
2. Які «теплі слова» згадує Василь Голобородько у своєму вірші?
3. Які емоції викликають ці слова в автора та читачів?

..... **Ділимося читацьким досвідом** .....

4. Які емоції викликали у вас твори Голобородька?
- 5. Що сприймається легше: римовані вірші чи верлібри?

..... **Готуємо проект** .....

- 6. Підготуйте проект за темою «Теплі слова нашої мови». Візьміть участь в інтерактивному конкурсі проектів.

Творчість сучасних поетів

Що ми розуміємо під сучасною українською літературою? На це запитання непросто знайти чітку й однозначну відповідь. Найпростіше визначення: це художні твори останніх десятиліть про життєві проблеми, які хвилюють українців. Якщо класична література, пройшовши випробування часом, сприймається як щось безумовно вартісне, то оцінка сучасного мистецтва часто залежить від особистих уподобань читачів. Важко судити, чи збережуться ті твори, які захоплюють нас сьогодні, у культурній пам'яті наступних поколінь. Слід визнати, що наше ставлення до сучасної літератури оціночне й дуже суб'єктивне.

Сучасна українська поезія — це творчість перехідної доби. Сьогодні ми спостерігаємо стрімкий розвиток інформаційних, політичних, соціальних та інших технологій. Те, що в минулому столітті сприймалося як наукова фантастика, стає буденною частиною нашого життя. Виникає гостра потреба осмислити становище людини в цьому новому світі, визначити, чи існує в часи змін щось незмінне і стабільне, якась надійна життєва основа людського буття. Проблема людини у великому мінливому світі привертає особливу увагу українських митців слова. Сучасні поети глибоко переймаються питаннями збереження духовності й національної самобутності як важливих чинників у житті гармонійно розвиненої особистості.

Переживаючи спільні з більшістю європейських країн процеси, Україна має також і свої особливі риси перехідної доби. Вони пов'язані з подоланням негативної спадщини радянських часів, коли штучно насаджувалися фальшиві моральні цінності та заперечувалися національні ідеали. За останні десятиліття українська поезія зазнала суттєвого тематичного оновлення. Позбуваючись ідеологічних обмежень, вона звертається як до гострих актуальних питань, так і до проблем філософського характеру. Українські митці сприяють вихованню духовно вільних людей, які не бояться висловлювати свою думку та обстоювати справедливість. Осмислюючи проблеми духовності, поети нагадують читачам, що в нашому житті не все купується за гроші, а накопичення самих лише матеріальних цінностей ніколи не зробить людину щасливою.

Намагаючись осмислити сучасність, поети часто порушують філософські питання про сенс життя і призначення людини. Відповідно, особливого розвитку набуває філософська та філософсько-релігійна лірика.

У художніх пошуках відчутно ускладнюється образне мислення. У ньому органічно поєднуються питомі українські риси та впливи західноєвропейської культури. Поширюється вільний вірш, верлібр, який найліпше відображає дух сучасності з її перехідним мінливим характером.

Важливо пам'ятати, що сучасна поетична творчість — живий процес, складний і багатогранний. Однак, попри всю свою розмаїтість, цей процес неможливий без культурної спадкоємності та непорушно-го зв'язку з національною духовною традицією.

..... Опрацюємо прочитане .....

1. Яку літературу вважають сучасною?
2. Чим сучасна література в читацькому сприйнятті відрізняється від класичної?
3. Які риси сучасного життя найпомітніше позначилися на розвитку літератури?
4. Які проблеми порушуються в сучасній поезії? Яке місце в сучасній поезії посідає проблема духовності?
5. Чому в сучасній поезії особливого поширення набув верлібр?

..... Ділимося читацьким досвідом .....

6. Яких сучасних письменників ви знаєте?
7. Що впливає на ваше ставлення до сучасної літератури?
8. Чи залежить розвиток літератури від новітніх технологій?

..... Готуємо проект .....

9. Підготуйте проект за темою «Поети сучасної України». Візьміть участь в інтерактивному конкурсі проектів.

Василь Герасим'юк

(нар. 1956)

Василь Герасим'юк — сучасний поет, автор багатьох збірок, що завоювали велику прихильність читачів. Його твори у складній метафоричній формі виражають глибинний зв'язок із рідним краєм, містять роздуми про сенс людського буття.

Народився Василь Дмитрович Герасим'юк 18 серпня 1956 року в місті Караганді. Дитинство провів на Івано-Франківщині в селі

В. Герасим'юк

Прокурава. Загадкові й мальовничі Карпати, життя українських горян, їхні звичаї, вірування визначили своєрідність творчого доробку митця.

Писати В. Герасим'юк почав іще в шкільні роки. Його вірші, потрапивши на сторінки літературних журналів, швидко привернули увагу читачів. По закінченні філологічного факультету Київського університету Василь Герасим'юк працював у видавництвах «Молодь» і «Дніпро». Поетові належать збірки «Смереки», «Потоки», «Космацький узір», «Діти трепети», «Осінні пси Карпат», «Серпень за старим стилем», «Поет у повітрі», «Була така земля», «Попороть», «Кров і легіт». За книжку вибраних творів «Поет у повітрі» В. Герасим'юк відзначений Національною премією України імені Тараса Шевченка, його вірші перекладено різними мовами світу.

..... Актуальна цитата .....

«Василь Герасим'юк — гордий поет. Аристократ української поезії. Його поетична свідомість прагне з гуцульських верхів і дніпровських круч осягти шкалу Всесвіту».

Іван Дзюба, літературний критик, учений

..... Опрацьовуємо прочитане .....

1. Де минули дитячі роки Василя Герасим'юка?
2. Коли він захопився літературною творчістю?
3. Де поет здобув вищу освіту?
4. Назвіть поетичні збірки Герасим'юка.
5. За яку збірку поет одержав Національну премію України імені Тараса Шевченка?
6. У зручній для вас формі (тексту, плану, таблиці, схеми) запишіть у зошит відомості про поета.

У ВІЧНОМУ КОЛІ ЄДНАННЯ

Поетичний світ Василя Герасим'юка відбиває нерозривний зв'язок автора з його рідним краєм — Гуцульщиною. Митець звертається до різних проявів народного буття. Його захоплює духовна краса українських горян, він переймається їх проблемами, намагається зазирнути в глиб народної душі. У цьому поетові допомагає добре знання народних звичаїв, вірувань. Змальовуючи єдність свого ліричного героя з людьми, традиціями, природою рідного краю, В. Герасим'юк

Аркан
(Г. Якутович, 1960)

Чоловічий танець аркан
(М. Малинка, 1957)

утверджує думку про особливу роль, яку в житті кожного відіграє мала батьківщина.

У творчій манері поета відчувається бажання погодити досвід духовного життя українського народу із загальнолюдськими культурними надбаннями. Характерною рисою художніх пошуків митця виступає поєднання християнської духовності з давніми гуцульськими віруваннями. У зв'язку із цим поет зізнавався: «Формування особистості відбувалося в такому краї, де поєдналося язичництво і християнство. Я у своєму духовному досвіді їх не відділяв і не відділяю, і не вважаю це ерессю».

У творі Герасим'юка «**Чоловічий танець**» виконання аркану постає як таємниче дійство, що дозволяє людям зануритись у стихію родової єдності.

Аркан — це гуцульський чоловічий танець, який виконується зімкнутим колом. У давнину аркан був головним елементом посвячення: після цього обряду юнак вважався дорослим і повноправним членом гуцульської громади. У танці його символічно приймали до дорослого «чоловічого кола».

Поезія залучає читача до таємниці гуцульського танцю, який відкриває сучасній людині інакший погляд на світ — повертає первісне переживання гармонійного злиття з усім суцям.

До змалювання аркану додається несподівано сміливий художній хід: автор зображує серед танцівників, у «чоловічому колі», Ісуса Христа в найдраматичніший момент його людського життя. Так вічний образ світового значення включається до нестримного танцювального вихору єднання. Він стає вже не чимось привнесеним,

а своїм, рідним, органічно вплетеним у нескінченний ритм гуцульського життєвого кола. Завдяки оригінальній художній знахідці авторів вдалося висвітлити символічний вимір буття українських горян, відобразити їхнє неповторне духовне обличчя.

ЧОЛОВІЧИЙ ТАНЕЦЬ

Ти мусиш танцювати аркан.
Хоч раз.
Хоч раз ти повинен відчутти,
як тяжко рветься на цій землі
древнє чоловіче коло,
як тяжко зчеплені чоловічі руки,
як тяжко почати і зупинити
цей танець.
Хоч раз
ти стань у це найтісніше коло,
обхопивши руками плечі двох побратимів,
мертво стиснувши долоні інших,
і тоді в заповітному колі
ти протанцюєш під безоднею неба
із криком по-звіриному протяжним.
Щоб не випасти із цього грішного світу,
хоч раз
змішай із ближніми
піт і кров.
Сину людський,
ти стаєш у чоловіче коло,
ти готовий до цього древнього танцю
тільки тепер.
З хрестом за плечима.
З двома розбійниками.
Тільки раз.

..... Аналізуємо художній твір .....

1. Яке враження справила на вас поезія Василя Герасим'юка «Чоловічий танець»?
2. Як ви зрозуміли назву поезії?
3. Знайдіть у тексті вірша повтори. З якою метою використовує їх автор?
4. Поясніть значення образу Сина людського. Чому Син людський тільки тепер «готовий до цього древнього танцю»? Чому Син людський «тільки раз» може стати в коло?

5. Розгляньте репродукцію всесвітньо відомої гравюри Георгія Якутовича «Аркан» (с. 99). Яке враження справляє робота художника? Що спільного та що відмінного в образах аркану, створених поетом і художником?

Іван Малкович

(нар. 1961)

Іван Антонович Малкович народився 10 травня 1961 року в селі Нижній Березів на Івано-Франківщині. По закінченні середньої школи майбутній поет навчався в музичному училищі. Перші твори молодого автора побачили світ у 80-х роках минулого століття, коли він був студентом Київського університету. Тоді ж вийшла дебютна збірка Івана Малковича «Білий камінь», яку високо оцінила видатна поетеса Ліна Костенко. Пізніше митець видав книжки «Ключ», «Вірші», «Із янголом на плечі», «Вірші на зиму», «Все поруч», «Подорожник». Його твори перекладено різними мовами світу.

Малкович працював у видавництвах «Веселка» та «Молодь», у редакції дитячого журналу «Соняшник». У 1992 році він заснував й очолив власне видавництво «А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА», тепер добре знане в Україні та за її межами. За свою літературну, видавничу та перекладацьку діяльність Іван Малкович здобув чимало нагород і відзнак. Однак найголовнішим свідченням успіху поета є щира прихильність багатьох українських читачів.

І. Малкович

Україна і світ

За видавничу й літературну діяльність Іван Малкович одержав престижну відзнаку — Міжнародний орден усмішки (цю нагороду отримали Папа Іван-Павло II, Астрід Ліндґрен, Джоан Ролінґ та інші видатні особистості).

Опрацюємо прочитане

1. Де народився І. Малкович?
2. Яку освіту він здобув?
3. Назвіть поетичні збірки І. Малковича.
4. Яке видавництво він очолює?
5. Які факти свідчать про популярність поета в Україні та за її межами?
6. У зручній для вас формі (тексту, плану, таблиці, схеми) запишіть у зошит відомості про поета.

ЛЮДИНА З ЯНГОЛОМ НА ПЛЕЧІ

Пишучи про людину і світ, Іван Малкович ставить питання, які особливо загострилися нині. Серед цих питань найважливішими є ті, що стосуються реальної загрози — утрати перевірених часом духовних орієнтирів. Різкі й часто непередбачувані суспільні зміни останніх десятиліть, принизлива матеріальна невлаштованість викликали й поширили в суспільстві настрої розчарування й розгубленості. Не дивно, що багатьма з нас заклики зберігати духовність сприймаються як піднесені загальники, які промовляються лише «для годиться». Обтяжені щоденними турботами люди часто-густо забувають про справжній зміст сказаного. І. Малкович переконаний, що саме поезія спроможна подолати ефект «порожніх слів». Визволяючи нас із полону буденності, творчість по-особливому впливає на людей, спонукає до душевного очищення й оновлення.

Вірш «Із янголом на плечі» є зразком філософської, або філософсько-релігійної, лірики. У підзаголовку автор визначив твір як «старосвітську баладу». Важливими рисами балади є увага до морально-етичних проблем і посилена драматична напруга. І. Малкович якраз і зобразив драму сучасної людини, яка у своїх «блуканнях» навмання, без сталих духовних орієнтирів, ризикує загубити себе. Цей вірш можна сприймати як складний образ драматичного людського існування.

У художній системі твору ключову роль відіграє символ янгола-охоронця. У релігійній традиції янгол вважається захисником людини від небезпек — тілесних і духовних. Навіть на самоті людина не самотня — поряд із нею завжди перебуває її незримий супутник і заступник. Важливим є образ Господньої свічі — він символізує любов, віру й духовний зв'язок людини з вищими ідеалами. Негативно забарвлений символічний зміст вкладається автором в образ «маятника життя»: це хоч і рух, але без просування вперед. Не випадково «маятник життя» сірий, тобто приземлений і одноманітний. Він символізує імітацію життя, а не саме життя, до якого покликана гармонійно розвинена особистість. Цей символ також позначає виснажливі буденні турботи, які нерідко змушують людину марнувати себе в животінні, забувати про правдиві ідеали та вічні духовні цінності.

Янголи
(О. Ануфрієв, 1970-ті)

ІЗ ЯНГОЛОМ НА ПЛЕЧІ

Старосвітська балада

Краєм світу, уночі,
при Господній при свічі
хтось бредє собі самотньо
із янголом на плечі.

Йде в ніде, в невороття,
йде лелійно, як дитя,
і жене його у спину
сірий маятник життя, —

щоб не вештав уночі
при Господній при свічі,
щоб по світі не тинявся
із янголом на плечі.

Віє вітер вировий,
виє Ірод моровий,
маятник все дужче бухка,
стогне янгол ледь живий...

А він йде і йде, хоча
вже й не дихає свіча,
лиш уста дрижать гарячі:
янголе, не впадь з плеча.

1992

Аналізуємо художній твір

1. Яке враження справила на вас поезія Івана Малковича «Із янголом на плечі»?
2. Що в поезії символізує образ янгола-охоронця?
3. У чому полягає символічний зміст «маятника життя»?
4. У чому поет вбачає духовну драму сучасної людини?
5. Доберіть синоніми до слова *старосвітська*. Поясніть підзаголовок твору.
6. Доведіть, що вірш Івана Малковича «Із янголом на плечі» має ознаки філософської лірики.
7. Над якими проблемами автор спонукав вас замислитися?

ПОЕЗІЯ І МОЛИТВА

«**3 нічних молитов**» — вірш-мініатюра, що читається немов на одному диханні, навіюючи світлий настрій і залучаючи до переживання добра. Твір є одночасно поезією і молитвою — люди давно помітили, що між цими проявами духовного життя є чимало спільного. Їх об'єднують максимальна щирість, чесність, нетерпимість до будь-якого лицемірства. Це вимагає особливої відповідальності: якщо вже поет використовує форму молитовного звернення, то він тим самим погоджує своє слово з високим авторитетом давньої релігійної молитовної традиції.

Українські письменники неодноразово зверталися до молитовного викладу своїх думок і почуттів. Така форма була звичною для поетів

XVI–XVIII століть, майстрів філософсько-релігійної, або метафізичної, лірики. Форму молитви мають твори геніального Тараса Шевченка «Царям, всесвітнім шинкарям...», «Царів, кровавих шинкарів...», «Злоначинающих спина...», «Тим неситим очам...». Іван Малкович із великим успіхом продовжує й розвиває цю традицію.

Назва його твору виділяє нічну пору як найбільш сприятливий час для того, щоб на самоті, позбувшись щоденної метушні, замислитися над вічними питаннями людського буття. Водночас, виносячи свою віршовану молитву на суд вдумливих читачів, автор немовби запрошує їх приєднатися до виголошення спільного молитовного прохання.

Про що ж він просить? Чи не є його прохання марнославним або егоїстичним? Ми пересвідчуємося, що його поетична молитва сповнена любові до ближнього — це молитва за всіх людей зі щирою вірою та світлою надією на щастя. Не випадково центральним у творі виступає символічний образ «обруча віри» навколо кожного людського серця.

З НІЧНИХ МОЛИТОВ

Господи, літа стебельце
всели до самотніх душ,
дай кожному звити кубельце,
і не поруш.

Хай кожен в цім світі спасеться,
хай світить з-за темних круч
довкола кожного серця
віри твоєї обруч.

1992

..... Аналізуємо художній твір .....

1. Що таке релігійна молитва? До кого вона має бути адресована?
2. Чи зверталися раніше українські поети до молитовної форми?
3. Які образи постають у вірші? Поясніть значення цих образів.
4. Про що просить автор у поетичній молитві?
5. Що в поезії символізує «обруч віри»?

..... Порівнюємо твори різних видів мистецтва .....

i

6. Завітайте до віртуальної картинної галереї на електронному освітньому ресурсі interactive.ranok.com.ua. Поміркуйте, які з представлених картин найбільше відповідають темі, ідеї вірша Івана Малковича «З нічних молитов».

Анатолій Мойсієнко

(нар. 1948)

Анатолій Кирилович Мойсієнко народився 9 липня 1948 року в селі Бурівка на Чернігівщині. Вищу освіту поет здобув у Ніжинському педагогічному інституті. Працював журналістом у газеті, очолював відділ поезії у видавництві «Молодь». Йому належать збірки «Приємлю», «Сонети і верлібри», «Шахопоезія», «Сім струн», «Віче мечів», «Нові поезії», «Спалені камені» та ін. Анатолій Мойсієнко є не лише майстром, а й знавцем слова. Він відомий як учений, який фахово досліджує українську мову. А ще поет перекладає з німецької та слов'янських мов.

А. Мойсієнко

Актуальна цитата

«Анатолій Мойсієнко з когорти «тихих» українських поетів, які не так зосереджені на візуальній крикливості поетичної фрази, як на внутрішньому вростанні в поетичний пейзаж, у якому образ, думка, настрої, відчуття, переживання, поетична картина витворюють цілісну і цільну панораму життєвого дійства, де домінуючим залишається настрої весняно-осінньої туги/любви до світу...»

Євген Баран, літературний критик, науковець

Опрацюємо прочитане

1. З якого українського краю походить Анатолій Мойсієнко?
2. Де поет здобув освіту?
3. Назвіть поетичні збірки Мойсієнка.
4. З яких мов перекладає поет?
5. У зручній для вас формі (тексту, плану, таблиці, схеми) запишіть у зошит відомості про поета.

МІНЛИВА ПАЛІТРА ОСЕНІ

Справжня поезія здатна змінювати наше сприйняття світу. Вона дає змогу побачити те, чого ми просто не помічаємо через щоденні турботи. Саме завдяки поезії ми щоразу по-новому відкриваємо для себе казкову красу природи. Звичайний осінній пейзаж під пером майстра слова олюднюється й оживає, наповнюється в нашій уяві яскравими кольорами та звуками. Анатолій Мойсієнко зображує осінь у стані її найбільшої краси — вона викликає не сум, а захоплення. Присутність ліричного героя у творі «Жовтень жовті жолуді...»

виражена мінімально. Він постає як заворожений спостерігач, який читає «золоте есе» осені в загадковій книзі природи.

З неабиякою майстерністю автор використав прийом персоніфікації, наділивши явища природи людськими властивостями. В уяві читача послідовно зринають виразні зорові образи: жовтень нагадує дбайливого господаря, який несе на базар зібраний урожай; вітер набиває свій золотий кисет не тютюном, а листям і павутинками бабиного літа; дощ походжає, як завзятий пожежник... Загальну картину доповнює незвичний образ сонця: воно незграбне, немов рак, бо має золоті клешні-промені, і дуже обережне, бо осіннє.

У творі панують осінні кольори, золотий і жовтий. Не раз уживаний епітет «золотий» викликає в уяві привабливу картину не сумної і плаксивої, а саме красивої і величної осінньої природи.

Інтонаційної виразності цій поезії надають повтори приголосних і голосних звуків — алітерації й асонанси. Сполучаючись між собою, вони формують неповторний звукопис усього твору, який збагачує яскравий малюнок осінньої природи.

Жовтень жовті жолуді
На базар несе,
Пише осінь охрою
Золоте есе.
Листопадом, бабиним літом
Набиває вітер
золотий кисет,
злотом люльку креше,

золоті пожежі
попасом пасе.
Сонце — обережне —
Золотими клешнями —
В золоту Родоц
Золотим пожежником
Походжає дощ.

..... Аналізуємо художній твір .....

1. Яке враження справила на вас поезія «Жовтень жовті жолуді...»?
2. Пригадайте, яку лірику називають пейзажною. Доведіть або спростуйте тезу: «Поезія А. Мойсієнка «Жовтень жовті жолуді...» — зразок пейзажної лірики».
3. Які емоції найчастіше навіює осінній пейзаж? Який настрій викликає поезія «Жовтень жовті жолуді...»? Які художні образи пробуджують найбільше емоцій?

..... Досліджуємо самостійно .....

4. У зручній для вас формі (тексту, плану, таблиці, схеми) запишіть у зошит образи, створені в поезії Анатолія Мойсієнка «Жовтень жовті жолуді...» і у вірші Володимира Сосюри «Осінь». Поміркуйте, чого ми можемо навчитися в поетів?

5. Знайдіть звукові повтори у вірші «Жовтень жовті жолуді...». Яку роль вони виконують?
6. Завітайте до віртуальної картинної галереї на електронному освітньому ресурсі interactive.ranok.com.ua. Поміркуйте, які з представлених картин найбільше відповідають темі, ідеї вірша Анатолія Мойсієнка «Жовтень жовті жолуді...».

Ігор Павлюк

(нар. 1967)

Ігор Зиновійович Павлюк народився 1 січня 1967 року в селі Ужова на Волині. Після закінчення середньої школи поїхав до Росії, деякий час навчався у військовому училищі в Ленінграді, працював на будівництві автодороги в Забайкаллі. Після повернення в Україну Павлюк закінчив Львівський університет, був журналістом, викладачем, займався науковою діяльністю. Нині поет працює в Інституті літератури імені Т.Шевченка. Його перу належать збірки «Острови юності», «Нетутешній вітер», «Стихія», «Камертон», «Лірика», «Гра і битва» та ін.

І. Павлюк

Актуальна цитата

«Для поезії Ігоря Павлюка властива якась філософська затягтість на пориванні відкритись глибше, ніби це можливо в поетичному самовираженні...».

Микола Жулинський, літературознавець

Опрацьовуємо прочитане

1. Де народився Ігор Павлюк?
  2. Яку освіту він одержав?
  3. Назвіть збірки поета.
4. У зручній для вас формі (тексту, плану, таблиці, схеми) запишіть у зошит відомості про поета.

СКЛАДНА ПРОСТОТА

Вірш «Дівчинка» — не надто простий для читацького сприйняття текст. До речі, сам автор неоднозначно ставиться до того, що його творчість вивчають школярі: «Нещодавно мої твори внесли у шкільну програму. З одного боку, це добре, тішить поетичні амбіції, з іншого — розумієш, що діти можуть тебе зненавидіти, сміятися з тебе, як колись було в школі, коли ми вчили: «трактор в полі дир-дир-дир...».

Хоча коли запитував дітей про вірш «Дівчинка», який внесли до шкільної програми, то казали, що подобається...».

Справді, невідготовлений читач спершу реагує на будь-яку поезію дуже просто: подобається чи не подобається. При цьому він спирається насамперед на загальне враження від твору. Згодом твір можна аналізувати, пізнавати його глибше, однак в основі нашої оцінки будуть перші враження від прочитаного — від них багато в чому залежатиме ставлення до всієї творчості поета.

Декілька рядків, низка образів: заплакана дівчинка на бабусиному порозі, а тлом виступає «розчарована» осінь, яка, немов немічна людина, «клигає» двором. Прохолода на душі, тиша навкруги. Зрештою, несподівана й зовсім не дитяча відповідь на поставлене запитання. Її плач — за «всіх»...

Перед нами драма, про суть якої можемо лише здогадуватися. У цьому випадку складно віднайти якесь однозначне тлумачення. Дитячий плач навіює загальне переживання дисгармонії життя, а проголошене вболівання за «всіх» вказує на недитяче сприйняття світу та й взагалі змушує замислитися над складністю авторського задуму.

ДІВЧИНКА

Плаче дівчинка боса
На бабусин поріг.
Розчарована осінь
Клигає по дворі.

На душі прохолода.
Навіть півень затих...
— А кого тобі шкода?
Каже дівчинка:
— Всіх...

..... Аналізуємо художній твір .....

1. Яке враження справила на вас поезія Ігоря Павлюка «Дівчинка»? Які емоції ви переживали, читаючи твір? Які образи впливали на ваш емоційний стан?
2. Як ви розумієте вислів «розчарована осінь»? Який образ викликає у вашій уяві цей вислів?
3. У чому причина плачу дівчинки? Чи можлива тут якась конкретна відповідь?
4. Висловте власне розуміння драми, яку переживає героїня твору.
5. Яку ілюстрацію до твору ви запропонували б?

Галина Кирпа

(нар. 1950)

Галина Миколаївна Кирпа народилася 1 січня 1950 року в селі Любарці на Київщині. «У дитинстві мені хотілося одного — прочитати всі на світі книжки і все на світі знати», — зізналася поетеса в одному з інтерв'ю. Закінчивши школу, вона вступила на філологічний факультет Київського університету, пізніше працювала у видавництвах, була журналістом. Їй належить авторство книжок «День народження грома», «Гостини», «Цвіт королевій», «Ковток тиші», «Слон мандрує до мами», «Профіль вечора». Галина Кирпа також перекладає художні твори з білоруської, німецької, шведської, данської та норвезької мов. Її власні вірші перекладені різними мовами світу. Поетеса підготувала декілька навчальних посібників для дітей, серед яких читанки «Ластівка», «Біла хата», «Писанка», «Зелена неділя».

Г. Кирпа

Актуальна цитата

«Дитина має право на своє Я (маленьке, але все-таки особисте), і стверджувати це право допомагають їй вірші Галини Кирпи. Яскравий представник сучасної модерної дитячої поезії, вона тонко й проникливо показує світ очима дитини...».

Наталія Дзюбишина-Мельник, літературний критик

Опрацюємо прочитане

1. Де народилася Галина Кирпа?
2. Які поетичні книжки вона видала?
3. Яку характеристику дала поетесі літературний критик Н. Дзюбишина-Мельник? Чого ви очікуєте від читання віршів Г. Кирпи?
4. У зручній для вас формі (тексту, плану, таблиці, схеми) запишіть у зошит відомості про поетесу.

ІЗ ВІРОЮ В ПРИСУТНІСТЬ ДОБРА

Ліричний вірш «Мій ангел такий маленький...» запрошує читача замислитися про існування речей, які, хоч і не мають матеріального виміру, однак суттєво впливають на наші вчинки. Це ті духовні цінності, завдяки яким ми почуваємо себе людьми, а не роботами в людській подобі.

У творі Галини Кирпи янгол символізує не лише вищу опіку, а й віру в людину, яка несе у своєму серці часточку добра. Вірш

викликає роздуми про вічне та виводить уяву читача поза межі буденності, навіює світлий, мрійливий душевний стан. Не випадково в ньому так багато слів у зменшено-пестливих формах, які надають поетичним роздумам особливої лагідної простоти.

Авторка використала верлібр, але з досить чіткою строфічною будовою. Цікаво, що кожна строфа має однаковий початок («Мій ангел такий...»), після нього подається характеристика незримому супутникові («маленький», «легенький», «тихенький»), далі висловлюються відчуття героїні («не бачу», «не чую», «не знаю»), нарешті, завершують кожен строфу однакові словосполучення («на моєму плечі»). За допомогою повторів створюється такий ритм, який, немов заколисуючи, заспокоює читача, дозволяє йому зосередитися на роздумах про невидимого заступника.

Мій ангел такий маленький, ну просто крихітка —
я навіть не бачу, чи він сидить
на моєму плечі.

Мій ангел такий легенький, ну просто пушинка —
я навіть не чую, як він сидить
на моєму плечі.

Мій ангел такий тихенький, ну просто тихіший трави —
я навіть не знаю, коли він спить, а коли прокидається
на моєму плечі.

..... Аналізуємо художній твір .....

1. Яке враження справила на вас поезія Галини Кирпи?
2. Що символізує янгол у творі поетеси?
3. Які роздуми викликає вірш Г. Кирпи «Мій ангел такий маленький...»?
4. Розгляньте строфічну будову поезії. У чому її особливості?
5. Знайдіть у тексті повтори. Поміркуйте, якого значення вони набувають у тексті?
6. Визначте засоби, що надають поезії спокійного й лагідного тону.
7. Яку ілюстрацію до твору ви запропонували б?

КАЗКА ПРО ЛЕВ'ЯЧУ ДЕРЖАВУ

Поезія дуже часто використовує інакомовлення. У такий спосіб вона спонукає читачів до самостійних роздумів, залучає їх до співтворчості. Іноді за допомогою іносказання автор звертається до життєвого досвіду читачів.

Образ казкового Лева відсилає нас до знайомого всім чарівного світу дитинства з його безпосереднім відчуттям легкості і свободи та вірою в здійснення неможливого. У декого Лев викличе згадки про прочитані книжки чи переглянуті кінофільми з казковим сюжетом. Можливо, хтось пригадає книжку Лімана-Френка Баума «Чарівник Країни Оз», одним із персонажів якої є Лякливий Лев, який повертає собі колись утрачену сміливість. Ми зазвичай сприймаємо лева як символ гідності, свободи, сили та благородства. Тому нам важко уявити його лякливим, і вже зовсім неприродним виглядатиме лев у неволі.

Зберігаючи у своїй душі дитячу віру в казку, лірична героїня закликає вберегти Лева від зоопарку, зробити все, щоб ані він, ані його діти, онуки та правнуки не зазнали неволі. Згадана в поезії Галини Кирпи казкова Лев'яча Держава, у якій жоден Лев не знатиме про зоопарк, можливо, є алегоричним означенням бажаного суспільства вільних людей. Важливо, що Лев — це ще й особливе відчуття власної гідності, винесене нами з дитинства, відчуття, яке здатне виростати й поширюватися, змінюючи життя навколо нас.

Коли до вас темної ночі
прийде Лев, ви не кажіть йому нічого
про зоопарк.
Нехай він не знає, що на світі є зоопарки.
Нехай хоч один Лев
цього не знає.
А потім цього не знатимуть
його діти.
А потім — його онуки.
Потім правнуки.
І колись буде
ціла Лев'яча Держава, де жоден Лев
не знатиме про зоопарк.
Коли б тільки вижив
той Лев, що прийде до вас темної ночі.

..... **Аналізуємо художній твір** .....

1. Яку роль у творі Г. Кирпи відіграє іносказання?
2. Що позначає алегоричний образ Лева?
3. Розкрийте значення образу зоопарку.
4. Що авторка має на увазі, коли пише про Лев'ячу Державу?
5. Як у поезії пов'язуються дитинство й віра в ідеали?

..... **Читаємо виразно** .....

- i** 6. Підготуйте виразне читання вірша сучасного українського поета (на вибір). Вивчіть вірш напам'ять. Візьміть участь у конкурсі читців.

..... **Виявляємо творчі здібності** .....

- 🚩** 7. Намалуйте ілюстрації до поетичного твору, який викликав у вас бажання створювати власні художні образи. Візьміть участь в інтерактивному конкурсі ілюстрацій.
- 📝** 8. Напишіть асоціативний етюд, пов'язаний із поетичним образом однієї з вивчених у цьому розділі поезії. Візьміть участь в інтерактивному конкурсі письмових творчих робіт.

..... **ЗАПРОШУЄМО ДО БІБЛІОТЕКИ** .....

Щоб більше дізнатися про українську поезію, ознайомтеся з іншими віршами сучасних українських авторів.

- i** На електронному освітньому ресурсі interactive.ranok.com.ua ви знайдете твори В. Герасим'юка, І. Малковича, А. Мойсієнка, І. Павлюка, Г. Кирпи, а також запитання та завдання, які допоможуть вам їх проаналізувати.

..... **ПОВТОРЮЄМО ТА УЗАГАЛЬНЮЄМО** .....

1. Як пов'язані долі ліричного героя й України у вірші Т. Шевченка «Мені однаково, чи буду...»?
2. Схарактеризуйте роздуми й переживання ліричного героя твору Т. Шевченка «Думи мої, думи мої...» (1847 р.).
3. Як погоджуються мрія та дійсність у поезіях Лесі Українки «Давня весна» і «Хотіла б я піснею стати...»?
4. Чим відрізняються життєві позиції поета й лицаря з поеми Лесі Українки «Давня казка»?
5. Доведіть, що вірш В. Сосюри «Любіть Україну» був мужнім виявленням патріотичних почуттів у поета.
6. Схарактеризуйте основні риси ліричного героя творів В. Підпалого «...Бачиш: між трав зелених...», «Зимовий етюд».
7. За допомогою яких образів у віршах В. Голобородька «З дитинства: дощ», «Теплі слова», «Наша мова» виражене патріотичне почуття?
8. Поясніть назву твору В. Герасим'юка «Чоловічий танець».
9. Розкрийте філософський зміст поезій І. Малковича «Із янголом на плечі», «З нічних молитов».
10. Яку роль відіграють звукові повтори у вірші А. Мойсієнка «Жовтень жовті жолуді...»?
11. Схарактеризуйте ліричну героїню твору Г. Кирпи «Мій ангел такий маленький...».
12. Розкрийте зміст образів поезії Г. Кирпи «Коли до вас темної ночі...».

- i** Щоб перевірити, як ви засвоїли тему, пройдіть тест за темою на електронному освітньому ресурсі interactive.ranok.com.ua.

Українська національна драма

Опрацьовуючи матеріал розділу, ви маєте змогу виконати такі навчальні завдання:

- **набути знань** про комедію, трагікомедію, життя і творчість І. Карпенка-Карого, основні засоби змалювання образів у драматичному творі;
- **розвинути навички** вдумливого, виразного читання драматичного твору, характеристики дійових осіб п'єси;
- **висловлювати власні судження** щодо проблем, порушених у комедії І. Карпенка-Карого «Сто тисяч», про її актуальність у наш час, дискутувати про сенс людського життя.

Український театр має давню історію. Ще в XVII–XVIII століттях по школах було заведено проводити вистави, які мали навчальне та виховне призначення. Найбільш відомий шкільний театр діяв при Київській Академії.

Авторами п'єс зазвичай були викладачі, акторами — самі студенти. Організатори й учасники дійства самостійно майстрували театральну сцену, виготовляли декорації. Вистави, як правило, відбувалися під час великих релігійних свят і присвячувалися поважним особам.

У XIX столітті розвивалася нова українська драма. Її засновником вважається Іван Котляревський, автор п'єс «Наталка Полтавка» і «Москаль-чарівник». Твори цього драматурга стали класикою українського театру. Традиції, започатковані Котляревським, продовжив відомий письменник Григорій Квітка-Основ'яненко. Його п'єса «Сватання на Гончарівці» і досі користується неабиякою популярністю.

Справжній розквіт українського театального мистецтва припав на останню чверть XIX століття. У 1882 році в українському

культурному житті сталася знаменна подія — був заснований перший професійний український театр. Щоб справжньому оцінити цей факт, слід урахувати, що тривалий час українці в Російській імперії через заборони й обмеження не мали можливостей для повноцінного розвитку театального мистецтва.

П'єси українською мовою склали лише невелику частину об'єднаного репертуару тогочасних театральних труп. Не дивно, що заснування власне українського професійного театру стало визначним явищем нашого культурного життя.

Новий колектив одержав назву «театр корифеїв». У давньогрецькому сценічному мистецтві корифей — це керівник хору, заспівувач, творчий лідер.

Хоча театр, як відомо, є справою колективною, однак у ньому, як і в будь-якому колективі, мають бути лідери, які ведуть інших за собою.

Марія Заньковецька
(фото, 1880-ті)

Очолили український театр надзвичайно яскраві, усебічно обдаровані особистості — тому їх і стали називати корифеями.

Засновником, талановитим організатором і незаперечним лідером нового театру став Марко Кропивницький — актор, драматург, режисер, композитор і художник. Він об'єднав найбільш талановитих українських митців, серед яких були видатні театральні діячі Михайло Старицький та Марія Заньковецька, четверо «корифеїв» із родини Тобілевичів: Іван Карпенко-Карий, його брати Микола Садовський і Панас Саксаганський, сестра Марія Садовська-Барілотті.

Розквіт національного театального мистецтва виявив гостру потребу в нових драматичних творах, які б відображали актуальні життєві проблеми та суперечності й могли завоювати прихильність глядачів. Відгуком на цю потребу стала творча діяльність Івана Карпенка-Карого, яка відкрила нову яскраву сторінку української драматургії.

Брати Тобілевичі
(за псевдонімами:
Микола — Садовський,
Іван — Карпенко-Карий
та Панас — Саксаганський)
(фото, 1880-ті)

.....Опрацюємо прочитане.....

1. Яким був давній український шкільний театр?
2. Хто став засновником нової української драматургії?
3. Коли був заснований перший український професійний театр?
4. Чому його назвали «театром корифеїв»?
5. Хто вважається засновником цього театру?
6. Назвіть найвидатніших представників театру корифеїв.

.....Готуємо проект.....

- 7. Підготуйте проект за темою «Діяльність театру корифеїв». Візьміть участь в інтерактивному конкурсі проектів.

Сестра братів Тобілевичів,
співачка й драматична
акторка Марія Садовська-
Барілотті в ролі Наталки
Полтавки — (фото, 1880-ті)

Іван Карпенко-Карий

(1845–1907)

Іван Карпович Тобілевич народився 17 (29) вересня 1845 року в слободі Арсенівка на Херсонщині в багатодітній сім'ї управителя поміщицького маєтку. Його батько, Карпо Адамович Тобілевич, мав дворянське коріння, мати, Євдокія Зіновіївна Садовська, походила з простого селянського роду.

Коли хлопцеві виповнилося одинадцять років, він вступив до Бобринецького повітового училища, після закінчення якого служив на різних посадах: починав писарем і канцеляристом, згодом був судовим та поліцейським чиновником. Довголітня обтяжлива служба задля хліба щоденного не надто приваблювала Івана Тобілевича, однак вона збагатила його цінним життєвим досвідом, що пізніше неабияк прислужився в роботі над драматичними творами.

Ще за часів свого навчання І. Тобілевич захопився театром, довго мріяв про акторське майбутнє. Залишивши службу та вступивши до театральної трупи, він обрав творчий псевдонім Карпенко-Карий. Перша частина псевдоніма походить від батькового імені (Карпенко — син Карпа), а друга — від прізвища персонажа з драми Тараса Шевченка «Назар Стодоля», хороброго козака Гната Карого.

За участь у політичній діяльності І. Тобілевич потрапив на заслання до Новочеркаська. Маючи вдосталь вільного часу, він із головою

І. Карпенко-Карий
(фото, 1882)

Заповідник-музей «Хутір Надія»,
пам'ятник І. Карпенку-Карому (О. Ковальов, 1969)

поринув у драматургічну працю. Відбувши заслання, митець повернувся в Україну й оселився на власному хуторі Надія.

Тривалий час Іван Тобілевич з успіхом поєднував працю актора й драматурга. Він не лише зіграв на сцені чимало різних ролей, а й написав п'єси «Мартин Боруля», «Сто тисяч», «Хазяїн», «Сава Чалий», що стали класикою української літератури й театру. Усього письменнику належить авторство вісімнадцяти драматичних творів.

Помер Іван Карпенко-Карий 2 (15) вересня 1907 року в Берліні, похований на хуторі Надія.

Актуальна цитата

«Чим він був для України, для розвою її громадського та духовного життя, се відчуває кожний, хто чи то бачив на сцені, чи хоч би лише читав його твори; се розуміє кожний, хто знає, що він був одним із батьків новочасного українського театру, визнаним артистом та при тім великим драматургом, якому рівного не має наша література».

*Іван Франко,
письменник, публіцист, громадський діяч*

Опрацьовуємо прочитане

1. Де й коли народився Іван Тобілевич?
2. Яку освіту він здобув?
3. Чому він обрав псевдонім Карпенко-Карий?
4. За що драматург потрапив на заслання?
5. Назвіть відомі твори драматурга.
6. Складіть план поданого в підручнику тексту-розповіді про життєвий та творчий шлях Івана Карпенка-Карого. За планом підготуйте усну розповідь про славетного драматурга.

ДРАМА І ТЕАТРАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО

Щоб скласти власне уявлення про драму, найкраще відвідати театральну виставу й побачити все на власні очі.

Драма призначена для постановки на сцені, тому не слід забувати, що драматичний твір належить одночасно театру й літературі. Актори грають ролі, що написані драматургом та пристосовані для сценічного втілення театральним режисером. Окрім акторів і режисера, у підготовці вистави беруть участь представники різних професій: художники малюють декорації, костюмери шиють одяг для виконавців, оркестр відповідає за музичний

Драма — один із літературних родів, що змальовує дійсність через дію. Драма тісно пов'язана з театром, вона призначена для сценічного втілення.

супровід. Опинившись у театральній залі та спостерігаючи за подіями на сцені, ми самі стаємо глядачами.

Тісний зв'язок із театром визначає особливості драматичного твору. Текст драми складається з мовлення персонажів та ремарок. Мовлення персонажів представлено у вигляді монологів та діалогів, які відтворюють актори. Ремарки виконують допоміжну роль: у них подається інформація про дійових осіб, особливості декорацій, поведінку, жести та міміку акторів тощо.

Працюючи над п'єсою, драматург закладає літературну основу майбутнього сценічного дійства, тому дуже важливо, щоб він добре розбирався в тонкощах театрального життя. Зокрема, не слід забувати, що між частинами вистави мають бути перерви — хоча б для того, щоб глядачі та актори змогли перепочити. Відповідно до цього драматичний матеріал поділяють на частини, які називають діями. Вони призначені для безперервного виконання на сцені. Між діями влаштовуються перерви — антракти. Іноді по ходу вистави виникає необхідність замінити декорації посеред дії, через це дія поділяється на частини, які називаються сценами. Поділ усередині дії може відбуватися також за виходами персонажів. Ті частини дії, коли дійові особи на сцені не змінюються, називають явами.

Одне слово, успіх п'єси залежить не лише від самого автора, а й від злагодженої діяльності багатьох театральних працівників. Драматург має добре знати життя театру, щоб уявляти, як саме зробити свій твір придатним для сценічного втілення. Не забуваймо, що, читаючи драматичний твір, ми знайомимося з його літературною основою, а повною мірою він розкривається перед нами лише в театральній виставі.

Портрет І. Карпенка-Карого з експозиції в музеї «Хутір Надія» (середина ХХ ст.)

Опрацюємо прочитане

1. Визначте основні особливості драми як літературного роду.
2. На які частини поділяється текст драми?
3. Якою є роль ремарок у драмі?
4. Для чого потрібен поділ п'єси на дії?
5. Навіщо п'єси поділяють на сцени, яви?

Запрошуємо до дискусії

6. Якому мистецтву більшою мірою належить драма — театру чи літературі?

ПЕРЕДУМОВИ СТВОРЕННЯ

ТА ЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ П'ЄСИ «СТО ТИСЯЧ»

Після селянської реформи 1861 року, коли було скасовано кріпацтво, доти практично однорідне в майновому плані українське село почало змінюватися. З'явилися сільські багатії, які скуповували землю, натомість значна частина селян, тяжко працюючи, ледь зводила кінці з кінцями. Збагачення одних і зубожіння інших позначалося й на моральному стані сільської громади. Під впливом цих змін колись майже непорушні традиційні цінності зазнавали відчутних утрат.

Карпенко-Карий шукав прийнятних шляхів найбільш точного й реалістичного відображення суспільних процесів.

Найпростіше було написати комедію. Однак митець зрозумів, що комедія не допоможе належним чином розкрити всю складність селянської психології, особливо в часи, коли традиційні моральні уявлення руйнуються під впливом стрімких соціальних змін.

Ретельно добираючи життєві факти, драматург використав матеріали з газетних та поліцейських зведень про шахраїв, які обманом відбирали в людей зароблені гроші. Проникливість Карпенка-Карого виявилась у тому, що він побачив у цих зведеннях не лише анекдотичні історії, а й людські долі, життєві драми й трагедії, які дають поживу для серйозних роздумів та художніх узагальнень. Саме тому драматург вирішив звернутися до трагікомедії — драматичного твору, який поєднує риси трагедії та комедії. Такий жанр дозволив показати трагічне в смішному, а в комічній історії передати відчуття трагедії. У творчості Карпенка-Карого нерідко ті самі явища дійсності зазнають одночасно комічного та трагічного висвітлення, причому різні

Трагедія — драматичний твір із гострим непримиренним конфліктом, який часто завершується загибеллю героя.

Комедія — драматичний твір, у якому за допомогою гумору та сатири висміюються негативні явища дійсності.

підходи взаємно не заперечуються, а навіть підсилюють один одного. Це повною мірою стосується п'єси «Сто тисяч»: у ній майже анекдотичний сюжет про невдачу, який став жертвою шахрая, поєднався із серйозною історією про мрію маленької, хоч і далеко не досконалої, людини та про неминучий крах цієї мрії.

ПРОБЛЕМНО-ТЕМАТИЧНА ОСНОВА П'ЄСИ «СТО ТИСЯЧ»

У 1889 році Карпенко-Карий написав п'єсу, якій дав назву «Гроші». Однак твір заборонила цензура.

Наступного року автор підготував новий варіант, що й побачив світ під назвою «Сто тисяч». Розповідаючи про зміни в житті українського села, драматург розглянув дві основні проблеми, тісно пов'язані між собою. Це влада грошей і втрата людиною духовних орієнтирів.

Проблема влади грошей належить до кола вічних, актуальних у всі часи. Вона не раз осмислювалась у художній літературі. Наприклад, російський письменник Олександр Пушкін звернувся до неї в трагедії «Скупий лицар», а французький прозаїк Оноре де Бальзак всебічно висвітлив згубний вплив грошей у повістях «Гобсек», «Євгенія Гранде» та в романі «Батько Горіо».

Карпенко-Карий показав, наскільки важливо, щоб матеріальне в нашому житті неодмінно погоджувалось із духовним розвитком. На прикладі героя свого твору Герасима Калитки драматург довів, що культ грошей загрожує людині моральним спустошенням. Її особистість обмежується прагненням матеріального збагачення, яке із часом може перетворитися на хворобливу залежність. Тоді в жертву приноситься все, що мало незаперечну вартість,— почуття справедливості, чесність, любов до близьких, товариські стосунки. Драматург із великою мистецькою силою показав, що порушення рівноваги між матеріальним і духовним — це шлях саморуйнування, хворобливе відхилення від норми.

Проблеми, порушені Карпенком-Карим, не втрачають своєї актуальності й сьогодні. Особливої гостроти вони набувають тоді, коли під впливом економічних змін забуваються перевірені багатовіковим досвідом духовні орієнтири й окремі люди спокушаються ідеєю наживи за будь-яку ціну, забуваючи про відповідальність перед суспільством та власними родинами.

ОБРАЗ ГЕРАСИМА КАЛИТКИ

У своїй п'єсі «Сто тисяч» Карпенко-Карий зобразив персонажа, який викликає неоднозначне ставлення до своєї особи. Герасим

Никодимович Калитка, як і належить справжньому хліборобові, просто обожнює землю. «Ох, земелько, свята земелько — Божа ти дочечко! — із щирим захватом коментує він чергове придбання. — Як радісно тебе загрібати до купи, в одні руки... Приобрітав би тебе без ліку. Легко по своїй власній землі ходить. Глянеш оком навколо — усе твоє: там череда пасеться, там орють на пар, а тут зазеленіла вже пшениця і колосується жито: і все то гроші, гроші, гроші...»

Розглядаючи ставлення селянина до землі, драматург дуже точно характеризує психологію Герасима Калитки. Щиро вимовлені слова «свята земелька» несподівано продовжується зізнанням: «Як радісно тебе загрібати до купи, в одні руки...». Одразу розуміємо, що саме жадібність спотворює моральне обличчя цієї людини. Здається дивним, що селянська любов до землі, оспівана й піднесена у фольклорі та літературі як позитивна риса, у недосконалих соціальних умовах, поєднавшись із жадобою збагачення, змушує персонажа забути про родинні цінності, моральні норми, звичайну порядність. «Їдеш день — чия земля? Калитчина! Їдеш два — чия земля? Калитчина! Їдеш три — чия земля? Калитчина!». Ось чим марить цей заможний господар.

У гонитві за наживою Калитка ладен переступити закон: задля придбання такої бажаної землі він зважується на аферу з фальшивими грішми, однак зрештою сам потрапляє до пастки, розставленої кмітливим шахраєм. Невідомий «фальшивомонетник» дуже тонко використав психологічні важелі, щоб ошукати свою жертву. Він знав, що людина, засліплена мрією швидко розбагатіти, втрачає відчуття реальності. Не дивно, що такі, як Калитка, стають легкою здобиччю шахраїв.

Колись простий селянин, який «вибився в люди», Герасим Калитка втратив усе, що було зароблене важкою, зокрема і власною, працею. Гроші збиралися завдяки жорсткій економії, копійчка до копійчки: він і сам недоїдав, і на наймилах заощаджував. Та що там наймити! Калитка економив навіть на своїх рідних — забороняв дружині взяти коней, щоб поїхати до церкви, бо «то ж гроші стоїть». Він прагнув поріднитися з мільйонером Пузирем і при цьому навіть не зважив на вибір свого сина Романа. Трагедія Калитки полягає в тому, що він зробився рабом власної мрії про землю. У фіналі стає очевидним, за чим найбільше вболіває цей персонаж і через що він зважується на спробу самогубства. Йому над усе болить утрата мрії, яка мало не здійснилася. Не випадково Калитка в розпачі вигукує: «Краще смерть, ніж така потеря!»

..... **Опрацюємо прочитане** .....

1. Визначте основні риси комедії.
2. У чому полягають особливості трагікомедії?
3. Які суспільні процеси автор відобразив у п'єсі «Сто тисяч»?
4. Яку назву мав перший варіант п'єси Івана Карпенка-Карого?
5. Чому цей варіант не був опублікований?
6. Які загрозливі зміни побачив автор у житті селянства?
7. Назвіть основні проблеми, до яких звернувся драматург у своєму творі.
8. Чим, на думку автора, загрожує поклоніння багатству?

СТО ТИСЯЧ*Комедія в 4-х діях**(Скорочено¹)***Дієві люде**

Герасим Никодимович Калитка — багатий крестьянин.

Параска — жінка його.

Роман — син їх.

Савка — кум Герасима, крестьянин.

Банавентура — Копач.

Невідомий — єврей.

Гершко — фактор.

Мотря — наймичка.

Клим — робітник.

ДІЯ ПЕРША**Ява I**

У хаті яку хвилину нема нікого;
входе Невідомий.

Невідомий. Нікого нема... Охо-хо-х! Трудно теперечки жить на світі. А через чево і трудно? Через того, що багато розумних понаставало... Усі торгують, а покупателі тільки глазами купують, і торговлі нема — один убиток. Так я сібе видумал новую комерцію: хороший будет гендель, ежелі удастся... Попробуем!..

Ява II

Роман і Невідомий.

Невідомий. Здрастуйте вам.

Роман. Здоров.

¹ На електронному освітньому ресурсі interactive.ranok.com.ua ви знайдете повний текст твору.

Невідомий. Це хата Герасима Никодимовича Калитки?

Роман. Це.

Невідомий. А де ж сам хазяїн?

Роман. Вони в город поїхали, сьогодні повинні бути назад.

Невідомий. Я з ним відался, і он сказав, щоб я приїхав.

Роман. Може, й вони через годину будуть.

Ява III

Ті ж і Копач.

Копач. Ура! Тепер суд гласний, накриває жидків часний! Хе-хе-хе!

Невідомий. А ви разлі часний? Не похоже.

Копач. Не та рожа? Ха-ха-ха!

Невідомий. Прощайте! Я навідаюся опісля, бо у мене є діло до Смоквинова. (Пішов.)

Ява IV

Копач і Роман.

Копач. Ха-ха-ха! Заметь — це пройдисвіт! Я їх багато бачив, у мене опит і практика. Я на них насмотрелся... Командовал зводом, так пров'янт і фураж часто получав, знаю їх, да і они меня знають! Тепер літ тридцять в одставке, по світу вольно я хожу і в очі сміливо усім гляжу... Стихи... Ха-ха-ха! А батько купчу й досі ще не совершив?

Роман. Ще в городі.

Копач. Хотів поздравити його з придобутієм земелькі... А Прасковья Ивановна?..

Роман. У попа.

Копач. Так! Торічелієва пустота... Хе-хе-хе! Ти цього не знаєш — це з фізікі. В такім разі — адію! К обіду я прийду. (Пішов.)

Ява V

Роман, потім Мотря.

Роман. Наче і розумний, а дурний. Тридцять літ шукає кладів і голий став як бубон, бо все на кладах, кажуть, прокопав... І все він зна — тільки нічого не робе. (Іде до дверей і гука.) Мотре, та йди-бо сюди!

Мотря (за дверима): «Чого там? Нема мені часу».

Роман. Та нам, мабуть, не буде часу і вмерти. Іди-бо! Зашиєш мені сорочку, геть розпанахав рукав, а мати десь пішли. (Пилко.)

Хочеться мені з Мотрею побалакати, то нема за чим у хату йти, так я нарешне розірвав рукав.

Входить Мотря.

Заший. (*Показує.*)

Мотря. Де це ти так розпанахав?

Роман. Зачепився за вила.

Мотря зашива, Роман її цілує.

Мотря (*б'є його кулаком*). А це що? А тпруськи!

Роман. Хіба не можна? Ми ж восени поженимось, чула? Що батько казав?

Мотря. То тоді і цілуватися будемо, а тепер зась! Може, ще батько шуткував, а ти вже й губи розпустив.

Роман. Ні, це не шутки. І мати казала, і батько казав, що кращої невістки не треба.

Мотря. Уже зашила. Іди собі, я не маю часу теревені править, та он вже батько приїхали.

Роман. Батько? Справді.

Мотря вибіга.

Ява VI

Герасим і Роман.

Герасим. А ви чого тут збіглись, роботи нема, чи що?

Роман. Та я розірвав рукав... Мотря зашила.

Герасим. А мати ж де?

Роман. Пішли до попа...

Герасим. Знайшла празник. Іди ж до роботи, бо там роти пороз'являють та й стоятимуть. Нехай коней розпряжуть, а збрую зараз однеси в комору, щоб якої реміняки не порізали на батоги.

Роман. Добре. Тут жид якийсь питає вас і Копач. (*Вийшов.*)

Герасим (*один*). Жид — то діло, а Копач — морока. Ху! Слава богу, справився з ділами: совершив купчу, і земельки прибавилось. І бумага зелена, мов земля, укрита ястром!.. Ох земелько, свята земелько, Божа ти дочечко! Як радісно тебе загрібати до купи, в одні руки... Приобрітає би тебе без ліку. Легко по своїй власній землі ходить. Глянеш оком навколо — усе твоє: там череда пасеться, там орють на пар, а тут зазеленіла вже пшениця і колосується жито; і все то гроші, гроші, гроші... Кусочками, шматочками купував, а вже і у мене набралось: тепер маю двісті десятин — шматочок кругленький!

Але що ж це за шматочок! Он у Жолудя шматочок — так-так, — однієї шпанки ходить дванадцять тисяч, чотири чи п'ять гуртів випаєється скоту. Та що? Свиной одних, мабуть, з тисяча, бо то ж зимою тільки біля свиной шість чоловік день при дні працює!.. І яким побитом Жолудь достав таку силу грошей — не зрозумію... Я сам пам'ятаю, як Жолудь купував баранців, сам їх різав, торгував мнясом у різницях, а тепер — багатир. Де ж воно набралось? Не інакше, як нечистим путем! Тут недоїдаєш, недопиваєш, день при дні працюєш, жінка з діжі рук не виймає — і тільки ж всього-на-всього двісті десятин, а то ж, мабуть, і в десять тисяч не вбереш. Не спиться мені, не їсться мені... Під боком живе панок Смоквинов, мотається і туди й сюди, заложив і перезаложив, — видно, що замотався: от-от продасть або й продадуть землю... Ай, кусочок же, двісті п'ятдесят десятин, земля не перепажана, ставок рибний, і поруч з моєю, межа з межею. Що ж, копиталу не хватає... Маю п'ять тисяч, а ще треба не багато, не мало — п'ятнадцять тисяч! Де ти їх візьмеш? Прямо, як іржа, точить мене ця думка! Де їх взять?.. Де?.. Хіба послухать жидка, піти на одчай, купити за п'ять тисяч сто тисяч фальшивих і розпускать їх помаленьку: то робітникам, то воли купувать на ярмарках... Мужик не дуже-то шурупає в грошах, йому як розмальована бумажка, то й гроші. Страшно тільки, щоб не влопатись... Обіщав жид сьогодні привезти напоказ. Може, це він уже й заходив. Цікаво дуже бачити фальшиві гроші.

Ява VII

Савка і Герасим.

Савка. Здрастуйте, куме! Добре, що я вас дома застав.

Герасим. А навіщо ж то я вам так пильно потрібен?

Савка. Відгадайте! Шкода, не відгадаєте... Грошей позичте, куме! Карбованців з сотню, до Семена.

Герасим. Я ж кажу, що так!.. Виходить: недовго думавши — давай! Хіба у мене банк, чи що?

Савка. Та до кого ж ти і вдаришся? Жид злупе такого проценту, що ніяк не викрутишся потім.

Герасим. Хто ж тепер, куме, не лупить? Лупи та дай.

Савка. То вже лупить краще ви, куме, та дайте.

Герасим. Нема! Хоч носа відкрути, то й десятки зайвої не витрусиш — всі віддав за землю.

Савка. Чув я, що Жолудь нечисті гроші має, від самого, не прихаті згадуючи, сатани, то, може, й другі так саме достали... Тільки

де ж вони з ним познайомились і як? От що цікаво! Вже ж і я не полохливого десятка, пішов би до нього в гості у саме пекло: надокучило отак раз у раз позичати, нехай би дав, іродів син! Чи душу йому, луципірові, треба, то нехай би брав, бо без душі, мабуть, легше, як без грошей. Я вам, куме, признаюсь, що сам ходив під Івана Купайла, як мені казано, на роздоріжжя... Повірите, звав, нехай Бог простить, Гната безп'ятого! Так що ж — не вийшов, тільки налякав.

Герасим. Цікаво! Розкажіть, будь ласка...

Савка. Знаєте, за третім разом, як я гукнув: вийди до мене, безп'ятий, я тобі в ніжки уклонюся, до смерті слугою твоїм буду!.. А він — і тепер моторошно — зайцем мимо мене — тільки фа! аж свиснув, та хо-хо-хо! То я тікав з того місця, мало дух з мене не виперло... Прости Господи! Дві неділі слабів: бувало, тільки що шерхне, так увесь і затремтю, і волосся на голові підніметься. На превелику силу одшептала Гаврилиха.

Герасим. Не надіявся, куме, щоб ви такі сміливі були...

Савка. Ну, а що ж його робить, коли грошей треба день у день! От і тепер: післязавтрього строк платить Жолудю за землю, держу там у нього шматочок, а тут не вистача. Договір же такий: як грошей в строк не віддам — хліб зостанеться за Жолудьом без суда. Та що там балакати! От, ей, правду вам кажу, куме: якби знав, що за цим разом дасть, — знову пішов би кликати, так грошей треба.

Герасим. Сміливі, сміливі ви, куме, з вами і не такі діла можна робить.

Савка. Ха! Чого там бояться? Страшно тільки без грошей, а з грішми, сказано ж, і чорт не брат.

Герасим (*набік*). Треба це на ус закрутить.

Савка. Куме! Та, може ж, таки найшлася б у вас там яка сотняга? Позичте! Батьком буду величать.

Герасим. Що його робить? Хіба от що: я, знаєте, сам позичив оце у Хаскеля для домашнього обіходу; тільки платю п'ять процентів у місяць. Коли дасте п'ять процентів, то я поділюся з вами, так уже, для кума.

Савка. П'ять?.. Та що маєш робить... І за це велике спасибі, давайте.

Герасим. Принесіть же мені запродажню запись на воли.

Савка. Як? Хіба ж я вам воли продав?

Герасим. Вийде так, ніби продали... Ніби! Розумієте? А я ті самі воли віддам вам до Семена, а на Семена ви віддасте мені сто

Кадр із х/ф «Сто тисяч»
(реж. В. Іванов, Г. Юра,
1958)

Сцена з вистави за п'єсою І. Карпенка-
Карого «Сто тисяч» Національного
академічного українського драматичного
театру ім. М. Заньковецької
(реж. О. Огородник, 2008)

карбованців і запродажню я розірву, а як не віддасте, то я візьму воли... Так коротча справа.

Савка. Це добра справа!.. То й воли до вас вести, чи як?

Герасим. Ні. Ви підіть у волость, то писар знає і напише таку запродажню як слід, а ви запродажню принесете мені, то я вам гроші дам.

Савка. Та візьміть, куме, векся, навіщо вам ця плутанина?

Герасим. Ні, куме, я переконався, що запродажня надійніше векся...

Савка. Так... Ну, добре. То вже ж, мабуть, завтра принесу. А ви дома будете завтра?

Герасим. Дома.

Савка. Так... Прощайте. *(Набік.)* Е, куме, мабуть, і в тебе нечисті гроші, і в тебе душа вже не своя. *(Зітхає, виходить.)*

Герасим *(сам)*. Одважний чоловік! До чорта ходив і на все піде за гроші, а я візьму з нього вексель. Найшов дурня! Продай воли — бери гроші... не віддаси грошей — давай воли, бо то ж мої, я вже їх купив, я вже не буду править грошей, а воли давай. Так надійніше.

Ява VIII

Герасим і Невідомий.

Невідомий. Здрастуйте вам!

Герасим. Здрастуй. *(Набік.)* Той самий жид... аж мороз поза шкурою пішов. Ну що?

Невідомий (*озирається*). А нічого...

Герасим. Приніс?

Невідомий. Є.

Герасим (*зітхнув*). Показуй.

Невідомий (*оглядається кругом, загляда у вікно, потім виймає гроші, все нові, несе до столу, розклада на столі*). Теперечки пізнавайте, поштенний, де тут фальшиві, а де настоящі?

Герасим (*довго розгляда, придивляється на світ*). От так штука! От так штука! Не вгадаю! (*Розгляда.*) Не вгадаю!

Невідомий (*знову зазира у вікно*). І ніхто не вгадає. Я присягну на Біблію, що всякий прийме! Ето робота первий сорт. Ми не робимо такой дрянї, як другї... їх роблять у англичан, і англичанин їх возить, а я у нього — агентом.

Герасим. Ну й зроблені, ну й зроблені — прямо настоящі, і не кажи... Як дві каплі води, всі однакові... руб — руб, три — три — однаковісінькі! Покажи ж, будь ласка, котра фальшива?

Невідомий. Оце одна — руб, а це друга — три.

Герасим. Оці-о? Оці? Та ти давай мені таких грошей хоч лантух — прийму. Як же ти їх розбираєш?

Невідомий. Ми?.. Ето секрет. Нащо вам усе знать? Товар нравиться — візьміть, не нравиться — не беріть. Ми не нуждаємося в покупателях; ми їх розпустили і розпускаємо, може, мільон, і всі благодарять... Ви знаєте, теперечки етих денег скрізь доволі, може, і у вас у кишені єсть такі самі.

Герасим. Ну, так! Звідкіля вони у мене візьмуться? Хіба дав хто, справді? Ану, глянь. (*Показує свої гроші.*)

Невідомий (*розглядає*). Как нема, коли є!.. От одна трьохрубльовая, от друга... Хе-хе-хе! Ето усе нашей фабрикї.

Герасим. Свят, свят, свят! Та ти брешеш?

Невідомий. Побей меня Бог.

Герасим. Диво! От так штука! Оце, кажеш, фальшиві? Це я взяв від Жолудьова приказчика. Виходить, їх і у Жолудя доволі є... Он як люде багатіють. Я їх помітю: надірву краї... От тільки одно мені дивно: чом же ти сам не торгуєш на ці гроші, а тільки другим наділяєш?

Невідомий. Ви все любопитнічаєте. Ну, а отчего ви не продайте фальшивих денег? Відіте, у всякого своя комерція. У нас фабрика на весь свет, другой такой фабрикї нема; ми продаюм тысячу за п'ятдесят рублей... Разлі ето не торговля, по-вашему? Ми заробляємо мільони, а люде в двадцять раз больше... Ну, а якби ми самі на еті деньгі товари купували? Хто б тоді так дешево робив гроші?

Герасим. І то правда. *(Розглядає гроші.)* Не надивуюсь! Настоящі, натуральні! Помітю й ці. *(Надрива краї.)*

Невідомий. У нас порядок; фірма почтенная, товар з Лондона прямо ідють в кожаних мішках; ежелі возьмете, то скажіть, скільки вам нужно, — я буду телеграму пускати у Адессу, і англичанин сам вивезеть їх на нашу станцію.

Герасим. Розпалилась до них моя душа... Сто тисяч візьму!

Невідомий. Нехай вам Бог допомагає! А коли вивезти?

Герасим. Сьогодні у нас субота... У понеділок можна?

Невідомий. Можна, зачём не можна — усе можна!

Герасим. А ці дві бумажки ти дай мені, — може, я пробу зроблю: куплю на них що-небудь.

Невідомий. Навіщо, коли у вас свої є... А между прочім, візьміть. Так у понеділок увечері ви будете на вокзалі у тому місці, де для мужчин і для дам, — розумієте?

Герасим. Розумію.

Невідомий. Прощайте. *(Іде.)* Дай вам Бог з моєї легкої руки зробиться мільйонером!

Герасим. Спасибі!..

Невідомий виходить.

(Сам.) Тепер коли б розмінять фальшиві гроші в казначействі... Самому страшно, щоб не влопаться... Хіба кума взяти у компаньйони? Що ж, коли він чорта не боявся, то не побоїться казначея, щоб розмінять гроші. Кращого компаньйона, як кум, не знайти!

Входить Копач.

Ява ІХ

Герасим і Копач.

Герасим. От чортяка принесла цього бродягу! Півобіда сам злопає і на перешкоді ділові стане, треба його як-небудь вирядити.

Копач. Здоровенькі були! Як поживаєте, що поробляєте, кого виглядаєте? Хе-хе!

Герасим. Хоч голий, так веселий! Здрастуйте.

Копач. Поздравляю з придбанням земельки, дай Бог еще столько прикупить... Безподобная у вас вода, зараз пив, і містечко у леваді біля верби гарне. Отам би каші наварить з таранькою та попоїсти почувачки... Хе-хе-хе!

Герасим. Мабуть, голодний, бо змаху про кашу забалакав.

К о п а ч. Хе! Я зразу все обняв оком! У вас новий забор і добре зроблений, — тільки б ще треба по одній дошці дати, а то скотина буде закладати під лату голову, то позриває. Опит... Хе-хе-хе! Тільки гляну, зараз бачу.

Г е р а с и м. Я й сам бачу, та грошей нема.

К о п а ч. Так-так. Хе-хе-хе! Грошей нема, а земелька росте й росте! Люблю за підприємчивість! Так, так, Никодимович! Скупуйте-те помаленьку, скупуйте! Єй-богу! Чого ви? Думаєте — шуткую? Які тут шутки? Хазяйственный мужик — велике діло! Ворушіться, ворушіться! Крутіть головою: купили у Борца, купуйте у Смоквинова, а там у Щербини. Пани горять, а мужички з пожару таскають... Це не пустяк! Ви як полагаете? Вони привикли омари там, шампанське — от грошики й ухнули, а там і іменія ахнули! А ви — галушечки, картопельку, кулешик, чухоньку, та й то не щодня, а воно жирок і наростає... Гляньте навколо: Жолудь — десять тисяч десятин. Чобіт — п'ять тисяч десятин, Пузир — три тисячі; а тут і ви помаленьку та помаленьку прикупуйте та прикупуйте.

Г е р а с и м. Що там я купив, і балакати не варт.

К о п а ч. Одразу ж не можна! Ви візьміть прімер з свині: от вона ходить на подвір'ї худа, обдрипана, а закинули ви її в саж, стали харчі кращі давати — то вона помалу й отягнеться, а там і сало наростає, — так і ви... Опит — велике діло!

Г е р а с и м. Спасибі! То це ви мене з свинею рівняєте?

К о п а ч. Не в тім річ! Ви не обіжайтесь — це прімер. Ви не взирайте! Помалу, помалу і у вас сала набереться доволі, тоді порівняйтесь з Чоботом, а може, і з Жолудьом... На все свій час, своє врем'я. Не можна ж зразу, в тім і прімер. Практика, опитність — велике дело. Вас вже не обманеш, ви всякого обманете, а це велике дело, коли не тебе за чуба держать, а ти других за чуба держиш. <...>

Г е р а с и м. Ох, Банавентура Бовтурович, все то добре, що ви кажете, тільки речі ваші не гроші, за них земельки не купиш, а тут грошей, грошей, грошей треба. Ось під боком лежить земелька, а я слину ковтаю. Та яка земля? Неперепахана, ставок рибний, і з моєю межа з межею.

К о п а ч. Потрошку, потрошку — пам'ятайте мій прімер: от ви б самі ставочок тут унизу викопали, рибу завели: лини, карасі... Нема краще, як м'ясо свинина, а риба линина. Хе-хе-хе!

Г е р а с и м. Викопаем. Може, ви вже грошей знайшли, то позичили б на хазяйство?

К о п а ч. І це діло таке, що одразу не можна, — ще не наскочив! Я вам по секрету скажу: тут єсть один предмет... Ні, не буду

говорить — я вас повезу, самі побачите. Це не пустяк, діло важне; примети такі, що не можна сумніватися, — верьте!

Г е р а с и м. Ет! Ви тільки хвалитесь... Тридцять літ шукаєте грошей, а нічогосінько не знайшли.

К о п а ч. Як не знайшов! А дерево окам'яніле ви не бачили? От поїдемо, я вам покажу, стоїть подивиться: пудів п'ять важить, всі листочки, всі віти, так як напечатано! А ступку мідну, червоної міді, тільки товкач перебитий... А сковороду — отака сковорода... Запорозька, видно, жидків на ній припікали! Випитували, де гроші, а може, ковбаси піджарювали... Предмети інтересні для науки; я їх одіслав одному професорові, забув, як фамілія, він кургани розкопує...

Г е р а с и м. Чортзна-що, аж нудно слухать!.. Ви грошей давайте!..

К о п а ч. Я чувствую, що аж тут моя судьба розрешиться... Всякому своє — вірте, що провіденіє недурно указало мені цей путь — будуть і гроші. Отоді зашумить Банавентура-копач!

Г е р а с и м. Що ж би ви зробили, якби гроші викопали?

К о п а ч. Зараз би поїхав в Париж.

Г е р а с и м. Чого? Щуп оцей показувать... Та ви ж і балакать поїхньому не вмієте.

К о п а ч. О, я їм скажу... Та все одно ви не зрозумієте!

Г е р а с и м. Е, бачите, ви не вмієте, та вже й круть-верть.

К о п а ч. Не вмію? Вів ля Буланже, вів ля Ельзас, аб-а Ель-ман! Оле куто ля фуршет!.. Оле кашон, ля помдетер, вів ля патрі!.. А що?

Г е р а с и м. Та хто його знає що! Чую тільки, що не по-нашому лопочете.

К о п а ч. В тім сила! Ви собі думаете, що це дурак який ходить?

Г е р а с и м. Та хто його знає.

К о п а ч. То-то бо й є! А я мовчу і таки свого доб'юсь... а тоді і будете руками об поли бить... Хе-хе-хе! Наука, Никодимович, наука! Можна пожаліть, що ви сина не вчили, а я б коло нього був позанявся, і він би знав французького языка не хуже мене, для того є самоучитель Марго й другі книги.

Г е р а с и м. Що там наука? Забавка дитяча! На біса йому здалося отак лопотать языком, як ви оце лопочете, хіба гиндиків дражнить? <...> Вчений поки Бога змалює, то чорта з'їсть. Та це все чортзна-що ми балакаєм; краще ви скажіть мені, чи не знаєте багаті дівчини для мого Романа! Ви по світу ходите, то повинні знать, де є багаті дівчата.

К о п а ч. Знаю. Як не знать — знаю... От хоч би й у старшого Пузіря — дві дочки на возрасті. Я у них як дома.

Г е р а с и м. А скільки Пузир дасть приданого за дочкою, грішми? Як думаєте?

К о п а ч. Не скажу. А тим часом спрос не біда. А знаєте що? А ви кажіть: що? А от що! Поїдемо ми завтра з Романом до Пузирів... Так, ніби поросят купувати, — у них завод добрий. Там кабани, прямо хоч лягай на спині. Круп отакий... ребра круті, ніжки коротенькі, як добре угодуєш, пудів вісім сала! Вам таки треба парочку поросят таких купить. Свині — ґрунт у хазайстві: і сало, і ковбаси, і окороки — та й продать можна. Пузир продав двадцять годованих кабанів і згріб тисячу карбованців.

Г е р а с и м. Тисячу? Оце ґрунт, що гроші можна заґрібать, а окороки — то німецька вигадка.

К о п а ч. Ой, не кажіть! Якби оце окорок, та горчиця, та горілки чарку — як би ви смакували!

Г е р а с и м. Ви таки, мабуть, любите по-панськи: хоч не їсти, то побалакать про смачну їжу.

К о п а ч. Не в тім річ! Заговорили за дівчат, а звели на свиней. Що ви скажете на моє пропозиціє їхать до Пузиря на оглядини?

Г е р а с и м. А що ж, з Богом! Хіба коней наймать, чи що?

К о п а ч. Жаль тільки, що Роман французького язика не знає, а то ми б там з ним жуків пускали — жеркотали б по-французькому. Хе-хе-хе! Це важний предмет.

Г е р а с и м. Та це чортзна-що! Ви ударяйте на гроші — гроші всьому голова.

Входить Роман.

Ява X

Ті ж і Роман.

Р о м а н. Здрастуйте вам ще раз.

К о п а ч. Здоров, здоров, ле-козак.

Р о м а н. Ідіть, тату, обідать, ми вже пообідали.

К о п а ч. Ходім, ходім, а то я нагадав окороки та так розтривожив апетита, що аж слина котиться.

Г е р а с и м. Ну, ходім, замість окорока — борщу та каші попоїмо, а ти, сину, сходи до Московчука, нехай він тебе підстриже під польку.

Р о м а н. Для чого?

Г е р а с и м. Тут таке діло, сину: завтра неділя, то зберешся раненько, поїдеш з паном копачем до Пузирів. Запряжеш пару сірих жеребців у нового хвургона і сам одягнешся по-празниковому.

Р о м а н. А чого ж я, тату, туди поїду?

Герасим. А ось чого: там є дівчата, а вони люде багаті, то ми зашлем до них старостів, так попереду треба, щоб Пузирі побачили тебе, а ти щоб побачив дівчат. А щоб було тобі зручніше поводитись, то ти удаси, ніби приїхав на завод купувать свинку і кнурця...

Роман. Та ви ж самі хотіли, щоб я женився на Мотрі.

Герасим. Тьфу на твої речі, дурноверхий! То я жартував, щоб вона старалась у роботі.

Роман. Гарні жарти: ви жартували, а ми з Мотрею покохались.

Герасим. Чортзна-що балакаєш! Хазяйський син повинен шукать хазяйську дочку з приданим, а не наймичку.

Роман. Мотря така дівка...

Герасим. Мотря не Пузирівна, а Пузирівна не Мотря.

Роман. Та нехай вона вам сказиться, та Пузирівна, я її не знаю.

Герасим. Ой гляди! Може, чого накоїв з Мотрею? Тільки прийдеться платить, то я тебе живого облуплю. Тепер такий світ: сама в'язне, а потім плати.

Роман. Нічого я не зробив худого. І Мотря не з таких — вона дівчина чесна.

Герасим. А грошей у неї багато є?

Роман. Де ж вони у неї візьмуться? Вона і без грошей до душі мені.

Герасим. До душі, та не до кишені.

Роман. А ви думаете, що у Пузирів поживитесь грішми? Якраз! Так візьмемо, як наш зять взяв у нас: обіщали п'ять тисяч, а після весілля дали дві пари волів, десяток овець, пару коней, фургон і дві корови.

Герасим. Обіцянка — цяцянка, а дурневі радість.

Роман. Та ще на придачу всі гуртом попобили зятя та й вирядили.

Герасим. А нас хіба не били? Били й нас.

Копач. Цікаво. І зятя били? Я дещо чув, але мало чого люде не набрешуть. Ану, розкажи, будь ласка.

Герасим. Та що його слухать!

Ява XI

Ті ж і Клим.

Клим. А йдіть, хазяїн, дайте коням оброку.

Герасим. Зараз. Іди лиш вимаж зброю гарненько, то краще буде. *(Виходе, за ним Клим.)*

Копач. Поспієш ще зброю вимазать, я тобі поможу, а ти розкажи тим часом, як тут було діло на весіллі.

Роман. А як було? Так було: зараз сват Іван зчепився з батьком, щоб давали обіщане придане, а батько одмовили своєю поговоркою: обіщанка — цяцянка... Сват назвав батька мошенником, батько свата за бороду, а він батька; я кинувся оборонять батька, а сват Панас вчепився мені в чуба — саме отут на виску, я почав викручуватися, отак шкура з волоссям витягнулась, а я крутюсь, та до того крутився, поки добрий жмут чуба не зостався у свата Панаса в руках, а таки викрутився.

Копач. Викрутився?

Роман. Викрутився.

Копач. Молодець запорожець! Ну, і що ж потім?

Роман. Тим часом у другім кутку наші мати зчепилися з свахою Горпиною і розчипчилися; тут підступив зять наш, щоб розборонить, виходить, матір і тещу, а дядько Олекса, не розбираючи діла, по уху його, а він дядька... Ну, й пішло, й пішло...

Входить Герасим.

Ява XII

Ті ж і Герасим.

Герасим. Чортзна-що слухаєте, хіба ви не бачили, як б'ються?

Копач. Та не в тім сила. Тут опит получається. От я не знав, як викручуватися, коли тебе схоплять за висок, а тепер знаю... Вік живи, вік учись... Ну... ну?

Роман. Вмішались всі родичі і півдня бились; оце наче й вгамуються, дивись: слово по слову — знов зчепились. Отаке-то придане; нарешті, батькові два зуби вибили...

Герасим. Та брешеш-бо, одного; а другий випав сам на третій день.

Копач. То це прямо страженіє було!

Роман. Атож. Волосся літало по хаті, як павутина восени. Доволі того сказати, що як роз'їхалися свати, то в хаті назмітали волосся на землі цілу куделю.

Копач. З такої вовни добрі б були рукавиці.

Роман. Щоб дурно не пропало, то я зробив з того волосся аж два квачі.

Копач. І це по-хазяйськи.

Роман. І досі ними вози підмазуємо.

Копач. А хто ж битву виграв?

Герасим. Виграв я, бо п'ять тисяч зосталось у калитці — не дав-таки зятьові.

Роман. Отакого й нам Пузирі дадуть приданого, як ми дали за сестрою.

Герасим. Ну, то ще побачимо! Я не такий дурень, щоб мене обманули... Я обманю хоч кого, а мене чорта лисого обманить хто.

Копач. Ніякого обману не треба, я на ці діла майстер... Опит — велике дело! Висватаєм і денежний договір, вінову запись зробимо! Оле куто, пом-де тер-ля табль, ля фуршет, вів ля Буланже! Так, Никодимович.

Герасим. Та годі вам гиндиків дражнить, ходім обідать.

Копач (*бере щупа*). Хе-хе-хе! Досадно, що самі не вмієте.

Герасим. На чорта воно мені здалося.

Копач. Еге, та не забалакаєте!.. Альом!

Герасим. Тьфу! Самі ви Альона!

Копач. Ха-ха-ха! Какая Альона? Же гран апетіт. Альом супе! Ха-ха-ха!

Виходять.

Завіса.

..... **Опрацюємо прочитане** .....

1. Ви прочитали першу дію п'єси. Хто, на вашу думку, є головним персонажем твору? Обґрунтуйте свої міркування.
2. Що з першої дії ви дізналися про соціальний та майновий стан Герасима Калитки?
3. Як Герасим Калитка ставиться до своїх рідних — дружини, сина? У яких епізодах першої дії це ставлення виявляється?
4. Поміркуйте, кого Герасим Калитка поважає, ким захоплюється, кого жаліє, кому заздрить.
5. Про що мріє Герасим Калитка?
6. Що з першої дії ви дізналися про Копача? Скільки років він шукає скарби? Як Герасим Калитка звертається до Копача? Поміркуйте, чому драматург дав Копачу таке дивне ім'я.
7. Поміркуйте, що спільного й що відмінного між Герасимом Калиткою та Копачем. Хто із цих персонажів вам подобається більше? Обґрунтуйте власну позицію.
8. Яке враження справляє на читачів Савка? Чим схожі й чим відрізняються Савка й Герасим Калитка?
9. Що з першої дії читачі дізнаються про Романа? Яка думка у вас склалася про нього? Чи здатен він протистояти батькові?
10. Якими в першій дії постають жіночі персонажі — Параска, Мотря? Схарактеризуйте їх.

11. Що з першої дії читачі дізнаються про Невідомого? Поміркуйте, чому драматург не дав імені цьому персонажу.
12. Які проблеми окреслює драматург у першій дії?

ДІЇ ДРУГА, ТРЕТЯ

[Щоб перевірити якість «товару», зразки «фальшивих» грошей слід розміняти в казначействі. Тому Калитка посвячує кума Савку у свій намір придбати фальшивки. Після нетривалого вагання Савка погоджується здійснити перевірку грошей за винагороду у десять відсотків від загальної суми.

Тим часом дружина Калитки збирається до церкви і просить запрягти коней. Герасим категорично проти: хай худоба відпочине, а до церкви можна й пішки дістатися, мовляв, три версти — не так і далеко.

У понеділок Роман розповідає батькові про відвідини Пузирів. Там до нього поставилися зі зневагою, немов до якогось злидаря — відправили обідати на кухню з наймитами. Обурений Калитка дає згоду на одруження сина з наймичкою, після чого відбуваються заручини Романа й Мотрі. На прийняття цього рішення вплинула й радісна звістка від кума Савки, якому вдалося перевірити «фальшиві» гроші в казначействі.

У Калитки намітилася нова дуже вигідна справа. Посередник Гершко звернувся із пропозицією оборудки, яка дозволить заволодіти землею поміщика Смоквинова. Для цього варто лише позичити панові п'ять тисяч під заставу землі, а з часом, коли непрактичний поміщик пустить на вітер і ці гроші, земля за законом перейде до Калитки. Важливо не втратити такої нагоди, бо з'явився ще один покупець на цю землю — багатий землевласник Жолудь.]

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Ява ІV

Ті ж і К о п а ч.

К о п а ч. Здоровенькі були! (*Побачивши жида.*) А-а!

Перед паном Хведором
Ходить жид ходором,
І задком-передком
Перед паном Хведорком.

Хе-хе-хе!

Гершко. Господін, што вам от міне завгодно, я нікакого Хведора не знаю.

Копач (*грізно*). Де цимбали? Грай, псявіро!

Гершко. Какіє там цимбали? Чого ви чіпляєтесь? Іграйте себе, ежелі ви музикант.

Копач (*до Романа*).

Аж корчма трясеться,
Вальса ляхи оддирають та мазура.

(*До жида.*)

А жид пляше та нищечком:
«Шляхетська натура!»

Гершко. Я вас не понимаю, говоріте сібе, сколько угодно.

Копач. Хе-хе-хе! Де тобі понімає? Це стихи Шевченка. Хочеш, прочитаю всі напам'ять.

Гершко. Не нужно міні ніяких ваших стіхей. (*До Романа.*) Скажіть же отцу, щоб завтра був у Смоквинова непременно, бо програє діло, с тем до свіданья. (*Іде.*)

Копач. Слухай, як тебе?

Гершко. Я до вас ні маю нікакого прікосновенія, і нам нечего рекомендоваться. (*Виходить.*)

Копач (*вслід*).

Жид мудрує, як би кого надуть,
А як надує, зараз простує на другий путь.
Тим він живе, тим він і дише,
Що повсякчас векселя пише.

Чув? Це мої стихи. У мене, брат, цього матеріялу на воза не забереш. Тридцять літ меж людьми живу — знаю, хто чим дише... Опит — великое діло. От засяду зимою і напишу комедію малоросійську:

Еней був парубок моторний
І хлопець хоч куди козак...

Ха-ха-ха! Чув? Тепер всі пишуть: крадуть у других і видають за своє, а як я напишу, то буде сама правда, потому бачу все, як на долоні. От тільки немає часу тепер, треба деякі діла покінчить. Особливо тут є один предмет на Боковеньці... не тим голова забита. Слухай, Романе! Цей предмет не дає мені спокою ні вдень, ні вночі; я хочу побалакати з тобою. Не думай собі, що я так дурно по світу ходжу... ні... Та якби я хотів, то й зараз би доказав. Мені тільки засісти,

то змаху напишу — що завгодно... Тільки не до того мені. Хочеш при-
стать до мене в компанію?

Роман. Пишать що, чи як? Я до цього не зроден.

Копач. Ні! Що там пишать, чортзна-що, пишать! Я й сам напишу
змаху що завгодно. Хочеш — комедію, а хочеш — прошеніє, яке за-
вгодно прошеніє і куди завгодно? Це пустяк, одно баловство. Хочеш
гроші мать?

Роман. Та де ж ми їх достанемо? Укравемо, чи як?

Копач. Оце! Яке ти сказав слово — укравемо! Боже борони! Ти
собі цього не думай... Я, слава Богу, вік прожив, а і тріски чужої
не взяв! Спитай своїх, мене всі знають.

Роман. То яка-небудь комерція, чи що?

Копач. Тут пустяшня комерція: позич де-небудь рублів
п'ятдесят, — тобі повірять, — і ми достанем силу грошей. Вір, це моя
судьба, само провіденіє мені цей путь указує.

Роман. Може, фальшивих?

Копач. А-а! Який-бо ти! Ти все на лихе вернеш: викопаем.

Роман. Щось ви давно їх копаєте, а ще нічого не викопали.

Копач. То все нічого не доказує. Іщіте — і обряцете! Сьогод-
ня нема, завтра нема, післязавтра — мільон! Е! У мене опит. Оцей
раз як не найду гроші — годі, кінець, амінь. Засяду десь і буду пи-
сать, все одно гроші, я за год напишу стілько, що й на воза не за-
береш. А тільки цей раз треба открити, треба, хоч кров з носа. Вік
шукаю, а такого предмета не находив. Викопаемо — все пополам.
Станеть і тобі, і мені, і нашим дітям, і внукам на весь вік... Прав-
да, ми ще не жонаті, хе-хе-хе! Ну, та це не штука, ще поспіємо. Ти
тільки те візьми — які предмети: скала... та яка скала? Прямо шап-
ка; балка так і балка так; клином сходяться до скали; на пригорку
два копили, висічені оскардами; один показує на восток, другий —
на запад; і посередині в землі одкопав кам'яну фігуру чоловіка,
робота чудова, тож оскардами висічена. Як ти думаєш, хто б дурно
наставив таких прикмет, га? Ото-то бо й є! От поїдемо, сам поба-
чиш і тоді зразу згодишся. Я тебе люблю і хочу з тобою попробовать
щастя.

Роман. Це ви мене дуже заохотили... Що ж, поїдемо, тільки щоб
батько не знав.

Копач. Секрет, секрет! Отоді, як вивернемо червонців бочонків
п'ять, тоді тільки скажемо. А є!.. Є!.. Душа моя чує, опит — велике діло!

Входять Параска і Мотря.

Поговоримо потім. Здрастуйте, Ивановна!

Ява V

Ті ж. Параска і Мотря.

Параска. Здрастуйте! А чом же ти, сину, не йдеш до волів?

Роман. Та забалакався, я зараз повечеряю та й піду.

Копач. А ви ще не вечеряли? Це добре діло, бо й я не вечеряв.

Параска. То ідіть же у ту хату, там вечеря стоїть на столі.

Копач. Альом, ле-козак! Та попоїмо, а потім ти до волів, а я в клуню на соломі, можна?

Параска. А чому ні — спочивайте з Богом.

Копач. Я не люблю, знаєте, там всяких нежностей: перин, подушек. Є солома — добре, а нема — кулак в голові, свиту послав, свитою укритися, заснув — мало журився, проснувся, встав — вступенувся, шапку насунув та й далі посунув... Хе-хе-хе! (Вийшов.)

Роман. Скажете, мамо, батькові, що тут приїздив жид і сказав, щоб вони завтра були у Смоквинова в обідню пору з грішми, бо Жолудь землю перекупує. (Вийшов.)

Ява VI

Параска і Мотря.

Параска. Добре. Іди ж, дочко, внось сюди з комори вечерю, а я трохи поприбираю.

Мотря пішла.

І що це старий задумав? Щось тут є, а що — не розберу. То не хотів у церкву коней давати, а то і сам поїхав, і цілу обідню стояв навколішках; то не хотів Мотрю сватати за Романа, то посватав; ніколи не гуляв, а то так добре випили з кумом; та все радіє чогось, веселий такий. І куди вони оце поїхали? Чи він кого привезе з собою, чи Господь його знає? Звелів, щоб вечеря була готова, щоб ставні були зачинені, свічка поставлена на столі і щоб і ляльки тут не було. Аж страшно мені робиться од цих приборів, і слова тобі не скаже, що за думає робить...

Мотря вносе вечерю і ставить на столі, між іншими пляшками з горілкою, пироги і сметану.

Мотря. Хто це до нас сьогодні приїде?

Параска. Не знаю, я вже боялась старого розпитувати; доволі того, що він був веселий і згодився на ваше весілля. А сірники є?

Мотря. Є!

Параска. Ходім же.

Одчиняють двері, з другої хати виходять Копач і Роман.

Копач. Спасибі за вечерю! Тепер залізу на соломі, як у пуховики.

Виходять; на кону яке врем'я пусто.

Ява VII

Входить тихо Герасим, а за ним Савка, несе на плечах здоровий мішок з кожів.

Герасим. Ідть же ви, куме, розпряжіть коней і поставте їх біля фургона.

Савка. Ходім удвох.

Герасим. От тобі й маеш!.. А хто ж буде біля грошей?

Савка. Хіба ж їх хто візьме тут?

Герасим. Е, куме, на гріх майстера нема! Краще я тут посилю — береженого і Бог береже.

Савка. І одходить од грошей не хочеться, так би й держався за мішок. *(Вийшов.)*

Ява VIII

Герасим сам.

Світить свічку, засвітив, поставив, глянув на мішок, поцілував його.

Герасим. Отепер Пузир нехай скаже: голяк масті, чирва світить! Ще поміряємось — хто голяк. Він думає, що дуже розумний. Ні, братіку, — потягайся ще зо мною. Хе-хе-хе! Я не то що, я й жида сьогодні обманив; поки мішок розшили — дзвінок, він вийняв пачку, глянув я на неї — гроші... всередині колотиться, а сам думаю, як би його обманить; другий дзвінок — жид зашамотався, бере мішок, не дає...

«Давай гроші», — каже. Слово за слово, а тут — третій; я тоді йому тиць замість п'ятьох та тільки три тисячі. Ха-ха-ха! Отак ушквар! А він, не лічивши, прямо в вагон.

Входить Параска.

Ява IX

Герасим і Параска.

Параска *(тихо)*. Старий!

Герасим. Ой! (*Кида свиту на мішок і заступа мішок спиною.*) Ти чого, навіжена, сновигаєш? Хіба не я тобі велів, щоб тут і ляльки не було? Геть пішла!

Параска. Та не гвалтуй, божевільний! Я зараз піду. Тут діло дуже важне, таке, що треба тобі зараз сказати, бо щоб після гірше не вийшло.

Герасим. Яке там діло?

Параска. Жид прибігав до тебе...

Герасим. Який? Коли? Чи не скочив з поїзда?

Параска. Та з якого поїзда? Опам'ятайся, чого ти такий збентежений? Жид Гершко, що за землю Смоквинова з тобою балакав.

Герасим. Тьфу!! Ну?

Параска. Казав, щоб ти був в обідню пору у Смоквинова з грішми, бо Жолудь землю перекупує.

Герасим (*ненароком глянув на мішок*). Ха-ха! Чорта лисого перекупе.

Параска. Що там ти привіз, чого ховаєшся від жінки? Покажи!

Герасим (*несамовито підступа до неї*). Я тебе попитаю! Я тобі покажу... я... я... тебе уб'ю... Я тебе задавлю, коли будеш лізти у вічі! Геть пішла!

Параска одступає за двері.

Параска. Тю, тю! Одсахнись... Єй-богу, з ним якась причина, — треба бути насторожі. (*Вийшла.*)

Ява X

Герасим, а потім Савка.

Герасим. От цікаве бісове насіння, так і загляда, а жидом перелякала на смерть... Жолудь землю перекупує!.. Ха-ха-ха! Завтра чуть світ отнесу йому гроші, переплатю по десять рублів на десятині, а не попустю, щоб Жолудь купив.

Входить Савка.

Савка. Ну, куме, нігде нічирк! Давайте мені моє, та, поки глуха північ, я собі піду.

Герасим. Куме, де ви дінете таку силу грошей? Нехай у мене будуть на схові.

Савка. Ні, так не буде, я знайду, де своє сховати, а ви ховайте своє.

Герасим. Візьміть собі яку тисячу, бо зараз попадемося, а решту через год.

Савка. Куме!.. Давайте моє мені... З мене печінка мало не витрусилась, поки це діло скінчилось, та щоб я не мав в руках свого заробітку, а заглядав вам у вічі, як цуцик? Вам цього хочеться, я знаю вас добре, бачу, куди ви гнете, але гляньте сюди. (*Вийма ніж з-за халяви.*) Бачите? Не розпалюйте ж мене, бо тут вам і амінь, коли почнете крутить.

Герасим (*вийма з-за халяви ніж*). А ви думаете, що я без запасу? Ха-ха-ха! Тільки, знаєте, це все чортзна-що! (*Хова ножа.*) Це я для дороги мав... здіймайте лиш свиту, закривайте вікно та будемо ділитись...

Закривають вікна свитами.

Я хотів як краще, бо у вас ніколи грошей не було, то зараз щонебудь і виявиться... а коли ви так боїтесь, то беріть собі, Бог з вами.

Савка. Не журіться, я зумію заховати, аби було що. (*Підходить до мішка.*)

Герасим. То вам п'ять тисяч?

Савка. Десять... десять... кажу вам, десять... не розпалюйте мене!

Герасим. Та не кричіть-бо! Беріть, беріть десять... (*Набік.*) Щоб тебе за печінку взяло. (*Вийма з мішка пачки по тисячі, навхрест оперезані бумагою, а кум розгляда.*) Оце одна, а це друга, а це третя...

Савка. Стривайте... куме, гляньте...

Герасим. А що?

Савка. Та це не гроші, це чистісенька бумага.

Герасим. Як?!

Савка. Чиста бумага! От так машину підвела жидівська голова, тільки на трьох пачках спереду і ззаду наклеєні гроші, а то все чиста бумага.

Герасим (*хвата пачки одну за другою, перегляда*). Бумага!.. Обманив!.. Куме, він же гроші давав, я сам бачив! (*Хвата знов бумажки, розрива і кида.*) Сама бумага... чистісенька бумага!.. (*Несамовито.*) Ха-ха-ха!.. Сто тисяч!! Ха-ха-ха!

Савка. Отже збожеволіє! Куме, заспокойтесь; що з воза впало, те пропало.

Герасим озирається,
хватає пояс на лаві і біжить з хати.

Куме, куме! Куди ви? Господь з вами! Схаменіться, що з воза впало, те пропало.

Входе Параска.

Сцени з вистави «Гроші (Сто тисяч)»
у постановці Харківського драматичного театру
ім. Т. Шевченка (реж. М. Яремків)

Ява XI

Савка і Параска.

Параска. Що тут таке? Боже мій милостивий, кажіть, куме, куди він побіг, чого він так галаснує?

Савка. Сором признатися. Гляньте: оце добро ми купили за п'ять тисяч.

Параска. Як?

Савка. Так. Обманив жид: дав чистих бумажок замість грошей. А може, то й не жид був, може, нечиста сила перекинулася в жида й отуманила нас так, що ми не роздивились і прийняли бумагу чисту за гроші.

Параска. А Господи, Господи! Бач, яке нещастя скоїлось; чула моя душа, що з ним щось недобре діється. Та чого ж він побіг?

Савка. Я й сам до пам'яті ніяк не прийду, всередині все коло-титься.

Голос Копача: «Поможіть, рятуйте!»

Савка. Чуєте? Хтось кричить!..

Параска. Ох куме, голубчику, у мене й руки, і ноги тремтять, — ходім.

Ява XII

Ті ж. Копач і Герасим.

Копач (несе Герасима на плечах). Та допоможіть-бо!

Помагають і кладуть Герасима на ліжко.

Параска. Що з ним, що з ним, скажіть на милість Божу?

К о п а ч. Це, я вам скажу, реприманд! Качайте його, отак, отак! (*Качає Герасима.*) Ну, реприманд!

П а р а с к а. Та що воно? Що? Ради Бога, скажіть, що то за болість така?

К о п а ч. Та яка там болість! Стривайте, я розкажу, а ви тим часом тріть груди, добре тріть. Так, так... Ви мене слухайте... стоп! (*Прислухається до серця.*) Тріть, тріть, тріть... Опит — велике діло... Серце наче ворушиться... А-а. Та й перелякав же ти мене, Никодимович, мало не вмер від страху, ну, й йому б не жити на світі, якби не мій опит.

С а в к а. Кажіть, що трапилось?

К о п а ч. Все по порядку — коло одного центра. Ножа!

Дають ножа.

Івановна, лийте йому води ложкою в рот.

Наливають води.

Ковтнув, ей-богу, ковтнув. Не журіться! Щастя маєте, що я ліг в клуні спать... Ліг, знаєте, я в клуні спать, і так мене один предмет заняв, що я й задрімав з думкою про нього; коли це сниться мені, що Роман позабирав копили кам'яні, — пам'ятаєте? Я вам розказував? Що на Боковеньці? Позабирав ті копили та й повісив надо мною їх. Тільки що оце сниться, аж щось мене по носі чирк, чирк... я рукою лапнув вгору, піймав за ногу, нога гойднулась, задригала і вирвалась, та як захарчить. Я схопився мов несамовитий, але зараз опам'ятався, запалив сірничок, дивлюся — і в очах потемніло! На перекладині висить Никодимович.

П а р а с к а. Боже мій, Боже, яке тяжке нещастя!

К о п а ч. Но! Опит — велике діло! Я зараз вийняв перочинний ніж і перерізав пояса... і Никодимович упав на землю. Гляньте — дише.

Г е р а с и м поворушився
і спазматично в себе потягнув воздух.

Підводьте, підводьте. Ніби позіхає, дрижить.

Підводять Г е р а с и м а,
він ще потягнув у себе воздух і витирає піт.

П а р а с к а (*плаче*). Старий, старий!

Г е р а с и м. Де я? (*Спазми.*)

К о п а ч. Пийте воду. (*Подає.*)

Г е р а с и м п'є.

Що з вами? Що це ви вигадали?

Савка. Та годі, куме! Буде здоров'я — будуть і гроші, а я навіки від них одрікаюсь, ніколи в світі не буду хотіть більше, ніж Бог дає. Такої пригоди ніколи не ждав.

Копач. Які гроші?

Савка. Он гляньте, як нас обманили.

Копач. А-а! Зразу догадався! Опит — велике діло! На тім тижні в городі була така сама okazія! І багато видурили?

Савка. П'ять тисяч...

Герасим (*закльовується воздухом*). Ой... ой!..

Копач. Бризкайте водою.

Бризкають. Герасим піднімається.

Та годі вам, Никодимович, убивається. Заспокойтесь нащот грошей! От поїдемо на Боковеньку, там є гроші, там є сила грошей, вірте, що достанем. Мені само провіденіє указує цей путь... Примети які: скала, копил так і копил так, а посередині кам'яна фігура... не я буду...

Герасим. Обікрали... ограбили... Пропала земля Смоквинова! Нащо ви мене зняли з вірвовки? Краще смерть, ніж така потеря! (*Ридає.*)

Завіса.

1890

..... **Аналізуємо художній твір** .....

1. З якою пропозицією звертається Копач до Романа?
2. Як до цієї пропозиції ставиться Роман? Поміркуйте, які риси характеру Романа можуть зробити його спільником Копача.
3. Які зміни в поведінці чоловіка помітила Параска? Як вона ставиться до цих змін?
4. Скільки насправді заплатив Калитка Невідомому?
5. Що виявилось в мішку, який Герасим і Савка одержали від Невідомого?
6. Що мав намір зробити Калитка, коли дізнався про обман?
7. Хто врятував Калитці життя?
8. Чи можна вважати Калитку однозначно негативним персонажем?
9. Чи порушив він закон?
10. Які риси вдачі Калитки використав Невідомий, щоб його ошукати?
11. Що переважає в характері Калитки: ощадливість чи скнарність?
12. Чому для Калитки втрата грошей гірша, ніж смерть?

..... **Досліджуємо самостійно** .....

13. У «Словнику української мови»¹ ми знаходимо визначення слова *калитка* й приклади його вживання.

Калитка — торбина для грошей; гаманець. Потрусити калитку (калиткою) *чию, чиею* — примусити когось або бути змушеним виплатити чи витратити певну суму грошей. *Ходімо, — згодився Довбня. — Потрусимо трохи попівську калитку...* (Панас Мирний); *Такий час настає: і важкий, і надіями рясний. Гей, доведеться, пане, й тобі якогось дня потрусити калиткою* (Михайло Стельмах).

Поміркуйте, чому драматург дав своєму персонажу прізвище *Калитка*. Які інші персонажі мають промовисті імена та прізвища? Наприклад, які асоціації викликають у вас слова *жолудь, пузир, невідомий, копач*?

..... **Порівнюємо твори різних видів мистецтва** .....

- i** 14. На електронному освітньому ресурсі interactive.ranok.com.ua знайдіть художній фільм «Сто тисяч» (режисери — В. Іванов, Г. Юра). Хто з акторів створив образ, який найбільше відповідає вашому уявленню про персонаж?

..... **Читаємо виразно** .....

15. Виразне читання драматичного твору вимагає від читача вміння передати особливості тексту. Ремарки читають спокійно, рівним тоном, який допоможе слухачам уявити місце, де відбуваються події, та самі дії персонажів. Для читання монологів та діалогів варто обирати такі засоби виразного читання, щоб слухачі могли скласти уявлення про характер персонажа й ставлення до нього автора. Насамперед це емоційне забарвлення репліки чи монологу. Іноді драматург у ремарках підказує, яке емоційне забарвлення має репліка: сумно, радісно, тривожно, спокійно, гнівно тощо.

Наприклад:

Г е р а с и м. Годяться. (*Обніма Савку так само, як його обнімав Савка, і, держачи за шию, балакає кризь сльози.*) Куме, соколе мій...

Але в більшості випадків той, хто читає п'єсу, сам визначає емоційне забарвлення мовлення персонажів.

Підготуйте виразне читання фрагмента п'єси.

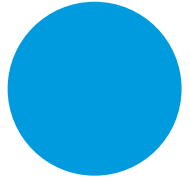
..... **Запрошуємо до дискусії** .....

- =** 16. Чи залишаються актуальними проблеми, які порушив Карпенко-Карий у трагікомедії «Сто тисяч»?

- i** Щоб перевірити, як ви засвоїли тему «Українська національна драма», пройдіть тест на електронному освітньому ресурсі interactive.ranok.com.ua.

¹ Словник української мови: в 11 томах. — Том 4, 1973. — С. 77.

Прозова творчість українських письменників

Опрацьовуючи матеріал розділу, ви маєте змогу виконати такі навчальні завдання:

- **поглибити знання** про прозову творчість українських письменників;
- **набути знань** про творчість М. Коцюбинського, О. Довженка, В. Дрозда, Н. Бічуї, Ю. Винничука;
- **удосконалити навички** аналізу сюжетів та композиційних особливостей прозових творів, характеристики образів;
- **висловлювати власні судження** про вчинки персонажів, проблеми, порушені у творах.

Усім відомо, що автора віршів називають поетом, а того, хто пише оповідання, романи й повісті, — прозаїком. Читачеві, як правило, не потрібна спеціальна підготовка, щоб відрізнити прозу від вірша.

Віршова мова наділена ритмом, тоді як у прозі ритмічна організація дуже слабо виражена — це і становить головну відмінність між двома різними формами художнього мовлення. Ми помічаємо різницю між поезією і прозою навіть візуально, оскільки існує давня традиція графічного виділення віршової мови на книжковій сторінці.

У більшості випадків епічні твори мають саме прозову організацію. Епічний рід літератури передбачає відображення дійсності у вигляді розгорнутої авторської розповіді про важливі життєві події. Письменникові набагато легше здійснити масштабний художній задум, який передбачає всебічне висвітлення й осмислення життєвих процесів, використовуючи саме прозову форму.

Українська проза має давню історію. Вона виникла ще за часів Середньовіччя. Першим її зразком є літопис «Повість минулих літ...».

У XIX столітті з'явилася нова українська проза. Її засновником став Григорій Квітка-Основ'яненко, автор багатьох повістей та оповідань про життя й побут українського селянства. Його традиції розвивали Марко Вовчок, Пантелеймон Куліш, Іван Нечуй-Левицький, Панас Мирний, Іван Франко, Ольга Кобилянська.

Кожна епоха впливала на своєрідність художніх пошуків українських прозаїків. Чимало нових творчих досягнень належить митцям XX століття, серед яких зі своїм прозовим доробком вирізняються Михайло Коцюбинський, Микола Хвильовий, Олександр Довженко, Олесь Гончар.

Сучасна українська проза відкриває нові обрії в художньому осмисленні дійсності. При цьому вона продовжує сповідувати ідеали людяності й доброти, плекати кращі мистецькі традиції, зберігаючи і примножуючи духовні надбання нашого народу.

..... Опрацьовуємо прочитане .....

1. Чому автори епічних творів віддають перевагу прозовій формі організації художнього мовлення?
2. Коли з'явилися перші українські прозові твори?
3. Коли виникла нова українська проза? Хто був її основоположником?
4. Назвіть відомих українських прозаїків XX століття.

..... Готуємо проект .....

- 📌 5. Підготуйте проект за темою «Образи українців у прозі XIX–XXI століть». Візьміть участь в інтерактивному конкурсі проектів.

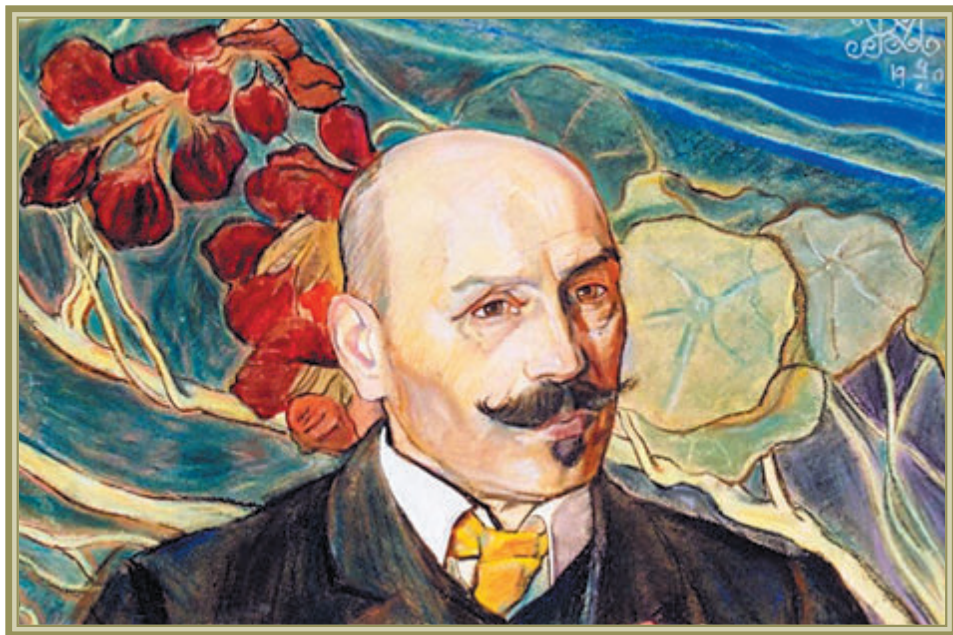
Михайло Коцюбинський

(1864–1913)

Михайло Михайлович Коцюбинський народився 5 (17) вересня 1864 року у Вінниці в сім'ї службовця. Початкову освіту він здобув у містечку Бар, потім навчався в Шаргородському духовному училищі. Саме тоді М. Коцюбинський захопився літературою, особливо любив читати поезію Тараса Шевченка та оповідання Марка Вовчка. Тоді ж почав планувати власне літературне майбутнє.

Мріям Михайла про гімназію та університет не судилося здійснитися через складні родинні й матеріальні обставини. Брак систематичних знань йому довелося надолужувати за допомогою самоосвіти.

Шукаючи роботу, Михайло Коцюбинський склав іспит на право працювати народним учителем. Після відносно нетривалого періоду вчителювання він влаштувався на посаду співробітника філоксерної комісії, яка організувала боротьбу зі шкідником винограду — філоксерою.

Портрет М. Коцюбинського (М. Жук, 1907)

Працюючи в цій комісії, письменник декілька років провів у Бессарабії та Криму. Знайомство з життям молдавського та кримськотатарського народів позначилося на тематиці його творів.

Якраз на початок роботи у філоксерній комісії припало зближення М. Коцюбинського з «Братством тарасівців» — організацією молодих інтелігентів, які послідовно обстоювали національні інтереси українського народу. Письменник повсякчас виявляв активну громадянську позицію, робив усе, що від нього залежало, для розвитку національної культури.

Залишивши філоксерну комісію, М. Коцюбинський працював журналістом у Житомирі. Згодом він переїхав до Чернігова, де обіймав різні посади в земстві — тодішньому органі місцевого самоврядування.

Живучи в Чернігові, Михайло Коцюбинський брав активну участь у культурному житті міста, щотижня влаштовував літературні вечори, підтримував письменників-початківців. Його літературні зібрання відвідували Василь Блакитний, Микола Вороний, Павло Тичина, які в майбутньому стали відомими поетами.

У 1900-х роках стан здоров'я М. Коцюбинського значно погіршився. Сухоти та хворе серце не раз змушували його виїздити на лікування до Італії. Після загострення хвороби 12 (25) квітня 1913 року письменник пішов із життя.

..... **Актуальна цитата** .....

«Безкорисливий аж до пожертвування, усе робив із внутрішнього переконання, анічого з інтересу... Гарячий патріот, любив свій край і народ над усе, готовий був йому віддати всі свої сили, усі свої знання, весь свій талант...».

Володимир Гнатюк, фольклорист та етнограф

..... **Опрацюємо прочитане** .....

1. Коли народився Михайло Коцюбинський?
2. Де він навчався?
3. Якими враженнями збагатився письменник під час роботи у філоксерній комісії?
4. Які факти біографії письменника свідчать про його активну життєву позицію?
5. Хто з відомих письменників відвідував літературні вечори М. Коцюбинського?
6. Розгляньте ілюстрацію на с. 149. Яким постає письменник на портреті? Які риси особистості письменника, на вашу думку, відтворив художник?

..... **Ділимося читачьким досвідом** .....

7. Які твори М. Коцюбинського ви читали?

ПОВІСТЬ ПРО ЛЮДСЬКУ ДРАМУ НА ТЛІ ЕПОХИ

Серед епічних жанрів повість посідає особливе місце: вона менша за роман, але більша за оповідання. Автор повісті керується наміром «повідати», тобто розповісти, читачеві про певні життєві події та явища.

«Дорогою ціною» має ознаки повісті: у межах оповіді про кохання двох героїв — Остапа й Соломії — письменнику вдається глибоко розкрити характери персонажів, визначити чинники, які ці характери сформували, відтворити вже далеку від автора епоху, щоб виступити проти будь-якого насильства над людиною, утвердити її право на щастя.

Виконанню цього завдання підкорені сюжет і композиція твору.

Про події, які відбуваються з героями, автор розповідає в п'яти розділах. На початку першого розділу читачам пропонується коментар, який пов'язує героїв твору із суспільними подіями історичної доби. Останній розділ завершується своєрідним епілогом, у якому розповідається про вже старого Остапа. Така структура повісті надає письменникові змогу не тільки показати історично тло, на якому постають герої, але й органічно ввести в будову твору події, безпосередніми учасниками яких не є персонажі твору.

Події повісті переносять нас у ті часи, коли на українських землях уже запанувало кріпацтво, але серед селян іще жевріли спогади про колишню волю. Не витримуючи рабських умов, багато хто втікав за Дунай до Туреччини в пошуках вільного життя. За людьми влаштовувались погоні. На південних кордонах Російської імперії стояло військо, яке «заслоняло волю». Утікача могли відправити в рекрути або на заслання до Сибіру, могли повернути до невинного пана, де на нещасливця чекало жорстоке покарання.

Розповідь про кріпацтво та його наслідки дозволила авторів використати пригодницький сюжет у повісті про кохання: принизливе кріпацьке майбутнє не може влаштувати волелюбних героїв і підштовхує їх до втечі. Романтичній історії про самовіддане кохання автор надав напруження й драматизму пригодницької оповіді. Утеча й переслідування, стрімка зміна подій і життєвих ситуацій — усе це відчутно пожвавлює читацький інтерес. Але пригодницькі художні елементи не набувають у творі М. Коцюбинського самодостатнього

.....
Повість — епічний твір частіше з однопілляним сюжетом, який за широтою зображення дійсності посідає проміжне місце між оповіданням і романом.

Сюжет — перебіг події та послідовність її розвитку.

Композиція — побудова твору, розташування у творі сюжетних та позасюжетних елементів.

значення. Вони, як і соціальні, підпорядковуються головній темі — зображенню щирого кохання двох вільних духом людей.

СВОБОДА Й КОХАННЯ ЯК НАЙВИЩІ ЦІННОСТІ

Чи є речі, заради яких людина ладна ризикувати й навіть жертвувати власним життям? За що герої повісті М. Коцюбинського заплатили свою «дорогу ціну»?

Формально людина може бути вільною, однак при цьому залежати від фальшивих пристрастей — марити багатством і владою, забуваючи про духовні цінності. Внутрішня свобода людини не виникає сама собою. Вона передається з покоління в покоління, зберігається в народній пам'яті — у думках, піснях, переказах. Людина дізнається про свободу ще змалку, засвоюючи в процесі виховання певні погляди на життя.

Письменник пояснює читачам, що саме дідові розповіді про волелюбне запорозьке козацтво та гайдамаччину зародили в Остаповій душі відчуття внутрішньої свободи. Це відчуття врешті-решт визначило його життєві переконання. Не випадково автор на початку розповіді характеризує Остапа як безкомпромісного правдошукача, який не мириться з панським свавіллям, закликає односельців захищати свої права. Утеча стає для героя формою спротиву: він не збирається з рабською покорою чекати, доки розлючений пан здійснить свою погрозу й віддасть норавливого кріпака до війська.

Проблема внутрішньої свободи людини в образі Соломії відчутно ускладнюється — вона стосується також жіночого безправ'я. Несправедливі суспільні умови роблять можливим шлюб без згоди нареченої. Протестуючи, жінка кидає нелюбого чоловіка і здійснює самостійний вибір, щоб бути поряд зі своїм коханим. На початку твору Остап не усвідомлює, наскільки кохання є важливим у житті людини. Щоб здобути собі волю, він ладен залишити Соломію. Але самовіддане кохання жінки, яка рятує його навіть ціною свого життя, відкривають Остапові істинну цінність любові. «Половина мене лежить на дні Дунаю, а друга чекає й не дочекається, коли злучиться з нею...», — ці слова героя розкривають неповноту його існування після загибелі коханої.

Утікачі, які понад усе прагнуть бути вільними і щасливими, своїми вчинками доводять, наскільки важливими є для людини внутрішня свобода і щире кохання. Зображені з високою художньою майстерністю герої повісті сприймаються читачами як носії і виразники волелюбних традицій нашого народу.

ДОРОГОЮ ЦІНОЮ

(Скорочено¹)

I

Діялось се в тридцятих роках минулого століття. Українське пос-пільство², поборене у класовій боротьбі, з ярмом панщизняної нево-лі на шиї, тягло свою долю з глухим ремством. То не віл був у ярмі, звичайний господарський віл, якого паша й спочинок могли зробити щасливим: ярмо було накладене на шию дикому турові, загнаному, знесиленому, але овіяному ще степовим вітром, із невтраченим іще смаком волі, широких просторів. Він йшов у ярмі, скорившись силі, хоч часом із гніву очі йому наливались кров'ю, і тоді він хвицав но-гами і наставляв роги...

Вільний дух народу ще тлів під попелом неволі. Свіжі традиції волі, такі свіжі, що часом трудно було відрізнити сьогодні од вчора, підтримували жевріючу під попелом іскру. Старше покоління, свідок іншого життя, показувало ще на долонях мозолі від шаблі, підня-тої в оборону народних і людських прав. Пісня волі, споетизованої, може, в дні лихоліття, чаруючим акордом лунала в серцях молоді, поривала її туди, де ще не чуть кайданів, скованих на людей людь-ми. На широкі бессарабські степи, вільні, без пана й панщини, рва-лась гаряча уява й тягла за собою сотки й тисячі...

От хоч би там, за Дунаєм, гей, там, за Дунаєм!.. Недобитки січової руїни, хоробріші, завзятіші, звили собі гніздо в Туреччині³ і возили звідти на Україну, мов контрабанду, палкі заклики у кіш⁴ на волю, до січового братерства.

Ярами, коритами висхлих річок, лісовими нетрями, прикрива-ючись нічною темрявою, ховаючись, мов од дикого звіра, тікало од пана і панщини все, що заплісніло в неволі, не втратило ще живої душі, тікало, щоб здобути собі те, за що предки виймали шаблі з пі-хов або ставали до бою з кіллями та вилами...

А тим часом ворог не дрімав...

Власники душ, повернених у робуче бидло, записаних у gospodar-ський інвентар дідича⁵ разом із волами й кіньми, найбільш боялись

¹ На електронному освітньому ресурсі interactive.ranok.com.ua ви знайдете повний текст твору.

² *Поспільство* — селянство, трудовий народ.

³ Після зруйнування Запорізької Січі частина козацтва, рятуючись від закріпачення, створила в гирлі Дунаю Задунайську Січ.

⁴ *Кіш* — козацький табір.

⁵ *Дідич* — поміщик, володар.

того неспокійного, вільнолюбного духу народного, бо його ніяк не можна було припасувати до панських інтересів, погодити з незмірними скарбами, які давала панові оброблена хлопом українська земля. Віковична боротьба двох станів — панського й мужичого, боротьба хронічна, що часом приймала гострі форми і бурю проноси-лась над нещасним краєм, — ніколи не кінчалась, ба й не могла скін-читися, хоч пан переміг.

Ще недавно, вмившись в Умані власною кров'ю і накидавши в Кодні¹ стіжок гайдамацьких голів, пан смакував перемогу, пильно обороняючи свої права на живий робочий інвентар — хлопа.

Хлоп протестував, хлоп тікав на вільні землі, рятуючись, як міг, од панщини, лишаячи на рідній землі все дороге, все миле його серцю.

Але й там, далеко від рідних осель, настигала його панська рука. На вільних землях зорганізовані були на втікачів лови, справжні об-лави, як на вовка або ведмедя. По всій Бессарабії² ганяли дозорці, вистежуючи скрізь по ровах, стогах сіна, комишах болотяних річок збіджених, змордованих людей. На півдні Бессарабії, од бистрого Пруту, по лівім боці Дунаю, аж ген до моря стояло на чатах військо і заслоняло волю, що там, за широким Дунаєм, за зеленими прибережними вербами, синіла десь у чужій країні...

Голову втікача оцінено. За кожного спійманого прибережні козаки діставали плату. Сотки, тисячі нещасних попадалися до рук ко-закам — і мусили випити гірку до краю. Лиха доля чекала втікача: його оддавано в некрути, засилано на Сибір, катовано канчуками³, тавровано, мов худобу, або з оголеною напів головою, збитого, зба-саманеного⁴, одсилано в кайданах назад до пана, знову у неволю, на панщину...

Чого він міг сподіватися вдома від пана?

А проте, мов талії води під теплим подихом весни, річкою, текло вкраїнське селянство туди, де хоч дорогою ціною можна здобути ба-жану волю, а ні — то полягти кістками на вічний спочинок...

¹ *Ўмань, Кóдня* — місця, пов'язані з національно-визвольним гайдамацьким рухом.

² *Бессарабія* — історична область у східній Європі між річками Прут, Дністер і гирлом Дунаю. Більша частина Бессарабії тепер територія Молдови, північні та південні землі Бессарабії тепер частини Чернівецької та Одеської областей України.

³ *Канчук* — нагайка, батіг.

⁴ *Збасаманений (від басаман — смуга на тілі від удару батою)* — дуже побитий.

Опрацюємо прочитане

1. Що таке кріпацтво? Як воно впливало на долю народу?
2. Чому кріпаки втікали за Дунай?
3. Що загрожувало ввійманому втікачеві?
4. Які теми окреслює автор у своєму вступному слові до повісті?
5. Випишіть метафори, які використовує автор, щоб змалювати волелюбний український народ.

— То ти, Остапе?

— Я, Соломіє...

— Що ж воно буде?

— А що ж буде?.. Хай воно загориться без вогню й диму... Втечу...

Піду за Дунай, може, ще там люди не пособачились... От бачиш — сакви¹... Бувай здорова, Соломіє...

— Тікаєш... покидаєш мене... І отее я лишуся сама з тим осоружним чоловіком... Ні, тікай, тікай, Остапе... Коли б ти знав, що робиться у горницях: пан біга по хаті, мов скажений. «Бунтар, кричить, гайдамака! Він мені людей баламутить!..» Покликав осавулу: «Веди мені зараз Остапа Мандрику...»

— Так...

— «З живого шкуру здеру, чисто оббілюю... Я ж йому пригадаю, гайдамаці, Кодню...»

— Так...

— «В некрути, каже, оддам...» А паня біла, біла, трясця трясє її, а вона руки заломила та: «Ромцю, каже, тікаймо звідси, бо ті хлопи заб'ють нас, як мого дідуся в Умані...» Тікай, Остапе, тікай, серце... Спіймають — катуватимуть, нелюди, живого не пустять...

— Враг його бери... Не так мені страшно ляха, як злість бере на наших людей: застромив віл шию в ярмо та й байдуже йому, тягне, хоч ти що... Ех, піду, де воля, де інші люди... Бувай здорова, Соломіє...

— Перелазь, хоч попрощаємося.

Остап перекинув через тин, за яким стояла Соломія, сакви і сп'явся на тин. На нічному зоряному небі виткнулась ставна парубоча постать й зникла по хвилі в густих бур'янах по той бік тину.

— Ну, та й кропива ж тут, чисто попікся. Де ти, Соломіє? Поночі й не видно.

¹ Сакви — дві торби, зроблені з одного полотнища: одна перекидалась через плече на спину, інша — на груди.

— Ось я... — і перед Остапом зачорніла велика, як на доброго мужика, постать. — Ходім до ставка, посидимо під вербами.

Плутаючись у високих бур'янах, пролазячи попід кущами, що тісно посплітались у сій занедбаній частині панського гаю, вони долізли врешті до води. <...>

Остап із Соломією сіли під вербою, але їм не говорилося. Події, що несподівано привели їх до розлуки, ба й невідома будучина, яка кинула вже свою тінь на душу, збіглись у цей мент докупи і мов замулили глибину сердечну. Говорити мало — що скажеш кількома словами?.. Говорити ширше — навіщо? Не полегша на серці, не одміниться доля... Та й ніколи вже... пора рушати.

— Ти ж кудою подасися, Остапе?

— Та мені аби на чорний шлях, а там уже якось воно буде... там напутять уже...

— Ну, то не йди, голубе, селом, щоб не побачив хто... Я тебе духом перехоплю човном на той бік, а там чагарником, полем — та й вийдеш на шлях. Так безпечніше буде.

Соломія підійшла до ставка, скочила в човен і почала шарити на днищі.

— Капосний дід, одніс весло у катрягу¹... Ну, та дарма — обійдемось.

Одним зручним скоком Соломія опинилась на березі і з такою легкістю витягла з тину коляку, мовби то була застромлена дитиною лочка.

Остап сів у човен, і Соломія одіпхнулася од берега. Човен плавко загойдався на волі, а далі тихо й рівно посунув по воді над зорями, що тремтіли на дні блакитної безодні. Соломія з тихим смутком дивилась на Остапа й чула, як по її виду котилась сльоза за сльозою. Вони мовчали. Було б зовсім тихо, коли б не пекельний хор, в якому жаби, здавалось, намагались перекричати одна одну.

Чорний панський гай потиху одсувався назад, закутуючись волокнуватими пасмами білого туману.

Човен стукнувся о берег. Остап підняв свої сакви і поцілувався з Соломією.

— Бувай здорова... Гляди ж, не забувай мого дідуся... Перекажи, хай вони не журяться. Вже я якось дам собі раду...

— Добре, Остапе, перекажу... Ну, хай тебе боронить і хова од лихого мати Божа... Прощай!

¹ Катряга — тут: курінь.

Остап скочив на берег, легким рухом закинув на плечі сакви і незабаром зник у чагарнику, а на човні, як велетенська чавунна по-стать, іще довго стояла Соломія, спершись на кіл та вдивляючись у чагарник, де разом із Остапом зникало її щастя.

Остап йшов навпростець, минаючи вузькі, криві стежки, протоптані товаром й пастухами. Йому був добре знайомий і сей чагарник із обгризеними худобою та виродливе покрученими корчами, й далека околиця, що розпливалася невиразними контурами серед нічної темряви. Одійшовши кілька гонів, Остап зупинився й озирнувся. Невиразною чорною плямою лежало сонне село у видолинку, і тільки в корчмі ясно світилось одиноке віконце й приковувало до себе Остапів погляд. Се одиноке світло серед сонного села було немов останнім «прощавай» рідного закутка, ниткою, що в'язала його з батьківщиною, з усім близьким. Але за хвилину віконце згасло, і Остап почув, як разом із зниклим світлом в його серці щось урвалось, і село геть одсунулось од його. Остап непомітно для себе зітхнув і рушив далі.

Чи то під впливом прощання й Соломіїних сліз, чи внаслідок реакції по пережитих турботах, його обгорнув жаль. Чого саме було жаль, він не міг би сказати, та й не думав про те. Так, просто жаль стис за серце, підступив до горла. <...>

Кожен кущик, горбок, долина, кожна стежечка — все се було йому знайоме, промовляло до його. Тут, у товаристві однолітків-пастушків, заводив він безконечні грища. Тут він пас панську худобу. Панську! Тим-то й ба, що панську. Та й хіба він сам за весь свій двадцятилітній вік не був лишень панською худобою? Хіба його батько, мати, Соломія, навіть дідусь його, що ходив у Січ, а потім різав панів в Умані, — хіба ж вони не стали такою худобою?.. Коли б вони не були панським товаром, то не міг би пан розлучити його з Соломією та силою оддати її за свого хурмана, не міг би сивого дідуся катувати на стайні нагаями... не похвалявся б оббілувати Остапа за сміливе слово.

— Оббілуеш... — злорадо осміхнувся Остап до себе. — Шукай вітра в полі...

І йому ясно уявилося, як лютуватиме пан, дізнавшись завтра, що Остап утік.

Коли б хоч дідусеві нічого не сталося через його... Та що йому станеться? Він уже старий, не сьогодні-завтра покладуть у яму... На згадку про діда Остап почув щось тепле у грудях. Ті билиці-казки про Січ, козацтво, про боротьбу з панами за волю, яких він слухав, затаївши дух й не зводячи розжеврілого ока з уст дідових, будили в дитячій голові химерні мрії, вояцький запал. Не раз телята й вівці,

спокійно пощипуючи травицю в чагарнику, були свідками козацьких нападів або Уманської різні, виконаної підпасичами під проводом Остаповим. Воля, воля і воля! Се чарівне слово, споетизоване столітнім дідом, розпалювало кров у хлопця, а дедалі, з літами, під впливом витворених панщиною умов, прибирало більш конкретну форму, глибше значення. Народ стогнав у неволі, але стогнав потай, не протестуючи, і коли Остап, вихований дідом у давніх традиціях, здіймав річ про те, що пора вже висунути шию з панського ярма, люди спочували йому, але далі спочуття діло не йшло. Знайшлись навіть такі, що вклали панові в уха бунтівничі речі молодика — і от тепер Остап, скривджений і цькований, мусив кинути рідний край. Йому було літ десять, як із-за Дунаю, з Січі, приїздили до них у село емісари¹. Він їх добре пам'ятає. Лежачи на печі і удаючи, що спить, він чув, як вони довго гомоніли з дідом, оповідали про турецьку землю, про таємні порядки, казали, що під турком добре жити, й закликали людей на вільні землі. Дід лишився, бо хотів умерти на своїй стороні, а дядько Панас як пішов, так і по сей день...

Остап ішов уже з годину. Він не помітив, як минув чагарник і вийшов у поле. Безкраї лани зеленого збіжжя, що саме красувалось у той час, дрімали серед тихої ночі. Було так тихо, що Остапові кроки лунали в полі, мов гупання ціпа на току. Але він того не помічав, як не помічав величної літньої ночі, що розлягалась по безкраїх просторах, таких свіжих, зелених, запашних. <...>

Він почувся на волі. Молода невитрачена сила хвилию вдарила в груди, розлилась по всіх жилах, запрохалась на волю... <...>

Він йшов тепер прудко, сильно вимахуючи ціпком, мов усю силу свою молодечу вкладав і в ту ходу, і в рухи, а думки, одна за одною, як на крилах, летіли все наперед. Не так думки, як уява. Уявляється йому Дунай широкий-широкий — ну, як Дунай широкий. За Дунаєм — Січ. Басують під козацтвом коні, мов змії ті, повигинали шиї... Козацтво — як мак... Жупан червоний, вус чорний, довгий, при боці шабляка. Попереду... попереду — Остап. Кінь під ним гарячий, вороний, той, що у пана лишився на стайні; одіж із щирого срібла-злата, шабля довжелезна. Він оповіда козакам, за віщо пан хотів його облілувати, яка повелась тепер у них неволя в Уманщині, що треба піти і визволити народ із неволі, потішити на старість дідуса і одняти Соломію від її чоловіка, бо вона не хурмана ланового, а його, Остапа,

¹ *Емісар* — посланець; представник держави, політичної організації, який направляється до іншої країни для виконання різних доручень.

кохає... Козаки вклоняються йому, пускають із копита коні, кидаються у Дунай, перепливають його, а далі мчаться — Остап попереду — через луки й поля до них у село, в Уманщину... Чи бачиш, Соломіє?..

Раптом — пурх! Щось важке, як куля, з писком вискочило з-під ніг Остапових і черкнулось крилом об його груди... Остап так і одплигнув, мов хвисьнутий зненацька батогом по жижках. Серце затріпалося у грудях і стало. По плечах полізла вгору мурашня.

— Тьху! пек тобі, цур!.. — одітхнув він нарешті. — Як налякало!.. — І пішов далі.

Але мрії вже щезли, мов птах розвіяв їх крилами. Остап знов побачив себе серед поля, почувся втікачем, недалеко від пана і всякої небезпечності.

Світало. На блідому небі ясно горіла зірниця. Колосисте море синіло під рососою в тьмяному світлі. Од свіжого подиху ранку злегка тремтіли жита, з рум'яного сходу линуло світло і м'якими хвилями розпливалось поміж небом і землею. Над полем, у високості, співали вже жайворонки.

Остап вийшов на шлях і озирнувся. Оддаліки щось манячіло на шляху, немов який подорожній, з клунками на плечах, плентався шляхом од села. На шляху було небезпечно. Остап зміркував, що пан, дізнавшись про його втіки, міг послати за ним навздогін. Краще було звернути з дороги в який яроч чи видолинок. Там навіть можна переспати спеку і смерком знов у путь. Але тільки Остап звернув із дороги, як йому причулося, що щось немов гукає. Він озирнувся: прискорюючи ходу, подорожній махав на нього рукою, бажаючи, очевидно, спинити його. Що за мара? Першою думкою в Остапа було тікати. Але зваживши, що поки він один на один — жахатися нічого, Остап зупинився, очікуючи й вдивляючись у подорожнього. Тому, очевидно, було пильно, бо не вдовольняючись прудкою ходою, він інколи пускався бігти, придержуючи свої клунки на плечах, і вже за чверть години Остап міг розглядіти його струнку постать.

Був то молодий, безвусий парубок, міцно збудований, у високій сивій кучмі¹, короткій чугайнці² і з довгим ціпком. Остапові було чудно, що парубок немов осміхався, але коли той наблизився і привітався до нього, Остап із несподіванки скрикнув:

— Соломіє!.. Чи ти здуріла?

— Може, й здуріла... — сміялася Соломія.

¹ *Кучма* — шапка з овечого хутра.

² *Чугайнка* — верхній одяг із саморобного валяного сукна.

- Пек тобі, маро... Чистий парубок... Куди ти й по що?
- За Дунай, у Січ із тобою... Приймаєш товариша чи не приймаєш?
- Чи ти знавісніла, молодице, чи тебе нині жарт узявся?..
- Які там жарти... Скоро ти пішов, я як стала на човні, так і задубіла. Холодна, холодна, мов завмерла!.. Далі прокинулась і чую, що все мені противне, все гидке: і чоловік, і панщина, й життя мое безщасне... Пропадай воно все пропадом... Піду і я світ за очі... Вже ж за тобою хоч серцеві легше буде... Та чимдужч додому, за торбину: вкинула що треба на дорогу. Тільки, думаю, пан ловитиме нас. Але й я не дурна. Дідька з'їсть, що спіймає... Метнулась до комори — чоловіка нема дома, повіз паню в гості; зняла з жердки сорочку й штани... Тоді спідницю з себе, штани на ноги, накинула на плечі чугаїнку, а на голову шапку — і козак козаком... Шукай тепер, пане, парубка з молодицею... ніхто не бачив, лиш двох парубків стрічали... Що ж мені з тим, що скинула, діяти? Покинути боюся, догадаються ще... Узяла своє під пахву, побігла до ставка, прив'язала камінь — і шубовств у воду... Вічна пам'ять. А тоді селом, та на шлях, та біжу-біжу, щоб догнати. Ху, як ухекалась... Що ж, приймаєш парубка у товариші чи ні?

— А що ж я робитиму з тобою у Січі, гей!..

Отее сказав! Звісно, вона не піде до Січі у братчики. Та й навіщо, коли навкруги Січі скрізь слободи, а в тих слободах живуть наші люди з жінками, з дітьми. Турок дає землю — займай, скільки твоя сила. Вона про се довідне знає од людей. Вони оселяться в слободі, вона хазяйнуватиме, а він із Січі наїздитиме додому, а то й зовсім облишиться на господарстві... А тим часом у дорозі вона хустя випере йому, догляне, голову змиє. При своїй небозі добре і в дорозі... Хіба не знає приказки?.. Ну, хай же він не супиться, мов сич на гіллі, й веселіше гляне на свою Соломію, що задля нього вбралась у штани та ладна мандрувати хоч на край світу...

Остап осміхнувся. Він, властиво, радий був Соломії, лише ота несподіванка збила його з пантелику. <...>

Остап із Соломією звернули з шляху на поле і незабаром знайшли те, чого їм було треба. Тут, у кориті висхлого бурчака, облямованого по високих берегах червоним польовим маком, було безпечніше, ба навіть і деякі вигоди трапились їм: вони надибали степову криничку, джерело, що ледве сльозило й виповняло природну западинку, оброслу травою, а далі течійкою шилось по закрутах рівчака. Тут вони порішили спочити. Спільний сніданок і можливість перекинутись

щирим словом із близькою людиною — дорешти помирили Остапа з несподіваним випадком; його значно заспокоїли Соломіїні доводи, і обидва товариші, вже без зайвих турбот, натомлені нічницями, твердо поснули сном молодості.

Сонце було низько, так у два чоловіки від землі, коли Остап прокинувся. Він хотів збудити Соломію, але лиш глянув на неї, як схопився за боки від шаленого реготу.

— Ха-ха-ха!.. От козак — розкозак!.. — реготав Остап. — Ха-ха-ха!..

Той регіт збудив Соломію. Вона схопилась і, протираючи очі, здивовано зиркала на Остапа.

— Ти чого?..

— Продери, продери очі... Ха-ха-ха!

— Бачу вже... Та чого ти?

— Ну, тепер ходім.

Остап підвів Соломію й потяг її до кринички.

— Стань на коліна і дивись у воду...

Соломія нагнулась і зазирнула до кринички. Звідти глянуло на неї свіже, повне обличчя з карими очима, що так виразно біліло при картатому очіпку й пасмах чорного волосся, що під час сну повишмикувалось із-під очіпка.

— Тепер глянь на свої ноги.

Соломія глянула і враз заллялася дзвінким сміхом.

— Ха-ха-ха!.. — невгавав Остап. — Голова молодичина, а ноги парубочі...

Вони реготались, мов діти: вона — тонко і дзвінко, як молода дівчина, — він грубіше, передчасним баском двадцятилітнього парубка.

— Що ж воно буде? — спитав перегодом Остап. — Таж як хто підгледить твій очіпок, не мине нас халепа.

— А ось що буде! — рішуче промовила Соломія і з семи словами здерла з голови очіпок. Чорні буйні коси впали їй на плечі й вкрили їх нижче пояса. — На, ріж...

— Що ти кажеш? — жахнувся Остап.

— Ріж, кажу...

— І тобі не жаль, Соломіє?

— Ані крихти... Ріж! — уперто намагалась молодичя й сіла долі.

— Та в мене й ножиць чортма.

— Ріж ножем!..

Остап стояв вагаючись, але, бачачи молодичину упертість, виїняв ніж, поточив його об камінь і почав обтинати в кружок Соломіїне волосся.

Довгі пасма чорних кіс, мов мертві гадюки, тихо зсувались по плечах додолу і лягали на землі дивними покосами.

Однак Соломія дурила себе, запевняючи, що їй не жаль кіс. Як тільки ніж шурнув по волоссю і до ніг Соломіїних упало перше пасмо кіс, вона почула якийсь біль у грудях, щось стисло за серце і на очі набігли сльози.

Робота була скінчена. Остап одступивсь од Соломії, щоб здалека краще придивитись до своєї роботи, а Соломія, мовчазна й замислена, сиділа долі серед обтятого волоссю і вдивлялась кудись у простір.

Заходяче сонце червоним світлом осявало сю картину: його, стрункого й міцного, з чорними очима, орлячим носом і темним молодим вусом на засмаленому обличчю, і її, що в образі білолицього чорнявого хлопця дивилась у простір засмученими карими очима.

<...>

..... **Опрацьовуємо прочитане** .....

1. Що пов'язує Остапа й Соломію?
2. Чому Соломія стала дружиною панського візника?
3. Як вплинули на Остапа Мандрику дідові розповіді про минулі часи?
4. За що пан погрожує віддати Остапа до війська?
5. Яке почуття охопило Остапа, коли він озирнувся на рідне село?
6. Про що мріяв Остап, коли вночі йшов полем?
7. Чому Соломія вирішила втікати разом з Остапом?
8. Як вона змінила свою зовнішність?
9. Поміркуйте, чому Соломію засмутили зміни в її зовнішності.

..... **Запрошуємо до дискусії** .....

- 10. Як розуміє волю Остап? Що є воля для Соломії? У зручній для вас формі (тексту, плану, таблиці, схеми) визначте спільне й відмінне в розумінні цього поняття героями.

..... **Досліджуємо самостійно** .....

- 11. Простежте за текстом кольорову палітру першого розділу твору. Поміркуйте, якого символічного значення набуває у творі зміна кольорів.

II

Була темна осіння ніч. Густа мряка чорним запиналом еднала з небом спалену сонцем полонину. У долині, на виднокрузі, сіріло щось широкою смугою і розпливалось у пільмі.

То був Дунай.

Ще густіший морок виповняв глибокі чорторії, що збігали в долину по схилу прибережного узгір'я. В одній з таких яруг, глибоких

та покручених по всіх напрямках весняними водами, на самому дні ворушились люди. То були втікачі. Два дні і дві ночі сиділи вони тут у вогкості й пітьмі, ховаючись від козачих пікетів, розкиданих по лівому березі Дунаю. Якраз сьогодні, з опівночі, мусили вони прокраситися у прибережні комиші і там чекати перевозчиків із-за Дунаю.

Було їх там чоловіка з тридцять, із дітьми, з усяким хатнім збіжжям, зі слабими навіть, яких не можна було кинути у чужій стороні. <...>

Межи втікачами були й Остап із Соломією. Зазнавши всяких пригод, вони врешті добились до Дунаю і вкупі з іншими чекали перевозу.

— Ти ще не заснула, Соломіє? — стиха обізвався Остап.

— Та мало що... Так сон наліг на мене, так наліг. Коли б уже швидше рушати звідси...

— Ще рано, до півночі далеко... Ну й холод — чисто змерз!.. Іване!.. — обернувся Остап у другий бік. — Як думаєш, не завадив би нам оберемок бадилля на вогнище? Га?

— Падку мій! Таж то аж наверх лізти, гей! — жажнулось щось у темряві пискливим баб'ячим голосом і кілька разів відсапнуло, немов корова у хліву.

— І куди його посилаєш? Адже він на своїх коротких ногах не злізе нагору, — кинула Соломія.

— Овва... овва... бозна-що вигадали... я й не на таке лазив... — образився Іван. І з сими словами стало чутно, як він подряпавсь на стрімку стіну урвища, важко й часто відсапуючи.

— Бач, старається, Котигорошок... — промовив хтось із темряви, — аби молодиця слово сказала — в пекло полізе. <...>

Іван пристав до Остапа десь у дорозі. Вони були з одного повіту, навіть села їх були близько. Се їх з'єднало, і з того часу Іван не розлучався з земляками. Весела і добродушна вдача Іванова не раз ставала їм у пригоді при довгій і важкій блуканині по чужих краях. Іван охоче оповідав про своє життя домашнє; з оповідання того можна було зрозуміти, що втік він не так од панщини, як від лютої жінки, яка мала занадто великі кулаки для малого на зріст Івана. От тою-то лютою жінкою й дратували раз у раз Івана, та він не сердився і добродушно викручувався жартами.

Та хоч сите тіло Іванове спочило трохи від жінчиних кулаків, душа його шукала знайомих вражень покори. Він прив'язався до Соломії, що огрядною постаттю нагадувала йому жінку, і за кожним її словом ладен був скочити хоч у пекло. Сю особливу прихильність

до Соломії помічав не тільки Остап, а всі, і лиш висміювали бідного короткононого лицаря. <...>

— Чи не час нам у дорогу? — поспитала Соломія.

— Про те вже дід Овсій знає, він тут порядкує, — обізвався Остап.

Очевидячки, се питання усіх цікавило, бо по проваллі пройшов шепіт: пора, пора... І почалося збирання... <...>

Потиху й обережно усі посунулися до берега. З нетерплячкою вдивлялися вони у темряву, та нічого не бачили й не чули. Річка спала. <...>

Коли се — на самому березі щось плюснуло. Два човни м'яко шурхнули по прибережному піску, і тихий голос спитав:

— Ви усі тут?

На березі зробився заколот. Всі товпилися коло човнів, кождий хотів скоріш зайняти місце, примостивши свої клунки. <...> Котигорошок одним із перших скочив у човен і завзято намагався втягти за собою якийсь Соломіїн клунок. <...>

Раптом зовсім зблизька форкнула коняка. Усі оторопіли.

— Сідай швидше, — скинув перевозчик. Та було пізно.

— Хто там? — гукнув із темряви сердитий голос. У ту ж хвилину кінська голова наткнулась на купку людей, а над нею звисився козак, немов шукав чогось на землі.

— Еге-е! — протяг він наче до себе, скинув із плеча рушницю і бахнув над головами принишклих втікачів. <...>

Тим часом стріл, певне, почули, бо з темряви неслась уже на втікачів кінська тупотнява, брязк зброї і грубі людські голоси.

— Лови їх! В'яжи! — гукали козаки, впадаючи на тих, що не встигли сісти у човен. Вони зіскакували з коней і кидалися на втікачів. Усе змішалось.

Якийсь здоровенний москаль ухопив Соломію впоперек і поволік, але Остап насів на нього ззаду і визволив Соломію.

— Матінко! Рятуйте! — верещав пронизуватий жіночий голос, покриваючи шум боротьби.

А човни тим часом тікали. Вода кипіла під веслами, човни тремтіли й скакали на воді, як живі. <...>

***

Що далі було — ні Остап, ні Соломія не могли добре пригадати. Вони лиш пам'ятали, що бігли на одчай, через комиші, через воду, в безпросвітній темряві, з почуттям звірини, за якою женуть собаки. <...>

[Вранці Остап та Соломія рушили до села, де мешкав мірошник Яким, який допомагав утікачам. За порадою мірошника Остап і Соломія збудували пліт, щоб переправитися через річку Прут. Вночі з берегової кручі вони побачили високі вогняні гори. То горіли плавні.]

Остап із Соломією потиху спустили пліт на річку. Він хлюпнув і глибоко сів у воду. Коли Соломія примостилася на плоті, Остап одіпхнув од берега і той скочив. Пліт захитався і пропустив воду. Прудка течія крутнула ним і понесла вниз. Остап опирався бистрині з усієї сили, але його кіл мало що помагав: пліт несло серединою річки. Якийсь час плили вони в тумані, поміж берегами, одірвані од землі й безпомічні. На превелику силу вдалося врешті вибитися зі стрижня і наблизитись до берега. Але й тут вода зносила пліт і нелегко було пристати до берега. Остапові пощастило, однак, зачепитись якомсь за прибережну вербу. Соломія вхопила за гіллячки, Остап придержав пліт — і обоє вискочили на берег, втомлені й мокрі. Вода зараз підхопила пліт, поволі обернула його і понесла вниз укут з харчами, забутими на плоту. Та се була дурниця: вони були за кордоном.

Дивне почуття охопило Остапові груди: замість радості — сильне обурення стрепенуло його істоту. В один мент відчув він усі кривди й знущання, які зазнав у покинутому краї, і, твердо упираючись ногами у нову, не панцизняну землю, він затис кулак і погрозив на той бік річки.

— Бодай ти запалася, треклята країно, з твоїми порядками! — закляв він наголос.

Одночасно на тому березі почувлася кінська ступа.

— Хто там?.. — кинув у пільму кордонний козак, не дочекавшись відповіді, бахнув наосліп із рушниці.

— Ой! — скрикнув Остап, ухопивсь за груди і захитався.

— Нічаво-о!.. Коли не влучив, тікай собі з Богом! — добродушно промовив козак і ступою подався далі...

.....Опрацюємо прочитане.....

1. До якого гурту пристали Остап і Соломія?
2. Що автор розповідає про втікачів? Що примусило їх наражатися на небезпеку?
3. Чому Остап і Соломія не переправилися через Дунай разом з іншими втікачами?
4. Що зробили Остап і Соломія, щоб дістатися Туреччини?
5. Яке почуття охопило Остапа, коли він ступив на чужу землю? Що трапилося по цьому?

III

— Що тобі? — прискочила Соломія до Остапа і піддержала його. Вона вся похолола і тремтіла од жаху.

— Ой,— тихо стогнав Остап,— поцілив мене отут, під серце...

Соломія немов не розуміла того, що сталося. Вона торсала Остапа за одержу, тягла його з собою і з жахом повторяла:

— Тікаймо... тікаймо... він іще стрілятиме, він уб'є тебе...

Помітивши, що Остап не рушиться з місця, вона вхопила його під руку і сливе поволокла за собою. Вона вскочила у комиші і бігла прудко, наскільки позволяв се Остап та густий очерет. Тряский ґрунт плавнів вгинався під нею, як на пружинах. Ноги грузли часом по коліно в цмоковині, цупкий комиш ламався, тріщав та бив її по лиці, плутався під ногами, а вона бігла усе вперед, пойнята жахом, нічого не помічаючи, бажаючи тільки забігти якомога далі, укритися від наглої смерті.

Остап несвідомо піддався їй. Він біг за нею, хоч із кожним віддиком і рухом кололо його в грудях і нападали часом млості...

Врешті він почув, що мліє.

— Стій... не можу... — шепнув він, опускаючись додолу.

— Що тобі? — опритомніла молодиця, схилившись над ним.

— Крові багато витекло... — насилу вимовив Остап. <...>

[Соломія перев'язала рану і повела Остапа далі.]

Недовго їм довелося шукати воду. Незабаром заблищало крізь комиш спокійне дзеркало озерця.

Соломія напоїла Остапа, оглянула і обмила його рану. Вона приклала до рани мокру холодну ганчірку — і Остапові стало легше.

Почали радитися, як їм вибратися з плавнів, куди йти. <...>

— Примости мене коло озерця, аби я міг воду дістати, а сама йди, розглянь... — згоджувався Остап.

Соломія нагнула комиш і зробила хворому ложе. Не зводячись, він міг зачерпнути пригоршнею води. <...>

Вона йшла і старалася нагадати собі плавні, як бачила їх згори, до переправи.

Управо — горіло... так, управо горіло, — і туди гнав вітер вогонь; у ліву руку виднілись гори й верби. Значить, треба йти туди, проти вітру. З кожним ступенем надія росла у її серці, хоч картина не мінлася. Часом їй доводилося продиратися через таку гущину, що вона ледве пролазила поміж жовтими стінами. Посковзнувшись, Соломія вскочила вище колін у холодну тванюку.

Дорогою ціною
(І. Філонов, 1949)

Під ногами була безодня, та, на щастя, вона вхопилася за кущ очерету і вилізла. Вона роззулася, повиливала з чобіт воду і пішла далі. Крізь комиші блищали подекуди озерця. Водяний мак вигідно спочивав на них круглим листом, висував із води зелені збаночки. Соломія зупинялась на мить, щоб подивитись іздалеку, як дикий гусак старанно укладав пір'ячко на голові самички, а вона мліла, плямкала дзьобом і розправляла крила. Гадюка часом перепливала ерик хвилястими рухами, знімала голову, повабно хитала нею з боку на бік, як значна дама, і роздивлялась навкруги круглими очима. По сих непролазних пуццях, певно, ніколи не ступала людська нога. <...> Раптом Соломія зупинилась і мало не зомліла од страшної думки, їй прийшло до голови, що вона може не знайти Остапа, бо нічим не значила своєї дороги. Треба було ламати комиш, абощо. Треба зараз вертатися, поки вона недалеко одійшла й не забула дороги. Серце її неспокійно калатало, коли вона бігла назад, одшукуючи свої сліди. Вона не мала часу на обережність — комиш бив її по лиці і навіть скалічив ногу. Та то були дрібниці. Коли б швидше знайти Остапа, вона тоді знов подасться на розвідки, тільки не буде

такою дурною, не забуде значити дорогу. Спочатку все йшло добре, вона знаходила свої сліди і по них верталась. Та скоро сліди щезли. <...> Що робити? Ноги в неї тремтіли од трудної ходні, в голові бродили безладні думки й міркування. <...> Соломія подумала, що вона мусить бути недалеко од Остапа, що він почує її, і крикнула:

— Остапе-е!.. Оста-апе-е!.. <...>

Обернувшись назад і глянувши на небо, вона побачила червоні, як грань, хмари — і зразу стали зрозумілими їй і той дим, що вона чула, і тепло, і неспокій птахів, і тікання звірів. Плавні горіли, вогняні гори наступали на них, несли усьому смерть. Але вогонь іще десь далеко. Коли швидше побігти — можна ще втекти. Тільки так душно, так важко... наче хто женеться ззаду і дихає, налягає на плечі. Соломіїне вухо ловить уже далекий лускіт сухого комишу, невиразне гудіння, наче звір-велет трощить щось, жвакує і важко сопить. Се ж видима смерть здоганяє її!. Тут нема вже рятунку. Ніхто й ніщо не допоможе. Несказаний жах обняв Соломію. З криком «ох, Боже мій!.. ох, Боже!..» вона шарпнулась із останніх сил і наосліп кинулась в очерети, слідком за гадюками, звіриною й усім живим, що, рятуючись од наглої смерті, мчало в перестрахи перед наступаючими бурунами вогняного моря...

* * *

По відході Соломії Остап почув себе одрізаним од світу, од людей. Гарячка палила його всередині, він щохвилини мочив руку в воді та охолоджував чоло, очі, голову. Йому докучило дивитись на жовті стіни комишу — і він заплющив очі. Він думав. Згадувались йому давні заміри, він думав про те, чого йшов сюди, у Туреччину, через віщо покинув рідне село й дідуся. Як то тепер живуть дідусь, чи живі й здорові? Чи згадують Остапа? От коли б вони прийшли й подивились на свого внука, підстреленого, знесилоного, покинутого в комишах на обід вовкам та воронам.

Йому все щось верзлося, і в маячні він кликав дідуся.

Дідусь приходив. Тихо й непомітно вилазив він із комишів і став над Остапом, згорнувши руки.

— Тебе зранено, синку, чи не з ляхами бився?

— Ні, дідусю, то мене москаль встрелив, як я кордон переходив.

— А де ж твої братчики, січовики дунайські, що ти сам лежиш поміж очеретом?

— Е, дідусю, ви думаєте, що ще й досі там Січ є? Ні, нема, дідусю, вже Січі... Була, та загула... Вивів Гладкий, може, чули, товариство на озівські степи, покинув турка...

— Що ж ти робитимеш, синку, на чужій стороні?

— Як живий буду, землю оратиму, рибальством житиму... все ж краще на волі, ніж під паном... Там іще лишилися наші люди, дідуся... під турком...

Остап вів бесіду з дідусем — і дідусь потішав його, давав ради, розказував про колишнє й про те, що діється у селі тепер...

Як тільки Остап розплющував очі, дідусь ховався у комиші, але доволі було заплющити їх, як дідусь знов з'являвся і слухав пригоди Остапові або оповідав про себе.

Надвечір Остап почав турбуватися: де ділася Соломія, що її нема досі? Чом вона не приходить? Адже вона знає, що йому трудно й поворухнутися, що він не годен сам видобути з сих нетрів.

А може, вона його покинула?.. «Соломіє... Соломіє...» — стогнав хворий, та стогін його заглушувався шумом плавнів.

Вночі стало йому гірше. Пропасниця тіпала ним, гарячка палила вогнем, а в грудях так кололо, що він на превелику силу діставав собі воду. Він хотів кашляти і не міг од болю. А Соломія не приходила. Остап не спав, а лиш часом, на кілька хвилин, западав у нетяму. Ніч тяглась довго, безконечно, як смерть... А Соломії не було... — Де ж вона, що з нею? — Остап нудився.

Удосвіта Остап почув, що коло нього жива істота.

— Ти, Соломіє? — поспитав він і одкрив очі. «Чи вона жартує, що перекинулась собакою?» — подумав він і трохи опритомнів.

Проти нього стояв не пес, а вовк. Великий, сірий, забовтаний, з гарячими й голодними очима. Він насторошив вуха й простяг до Остапа морду, міркуючи, чи безпечно йому нападати, чи ні. Остап лежав безборонний і дививсь на вовка. Він добре бачив трохи кривий, глибокий і заслинений рот вовка, закрутки шерсті на його грудях й міцні замочені лаби.

Звір стояв нерухомо, врешті переставив одну лабу, далі другу і трошки присунувся до Остапа.

Остап зачерпнув пригоршнею води і бризнув на вовка. Бризки долетіли до його морди, кілька з них впало на неї. Вовк вискалив зуби і осів на задні лаби, але не одходив.

Остап знов покропив його водою. Вовк клацнув зубами і блимнув очима. Він був невдоволений. Посидівши трохи й не зводячи очей з Остапа, він раптом витяг шию, подався наперед і так жалібно завив, що Остапові аж мороз пішов поза шкіру. Вив він довго, на кілька нот, із великим смаком, з заплющеними очима. Врешті замовк, посидів трохи і наблизивсь до Остапа. Єдиним оружжям Остаповим

була вода, і він од часу до часу обливав нею вовка, не допускаючи до себе. Вовк врешті скучив. Він кілька раз сердито, з запеклістю клацнув на Остапа зубами, крутнувся і щез у комишах.

По сих одвідинах Остап почав думати про смерть. Прийшла пора вмирати.

Чи живого, чи мертвого, а таки з'їсть вовк або сточать хробаки у сих нетрях. Чи не однаково?

Остапові згадався Котигорошок. «Хіба я боюсь смерті? — чув він його цапиний голос. — Зроду-звіку... Пошли, Господи, хоч зараз. Раз умирати — не двічі... Умер — і край, більше не встанеш...»

Остап теж не боявся смерті. Йому тільки хотілось перед смертю побачити Соломію. Дідуся він бачив, той приходив до нього, а Соломії як нема, так нема... Десь заблудилась у плавнях або вовки роздерли її. І Остапові стало жалко Соломії, страх як жалко. Вона така добра, так кохала його, вона пішла за ним у далеку дорогу, не пожалувала кіс своїх задля нього; вона доглядала його, як рідна мати, була вірна, як товариш. І саме тепер, коли вони здобули собі волю і мали в щасті й радості почати нове життя, приходить погибель і, як щенят у річці, топить їх обох... Топить... топить... топить... — співають йому відхідну комиші з правого боку. — Погибель... гибель... гибель... — підхоплює ліве крило.

Остап лежав довго, без кінця. Осінній день сунеться поволі, сіре небо щідить бліде світло.

Остапові нудно. Він має таке враження, наче чекає транспорту... Ось-ось має переправитися... ось-ось переправиться... і не може, щось не пускає... «Тихо будьте, люди, не хапайтеся...» — шепче дід Овсій, і палають на небі вогні. Вогні палають, розростаються, од них йде тепло і зогріває Остапа, розпалює йому кров. Гаряча хвиля б'є до серця, в голові прояснюється. Він не хоче вмирати. Він хоче жити. Світ такий красний... Остап іще молодий, він не жив іще, не зазнав усього... Йому ще хочеться глянути на сонце, побачити світ Божий, людей, обняти Соломію... Він іще живий, він не лежатиме тут колодою, не ждатиме, аж прийде смерть...

Остап зсувається зі свого ложа і повзе.

Йому боляче. Ну, та нічого, терпи, козаче... Він буде плазувати, чіплятиметься не тільки руками й ногами, а й зубами навіть, а таки вилізе з сих мочарів.

Остап повзе. Йому трудно, кожну купину доводиться брати з бою, в грудях коле і спирає дух, ноги важкі, як колодки. Він спочиває, омліває часом, прокидається і знов повзе на дні комишевого моря.

До серця б'є гаряча хвиля; дика, непереможна жага життя палить усередині, сповняє усю його істоту...

Раптом він чує над собою:

— Остапе! Остапе! Се ти? Живий?

Він знає, чий то голос: то вірна його жінка, то Соломія злинула з неба, щоб узяти його до себе.

— То я, то я, серце моє... — обзивається він до неї і чує, як вона зводить його, бере на руки, як малу дитину, і вони летять обоє у високості, ген-ген до зоряного неба... Йому так радісно, так добре...

..... Опрацюємо прочитане .....

1. Чому Соломія не відразу зрозуміла, що Остапа важко поранено? Яке почуття її охопило? Що допомогло Соломії опанувати свій жах?
2. Чому Соломія вирішила залишити Остапа біля озера?
3. Що загрожувало Соломії, коли вона опинилася сама в плавнях?
4. Що найбільше налякало Соломію, коли вона шукала в плавнях дорогу до людей?
5. Які риси характеру Соломії виявилися під час блукання в плавнях?
6. Що відчув Остап, коли Соломія пішла шукати дороги до людей?
7. З ким розмовляв Остап у маренні?
8. Чи думав Остап, що Соломія його покинула?
9. Що було «зброєю» Остапа проти вовка?
10. Коли й чому Остап почав думати про смерть?
11. Доведіть, що Остапові властива воля до життя.

..... Виявляємо творчі здібності .....

12. Перекажіть епізоди перебування героїв у плавнях: а) від імені Соломії, б) від імені Остапа.

IV

[Край битого шляху заховався серед купки верб та поміж очеретами циганський виселок. Там жила одинока циганська сім'я.]

На порозі стояв старий високий циган, немов роздумував, чи увійти до хати. Врешті він переступив поріг, підійшов до печі і присунувся до вогню, так що його суворе обголене обличчя заблищало міддю. Тоді обізався до молодшого:

— Ти загнав, Раду, шкапину? Щоб часом не забрела в плавні та не згоріла.

Раду збиравсь одповісти, коли в той мент щось сильно стукнуло в вікно.

Усі здригнулися. Молода циганка вискочила з хати.

Скоро після того знадвору почувся її різкий горловий голос:

— Раду, а́брде!¹

Раду ліниво звівся з лави і вийшов надвір; за ним подався старий.

Під вікном, у благаючій позі, стояла перед циганкою якась страшна жінка, бліда, простоволоса, в подертій заболоченій одежі і намагалася щось вимовити. Її уста ворушилися, та голос не добувався. Се її мучило, і вона говорила очима — червоними, наляканими, страшними. Врешті їй удалося прохрипіти:

— Люди... добрі... рятуйте... рятуйте!.. Остап лежить там, недалеко... ходім... рятуйте!..

Цигани нічого не розуміли.

— С́деш д́уша?² — питав старий циган.

Соломія одначе не слухала його — вона зверталась до Раду, хапала за плащ циганку, благала старого. Вона стогнала і тягла їх за собою.

Цигани не хапалися. Вони радилися, сперечалися, кричали. Врешті зважились — Соломія се помітила. Вона ухопила за руку циганку, наче боялася втратити її, і побігла в той бік, де горіли плавні. Цигани ледве встигали за нею. Перейшовши дорогу, вона подалася вздовж плавнів.

— Кай жа?³ — тривожно кричав Раду на Соломію.

Але вона не одповідала та все бігла наперед. Врешті зупинилась, нагнулась до землі і промовила:

— Остапе!..

Одповіді не було.

Цигани теж нагнулись, придивляючись. Лежав якийсь чоловік. Старий циган викресав вогню, запалив очеретину і наблизив її до Остапового обличчя. Очі в Остапа були заплющені, а на білому виду виразно зачорніли молоді вуса й густі брови.

— Саншукар...⁴ — шепнула молода циганка, нагинаючись над Остапом.

Ся похвала, видимо, роздратовала Раду, бо він гримнув на жінку горловим, диким голосом і одтрутив од Остапа.

— Люди добрі, — благала Соломія, стоячи на колінах, — змилуйтеся, прийміть нас до хати... Ви ж бачите, пропадаємо... Чоловіка мого пострелено, він ледве живий, мало не загинули ми в плавнях... Я вам оддячу, я вам одроблю... Візьміть усе, що маю... все... та не кидайте нас... Ось нате...

¹ Раду, йди сюди!

² Що кажеш?

³ Куди йдеш?

⁴ Гарний...

З семи словами Соломія зірвала з шиї торбинку і висипала з неї на руку старому циганові кілька срібних монет.

Старий побрязкав грошима на долоні, підкинув їх і сховав у кишеню.

— Мішто!..¹ — сказав він коротко.

По нараді з молодим вони взяли Остапа — один під пахви, другий за ноги — і тихо посунулись до хати.

[Стара циганка взяла Остапа під свою опіку. Вона лікувала його зіллям та козячим молоком. І Остап одужував. Коли він вже міг зводитися на ноги, Соломія найнялася до заможного болгарина мити вовну. Спостерігаючи за циганами, Остап зрозумів, що вони злодії.]

V

Соломії сьогодні щастило. В болгарина не робили, бо було якесь місцеве свято, і вона пішла в горниці до хазяїна прохати за Остапа. Болгарин був задля свята трохи напідпитку, веселий. Він охоче дозволив Остапові ночувати вкупі з його челядниками і навіть дав Соломії наперед трохи грошей. Соломія рішила покористуватись вільним днем та грошима і забігти в Галац — купити Остапові теплу одежинку, їй було якось особливо весело і легко сьогодні на душі, так здорово дихалось морозним повітрям, усе погане, що було в житті, відсувалось назад, блідло. Зростала певність, що все скінчиться добре, — і вона зазнає ще щасливого життя. Соломія не помітила, як опинилась на базарі. Очі в неї розбігались поміж довгими рядами яток і рундуків із купами різної одежі, з горами білих та рудих «качул»², що лежали на рундуках, немов на них спочивала отара, з цілими стосами козлових черевиків, легких і запашних на весь базар. Вона не знала, куди перше поткнутися, і довго, може, стояла б, коли б хтось не смикнув її ззаду за рукав.

— Соломіє! — обізвався рівночасно козячий голос. — Чи це ви, чи ваша тіль?.. Хе-хе-хе...

Соломія озирнулась: перед нею стояв Котигорошок.

— Іване! А ви звідки тут узялися? — скрикнула вона, зрадівши йому, як рідному.

— А що? Ви думали — пропав?.. Де ж Остап?

— Остап... та ходім краще звідси, сядемо де, я вже потім куплю, що треба... — І Соломія вивела з юрми зрадлого такою ласкою Івана.

¹ Добре!

² Овечої вовни.

— Хе-хе-хе! Гора з горою не зійдуться, а ми... — сміявся він, ледве постигаючи короткими ногами за Соломією, і його сите тіло гойдалось від сміху.

Іван за цей час погладшав, вилюднів наче і виглядав не наймитом, а скоріш хазяїном. Коротку суконну чугайнку він широко підперезав зеленим поясом, широченні шаровари пустив поверх халяв, від чого став іще коротшим, а цاپину борідку запустив, і вона по-важно лежала на його грудях, мов у статечної грошовитої людини. Вони примостились на сходах під крамницею.

— Оце але! — дивувався Іван.— Наче мені сон сниться, що вас бачу... Розкажіть хоч, яким чудом ви тут опинилися?

Соломія почала оповідати, та Іван раз у раз перебивав її. <...>

Незабаром Соломія з Іваном простували повз плавні до циганської оселі. Іван був радісний, веселий, дробцював короткими ногами і все говорив та й говорив, мов горохом сипав.

Насамперед вони побачили білу козу. Вона терлась об стовбур сухої верби і жалібно мекала. Наближаючись до хати, Соломія почувала невиразну тривогу. Чого, через віщо — вона не знала, хоч та тривога отруїла їй кров. Соломія, не слухаючи вже Іванової бесіди, побігла до дверей. Двері були підперті кілком ізнадвору. Що сталося? Нащо зачинили Остапа? Вона шарпнула кілок і вбігла до хати. Там був нелад: перекинуті ослони лежали догори ногами, лахмани валялись долі, в хаті було чорно і пусто. Нікого. Де ж усі поділися? Куди подівся Остап? Може, вона помилилась і попала не в ту хату?

Соломія вискочила надвір. Ні, та сама хата, он розколина на стіні, і ті ж верби, і коза... Може, Остап вийшов із хати та підпер двері?

Соломія гукнула Остапа.

Ніхто не обізвався. Та й чого ж у хаті такий нелад, все перекинуто, лежить жужмом?.. Де ж слабий Гіца? Він не міг рушитися, як вона виходила з дому, він ледве дихав. Що ж сталося?

Соломія оббігла навкруги хату, заглянула в повітку — коня й воза нема. Вона побігла до других хат, заглянула в повибивані вікна — нікого й нічого. Ноги в неї тремтіли. Все тіло тремтіло. Тривога душила груди і горло. Де Остап?

— Оце але! — дивувався Іван, бігав за Соломією, чудно витріщав на неї очі та докучав усякими дурними радами.

— Куди його поділи? — питала сама в себе молодиця, дивлячись на Івана і не бачачи його. Вона нічого не могла зрозуміти: думки й гадки скакали у неї в голові і розкочувались, як намисто.

Кадри з х/ф «Дорогою ціною» (реж. М. Донський, 1957)

— Га! Хто ж його знає!.. Ходім у конак,— радив Іван,— так і так, розкажемо, був чоловік та пропав. Побачите, вони вже знайдуть його...

Соломія ладна була за що-небудь учепитися, аби напасти на Остапові сліди. Та й нічого іншого не лишалося, як послухати Іванової ради. <...>

Ніч стояла надворі, коли вони добились до конаку. Тут їм довелося чекати, бо старший пішов до мечету і довго не вертався, а турецькі жовніри не розуміли їх. Врешті їх покликано. Товстий, добродушний турок із горбатим носом та з чорними блискучими вусами на свіжому виду спокійно вислухав їх через драгомана. Він перекинувся кількома словами з другим турком і знов через драгомана спокійно вів річ:

— Нема чого шукати далеко, він тут, у нас, у доброму сховку. Попалась пташка... Давно вже наставляли сільце на горобців, та ось піймалися... Ціле гніздо накрыли. Чужу душу послали у рай, а самі опинились у пеклі. Скажи нам, молодице, коли твій чоловік дістав кульку між ребра? Адже не тоді, як Гіца, мабуть, при другій okazії, бо рана гоїться вже... Од москаля, кажеш, на перевозі... я так і знав, що він рус, втікач... От ми й відішлемо його назад, у нас і своїх шибеників доволі, хай там поглядять його по спині... І не прохай, і не благай, нічого не поможу... Ну, чого стоїш? Айда!..

— А ти що за один? — помітив турок Івана. — Теж, видно, з циганського табору?

— Я... я нічого... я так... Оце вигадали — я тут служу, у градинаря, Тодоракі прозивається — хіба не знаєте?.. Оце але!..

Соломія аж похолола, коли почула про таку напасть на Остапа. Вона з обуренням відкидала ті обвинувачення, розповідала всю історію, благала, мало не плакала. Турок не схотів слухати, обернувся і забалакав із іншим. Драгоман замахав на неї руками і мало не випхав за двері.

Вона вийшла з конаку.

Що було робити, де шукати рятунку? Вони мовчки йшли темною вулицею незнайомого города. Перед ними висів туман, а в його виразно виднілись лиш жовті, мокрі гіллячки дерев, осяяні вікнами з верхніх поверхів кам'яниць. Прохожі стрічались рідко, зате під ворітьми, по лавках, сиділи рядами, як горобці на плоті, веселі й гомінкі румуни. Все це було таке чуже, таке байдуже до Соломіїного горя, ще байдужіше, як плавні. І чого вони з Остапом забились сюди? Нащо вони стільки терпіли, стільки набідувалися на Бессарабії, мало не пожили смерті у плавнях? Чи не краще було б зігнати у панській неволі серед своїх людей?

— Не журіться, — потішав її Іван, — таже там, у конаці, розсудять... Не їла душа часнику, не буде й смердіти... Побачите, що його пустять... А ми завтра порадимось із людьми... Я піду до хазяїна свого, він тутешній, знає порядки... Не журіться, жура не pomoже... Гей, смутку мій, де б мені вас переночувати?.. Чи не знає Савка?.. Підемо до Савки, в нього добряча хазяйка...

По довгій блуканні брудними й темними вулицями вони добились врешті до Савки. Його не було вдома, та хазяйка Савчина пустила Соломію на ніч.

— Забіжу до вас завтра, так із полудня... може, випрошусь у хазяїна... — попрощався з нею Котигорошок.

Соломія цілу ніч проплакала і вранці не пішла на роботу. Вона нетерпляче чекала Івана.

І справді, Іван з'явився, як обіцяв, із полудня.

— Ну, що? — накинулася на нього Соломія.

— Бакшиш треба дати... Ви не знаєте, що то бакшиш? Куку — в руку... хабар... як не дамо, відвезуть раба божого у Рені, до москалів... А ті не поглядять по голівці, ой, ні... Розказував Савка, — ви ж пам'ятаєте Савку? <...>

Неважаючи на всі розказані Іваном страхи, Соломії трохи розвиднілось. Коли тільки річ у грошах, — вона заставить себе, а роздобуде їх. Вона від рота відриватиме кожен шматок, кожен шелег складатиме на викуп. Може, й Іван запоможе. <...>

Драгоман, однак, небагато обіцяв.

— Не пустиять твого чоловіка, і не сподівайся. Утік до нас — сиди тихо, а робиш шкоду — айда назад... Не клопочись дурно, й не побачиш його тепер...

— Змилюйтесь, визволяйте, безвинно чоловік помирає, — Соломія ткнула драгоманові гроші.

Драгоман узяв, полічив і покрутив головою.

— Мало...

— Більш нема... Отут усе, що роздобула...

— Ну, добре... приходь за три дні... Ні, краще за тиждень... може, що скажу...

Соломія щодня блукала коло конаку, — лиха, роздратована, мов голодна вовчиця. Вона не знала, чого вона туди ходить, але щось не-свідомо тягло її у той бік. Вона ходила до втоми і мерзла. Мокрий сніг, легко падаючи, як цвіт вишні від вітру, лягав на землю і засипав Соломію, але вона не звертала на те уваги. Соломія була певна, що не дозволить перевезти Остапа за Дунай. Як це станеться, що вона зробить, вона не знала, але певність у тому зростала в ній з кожним днем. Вона ладна піти на видиму смерть, коли цього треба. Соломія вірила, що станеться якась незвичайна подія, якась невідома сила прийде у потреби на поміч, і та віра була у неї такою міцною, що Соломія кинула роботу, не хотіла заробляти та складати гроші, як поклала спочатку. Навіщо? І без того обійдеться. Аби дочекатися, що скаже драгоман.

Спокійною, грізно-спокійною прийшла вона в конак у визначений драгоманом день.

Він вийшов до неї байдужий.

— Нічого не буде... Відвезуть... А що я дурно не хочу твоїх грошей, то скажу тобі, що повезуть його позавтра вранці... Як тільки свіне, приходь на берег — побачиш чоловіка... От!..

Така ж спокійна, нічого не відповівши навіть, немов вона давно погодилась із цим, покинула Соломія конак.

«Відвезуть... відвезуть... відвезуть...» — стукало щось молотком в її голову за кожним кроком, коли вона поспішала до Івана. Вона забрала Івана з гармана і відвела набік.

— Відвезуть... — промовила вона, дивлячись на нього сухими очима.

— Що відвезуть?

— Остапа.

— Ну? Коли?

— Позавтра... Ми його відіб'ємо...

— Хто — ми?

— Ви і я.

— Оце але! Оце сказали! Як же ми його відіб'ємо? Таже його турки везтимуть, гей! — налякався Котигорошок.

Що турки!.. Вона має цілий план. Дуже простий план. Він дістане собі і їй рушниці — кожен румун їх має в хаті, — вони вийдуть на берег уранці, відв'яжуть чужий човен і впливуть на річку. Там вони чекатимуть, аж везтимуть Остапа, і нападуть на турків. Остап допоможе, коли побачить їх... Що, він боїться? Він не хоче визволити товариша, що разом із ним відбув далеку дорогу, разом їв і пив? Вона так і знала, що у сього пухиря з здоров'ям тільки й стало сміливості, щоб утекти від жінки... Ось коли вона знайшла йому ціну, зрозуміла його підлецування. Обійдеться без нього, вона сама потрапить загинути, рятуючи Остапа... Та на прощання вона нагадає йому його жінку і отут при людях, на сором йому, відлупцює його...

— А що ж бо ви... а які ж бо ви... нехай Бог сохраниць... — оборонявся наляканий Іван від наступаючої на нього Соломії. — Та я з вами хоч у пекло... Що мені — страшно вмирати, чи що?.. Коли кажете позавтра, про мене й позавтра... я готовий, аби ви... — Іван був червоний, кліпав очима і боязко поглядав на Соломію.

Соломія відійшла, опам'яталася. Вони помирились і вже тихо, без сварки, умовились як і що. По тому розійшлись.

На другий день, тільки почало розвиднюватись, Соломія була вже на березі. Повна ущерть річка лежала перед нею поміж вкритими снігом берегами, як чорна і тиха безодня. Туман уже піднявся — і небо стало сірим. В тихому й теплому повітрі чорніли прибережні верби і лягали чорними тіннями на чорному дзеркалі річки; набубнявілі мокрі гіллячки верб злегка курились, немов дихали на холоді.

Соломія дивилась на город. Вона чекала Івана. Невже він не прийде?

Народу ще було мало. Лиш де-не-де перебирались через грязьку вулицю зігнуті пішоходи. Та ось показалась коротка і сита фігура. Іван ніс на плечах весла і скидався на рибалку, що спокійно починав робочу днину. Іван скинув весла у перший скраю човен, витяг із-за пазухи старий турецький пістоль і подав Соломії. Оце все, що він міг роздобути.

— Набитий? — поспитала Соломія, сідаючи в човен.

— Набитий, — стиха обіззався Іван, відпихаючись від берега. Він був неговіркий і поважний, наче жалоба зимового краєвиду змінила

йому настрій. Вони відпливли на середину річки. Прудка течія зносила їх униз, і видно було, як тікали від них білі береги з чорними вербами.

Соломія не відривала очей від берега. Там над водою купка людей лагодилась сідати в човен. Чи їх троє, чи четверо? — мучило Соломію питання, і вона ніяк не могла порахувати. Вона бачила, як вони сідали і як човен загойдався на воді, відділяючись від берега. Обидва човни сунулись по чорному дзеркалі і лишали за собою город. Турецький човен теж вплив на середину, певно, хотів покористуватися силою течії. Так вони плили далеко один від одного, не наближаючись до себе. Швидко город зовсім закrywся за прибережними вербами. Іван наліг тоді на весла, і його човен почав наганяти передній. Вже можна було розібрати, що там сиділо четверо — двоє на веслах, а двоє — один проти одного. Соломія впізнала Остапа.

Треба його сповістити.

— Оста-а-пе-е! — вигукнула вона на голос пісні, і той музикальний вигук покотився поміж білими берегами, долинув до людини на передньому човні і стрепенув нею.

— Оста-а-пе! — співала Соломія, — ми їдемо тебе визволяти!.. Іван б'є одного... я стріляю другого, а ти возьми собі третього...

Гарний сильний голос співав на воді, все наближаючись, все зміцнюючись, і турки заслухались. Вони не помітили навіть, що просто на них летить човен і ось-ось стукнеться з їхнім.

Соломіїн човен повернув боком і був усього на аршин від турецького, коли турки загалакали. Та було пізно: човни черкнулися, загойдались і саме тоді, як турки з лайкою нагнулися, щоб відіпхнутись, Іван підняв весло і з усеї сили пустив його на червоний фез¹. У той же мент між них блиснув постріл і звилась хмарка диму.

— Алла! — скрикнули турки з несподіванки.

Одного душив Остап.

Той мент був таким блискавичним, що видався хвилиною сну. Іван, спустивши весло на голову туркові, підняв його знов і на хвилину заляк, дивлячись на розгойданий, стрибаючий по воді човен із переляканими людьми. Соломію крізь серпанок диму опік лютий погляд чорних очей, і їй здавалося, що вона стріляє безперестанку, хоч могла вистрілити лише раз.

¹ Фез — головний убір.

Раптом Іван почув, що його впекло щось у живіт. Він машинально спустив весло на турка, але весло сковзнуло і випало йому з рук; червоний фез турка якось витягся перед очима, немов виріс, відтак щез; Іван розкинув руки, похитнувся, в голові мигнула свідомість, що йому щось недобре.

— Ой, Боже ж мій! — скрикнув він раптом і полетів навзаки в воду. Хибкий човен нагнувся під вагою його тіла і викинув Соломію. Льодова вода голками пройшлась по Соломіїному тілу, сон щез і свідомість освіжила мозок. Намагаючись вхопитись за перекинтий човен, Соломія побачила, що Остап б'ється в руках двох турків, а третій — той самий, що був під Івановим веслом, — держить у руках димучу ще рушницю. Довгий човен тріпався перед її очима на воді, як велика риба.

Значить, ні вона, ні Іван нікого не забили... Значить — усе пропало... Але їй не до того... Вона чує, що могутня течія бере її в свої обійми, а чорна глибіння тягне за ноги. Приходить смерть. Але вона не дасться. Вона має сильні руки, а до берега недалеко. Вона чує за собою якісь крики, Остапів голос, та їй не до них. Вона мусить поспішатися, поки не змерзло тіло... Дикі, невгамовні сили життя встають і пруться, і розпирають груди, зростають у лютість... Усі сили добути... всю теплу кров... усю волю... Ось ближче до берега... Ось берег видно... а там так гарно, там сонце сяє, там зелено, там небо синє, там радість, життя... Душа рветься до сонця, а тіло тягне до себе чорна безодня. Вона окує його залізом, обвішує камінням, обхоплює холодними руками... Все тяжчим і тяжчим стає воно, все глибше і глибше пірнає у воду...

— Остапе!.. — з розпукою кличе душа.

— Соломіє-є! — доноситься до неї крик серця.

— Соломіє!.. — чує вона крізь холодну хвилю, що б'є їй в очі, торкається чола, розплутує коси...

Жовте, каламутне світло потиху лине догори... згадки життя займаються, як іскри, і гаснуть, попеліють, як іскри...

По чорній річці поміж білими берегами прудко пливе човен, тане вдалині і обертається в цятку... за ним несе вода другий, порожній, хлюпає в його білі боки і фарбує їх у червоний колір...

Тихо в повітрі.

* * *

Чимало води утекло в Дунаї з того часу.

На високій бессарабській полонині, де удень котиться брудна хвиля овечої отари, а по ночах сумно гуде вітер, стоїть самотньо високий

пам'ятник, поставлений на згадку розливу людської крові. Там колись бились турецькі яничари з московським військом.

Тьмяно світяться вікна у маленькій хатинці, де сторож варить собі убогу вечерю. Весело, з тріскотом палає в печі сухий комиш і гуготить у комині. В печі щось булькає. Сивий дід гріє свою бороду біля вогню і слухає розмову вітру.

Що не кажіть, а він живий, той вітер. Він летить іздалеку, понад тихими селами і забирає по дорозі, всичує в себе і тишу села, і кліт міста, шемрання темного лісу, дзюрчання вод і дзвін стиглого колоса. Він несе в собі весь гомін землі, від тихого бриніння мушки до гуркоту грому, від окритого зітхання серця до крику смертельної розпуки.

Треба тільки уміти слухати. А дід навчився. Довгі роки самотнього життя серед розлогих просторів, у цьому царстві вітру, навчили його розуміти таємну розмову. Ось і тепер приносить йому той вірний товариш усякі звістки світу і кидає, мов цінний дарунок, у комин хатинки.

Дід піднімає кудлаті брови і слухає. Його мутні очі дивляться в простір, а усмішка розсуває зморшки.

— Чую, чую... — шепче він і виходить із хати.

Темрява і пустка обгортають його. Він повертається у той бік, де далеко, за селами й ланами, пливе Дунай — і шепче:

— Знов мене кличеш, Соломіє? Почекай, швидко прийду, не забарюся вже...

А вітер гуде, розвіває дідові бороду і приносить йому тихий, ледве чутний, мов із дна Дунаю, поклик:

— Оста-а-пе-е!

— Отак вона мене часто кличе, — оповідає дід людям, що інколи заходять у сторожку. — Як тільки вітер загуде — так і кличе до себе... то в комин гукне, то надворі покличе... а часом серед ночі збудить... А не приходить, ні... Та й хвала Богу, бо засмутилась би небіжка, коли б прочитала моє життя, як воно списане на спині...

І Остап охоче піднімає сорочку і показує збасаманений синій хребет, де списана, як він каже, його життєпись.

— Оце здаду пам'ятка від пана, а спереду, між ребрами, маю дарунок від москаля... кругом латаний... з тим і до Бога піду... Дорого заплатив я за волю, гірку ціну дав... Половина мене лежить на дні Дунаю, а друга чекає й не дочекається, коли злучиться з нею...

..... **Аналізуємо художній твір** .....

1. Де знайшли притулок Остап і Соломія?
2. Чим займалися господарі їх нової оселі?
3. Де знайшла роботу Соломія?
4. Чому турецька поліція заарештувала Остапа?
5. Що зробила Соломія для звільнення Остапа?
6. Як закінчилося життя Соломії?
7. Як склалася доля Остапа після загибелі його коханої?
8. Пригадайте, що символізує доля в народній міфології.
9. Чому герої твору діють усупереч обставинам?
10. Як вони долають перешкоди на своєму шляху?
11. Простежте, як символ долі виявлений у тексті твору. Проілюструйте свою відповідь прикладами.
- 12. У зручній для вас формі (плану, таблиці, схеми) складіть характеристику Соломії. За потреби використовуйте пам'ятку №3.
- 13. Поміркуйте, у яких символічних образах постає в повісті час — минуле, теперішнє, майбутнє, вічність. Запис у робочому зошиті зробіть у зручній для вас формі (тексту, плану, таблиці, схеми).
- 14. Які інші символічні образи постають у творі? Визначте їхнє значення. Запис у робочому зошиті зробіть у зручній для вас формі (тексту, плану, таблиці, схеми).
- 15. Доведіть, що кохання — провідний мотив твору.
16. Поясніть назву повісті Михайла Коцюбинського «Дорогою ціною».

..... **Ділимося читацьким досвідом** .....

17. Пригадайте авторів, які писали про життя селян.
18. Чим герої М. Коцюбинського відрізняються від образів селян в інших творах?
19. Назвіть відомі вам твори з пригодницьким сюжетом. Чи допомагає такий сюжет зацікавити читача?

..... **Виявляємо творчі здібності** .....

- 20. На interactive.ranok.com.ua знайдіть і перегляньте художній фільм режисера Марка Донського «Дорогою ціною», випущений кіностудією імені О. Довженка в 1957 році. Напишіть рецензію на фільм.
- 21. Намалуйте ілюстрації до повісті Михайла Коцюбинського «Дорогою ціною», візьміть участь в інтерактивному конкурсі ілюстрацій.

..... **Готуємо проект** .....

- 22. Підготуйте проект «Тема кохання в повісті «Дорогою ціною». Візьміть участь в інтерактивному конкурсі проектів.

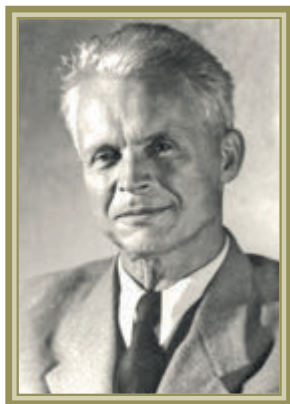
Олександр Довженко

(1894–1956)

Серед українських митців ХХ століття навряд чи знайдеться ще одна настільки талановита та різнобічно обдарована людина. «Замолуду вчитель, художник, потім кіносценарист і кінорежисер, письменник — прозаїк, памфлетист, драматург. Це все так, і все це не покриває всього Олександра Довженка, і все це в нього перепліталось, і на всьому цьому лежала печать неповторної індивідуальності творчої людини», — так захоплено відгукнувся про свого колегу видатний український поет Максим Рильський.

Олександр Петрович Довженко народився 29 серпня (10 вересня) 1894 року в селі Сосниця на Чернігівщині в сім'ї селян. Його дитячі роки пройшли в мальовничій місцевості поблизу Десни. «Далека краса моя! — зізнавався митець. — Щасливий я, що народився на твоєму березі, що пив у незабутні роки твою м'яку, веселу, сиву воду, ходив босий по твоїх казкових висипах, слухав рибальських розмов на твоїх човнах і казання старих про давнину...».

Навчався О. Довженко в Сосницькій школі та Глухівському вчительському інституті. У цей час майбутній письменник зацікавився українською літературою. Закінчивши інститут, він учителював у Житомирі.

О. Довженко
(фото, 1950-ті)

Кадр із х/ф «Земля»
(реж. О. Довженко, 1929)

Після повалення російського самодержавства в 1917 році О. Довженко переїхав до Києва, працював учителем та одночасно навчався в Комерційному інституті, слухав лекції в Українській академії мистецтв.

Під час громадянської війни зі зброєю в руках митець захищав Українську Народну Республіку. Побував у полоні, лише дивом урятувався від загибелі. Після війни він жив і працював у Варшаві й Берліні, майже рік навчався у школі відомого німецького художника Віллі Геккеля.

Улітку 1923 року Олександр Довженко оселився в Харкові — на той час офіційній столиці України. Там він опанував професію художника-ілюстратора й карикатуриста, публікував свої твори під псевдонімом Сашко. Тоді митець захопився кінематографом, у 1926 році переїхав до Одеси, працював режисером на місцевій кіностудії. У подальшому його фільми здобули світове визнання.

Під час Другої світової війни О. Довженко був фронтовим кореспондентом. Свої враження від побаченого він художньо обробив і виклав у багатьох нарисах, оповіданнях, повістях і кіносценаріях.

Останні роки життя митець мешкав у Москві. Помер Олександр Довженко 25 листопада 1956 року.

..... Україна і світ .....

Кінокартина Довженка «Земля» на Всесвітній виставці в Брюсселі в 1958 році увійшла до числа 12 найкращих фільмів усіх часів і народів.

..... Опрацьовуємо прочитане .....

1. Коли народився Олександр Довженко?
2. Де пройшло його дитинство?
3. Яку освіту здобув митець?
4. Ким працював О. Довженко в Харкові?
5. Чому письменник переїхав до Одеси?
6. Роботи в якій галузі мистецтва принесли О. Довженкові світове визнання?
7. Чим займався Олександр Довженко під час Другої світової війни?
8. Складіть план поданого в підручнику тексту-розповіді про життєвий та творчий шлях Олександра Довженка. За планом підготуйте усну розповідь про славетного митця.

ІСТОРІЯ ПРО ЗВИЧАЙНИХ ГЕРОЇВ

Друга світова війна стала справжньою трагедією для українського народу. Вона спустошувала міста і села, забирала людські життя. Через страшну загрозу виникла нагальна потреба в організації

всенародного спротиву. У доленосний для рідного краю час Довженко прийняв рішення стати військовим журналістом.

Саме тоді знекровлене радянське військо під тиском ворожої армії мусило відступати, залишаючи українські землі ворогові. Не якісь гучні пропагандистські гасла, а лише щирі патріотичні слова, звернені до людських сердець, могли підтримати бойовий дух та зміцнити віру в перемогу. Відповіддю на гостру потребу в правдивому слові стало оповідання О. Довженка «Ніч перед боєм», яке він написав у 1942 році, перебуваючи на фронті. Головне в цьому оповіданні — почуття патріотизму, що надихає звичайних людей на незвичайні вчинки.

Капітан Петро Колодуб пригадує — і в уяві читачів виникають виразні зорові образи: відступ виснажених вояків, які несуть поранених, нічна переправа, грозові блискавиці та вибухи ворожих гармат. На цьому тлі по-особливому, немов живі герої народного епосу, сприймаються двоє дідів-перевізників, які докоряють знесиленим і наляканим воякам. Старі Платон і Савка нагадують, що втрата батьківщини страшніша за смерть.

Обвинувачення старого Платона звучать гіркою правдою. Вони нагадують воякам про високу місію захисників Вітчизни та зміцнюють їхню віру в перемогу. І це не порожні слова, бо вони підтверджені діями. Звичайні рибалки, які, здавалося б, занадто суворо докоряли військовим за слабкість і страх, у вирішальний момент самі без вагань жертвують життям і знищують ворогів.

Може здатися, що незвичайні особистості, учинки яких оспівані в думках та історичних піснях, давно в минулому. Однак автор оповідання доводить, що це не так: у будь-яку епоху у хвилини важких випробувань неодмінно знайдуться сильні духом герої, готові на подвиг в ім'я Батьківщини.

НІЧ ПЕРЕД БОЄМ

Оповідання

— Товаришу командир! Завтра ви поведете нас у бій. Ми всі ось тут — і старі, що вже по півроку на війні, і молоді, ось вроді Овчаренка, що йтимуть до бою вперше, — усі ми знаємо, що завтра бій буде великий і дехто з нас, звичайно, загине. Чи правду я кажу?

Іван Дробот, молодий танкіст з надзвичайно приємним і скромним лицем, хвилювався.

— Правду, — одповів просто і спокійно Герой Радянського Союзу знаменитий їхній командир Петро Колодуб. — Продовжуйте, Дробот, що ви хотіли сказати перед боєм.

— Я хотів спитать вас, хоча про вас і пишуть у всіх газетах і на зборах говорять як про людину безстрашну і невтомну, хоч ви на вид такий, пробачте, і маленькі, і не дуже неначебто й здорові, так от, звідки воно у вас береться, оте все, що говорять, і самі ми знаємо, що ви з любого пекла виходите переможцем, так от, що ви є така за людина, скажіть нам неофіційно, так, ніби ми і не на війні зовсім. Де ваш не бойовий, а, так би мовити, внутрішній секрет? Чи, може, я не так висловився, пробачте.

Дробот почервонів од свого довгого запитання. Йому здалося, що він неясно висловився, і від цього він зовсім розгубився.

— Ні, дякую, Іване, ви прекрасно і тонко висловили свою думку, і я з великою охотою вам одповім, тим більше, що секрет таки у мене дійсно є.

Всі бійці і командири, — а їх було в землянці чоловік тридцять, — раптом заворушилися і, розташувавшись для довгого приємного слухання, притихли. Командир умів оповідати. Вони були добрі бійці, і Петро Колодуб любив їх. Поклавши на похідний столик люльку, він трохи почекав, поки стало зовсім тихо.

— Це було на Десні, — почав знаменитий капітан, усміхнувшись. — Да... одним словом, звичайний наш український дід-рибалка перевернув мені тоді всю душу. Хто з бійців, що пізнали увесь тягар торішнього німецького вторгнення, не пам'ятає цього діда? Пригадуйте осінь? Що не ріка, то й драма, то й діди, мов добрі річні духи. Вони були сміливі, діди оті, сердиті і не боялися смерті. Дехто сказав би, що вони не любили нас. Часом їхня нелюбов і навіть презирство до нас не мали впливу. Було таке?

— Було, — зітхнули в кутку землянки.

— Ну, так от слухайте.

Капітан Колодуб підібгав під себе ноги — це була його улюблена поза з пастушого дитинства — і, спершись руками на коліна, подивився на присутніх. У землянці було накурено. Бійці сиділи у присмерку в найрізноманітніших позах, притулившись один до одного чи обнявши один одного. Всі вони були різні і всі рідні. Усіх їх об'єднувало одне почуття єдиної сім'ї, те незабутнє і неповторне, що перед лицем щоденних небезпек гуртує на війні чисті серця юнаків, що лишається потім людині найдорожчим спогадом на все її життя.

Пройдуть літа, загояться рани, приорюються ворожі кладовища, забудуться пожарища і многі події поплутаються в сивих головах

од частих спогадів і перетворюються уже в оповідання, але одне зостається незмінно вірним і незабутнім — високе і благородне почуття товариства і братства всіх юнаків, що розбили і стерли з лиця землі фашистське божевілля.

— Ми відходили без зв'язку, без артилерії, ми одступали на схід день і ніч. Ворожі кліщі мали от-от замкнутися перед нами. Ми несли на плечах своїх поранених товаришів, падали з ними, проклинали все на світі і йшли далі. Ніде правди діти, були такі, що й стрілялися од розпачу, і гордості, й жалю. Були й такі, що кидали зброю і з гіркою лайкою повзли до рідних хат, не маючи сили духу пройти мимо.

Колодуб примовк замислившись.

— Нас було небагато, чоловік п'ятнадцять. Було кілька танкістів з розбитих танків, були кулеметники, політпрацівники, два бортмеханіки, навіть один полковник без полку. Я був тоді ще командиром танка, що залишився у німців з пробитим мотором. А до війни я був садівником. Сади колгоспам садив, співав пісень, дівчаточок любив та, мабуть, що й усе.

Капітан Колодуб так тепло і разом з тим з такою тонкою, знайомою всім іронією усміхнувся, що за ним тихо усміхнулася вся землянка.

— Ми вибилися з сил. Ноги вже не несли, наступала ніч. Перед нами за селом велика ріка. А німці були недалеко. Чимало з нас не вміло плавати. Нам показали хату перевізника.

— Тікаєте, бісові сини? — спитав нас дід Платон Півторак, що виходив уже з сіней з веслом, сіткою й дерев'яним ковшем для виливання води з човна. — Багато я вже вас перевіз. Ой багато, та здорові все, та молоді, та все — перевези та перевези. Савко! — крикнув Платон до сусідньої хати. — Ходім, Савко. Треба перевезти, нехай вже тікають. Га?.. Ходім, ходім! Це вже, мабуть, останні.

Савка вийшов із своєї хатки і дивився на нас, як намальований. Було йому літ сімдесят чи, може, й більше. Він був маленький, з підстриженою борідкою. Був би він сильно схожий на святого Миколу-угодника, коли б величезна, мов коров'ячий кіз'як, стара кепка не лежала у нього на ушах та землистого, так би мовити, кольору светр не висів на ньому, як на хлопчику батьків піджак. За дідом Савкою виходив чималий хлопець з двома опачинами.

— Еге-ге! Щось ви, хлопці, не той, не як його, не туди неначе йдете, — сказав дід Савка і хитро подивився на нас. — Одежа ось нова, і торбочки, і ремні, еге, і самі ось молоді, а звертаєте неначе не туди, га?!

— Ходім уже, годі! — сказав Платон.

Пішли.

— Заспокойтеся, човен є, і чималий, — сказав я тихо нашому супутнику Борису Троянді, що хвилювався увесь час більш за всіх. Він не вмів плавати.

— Ви думаете, вони нас перевезуть? По-моєму, треба бути дуже обережними, — стримуючи хвилювання, сказав Троянда.

— Не знаю, чого вони оце так тікають, — сказав дід Платон, ідучи за Савкою до річки, так ніби нас тут зовсім не було. — Чого вони так тієї смерті бояться? Раз уже війна, так її нічого боятися. Уже якщо судилася вона кому, то не втечеш од неї нікуди.

— Еге! — погодився Савка. — Уже, казав той, ні в танку не сховаешся, ні в печі не замажешся.

— Душа несерйозна, розбалувана, — сердився Платон. — Візьми мого Левка. Як він на Кохин-Голі тих, як їх, бачив? Всіх до одного вичистив. Читав листа? Полковник Левко Півторак — я розумію! А це — казна-що, не люди.

Ми йшли стежкою мовчки у густих лозах. Діди йшли попереду з сітками і хропачами дуже повільно, ніби на звичайну нічну рибну ловлю, і, здавалося, не звертали жодної уваги ні на гарматну стрілянину, ні на рев німецьких нахабних літаків, — одним словом, увесь німецький фейєрверк, що так замучив нас за останні дні важкого відступу, для них ніби не існував зовсім.

— Слухай, батьку! Ти не можеш іти трохи швидше? — звернувся до Платона Троянда.

Платон не одповів.

— Слушайте, діду, ви не можете іти трохи швидше? — стримуючи дрижаки, спитав Троянда ще раз.

— Ні, не можу, — одповів Платон. — Чого пак ви отакий швидкий стали, хто вас знає? Старий я вже швидко ходить. Одходив уже своє.

— Скажіть, а де ж річка? Далеко річка?

— А ось і річка.

Дійсно, лоза зразу кінчалась, і ми вийшли на чистий піщаний висип. Перед нами була тиха широка Десна. За річкою крутий берег, а далі, праворуч, другий висип і лози. За лозами темні ліси, а над річкою і над лісами вечірне небо, якого я ніколи таким ще не бачив.

Сонце давно вже зайшло. Але його проміння освітлювало ще з-за горизонту верхи велетенського нагромадження хмар, що насувалися з заходу на все небо. Хмара була важка, темно-темно-синя, внизу зовсім чорна, а самий верх її, самий вінець майже над нашими

головами, було написано шаленими крученими криваво-червоними і жовтими мазками. Величні німі зловісні блискавиці горобиної ночі палахкотіли, не вгасаючи, між шарами хмар. І все це одбивалося в воді, і здавалося, що ми стояли не на землі, що ріки немає, а є між-хмарний темний простір, і ми, розгублені в ньому, малесенькі, як річні піщинки. Небо було надзвичайне. Природа була ніби в змові з подіями і попереджала нас своїми грізними знаками.

Риба боялася такої ночі і шугала по висипах на міліні. Десь за нами і ліворуч попід хмарою носилися ракети, мов змії. Було видно. Світило жовтуватим відблиском жовтої корони хмар. Гриміли гармати. Ми стояли нерухомі. Було щось надзвичайне, урочисте і грізне. Всі примовкли і розгубилися, немов перед якоюсь виключною подією.

— Ну, сідайте, повезем. Чого стали? — сказав дід Платон. Він стояв уже біля човна з веслом. — Повезем уже, а там, що Бог дасть. Не вмiли шануватися, так уж повезем, тікайте, чорт вашу душу бери... Куди ти хитаєш? Човна не бачив, воїн! — заgrimав дід на когось із нас.

Ми розсілися у човні мовчки, і кожний думав свою невеселу думку.

— У тебе готово, Савко?

— Можна.

— А хмар наперло... Ач, що робиться! Страшний суд, чи що, починається? — Дід Платон подивився на небо і плюнув у долоню. Потім він узяв весло і сильним рухом одштовхнувся од берега.

Савка з онуком гребонули опачинами.

Човен був великий і старий-престарий. Він увесь був просмолений смолою і покарбований часом.

Я сидів у човні близько коло діда Платона. Я дивився на тиху чарівну річку, і на берег, і на суворого кормчого діда, що піднімався наді мною на фоні урочистого неба. Мені здалося, що мене перевозять на той світ. Сором, і розпач, і невимовний жаль, і безліч інших гострих почувань охопили мою душу, і скрутили її, і пригнули. Прощай, моя рідна, дорога Десно.

Мене вивів із думи голос Платона. Він продовжував з Савкою свою розмову, образливу і гірку для нас. Видно, щось сильно його мучило, щось хотілось йому додумати до кінця. Він ніби думав уголос:

— Чорт його знає, що воно таке почалося. Сьогодні вранці заходить до хати якесь дермо собаче та все кругом у зброї та в ремінні, та не в абиякому ремінні, а новому.

— Еге! — почувся ззаду голос Савки.

— А це ж усе гроші!

— Еге!

— Вставай, — каже, — вези, годі спати.

А я три ночі не спав, возив.

Платон трохи помовчав.

— А оце недавно, перед вечором, перевозив з Митрофаном одну партію. Так одно, чорти його батька бери нехай, вроді отого, що коло тебе в очках сидить, теж у новому ремінні, так ще револьвер витягло та кричить — вези, каже, мерщій, куркуль! Йй-богу, правда. А в самого руки тремтять і очі викарячені, немов у носаря чи в окуня, од страху. От пак людина, хай Бог милує.

— А, чорті-що.

— Еге. Так товариші заступились, спасибі їм. Що ж ти, кажуть, чортів син, діда обіжаєш? Та чуть не побили. Так притихло. Отака пустота, ну ти подумай... О, здорово гуцає. — Прислухався Платон до гарматних пострілів. — Скоро, мабуть, появиться герман.

Прогриміли постріли важких німецьких гармат. Пролетіли перелякані качки.

— «Діду, перевези...» — сердився Платон.

— Еге, — підхопив Савка. — А не знають, трясця їх матері, що вже кому на війні судилося вмерти, так не викрутишся, ніякий човен тебе не врятує. Не здожене куля, здожене воша, а війна своє, казав той, візьме... Бери вліво, бистра велика, — загірбав Савка опачиною.

— Беру. Коли б оце Левко із своїм полком та був тут, той би не одступив, ні. Той би цього човна повернув назад, та по шиях, по шиях! — розсердився Платон і наліг на весло. — Той не одступить, ні, чорта з два!

— Еге! Отакий і мій Демид. Його огнем печи, на шматки ріж, ну не одступить. Куди твоє діло! — сказав Савка і плюнув на долоню. — А ці думають урятуватися, а воно, мабуть, вийде на те, що харкати-муть кров'ю довго... Це ж усе доведеться забирать назад!

— А доведеться! — підхопив Платон і гребонув веслом з усієї сили три рази. — Шутка сказать, скільки землі доведеться одбирати назад. А це ж усе кров!

Я дивився на діда Платона і з насолодою слухав кожне його слово. Дід вірив у нашу перемогу. Він був для мене живим грізним голосом нашого мужнього народу.

— Наша частина змушена була відступити, — сказав полковник.

— Балакай. Не вміли битися. От тобі і відступ, — сказав Платон. — Що у військовому статуті сказано про війну — ну? Хто скаже? Мовчите, вояки. Сказано: коли цілиш у ворога, возненавидь ціль.

— А де ваша ненависть? — підхопив Савка.

— Еге, а вмирать боїтеся. Значить, нема у вас живої ненависті. Нема! — Дід Платон аж крякнув і підвівся на кормі.

Ми не знали, що одповідати.

— О, пливе щось. Наш чи німець? — сказав Платон і притяг до човна труп. — Німець. А холера на твою голову. Уже пливе. Ач, куди забрався! У Десну! Успів, нечистий. А ви все думаєте та все страдаєте. А страдати ніколи!

— Я, діду, ненавиджу фашизм усією душею, — крикнув Троянда і навіть встав од хвилювання.

— Значить, душа в тебе мала, — сказав Платон. — Душа, хлопче, вона буває всяка. Одна глибока і бистра, як Дніпро, друга — як Десна ось, третя — як калюжа, до кісточки, а часом буває, що й калюжки нема, а так щось мокреньке, неначе, звиняйте, віл покропив.

— Ну, а якщо душа велика, а людина нервова, — образився Троянда і розсердився сам на себе. Був він до чорта розумний і дотепний, а тут весь дотеп наче всох.

— А ти прикуй себе од страху ланцюгом до кулемета та й клади ворога мовчки до смерті, — сказав Платон. — А там уже живі розберуть колись, який ти був, нервений чи ні. А то виходить, що ненависті в тобі багато, а нервів і себелюбства ще неначе більше. От і — «перевезіть, діду». А ненависть твоя на щось інше витратиться. Яка ж ціна їй, коли умирать не вмієш?

— Ну, це не всякий може, — пробелькотав щось збитий з пантеліку Троянда.

— Отож-то й є. А треба, щоб усякий міг, коли ворог суне. Їсти ж хліба усякий требає. І язиком галакать усі навчилися.

— По-дай чо-го-го-го! Човен подай! А-га-га-га... — почулося з того берега.

— О, вже розпинаються нервені душі. Накликають німця. А нема того, щоб тихо посидіти! — сказав Савка.

Пропливли трохи мовчки. Платон почав сильно гребти веслом. Видно, йому хотілося щось іще сказати, чимось перебити своє невдоволення.

— Ти собі подумай, Савко, як оце народу дивитися на отаке паскудство. Він же надіявся на їх усіх, як я на свого Левка, а воно он що виходить — «діду, перевези»!

— Еге, — промовив Савка. — Скільки літ їх учили, ти подумай, Платоне. А вони тікають. От він і каже тепер, що ж це ви, каже, робите? Стійте тікать! Чим же далі ви тікаєте, тим більше крові

пролеться! Та не тільки вашої, солдатської, а й материнської, й дитячої крові.

— Не знаю, як ти, Савко,— сказав Платон,— а мене б з Дніпра чи з Десни не те що Гітлер, а сам нечистий би не вигнав, прости Господи, не при ночі згадуючи.

— Легко сказати, діду, а от побачили б ви танкетки! — виправдувався лейтенант Сокіл.

— Ну і що ж? — перебив його Платон Півторак, очевидно, не маючи ніякого бажання вислуховувати нас.— Скільки вона вас там може убити, тая танкетка? Все одно вам же доведеться її розбивати, не мені. Я своє одвоював. А от мій Левко на Кохин-Голі, чули, що зробив з тими, як їх?.. Танкетки,— розгнівався дід.— Людська душа молодецька сильніша за всяку танкетку! Була, єсть і буде! Як то в піснях про Морозенка співають: «Де проїхав Морозенко — кривавая річка». О! Ото був воїн!

Я не витримав далі дідових розмов,— так важко було мені його слухати. В цю мить він здався мені жорстоким і несправедливим дідом.

— А хіба ви думаєте, діду, що нам не важко? Хіба ви думаєте, що біль і жаль не роздирають наші душі, не печуть нас пекельним вогнем? — простогнав я йому в самі очі.

— А що мені думати? — подивився на мене дід Платон.— Думайте ви. Життя-бо ваше вже, а не моє. А тільки я так скажу вам на прощання. Не з тієї пляшки наливаєте. П'єте ви, як бачу, жаль і скорботи. Марно п'єте. Це, хлопці, не ваші напої. Це напої бабські. А воїну треба напитися зараз кріпкої ненависті до ворога та презирства до смерті. Ото ваше вино. А жаль — це не ваше занятіє. Жаль підточує людину, мов та шашіль. Перемагають горді, а не жалісливі! — сказав дід Платон і примовк. Він висловив, нарешті, свою думку. Це була його правда. Він стояв на кормі з веслом, суворий і красивий, і дивився вперед поперх нас.

В цей час далекобійний снаряд упав коло нас у Десну і підніс угору великий водяний стовп.

— Ого!.. А що риби поглушить в річках! — почувся голос Савки.

— Тепер поглушить,— сказав Платон.— Позаторік і подохла од задухи, а зараз німці висадять гранатами дотла. Спустіють, мабуть, і річки, і все на світі. Приїхали.

Човен м'яко уткнувся в річний пісок. Я вийшов із човна на берег абсолютно спустошений і разом з тим якийсь неначе зовсім інший, новий. Я неначе втопив у Десні і свій жаль, і тугу, і розпач відступу.

Я оглянувся. За Десною горіло. І червона заграва пожежі якось поновому освітила мою душу. Нестерпний огонь пропik мене наскрізь. На одну мить мені здалося, що кинься я зараз назад до Десни — і вода б розступилася переді мною. Цього я, хлопці, ніколи не забуду...

Ми стали прощатися з дідами, поспішаючи у лози.

— Постійте трохи, — сказав Платон, спершись на весло. — Так що ж прикажете передати герману? Як стрічать його, як у вічі дивитись?

— Передайте, що ми повернемося. Не дрейфте, діду. Повернемося! — спробував підбадьорити діда Троянда.

Дід подивився якось мимо планшеток Троянди і легенько сплюнув.

— По-дай чо-го-го-го! Ого-го-го! — лунало з того берега.

— Прощайте, діду, — тихо говорили мої попутники, зникаючи в лозах.

— Ідіть собі під три чорти... Чорт вас носить, — сказав байдужим голосом дід Савка.

Платон мовчав.

Ми пішли в лози.

Я йшов останнім і думав про діда Платона. «Спасибі йому, — думав я, — що не пожалів нас, не окропив нашу сумну стежку сльозами, що викресав з мого серця огонь уночі... Правдо, чом же ти часом така гірка та солонка!»

Потім я побіг назад, до Десни. Я мусив щось сказати на прощання дідові Платону. Я вибіг на висип.

Платон стояв на березі по кісточки у воді з веслом, як пророк, нерухомий, і дививсь, очевидно, нам услід.

— Прощайте, діду. Простіть нас, що не доглянули вашу старість, — сказав я, задихаючись. — Ми вас, діду, ніколи...

— Іди, не крутись перед очима, — сказав Платон Півторак, навіть не подивившись на мене. По сухому темному його лицю текли сльози і падали в Десну.

— Оце, друзі мої, і все. Оце і весь секрет, — сказав капітан Колодуб і запалив люльку. Всі в землянці зітхнули.

— Зараз я Герой Радянського Союзу. Багато я знищив ворога, що й говорить! Багато постріляв у наступі і гусеницями подушив багато. Часом бувало так, що нудно робилось од хрусту фашистських кісток. І сам попадав у бувальці не раз. Але, де б я не був, як би не гули навколо мене ворожі вихори, їм ніколи вже не затушить того вогню,

що викресав з мене колись у човні дід Платон... Що наше життя? Що наша кров, коли страждає вся наша земля, увесь народ? — голос капітана зазвучав, як бойова сурма. — Я, хлопці, у бою сторукий, помножений стократ на гнів і ненависть!.. Так. — Капітан Колодуб усміхнувся. — А все ж таки нічого в світі я б так не хотів, як після війни поїхати на Десну до діда Платона і...

— І сказати йому, що він помилявся, товаришу Герой Радянського Союзу. Моє шанування! Ну як? — почувся з боку дверей улесливий голос Троянди, що вже з півгодини як приїхав на фронт і зайшов до землянки.

— І поклонитися діду Платону в ноги за науку, — сказав капітан Колодуб, ніби і не почувши зовсім Троянди.

Стало тихо. Ніхто не рухався, наче всі танкісти були ще думками на Десні.

— Ні, товаришу капітан, не поклонитесь ви діду Платону, — зітхнув молодий танкіст.

Всі обернулись. Це був Іван Дробот. Він стояв у самому кутку землянки. Він був якось особливо схвилюваний.

— Діда Платона, товаришу капітан, уже нема живого, — сказав Дробот. — Ото як ви пішли у лози, через годину прибігли німці. Довго вони били діда, що перевіз вас, хотіли розстріляти, а потім був приказ негайно переправитися на другий берег. Ну повезли. Насіло їх вщерть. Випливли на середину Десни. Тоді дід Платон і каже:

— Савко, прости мене!

— Бог простить.

— У другий раз!

— Бог простить.

— Прости утретє!

— Бог простить. Прости і ти мене, Платоне, — сказав дід Савка.

— Бог простить.

— У другий раз!

— Бог простить.

— У третій раз!

— Бог простить.

Та за третім разом як повиймали вони весла, та як стрибнули на правий борт, та й перекинули човна. Все потонуло — і кулемети, і німці, і діди. Один тільки я вплив на наш берег.

— А хто ж ти такий? — тихо спитав капітан Колодуб.

— Я онук діда Савки. Я сидів на другій опачині...

— Встать! — скомандував Колодуб.

Всі встали. Цілу хвилину сім'я бійців стояла мовчки. Колодуб був блідий і урочистий. Він стояв з закритими очима. Потім на мить він став на одно коліно, і всі послідували за його рухом.

— Готові до бою? — спитав Колодуб і виріс перед бійцями, як дід Платон на Десні.

— Готові на будь-який огонь!!!

Тихо стало в землянці. Тихо й на позиції. Тільки далеко на обрії гойдався в небі вогненний знак прожектора.

*Південно-Західний фронт
1942*

..... Аналізуємо художній твір .....

1. Коли й де відбуваються події оповідання?
2. Про що Іван Дробот запитав командира Петра Колодуба?
3. Які події пригадає Колодуб?
4. У чому звинувачують солдатів рибалки-перевізники?
5. Які емоції переживав Колодуб під час переправи?
6. Як вплинули на бійців слова діда Платона?
7. Чого, на думку діда Платона, не вистачає бійцям, щоб перемагати ворога?
8. Чому дід Платон у розмові із солдатами згадав героя народної пісні Морозенка?
9. Як зустріч із дідом Платоном вплинула на Колодуба?
10. Що розповів Іван Дробот про долю перевізників? Поміркуйте, як ця розповідь увиразнює образи діда Платона й діда Савки.

..... Досліджуємо самостійно .....

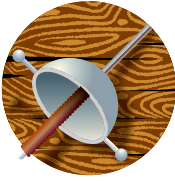
- 11. Розгляньте зорові та слухові образи в оповіданні О. Довженка «Ніч перед боєм». Яку роль вони виконують?

..... Запрошуємо до дискусії .....

- 12. Як ви розумієте слова діда Платона, звернені до бійців: «Перемагають горді, а не жалісливі!»?

..... Готуємо проект .....

- 13. Підготуйте проект «Урок патріотизму від Олександра Довженка». Візьміть участь в інтерактивному конкурсі проектів.

Ніна Бічуя

(Нар. 1937)

Ніна Леонідівна Бічуя народилася 24 серпня 1937 року в Києві. Її дитинство пройшло у Львові. Вищу освіту письменниця здобула на факультеті журналістики Львівського університету. Після цього працювала журналістом, завідувала літературною частиною Театру юного глядача у Львові.

Н. Бічуя

Читачі знають Ніну Бічую як авторку прозових творів для дітей та дорослих. Вона пише на різні теми з життя українського міста.

Особливу увагу письменниця приділяє художньому осмисленню психології людських взаємин. Її перу належать прозові твори для дітей: «Канікули у Світлогорську», «Шпага Славка Беркути», «Звичайний шкільний тиждень».

Ніна Бічуя плідно працює в галузі художнього перекладу.

..... Опрацьовуємо прочитане .....

1. Де народилася Ніна Бічуя?
2. Де пройшли дитячі роки письменниці?
3. Яку освіту вона здобула?
4. Якою є основна тематика її творів?
5. Назвіть твори Ніни Бічуї, написані для дітей.
6. Складіть план усної розповіді про письменницю.

..... Актуальна цитата .....

Окремине місце посідає досі належно не поцінований «шкільний» роман Ніни Бічуї «Шпага Славка Беркути», що вийшов друком у 1968 р. і став чи не першим сутньо урбаністичним твором для підлітків в українській літературі. Авторці вдалося знайти художній спосіб розповісти уважному читачеві про сокровенне й утаємничене — неможливість однозначних рішень і єдиної для всіх правди, сув'язь поколінь і нереальність уникнення «відповідальності» за батьків і себе самого, нерозривність і непідмінюваність Слова та Діла.

Галина Шиян, сучасна українська перекладачка, письменниця

МАЙСТЕРНІСТЬ ХУДОЖНЬОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

Знайомлячись із твором, ми нерідко ділимося враженнями, відповідаємо на запитання, серед яких є й таке: чи легко сприймається прочитане, чи захоплює розвитком подій, чи приваблюють нас персонажі? У створенні «привабливого» тексту важливу роль відіграють заголовки й підзаголовки, скажімо, як у повісті «Шпага Славка Беркути». Назви розділів дуже важливі для розуміння твору — вони сприймаються немов маленькі підказки для читачів. Добре дібрані назви полегшують читання, а також сприяють глибшому засвоєнню художнього матеріалу.

Розглянемо деякі заголовки повісті Ніни Бічуї. Одразу стає зрозумілим, наскільки важливою є роль першого розділу — «Про те, що сталося пізніше». У ньому подається розповідь про хлопця, який потрапив до міліції, однак не називається його ім'я. Майже детективним прийомом авторка задає інтригу, коли читач лише здогадується, про кого саме йдеться. Інтрига набуває особливої гостроти перед наближенням суду над Беркутою: чи про нього згадано на початку твору?

У розділі «Чотири портрети» авторка характеризує героїв повісті. Це Юлько Вацук, Лілі Теслюк, Стефко Вус і Славко Беркута. Оповідь будується таким чином, щоб читач, переймаючись симпатіями та антипатіями до того чи іншого персонажа, міг самостійно робити висновки та обирати для себе, хто йому ближчий. Найбільше письменниця зосереджується на образі Славка Беркути: читача немов навмисне запрошують подивитися на світ очима головного героя. Нездарма в підзаголовках деяких розділів подано уточнення: «З точки зору Славка Беркути» або «Розповідає Славко Беркута».

Важливу роль у порівняльній характеристиці персонажів відіграють розділи, що пропонують додаткову інформацію для роздумів: «Юлько вдома», «Стефко вдома», «Славко вдома». На підставі цієї інформації читач може висувати припущення, хто саме з трьох героїв найбільше підходить на роль анонімного порушника громадського порядку.

І лише в передостанньому розділі з промовистою назвою «Як усе було насправді» суть інтриги розкривається, і, можливо, правда стає несподіваною для когось із читачів. А завершується повість розділом «Кінець щасливий, немов у казці». Усе, на перший погляд, справді немов у казці, оскільки добро перемагає й несправедливо обвинуваченого героя виправдовують. Однак реальне життя — це не завжди казка. Фінал повісті все-таки сприймається як відкритий, бо залишає не менше запитань, аніж відповідей.

Ким стануть ці такі різні діти, коли виростуть? Як складеться їхнє життя та що вони принесуть із дитинства в дорослий світ?

ЛЮДИ, ЯКІ НАС ОТОЧУЮТЬ

Людина враховує думки тих, хто її оточує. Найбільше на неї впливають батьки та інші члени родини. Від сімейного виховання багато в чому залежить характер людини, її моральні принципи, захоплення та інтереси.

Не випадково Ніна Бічуя докладно зупиняється на зображенні родинної атмосфери, у якій зростають її юні герої. Твір можна вважати своєрідним художнім дослідженням підліткової психології, зокрема й того, як найближче оточення впливає на особистість молодого людини.

Один із героїв твору, Стефко Вус, виховувався бабусяю і від неї змалку засвоїв науку добра й людяності. Після її смерті він переживає не найкращі часи. Через брак батьківської любові та невлаштованість родинного побуту хлопець пропускає уроки в школі, навіть залишається на другий рік. Доля не надто прихильна до Стефка, однак він зберігає у своїй душі паростки добра, закладені бабусяю. Це виявляється навіть у дрібницях: наприклад, коли в парку хлопці знаходять пораненого птаха, Стефко рятує його від загибелі й відносить до старенької вчительки для лікування.

На відміну від Стефка, Юлько Ващук має все: він походить із досить забезпеченої родини, у якій оточений увагою та піклуванням. Його хвалять, про нього дбають, ним захоплюються. Батько, відомий архітектор, є для хлопця чи не єдиним незаперечним авторитетом. Тим важчим стає розчарування в рідній людині, коли Юлько довідується, що тато вчинив нечесно, скориставшись у своїх дослідженнях чужими ідеями. Можливо, саме це посилює розгубленість Юлька й підштовхує його до негідного вчинку.

Батьки Славка Беркути намагаються завжди бути чесними зі своїм сином. Одного разу хлопець стає свідком батькової розмови з механіком Комариним, через недогляд якого сталася аварія літака. Тоді Славко дізнається від тата про «максимальне навантаження» — своєрідний «вимір характеру і людських сил», що перевіряється у складних життєвих ситуаціях.

Сказане батьком про «максимальне навантаження» хлопець намагається застосовувати й до самого себе, особливо коли, хоч і не навмисно, під впливом емоцій, підводить людей, яких щиро поважає. Одним із таких людей став для хлопця тренер із фехтування Андрій

Степанович. Від нього Славко одержує в подарунок нову шпагу й дає слово не брати її до рук, доки не заслужить цього гідною поведінкою та спортивними досягненнями. Докори сумління, які переживає хлопець, свідчать про його відповідальне ставлення до свого слова.

Письменниця показує, що у своїх стосунках з іншими люди найбільше цінують чесність і довіру. Збереження цих цінностей є важливою умовою підтримання високого рівня моралі та формування гармонійно розвиненого суспільства.

ШПАГА СЛАВКА БЕРКУТИ

Повість
(Скорочено¹)

ПРО ТЕ, ЩО СТАЛОСЯ ПІЗНІШЕ

Був вечір. Звичайний вечір з першим, дуже раннім і дуже лапатим снігом. Ліхтарі на дротах понад бруківкою гойдалися од вітру, і з ними разом гойдалися тіні на землі, і густа, мереживна, схожа на театральну, завіса снігу. Вгорі вона була біло-прозора, а низом, ближче до тротуарів, — зелена й синя від неонового, студенішого за сніг вогню реклами.

Однак трьом хлопчикам, які вийшли з магазину, було зовсім байдуже, якого кольору сніг. В одного кишеня відстовбурчувалася, він ласкаво поплескав по ній і прицмокнув:

— Гарний набуток! Я ж вам казав — Надя дасть пляшечку. Мене тато завжди до Наді посилає, коли хоче промочити горло.

Один із супутників «бувалого» хлопчини голосно реготав, зачіпаючи плечем перехожих, а другий — високий, у хутряній шапці — весь час намагався йти осторонь, мовби хотів показати, що не має анінайменшого відношення до тих двох.

Врешті вони звернули у якусь напівтемну браму. Пройшли на подвір'я, де добули з кишені булку, оселедця і пляшку вина.

Хлопець у хутряній шапці відмовився пити:

— Ні-ні, я не хочу.

— Боїшся — мама битиме? Чи, може, компанія не та? — насмішкувато запитав один.

¹ На електронному освітньому ресурсі interactive.ranok.com.ua ви знайдете повний текст твору.

— Що ти! Розумієш, я...

— Тихо! — раптом шикнув третій. — Хтось іде!

Двоє кинулись тікати: двір був прохідний, мабуть, вони знали про це.

Третій, високий, спіткнувся об ящик...

У дитячій кімнаті міліції записали прізвище затриманого, його адресу, номер школи. Учнівського квитка хлопець при собі не мав.

Немолода жінка втомлено мружила очі, ніби надто довго дивилася на яскраве світло:

— І що ж, хлопче, було дуже весело? Отак, як бездомні кошенята, на чужому подвір'ї, біля смітника, — дуже весело? І компанія чудова, такі виховані джентльмени, правда? Втекли, а тебе покинули... Нічого не скажеш — вірні друзі.

Хлопець мовчав. Знервовано м'яв шапку і не дивився на жінку.

— А знаєш, це навіть добре, що вони втекли: пізнаєш ціну такому товариству... Що? Кажеш, не знаєш навіть їхніх прізвищ? Ну, гаразд. Іди, йди, йди...

Хлопець перевів подих, ніби хотів щось вимовити, однак не сказав нічого, тільки постояв ще якусь мить і вийшов не прощаючись.

Сніг усе падав, і вулиця посвіжіла, поширшала од хрумкої, чистої пороші. Спомра позираючи собі під ноги, хлопець ішов поволі, мовби й не помічав снігу, бо шапку так і не вдягнув.

ЧОТИРИ ПОРТРЕТИ

Юлько Ващук

Малювалися хлопцеві коні. Билинні, гривасті, — таким тільки богатирів носити на широких спинах. І тонконогі, з підтягнутими животами, з гарячими, розтривоженими кругами очей. І маленькі, тихі, з похиленими головами, з непідкованими копитами.

— Що ти малюєш?

Долонею прикрив папір і дивився спідлоба.

— Не покажу.

Не покажу. Мої коні. Неприборкані, необ'їжджені. Чому коні?

А хтозна. Коні — та й годі.

У кутку кімнати стояв роэль. На різьбленому пюпітрі — підставки для свічників, у котрих ніколи не було свічок.

— Заграй що-небудь, синку!

— Не хочу.

— Чому не хочеш? Тебе ж просять. Дорослих треба слухатись.

Під пальцями — байдужі клавіші. І байдужі звуки. А якщо кулаками по клавішах? Струни жалібно скрикують, гніваються, кричать разом з дорослими:

— Та хіба ж можна так? Хіба так можна?

— Дивний хлопчик!

Різні книжки потрапляють до рук. Зверху — шкільна читанка, під читанкою — Шекспір і Діккенс. Не завжди зрозумілі слова, і думки заплутуються в пам'яті і часом залишаються без найменшого зв'язку зі змістом.

Сказав Шекспір: тільки погані люди не люблять і не розуміють музики.

Це звучить як оскарження. Годинами хлопчик сидить над роялем і вимовляє у клавішів пісню, щоб зрозуміти і полюбити її, а клавіші нічого не дарують, і навіть коні перестають малюватися, гублять щось живе й справжнє. <...>

Толстой сказав: усмішка робить обличчя гарної людини ще кращим, у добрих людей — добрий сміх. Крадькома хлопчик усміхається дзеркалу і миттю стягає губи у сердитій гримасі, — ні, від усмішки його обличчя не кращає. Не буде він сміятися, та й хіба це обов'язково? Можна бути іронічним і суворим. Трохи вниз куточки уст і вгору ліва брова (гримаса виходить жалібно, ображена), хлопець здається, що він виглядає, як римський імператор Гай Юлій Цезар на малюнку в підручнику історії.

Виходить у двір, де бавляться однолітки, і дивиться з іронією на безплідну біганину за м'ячем, а мати кличе:

— Юльчику, дитинко, ходи додому, чуєш, Юльчику!

Хлопець вертається, і мама просить:

— Не ходи на подвір'я, то не для тебе компанія, не твоє коло. Ти зовсім інший, синку.

І подумки Юлько вимальовує доокруж себе коло — заморожене, як у казці, — не переступиш ані ззовні, ані зсередини... <...>

...Малює Юлько коней. Несподівано гасне світло. Мама не розуміється на таких справах, як електрика, треба чекати, доки прийде тато, а поки що мама знаходить свічку, ставить її в мідний свічник, у той, що завжди сумує жовто на пюпітрі. Коні при такому освітленні стають таємничими, немов оживають, рухаються їхні буйні гриви, хлопець торкається пальцями тіней, ніби хоче намацати їх.

А потім приходиться друг — приходиться Славко Беркута, вони сидять за однією партою в школі, — Славко Беркута задумливо розглядає коней і каже:

— Звідки ти змалював? Я десь бачив такого коня.

Паленіє, мовчить Юлько і дивиться недобрим поглядом — не треба й старатися; губи самі затискаються, а ліва брова здригається, і, коли Славко йде додому, Юлько збирає і палить малюнки, — біля свічки лежить купка попелу з папірців, коней уже нема.

Зрідка трапляється диво. Взимку. Осувається з новорічної ялинки глиця і тихо падає на підлогу. Тоді ялинку роздягають, розпилують і палять. Дверцята в грубці ґратчасті, із вставленими поміж ґратами шматочками слюди. За прозорою слюдою — червоний вогонь, невловимий і тремтячий, — годі втямити, чи то полум'я пахне й тріщить, а чи ялинка. І любить Юлько сидіти й дивитись, як дерево горить, як потім лежить обвуглене, як поступово холодне й гасне, — усе те видно крізь прозорі дверцята.

Або коли туман і мжичка. Дрібні дощинки немов нанизані на довгі блискучі нитки, що звисають із самого неба до землі. Йдеш, відгортаючи нитки, тугі й неподатливі, — так грають на арфі, — а поміж нитками — невиразне блимання ліхтарів. <...>

Батько любить таку погоду. Він каже, що вона гармонує з настроєм міста, із сірим тлом будинків. На новому Львові — будинки за татовими проектами, а тато все одно дуже любить старий Львів, зовсім не схожий на новий.

У таку погоду вони часом ходять на старий Львів. Туди, де вулиця Руська, де рештки оборонних валів і порохова башта, каплиця Боїмів, а в середньовічному дворіщі — голова химери з виноградним гроном у зубах над замуrowаним входом до виннички.

— Чи прийде хто на поклін до моїх будинків, як ми сюди ходимо? — сказав одного дня батько, і стало Юлькові трохи сумно і трохи дивно.

— Коли людина не певна, що її робота залишиться навіки, то, може, не треба братися за ту роботу?

Спробував хлопець щось відповісти, а батько засміявся:

— Мовчи, сину, то я сам до себе...

І було Юлькові сумно і навіть страшно чомусь, а вдома він ударив пальцем по клавішах: «сі», «сі», «ля» — баси, густі й серйозні, і делікатне «соль» у верхній октаві.

— Я більше не гратиму...

— А то чому? — здивувався батько.

— Бо... бо з мене не буде... Ріхтера...

— Звичайно, не буде, — сказав батько, — але що з того?

Юлько не відповів.

Думав, що люди говорять різні, зовсім протилежні речі, розмовляючи самі з собою і даючи поради іншим.

Принаймні так вийшло у тата.

Лілі Теслюк

Вона сиділа за другою партою, біля вікна. Дивилася більше у вікно, ніж на дошку; їй робили зауваження — кумедно морщила носа і подитячому обіцяла: «Більше не буду». А за мить знову дивилася у вікно. І хтозна, що могла вона там углядіти, бо крізь шибки виднілася тільки стіна будинку на протилежному боці вулиці та вершечок тополі.

Сьомий «Б» тоді ще був четвертим, коли Лілі вперше з'явилася на порозі класу. Просунулась у двері світло-руса пелехата голова, і тоненький голос повідомив:

— Хелло! А мене вам зараз представлять!

Через десять хвилин четвертий «Б» довідався, що йому неймовірно пощастило, — нова учениця виявилася просто-таки незвичайною дівчинкою. По-перше, знала англійську мову так само добре, як українську, бо, бачите, брат її вчиться на англійському відділі в університеті. По-друге, безліч разів виступала по телевізору в дитячих передачах, по-третє, знімалася в кіно. По-четверте, вчиться у балетній студії театру.

Під час перерви вона сідала на учительський стіл, гойдала довгими ногами в строкатих панчохах і, страшенно горда з загальної уваги, перелічувала усі свої таланти.

— А тоді, як я знімалася в кіно, режисер сказав, що я обов'язково стану кіноактрисою. У мене є мільйон фотографій — і я, і режисер, і Ганна Романюк... Що? Ти не чула про Ганну Романюк? А хто така Майя Плісецька — ти знаєш? А що таке па-де-де і батман — ти знаєш? Чекайте, зараз я вам дещо покажу.

Лілі зіскакувала зі столу, стіл відсували під стінку, парти — далі, докупи, і Лілі показувала балетні па, дівчатка пробували повторити за нею кожен рух, а хлопчики і чмихали зневажливо, і чудувались, і розпитували; учитель приходив якраз у ту мить, коли Лілі переконувала клас, що може простояти на пальцях рівно десять хвилин.

А потім усі звикли до розповідей Лілі, і Славко Беркута якось навіть махнув рукою і сказав:

— Кінчай хвалитись! От я умію на руках ходити! Е! А ти вмієш? Ні? От бачиш!

— Подумаєш, на руках! Ти ж все одно в кіно не знімався!

— Зате... зате я в сорочці народився! — раптом сказав Славко.

Лілі засміялась:

— І ще в тебе вуха великі. Вуханчик ти!

Славко почервонів і ледве втримався, аби не затулити вуха руками.

Перепадало відтоді Славкові з тими вухами, Лілі дивилась на нього ласкавим поглядом, кивала головою:

— Ти не журися, Славчику, в усіх єгипетських фараонів були ще більші вуха! Не віриш? А ти подивись, подивись — навіть у бога Озіріса вуха, як лопухи, бачиш?

Славко знову немилосердно червонів, ладний навіть побити причепливе дівчисько, а вона раптом дивилася ще ласкавіше:

— Не гнівайся, Славчику, я більше не буду!

Вона й сама не довго ображалася, що її перестали слухати і розпитувати про знімання в кіно. Мугикала пісеньки на уроках, носила в клас паяца з великим червоним ротом від вуха до вуха: натягне клоуна на долоню, а він вклоняється, плече короткими ручками і показує язика: спробуй тоді відповідати урок, як тобі клоун язика показує!

А після кожного зауваження за якийсь вибрик кумедно морщила ніс і дуже щиро обіцяла: «Я більше не буду, от побачите!»

Часом траплялося, що Лілі раптом серйознішала, її захоплювали незвичайні ідеї, і вона завзято бралася їх здійснювати.

— Чілдрен,— сказала Лілі,— я відкриваю курси англійської мови. Записуйтеся. От побачите — я буду найкращою у світі вчителькою.

Діти приходили на заняття, ніби це й справді були курси. Лілі почала їх з поважною міною, почепивши на носа невідомо де роздобуті окуляри. Розмовляла тільки англійською мовою і вимагала у відповідь того ж.

Цілих два тижні на уроках ніхто не порушував дисципліну. А потім дівчинка не з'явилася на заняття. Діти сиділи і чекали. Разів п'ять повторили смішну англійську лічилку. Хтось уже запропонував іти додому, коли на порозі врешті стала «вчителька».

Обличчя в неї аж палахкотіло рум'янцем, коротка зелена куртка вся змокла від снігу, а в руках Лілі тримала зв'язані до купи ковзани.

— Хелло, чілдрен! А я на ковзанах їздила. Славний був лід!

І обвела товаришів безтурботним, упевненим поглядом людини, якій усе легко минається.

— Ми тут час гайнуємо, а ти на ковзанці!

— Як тобі не соромно!

Правду мовивши, Лілі було дуже соромно, але ж хіба годиться отак відразу каятись!

— А хто вам велів сидіти? Йшли б і собі на ковзанку! — не дуже впевнено порадила вона.

Славко Беркута підвівся з-за парти, мовчки натягнув пальто і мовчки пішов із класу. І за ним, немовби й не помічаючи своєї «вчительки», рушили геть усі ображені «курсанти». Лілі стояла, не дбало хмикаючи, доки вони виходили, а потім жалібно схлипнула, сіла за парту і, затулившись мокрим холодним рукавом, довго плакала в порожньому класі.

А іншого разу вона надумала ставити п'єсу про Попелюшку, і, звичайно, головна роль належала їй. Однак виявилось, що по ходу дії Попелюшці необхідно співати. А Лілі, на жаль, уміла все на світі, крім цього. Вихід із становища знайшли — Лілі стоятиме біля самої завіси, старанно ворущачи губами, а за завісою буде співати дівчинка Ліда. І раптом в останній момент, коли вже навіть афіші вималювали, Лілі Теслюк не прийшла до школи.

Схвильовані артисти прибігли до неї додому:

— Лілі, ти ж зриваєш виставу!

— Ти нас підводиш!

— Я хвора, — кволим голосом повідомила Лілі і показала градусник. — У мене температура тридцять вісім. І не пишіть — я вас не підвела, нехай Ліда замість мене грає, вона всю роль знає від початку до кінця. Нехай вона, вона вам заграє і заспіває...

Потішені артисти не вчули гіркоти в словах Лілі. <...>

Стефко Вус

Давно то було чи недавно? Давно, мабуть. І ніби не з ним, Стефком, усе діялось, а з кимось іншим.

Лежало село межі горами. Долі селом перестрибувала з камінця на камінець річка-самотека, а над річкою примостилася хата. <...>

Неподалік од хати росла велика, старезна липа. Коли вона цвіла і від неї йшов такий солодкий дух, що аж голова паморочилася, то починала співати. Співала низьким, оксамитовим голосом, щодень одну і ту ж монотонну, але дуже гарну пісню, і минуло немало часу, поки Стефко додумався: то бджоли прилітали по мед густим роєм і так гули, непримітні у зеленій, майній липі, що здавалося, дерево співає.

Давно то було, і не зі Стефком ніби, а з кимось іншим.

Він чи не він купався у крижано-холодному потоці? Посинілий — аж очі попригасали, але упертий у своєму бажанні навчитися

плавати, годинами сидів у мілкій, по коліна воді, розводив навсебіч руками і гукав:

— Пливу, Настко, я пливу! Ти бачиш, як я пливу?

Сестра сміялася:

— Як сокира, як сокира!

Хлопець вискакував з води і кидався за Насткою, щоб покарати за глузування. Настка блискала хитрими очима, тікала до баби, ховалася у рясній спідниці; біля баби їй ніхто вже не був страшний, навіть змії із казки. <...>

Восени вони з бабою ходили по гриби. Стефко взувався у високі чоботи, аби ніг не обросити, виламував міцного костура і розгортав ним сухе листя, щоб побачити гриби і відігнать геть гадюку.

Баба вміла ходити над урвищем і визбирувала всі гриби, вона їх помічала, навіть не дуже приглядаючись. І ніколи не послизнеться на мокрім глинястім схилі, а Стефко раз по раз падав, потому сушився на сонячних галявинах, на заліску. <...> Баба мала повнісінький кошик грибів, Стефкові не хотілося вертати додому отак собі, складніруч, він струшував з гілок ліщини коричневі горішки-лусканці, а вдома жменями висипав їх малій Насті — то для неї була найкраща лакомина.

А потім баба померла, і Стефка мовби хто закаменів. Сидів у темнині на горищі, і бійно йому було, і сумно, і здавалося, що цілий світ пішов у переверти. «Кукулику мій, сиротя бідне...» Аж тепер відчув себе Стефко сиротям.

Приїхав з міста за ним та Насткою тато. Стефко досі бачив його зрідка, батько лиш на свята часом приїздив, привозив коли-не-коли якогось гостинця, котрого Стефко немовби кому навкори зразу ламав і нищив.

Од батька все тхнуло горілкою, був він величезний, з густим голосом та недобрим сміхом; Стефко заховався від нього на липі, що співала, і не хотів злазити вділ, і не хотів їхати з татом. Чіплявся потім за одвірок, за ребристий тин, за дерево при дорозі, а батько віддирав його руки, сердито й голосно сварився:

— Матимешся у мене, поганий нескребо!

І подумав Стефко, що вже ніхто його не любить: ні теля, ані сонце, ані співуча липа, бо не заховали від батька, — хлопець дивився скоса, затято мовчав і довго пам'ятав той день, коли його відірвали од дерева при дорозі. <...>

У п'ятому класі залишився на другий рік. Носив у кишені цигарки — що батько забував на столі, те й потрапляло до Стефкової кишені.

— Не кури, Стефку, не треба, — просила Настка.

— О, маю ще одну вчительку, — гнівався Стефко, але не дуже, бо була Настка маленька, худа, варила на трьох, як уміла, борщ та картоплю, обгортала у чистий папір Стефкові книжки та латала його подерті штани й сорочки. Настка одна лишилася з давніх часів, та ще спомин про бабу, про холодний потік і співучу липу.

Славко Беркута

Добре високим і сильним — їх не штовхають навіть у тих випадках, коли вони надумують ходити серединою тротуару. А якщо ти у вісім років скидаєшся на дошкільнятко, до того ж у тебе ноги болять у суглобах при кожному кроці, то, мабуть, краще ходити по під стінами: безпечніше. Однак Славко не тримався стін. Досить уже було цього в лікарні, тоді ноги боліли так, що здавалося — не вони його тримають на землі, а він їх тягне за собою.

Хвороба причепилася наярі, коли зійшов сніг, довелося два гарних зелених місяці пролежати в лікарні. Смугаста піжама, білі халати, мамине аж посіріле, над силу усміхнене — задля нього — обличчя затамив надовго. Підвівшись із ліжка, чіплявся стін, аби не впасти, аби ступити кілька кроків.

— Стверджую, що ваш син склав іспит на справжнього чоловіка, — сказав лікар, виписуючи Славка.

Хлопець стояв біля матері — маленький, блідий, давно не стрижений і тому трохи схожий на дівчинку. Недовірливо дивився на лікаря — цей високий, широкоплечий дядечко, мабуть, кепкував собі, бо ж ніякого екзамену він не складав, а лежав у лікарні; з тугою думав, що не можна буде грати у футбол, бігати, стрибати.

А що ж тоді можна?

Аж до зими був слухняний і покірний, ковтав якісь ліки, ходив на кварц і щоранку прокидався з надією: «Ану ж минулося?» Надія розвіювалась, як тільки ступав на підлогу і робив перший крок.

Ноги стали худі, тоненькі, як дві тички, Славко якомога скоріше натягав штанці, аби не бачити своїх ніг.

Почалася зима. Тоненький ясинець постягував калюжі, а потім ударив справжній мороз, і хлопчик не витримав більше послуху.

Натягнув черевики з ковзанами. Ноги підгиналися, не слухалися, кривуляли. Прикушував губу, стояв якусь мить зажмурки з болю, а тоді таки йшов. Вибрався з дому крадькома, аби ніхто не довідався, повертався, то вже геть сили не мав, а наступного дня знову йшов на лід. Спершу біля дому, неподалік, пізніше — в парк і врешті на ковзанку.

Ноги ставали міцнішими, пружніли м'язи, і вже не доводилося весь час думати: як добре великим і сильним — їх ніхто не штовхає...

Мама потім ніяк не могла повірити, що хлопець сам себе вилікував.

— Добре, що я не знала про його вправи на льоду, — сказала вона татові, — я б відібрала ковзани, і хтозна, чи міг би хлопець зараз бігати.

Тільки ж не завжди буваєш переможцем. Не розв'язувалися задачі з арифметики — кортіло списати у Юлька Ващука. Не запам'ятовувався вірш напам'ять — і як же вранці не хотілося вставати з ліжка і йти до школи, а потім спідлоба поглядати на вчительку: викличе — не викличе, запитає — не запитає... — і думати при цьому: «Добре Юлькові, завжди він усе знає».

Юлько вмів малювати, гарно малює Юлько. Славко брався і собі. Нічого не виходило.

— Шкода паперу, — сміявся тато, — спробуй краще вистругати літака, ось тобі дощечка, ніж; спробуй вистругати літака — два крила, хвіст, пропелер. І ніколи не намагайся робити щось тільки тому, що це роблять інші. Своє шукай, — сказав тато.

Своє знайти нелегко. Як відчуті його серед безлічі речей і справ, які захоплюють, поривають, а потім раптом перестають подобатися? Хлопчаки хапаються за все цікаве і не відчувають, як минає час, — вони поводяться з ним вільно, як із своєю власністю.

Та Славко одного разу раптом відчув, що час таки тікав.

Ішов з мамою вгору вулицею Міцкевича. Ліворуч — парк, де карусель і в клітці павич з казково яскравим хвостом. Праворуч — дитячий садок, той самий, куди ходив колись і Славко. Спинився враз біля штахет. Дивився на кольорові грибки у пересмужку, на прижовклу стоптану траву, на струминку води, що сокотіла із чорного, скрученого клубком шланга — по заході сонця поливатимуть квіти. Все виглядало точнісінько так само, як перше, коли Славко ходив сюди. Замурзане якесь дівча пережилило набік голову, показало язика — хлопчик не всміхнувся, він став раптом тихий, бо не знаходив жодного знайомого обличчя там, де недавно знав усіх.

— Про що думаєш? — поцікавилася мама.

— Сам не знаю... Дитячого садка вже не буде, — чи то запитав, чи то ствердив. Раніше не міркував над тим, що чогось може вже ніколи не бути.

Про це він думав і згодом, але вже значно чіткіше й свідоміше.

Вони були всім класом у природничому музеї, Славко побачив мамонта. У дерев'яній клітці стояв скелет, прикритий темно-сірою,

мовби просмоленою шкірою, однак уявився справжній мамонт, сумний і замислений, він хитав хоботом — обережно, щоб не розвалити дерев'яної клітки, яка заважала йому поворухнутись; на білому папірці значилося: «Мамонт». І латинкою — «Елефант».

Мабуть, мамонтові було образно, що до нього причепили етикетку.

Хлопчик не поспішив далі за всіма до орлів і сов, напханих тирсою, і до метеоритів, знайдених наприкінці минулого століття.

Поклав портфель на сідці, сів поруч і довго дивився на те, що сталося од величезної могутньої тварини, і бачив щось прадавнє, незрозуміле, що колись виглядало тривким, дужим — і минуло, щезло. Бував у музеї ще кілька разів, йому завжди говорили: «Експозиція починається ось тут, ліворуч, хлопчику», — та він приходив лише до мамонта. Часом йому здавалося, ніби мамонт зрозуміє його, варто тільки заговорити й розповісти йому про себе, але нікому не признався в таких думках, бо сам розумів, що все це тільки власна вигадка.

Мамонт забувся, коли почалося фехтування. Потрапивши вперше на змагання шпажистів, Славко раптом подумав, що бачить справжнісіньких марсіан, — такими дивними здалися йому спортсмени в білих костюмах і масках. А потім прийшло захоплення, усе приковувало увагу: вже закінчилося змагання, розходилися спортсмени, а Славко стояв, переживаючи побачене. Знав з першого ж вечора: фехтування — це те, без чого тепер не обійдеться.

І як тоді, коли відважився на хворі ноги натягти важкі черевики з ковзанами, розумів, що мусить домогтися свого.

ДВОЄ ДІТЕЙ І МІСТО

На околиці, за рогом останнього будинку, свище у два пальці розбишакуватий вітер, мовби радіючи, що вирвався на волю з-поміж закрутів коротких і вузьких провулків.

Дівчинка у синьому сарафані миє вікна. Стоїть на підвіконні, на шостому поверсі останнього в місті будинку, і миє вікна. А під нею пливе вулиця — охайною мозаїкою тротуарів, жовтими спинами тролейбусів, строкатими сукнями дівчат.

У вимитих шибках повторюються хмари, клаптики неба, шматочок синього сарафана. Коли дівчинка рухає віконною рамою, то небо, хмари, сарафан — усе коливається; від цього стає моторошно, дівчинка здається собі невагомою, як уві сні.

Унизу пройшли солдати. Раз-два, раз-два. Зелені плечі, чорні чоботи на бруківці. Раз-два... На білому моторолері — коричневий негр...

На гнідому коні — білявий вершник. Ставний і міцний, навіть згори видно, який він ставний, а кінь так легко, так зграбно переступає ногами, як танцівниця на канаті; він ніби хизується і вершником, і власною живою красою перед мурами, машинами та пішоходами.

Стоїть на вулиці хлопчик, стоїть і дивиться, як дівчинка миє вікна, йому трохи моторошно від того, що вона висить над вулицею, мов ластівка, що причепилась до свого гнізда, і хочеться покликати її:

— Агей, Лілі!

І страшно сполохати криком.

Тому хлопець чекає, поки його врешті помітять. А потім махає рукою: чи не могла б ти зійти вниз, Лілі?

Унизу шарудить жовта осіння листовійниця. Горять у парках вогнища — мовби сухе листя, раптом само спалахнувши, обертається терпким димом, і з тої сірої димової куделі прядуться м'які нитки бабиного літа. Під сонцем палахкотить бруківка, і по ній течуть трамвайні рейки. Вулиця — як довга казка, яку можна оповідати без кінця.

На околиці — нові, сучасні будинки з різнобарвними квадратами маленьких балконів. Середина вулиці — дев'ятнадцяте століття, на заржавілому флюгері значиться: 1887 рік, а втомлений, з напруженими м'язами атлант підпирає сіру брилу балкона. Якщо ж спуститися вулицею вділ, до центру, то потрапиш на старий Львів, де вулиці-сутіски нагадують прорубані в горах тунелі.

— «Се же король Данило, князь добрий, хоробрий і мудрий, іже созда городи многі, і украсі є разнолічними красотами...»

— Де ти це чув, Юльку? — питає дівчинка.

— Не чув. Десь вичитав. Слухай, Лілі, чи не здається тобі, що тут, на старому місті, не тільки ми ходимо? Наші предки залишилися тут навіки — невидимі, як духи.

...І попливло місто із схилів Княжої гори, як ріка, рушило на долини і пагорбки, убрало їх у каміння.

У чорні брами на Ринковій площі вступають у дивних шатах горожани. В аптеці на Ставропігійській у мідному важкому начинні товче сухі зіллиська схожий на ченця аптекар. Вулицею котиться віз із колесами, оббитими залізом. До металевих ободів додумалися тільки в п'ятнадцятому столітті. Першу аптеку відкрили у Львові в сімнадцятому. А газові ліхтарі перед ратушею запалювали ще навіть після Вітчизняної війни, всього двадцять років тому.

Рвалися до валів татарські лучники. Середньовічні школярі, які, може, годину тому спокійно сиділи, слухаючи казань мудрого ритора

чи гарними тенорами та молоденькими підбасками витягали чисту ноту за кантором — учителем співів, — тепер бралися до зброї, щоб захистити місто.

Вирушали походом проти німецьких полчищ відважні воїни, на їхніх знаменах золотом і блакиттю відливався герб міста, а в замку тужила за батьком князівна-галичанка з гарним дрібненьким обличчям Лілі...

Події змішалися в уяві хлопця, вигадка сплітала і в'язала до купи все, як назва вулиці єднала старі й нові будинки.

Юлькові приємно: він говорив про речі, яких Лілі навіть не знала, і почував себе першовідкривачем, учителем. Знишка позирав на дівчинку, аби упіймати її погляд і знати, чи уважно вона його слухає, однак бачив тільки біле пасмо волосся над тонкою бровою, зав'язану довкола шиї зелену хустину та жовтий листок, який Лілі тримала в губах.

— Слухай, — сказав Юлько. — Слухай, Лілі, я прочитаю тобі вірші... Хочеш?

— Хм...

— Я їх ще нікому... Це мої вірші, я тобі першій...

— Хм.

Юлько ковтнув слину, відкашлявся, бо раптом пересохло в горлі:

Очима таємничими, як підземні озера,

Ти мене вабиш кудись і кличеш.

Я хочу розгадати символ твого обличчя,

Я хочу знати, куди мене кличеш...

— Хм... Це ти про кого?

— Так. Ні про кого.

— А ти бачив підземні озера? Ні? Це тобі Беркута розповідав, що вони — таємничі?

Жовтий кленовий листок здригався на губах, коли дівчинка говорила.

— Чому Беркута? Ніхто мені нічого не казав.

— Бо він, мабуть, бачив ті озера. Він же спелеологією цікавиться.

— Знаю, — сказав Юлько. — Це я йому ідею підкинув.

— А! — мовила Лілі і несподівано засміялася: — Слухай, ти любиш барбарис? Я маю десять копійок, дай ще вісім — і буде сто грамів барбарису. Він кислий, і від нього язик червоний стає.

Юлько теж засміявся — що ж, барбарис так барбарис. Незвичний настрій розвіявся: у чорні брами не входили горожани в середньовічних шатах, не було в аптеці заклинача-ворожбита над зіллям,

не чатувала на валах сторожа... І Лілі вже не нагадувала галицьку князівну. Вона буденно розгортала з паперу липкі цукерки, від яких язик робиться червоний. І розмова почалася зовсім буденна.

— А ти зараз не такий, як у школі.

— Може, не знаю. Мені здається, що я завжди такий... А пам'ятаєш, як ти прийшла до нас у клас?

— Угу. Тоді Беркута ще стріляв з водяного пістолета... А ти сказав про це вчителю. Навіщо ти сказав?

— А звідки я знаю? Я вже не пам'ятаю.

— І ви тоді побились. А взагалі ви дружите, правда?

— Може. Не годна ж людина весь час мовчати. Треба з кимось розмовляти, а більше ні з ким. Хлопці у нас якісь такі... Знаєш, я вигдав якийсь байку і сказав, що це Шекспір. Вони повірили — про що ж тоді з ними розмовляти?

— Хм, — сказала Лілі, підкидаючи на долоні цукерки, як жонглер у цирку. — А якщо я також... не зовсім Шекспіра читала?

— Дурниці! Ти все одно розумна, ти б здогадалася, що я вигдав.

— Розумна? Як ти? Чи трохи менше? — зморщила носа дівчинка, і раптом впали кутики її вуст, піднялася вгору ліва брова — дівчинці вдалася Юлькова гримаса, трохи поблажлива, трохи зневажлива.

З такою гримасою дивився Юлько на білий світ.

БЛАКИТНІ ПЕЧЕРИ

(З точки зору Славка Беркути)

Розвалився Юлько Ващук на вчительському стільці, далеко просяг ноги і пояснює:

— Розумієте, хлопці, треба мати просторове уявлення і абстрактне мислення. Без цього неможливо творити. Мислення можна розвинути. Щоденний тренінг — і навчитеся всього на світі...

«Тре-ен-інг»! Чи ти вже не годен говорити, як нормальні люди? Ну, тренування, вправа, то ж ні — тренінг!

— Слухай, Беркута, — закротривився Юлько. — Чого ти завжди до мене чіпляєшся? Кожен говорить так, як йому на це дозволяє словниковий запас.

Із Юльком сперечатися — все одно, що кам'яну брилу на дуель викликати, він на своєму стоятиме, хоч би й не мав рації.

Витягаю з портфеля підручник і читаю, затуливши долонями вуха.

Тепер Юлькова мова звучить приблизно так:

— У... ге-уууу-взвшшшшш...

Тренінг! Ну й Ващук!

Я навіть не почув, як продзеленчав дзвоник, лиш побачив, що сідають усі за парти, і з того зрозумів — зараз почнеться урок.

У клас зайшов Антон Дмитрович. Прискіпливо подивився, чи охайно висить карта, навіщося оглянув указку і почав урок.

Антон Дмитрович завжди починає уроки якимось несподівано.

Візьме й запитає, наприклад:

— Вам відомо, що ріка Конго двічі перетинає екватор? Вона протікає на території...

Я знав: надовго запам'ятається те, що ріка Конго двічі перетинає екватор, і те, які народи живуть на берегах величезної ріки. І хто перший досліджував африканський континент, і хто писав книги про Африку. Я запам'ятовую все, що говорить на уроках географії учитель, і аж ніби всередині щемить від того, що не може людина за своє життя обійти цілий світ. Адже я не побачу, як ріка Конго двічі перетинає екватор, і навряд чи потраплю на Північний полюс або ж на Памір. А мені так хочеться бути водночас усюди. <...> Антон Дмитрович викликав до карти Ващука. Юлько не затинається зовсім, коли відповідає урок, мовби йому це заввиграшки.

Говорити він уміє гарно, це правда, та й взагалі нема нічого такого, що Юлько робить погано. Хіба що просто знає, чого не втне, — і не береться за те. Знов я про Юлька так думаю, що він сказав би: «Чого чіпляєшся до мене, Беркута?» А я не чіпляюся, я сам не знаю, в чому справа.

Коли він на мене часом поглядає, ніби запитує: «Ну що ти вмієш?» — то я аж починаю знічуватись або ж сперечатися, хоч би й потреби не було. А часом, коли справді треба сперечатися і навіть щось різке йому сказати, то я мовчу, мовби нічого не трапилося.

Саме так було, коли ми надумали йти до Блакитних печер. Я розповів Юлькові, що їздив з батьком до Страдчого — невеликого села під горою, залісною й стрімкою, на самому вершечку якої старопрестара дерев'яна церква. А низом — печера.

— Пусти зайця в печеру — він аж під Києвом з другого боку вискочить, — жартували страдчівські хлопчачки.

А ще казали, немов у тій печері в давнину татари спалили мешканців села, котрі заховаляся від татарської неволі. Тому ніби й село Страдчим зветься. Ото ми з татом і ходили до тієї печери.

«У нашого малого нове захоплення, — сміється мама, — гляди, трохи повдає із себе спелеолога та й покине, як не одно кидав».

Та я не ображаюсь, я взагалі ніколи не ображаюсь на маму, на неї просто неможливо образитись. Мама майже одного зі мною зросту, зовсім як школярка зі своїм маленьким жовтим портфелем. <...>

[Славко пригадує, як дізнався, що восьмикласники збираються до Блакитних печер. Він попросився й собі з ними, а ще домовився, щоб дозволили їхати його друзям — Юлькові та Лілі. Юлько обіцяв принести фотоапарат, ліхтарики. Але у призначений час не прийшов.]

Може, чекав, що я запитаю, чому він не прийшов? Але я не запитав.

Я думав: хто із нас змінився? Чи то я раніше не помічав, який Юлько, чи то він був інший? А може, я справді чіпляюсь до нього не знати чого? Або ж просто після того випадку з татовим літаком, після нашої розмови про максимальне навантаження мені забаглося, аби Юлько, мій друг, був ось таким, а не іншим, не таким, як він є насправді? Нічого не розумію. Чи справедливо це?

І я сам — який? Чим вимірюю оте моє максимальне навантаження, про яке з татом говорили? Майже рік тому говорили...

МАКСИМАЛЬНЕ НАВАНТАЖЕННЯ

— Мамо, а у нас на трен... — з порога почав Славко і немов спіткнувся. — Мамо, чому ти така? Мамо?!

Руки мамині опущені вділ, вона ніби забула про те, що має руки.

На раменах лежить велика пухнаста хустка — мамі стало холодно?

Таж у кімнаті страшенно душно, пахне валеріанкою і ще чимось незвичним.

— Мамо! Ти що, мамо?

— Синку, — сказала мама. — Тільки ти не хвилюйся. Все буде добре, але... Ти не хвилюйся. Вони не прилетіли. Нічого не відомо... Все повинно бути добре, синку...

Мовби велика холодна хвиля впала на Славка. Збила з ніг і потягла по гострому камінню, в провали, звідки немає вороття.

Хлопець прикусив губу, аж відчув на ній солонуватий присмак крові, і над силу вимовив дорослим, чужим голосом:

— Звичайно, все буде гаразд, мамо. Іди ляж, я сам приготую собі вечерю. Я сьогодні тренував новачків. Цікаво, які з них вийдуть спортсмени.

— Так, цікаво, — погодилася байдуже мама і додала: — Чай на столі. І сухарики.

І тато залюбки хрупає смачні, солодкі сухарики. <...>

Славко сидів за кухонним столом, укритим білим обрусом, тупо дивився на склянку, де плавав круглий, як рятівний круг, шматочок цитрини, і повторював: «Тільки спокійно, тільки спокійно! Все буде добре, мусить бути добре. Тато великий, сильний, мужній, найсильніший у світі — з ним нічого не може трапитися... Правда ж, тату, з тобою нічого не трапилося?»

Тато завжди літає. Тато випробовує літаки. Від нього пахло хмарами. Пахло небом і простором. У тата на лівій руці витавруваний синій номер. Він не стирився і не зникав, хоч його поставили дуже давно; тато, тоді ледь старший від Славка, був у німецькому концтаборі, фашисти випалили йому це тавро. Але тато вижив, тато повернувся на свою землю, тато є, він буде, він зайдє у кімнату і скаже:

— Як справи, голубе?

Тато любить мамині коси. Літаки. Синові несподівані запитання.

Прозорі яблука — папірочки. Білі-білі сорочки і різьблену з каменю підставку для олівців на маминому столі. І голубі на світланні стовбури беріз. І їхню галасливу, аж надто гуркотливу й неспокійну вулицю. Запах пекарні, що в будинку навпроти. «Він є, він буде, прийде і запитає: як справи, голубе? Він прийде і запитає, він прийде», — як заклинання, повторював Славко.

Надоднем у кімнаті все зробилося сіре, приглушено задзеленчав раптом і непотрібно будильник. Мама лежала, заплющивши очі, син обережно прикрив її хусткою. Хустка сповзла з маминих плечей. Мама удавала, ніби спить, а може, й справді заснула. «Добре, що вже задніло, ніч була страшенно довга», — подумав. За вікном ще біліло, мовби заплаканий, виднівся ріжкатий місяць. Гуркотіли глухо, — спросоння, мабуть, — трамваї. Відгукувався на нечасті кроки тротуар. Годинник переступав поволі крихітними ніжками — стрілками з секунди на секунду. Ніч була страшенно довга, і тато не приходив.

А потім дзеленчав дзвоник, шелестіли сторінки підручників, галасували в коридорах першокласники. У школі все йшло своїм звичаєм. <...>

Славко чув і розрізняв окремі слова, та вони не трималися купи і його свідомості. Він усміхався і кивав, коли до нього зверталися, щось навіть відповідав, не впізнаючи власного голосу. Бачив, як перед ним ходять, рухаються; хтось там сміявся, хтось кричав, однак ніщо не обходило його. <...>

— Беркута! Славко Беркута! — черговий по школі з червоною пов'язкою на рукаві з порога гукає Славка. — Де Беркута, хлопці?

Його до телефону!

Спочатку хлопець не зрозумів. Беркута? Це він. До телефону!

І раптом, розштовхуючи всіх, майже ліктями продираючись крізь гурт, Славко кинувся до вчительської, де на стіні висів чудернацький старомодний телефонний апарат, який прозвали «ундервудом».

Крізь тріск і шипіння почувся мамин голос:

— Знайшлися, синку! Вимушена посадка. Рація зіпсувалася, не було зв'язку. Тільки ти не хвилюйся... Ти не хвилюйся, я тобі ска...

— Тато?! Мамо!

— Ні, не тато... Другий пілот...

Нижня губа Славкова дрібно сіпалася, рука ніяк не могла почепити на гачок телефонну трубку, мовби не належала більше хлопцеві, а рухалася з власної волі.

Радість: «Не тато, не з татом», — ця радість входила в нього, ніби він ковтав свіже, морозяне повітря після важкої задухи. Голова йшла обертом, слідом за радістю наскочив сором — як він може радіти! Як може сам собі казати: «Не тато, не тато!» Як він може так підло радіти!

Вийшов з учительської. Було тихо. Вже йшов урок. З усіх класів пробивалися крізь двері голоси — різні голоси, звичні інтонації.

Мабуть, він дуже підлий, коли може так радіти. Але ж він радий не з того, що хтось загинув, тільки з того, що тато є, тільки тому, тільки через те — тато є!

Другий пілот. Другий пілот. Тихий, маленький Євген Павлович, Євген Павлович з волоссям, підстриженим їжакувато, як у хлопчика. <...>

Удома, незважаючи на безсонну ніч, не ліг відпочивати. Хотів дочекатися матері з чергування в друкарні, хотів розпитати про все докладно, бо хоч вона і дзвонила вдруге, але нічого більше не сказала, окрім того, що Славко вже знав. <...>

Славко того вечора не знаходив собі ані місця, ані якої роботи. <...> Хтось подзвонив. Може, мама? Тільки щось не мамин дзвінок, мама дзвонить весело, ніби їй подобається натискати на кнопку, а тут просто-таки несміливо доторкнулися до неї.

— Свої, свої, — запевнив голос із-за дверей.

Хлопець не впізнав голосу, але все одно відімкнув двері.

— Що, твоїх нема?

— Ні, — відповів Славко, зрадівши гостеві. Це був механік з аеропорту, Комарин. Славко забув, як його звали, пам'ятав тільки

прізвище. Бачив цього механіка не більше трьох разів, та тепер зрадів з його появи, бо сподівався довідатися щось і поговорити про тата. Ось цього, здається, і треба було найбільше — поговорити про батька.

— Сідайте, сідайте, — метушився хлопець, підсуваючи гостеві стільця, подаючи попільничку — в руках Комарин тримав сигарету.

— Ех, ти-и! — сказав раптом сльозливо Комарин і погладив Славка по голові.

Хлопець трохи відсторонився — він лише тепер помітив, що Комарин добре-таки напідпитку, від нього тхнуло неприємною, їдкою сумішню горілки, цибулі й машинного масла.

— Ех, ти-и... Що ти знаєш... Хіба тобі скажеш, хлопче? А мені говорити треба, мені душу, душу мені вивільнити треба, ти розумієш, що воно за птиця — ота душа?

— Може, чаю вип'єте? З цитриною? — запропонував Славко.

Тепер він уже знав, що не почне з Комариним розмову про батька.

— Ех, ти! Та мені зараз — що чай? Мені б душу, ясно тобі? Душа в мене горить, хіба чаєм допоможеш? Мені три ночі підряд одне й те ж ввижається — я на землі лежу, ніби приклеєний, а на мене літак падає, падає, реве і падає, і нікуди я від нього подітися не можу! Ні, брате, авіація — це тобі не футбол! Ти думаєш, я не казав своїй? Я їй казав: кину все до біса, навіщо воно мені здалося, давай поїдемо кудись, ну, хоч до діда у Демидівку, там літака раз на рік у небі побачиш. Тихо, ні галасу тобі, ні гуркоту, вози ремонтуватиму, а що — і вози ж потрібні...

Уважно слідкував хлопець за ходом думки гостя, вслухався у заплутані фрази, але нічого не міг збагнути.

— Ти знаєш, де він сідав? У нього свій столик був біля вікна.

Вони після польоту приходять ковтнути чогось, — воно, знаєш, після польоту спрага мучить. Не думай, аби щось там міцненьке, ні, тільки трохи нарзану і бутерброд... Він завжди, бувало, питав: «Як тут земля без нас — усе в той же бік обертається, хлопці?»

Славкові раптом як обручем перехопило горло. Комарин говорив про другого пілота.

— А я не винен! Я тобі кажу, не винен! При чому тут я, що з ним так? Я перед польотом оглядав, я все оглядав, ти чуєш, не винен я-а-а! <...>

Тепер у кімнаті висів неприємний запах, захотілося розчинити вікно. Але тут знову подзвонили. Славко кинувся до дверей і ледве встиг відхилити їх, а вже міцні татові руки підняли його вгору,

як у дитинстві. Йому тоді здавалося, що він летить аж під хмари, і дух захоплювало, і всередині аж лоскотно стало. А від тата знову пахло хмарами, небом і трохи втомою. Вони стояли один перед одним — і батько, мабуть, відчув, що синові зараз хочеться бути знову малим, і забути про пережите, і не думати про другого пілота.

— Ну от, — сказав тато, — от я і вдома.

І коли він помітив сльози на синових очах, то відвернувся, ніби йому обов'язково треба було відвертатися, скидаючи плащ, і син зрозумів, що батько ставиться до нього, як до дорослого, не хоче бачити його слабкості.

— А-а-а! — сказав Комарин і рушив до батька. — А я прийшов до тебе.

— Бачу, — сказав тато і посторонився від Комарина.

— Ти чого? Чого ти? Я от йому вже казав, я малому казав, нехай підтвердить: я тут ні при чому, чуєш?

— Мало казати. Мало казати, Комарин. Треба самому вірити у те, що говориш. А ти віриш? Ти віриш? <...>

— Брешете! — раптом закричав Комарин. — Вам так простіше — на механіка усе, вам так простіше!

Диким здавалося, що великий кремезний чоловік може кричати тонким, пронизливо-безсилим голосом.

— Я доведу! Я доведу! — гарячкував Комарин, задкуючи до дверей. А тато сказав:

— Ти б хоч Євгена посоромився. Чи ти б і його у брехні відважився звинувачувати?

Комарин затулив обличчя шапкою і, п'яно стогнучи, вийшов з кімнати. Славко чув, як гупали його ноги на сходах, — кроки були непевні, мовби Комарин не знав, куди ступати.

— Мама на чергуванні? <...>

Славко зрозумів: розмови про аварію не буде. Звичайно, розмови про аварію не буде. Не про все, мабуть, можна говорити з сином, навіть якщо він став дорослим. І все-таки наважився запитати:

— Це через... Комарина?

Запаливши сигарету, батько якусь мить думав, що сказати.

— Бачиш, сину... Ти чув про максимальне навантаження? У цього максимум дуже незначний. Максимальне навантаження — справа немаловажна. Це вимір характеру і людських сил... Пхинькає він, як немовля, ходить п'яний і всіх запевняє — не винен. Боїться, слимак поганий! Відповідальності боїться, а не того, що людина... Так,

синку, максимальне навантаження — така штука... Ну, я піду мамі назустріч. А ти чаю приготуй. Міцного. Їй треба буде гарячого міцного чаю.

Механічно всипав чорні дрібні чайники у малий чайничок з надбитим носиком. Постелив чистий накрохмалений настільник.

Сьогодні усе це не мало такого значення, як завжди, коли батько повертався з польоту. Зараз мало значення інше.

Розмовляючи з Комариним, тато не попросив Славка вийти.

Раніше такого не траплялося. Славко не бував присутній при розмовах старших, коли ті розмови не стосувалися його. Так повелося ще з раннього дитинства. А тепер хлопець став свідком важкої, серйозної розмови дорослих людей і відчув себе приналежним до світу, де ніхто не має права легковажно, безвідповідально і нерозсудливо ставитися до життя. Міркував над отим максимальним навантаженням, про яке говорив тато після відвідин Комарина, по-іншому оцінював, співставляв і зважував слова та вчинки. Несподівано дрібниця могла набрати значного змісту, а те, що досі здавалося важливим, ставало тільки додатком до чогось найголовнішого, чого Славко, може, досі ще й не осягнув.

Звичайно, приємно й легко відчувати під собою несхибний твердий ґрунт, ні в чому не сумніватися і поняття не мати про тривогу, яка може затулити собою світ. Але ж до кожної людини врешті приходиться момент, коли вона стає старшою, і не обов'язково для цього лічити свій вік на десятки — події не раз важать більше, ніж час.

..... Опрацюємо прочитане .....

1. У якому місті відбуваються події твору?
2. Назвіть героїв повісті.
3. У якому класі вони навчаються?
4. Чи давно товаришують Юлько Ващук і Славко Беркута?
5. Що читачі дізналися про Лілі Теслюк?
6. Як склалося життя в Стефка Вуса?
7. Чому Стефко недолюблює свого батька?
8. Як ставиться Юлько до однокласників?
9. Яким видом спорту захоплюється Славко?
10. Ким працюють батьки Славка Беркути?

[В один з осінніх днів учитель географії Антон Дмитрович запропонував замість уроку провести практичне заняття — прогулятися по парку. Юлько зустрів там Стефка Вуса, свого сусіда. Вони знайшли

сороку з перебитим крилом, яка могла загинути. Юлько байдуже відштовхнув птаха ногою, а Стефко і Славко підбрали сороку й віднесли до вчительки біології, яка доглядала хворих тварин.

Удома Юлько пригадав, як одного разу взимку Славко віддав йому свою шапку і тим урятував від холоду і застуди. А колись давно, ще в п'ятому класі, під час шкільного шахового турніру Славко навмисне програв вирішальну партію Юлькові, щоб той став чемпіоном.

Лілі Теслюк запросила однокласників до театру — вона сама грає у виставі. Не зміг прийти лише Беркута — у нього вирішальне тренування.

Юлькові небайдуха Лілі, він збирається після вистави зробити їй подарунок — маленьку бурштинову фігурку балерини.

Тим часом Славко Беркута виграв відбіркове змагання з фехтування, на нього чекає поїздка на турнір до Харкова. Славко вважається найкращим учнем свого тренера Андрія Степановича. Хлопець одразу зі змагань поспішив до театру, щоб привітати Лілі. Вистава закінчилась: він побачив, як виходить Лілі з батьками, а поруч — Юлько.

Славко вирушив до Харкова на фехтувальний турнір. Юлько дізнався з газетної статті неприємні речі про батька: у своїй книжці про Львів він використав чужі ідеї, а хтось про це дізнався й повідомив журналістам. Юлькові дуже соромно за свого тата.

На змаганнях Славко не зміг показати усе, на що здатен — зайняв лише четверте місце. Саме тоді йому виповнилося чотирнадцять років. Від тренера хлопець одержав у подарунок нову дуже гарну шпагу. Славко дав собі слово не брати до рук нової шпаги, доки не заслужить цього своїми досягненнями.

Одного разу на тренування до Славка прийшли Лілі і Юлько. Між хлопцями сталася суперечка: Юлько доводив, що шпагою орудувати неважко — будь-хто зможе. Тоді Славко не стримався, дав Юлькові шпагу і маску. Він образився й одразу не подумав, що це нечесно — битися з невідготовленим супротивником. Під час поєдинку стався нещасний випадок. Славко поранив однокласника у стегно, через що на носі у Юлька залишилась чимала подряпина.

Поранення насправді не було дуже серйозним, однак Юлько вдавав із себе хворого, лежав у ліжку. Коли його відвідали однокласники, Лілі нагадала, що саме Юлько спровокував суперечку, яка й призвела до нещасного випадку.

Славко карається докорами сумління: він підвів багатьох людей, які у нього вірили. Йому соромно перед тренером, перед батьками, перед однокласниками. Хлопець приходив провідати Юлька, навіть вибачився перед ним.]

ТОДІ БУЛА П'ЯТНИЦЯ

Школа гула, перешіттувалася, розкривала широко очі.

Суд? Будуть судити Славка Беркуту? Хто буде судити?

Десятикласники? І двоє з восьмого? А сьомий «Б» відмовився? Їм тепер знизять оцінки за поведінку, бо вони збунтувались і всім класом пішли з виховної години. Оце-то так!

Ставились до події по-різному. Одні з посиленням інтересом: аякже, страшенно цікаво — суд! Інші дивувалися: «Беркута хороший хлопець, що він міг зробити? За що його судитимуть?» Ще інші випитували: «А хто такий Славко Беркута?» І скрадалися назирці — хлопець відчував на собі зацікавлені, осудливі, співчутливі погляди. Можна було гукнути з відчаю:

— Ну, так, це я, я, я — Славко Беркута! А чого вам треба? Ну, ось я! Дивіться, коли вам це так цікаво!

А можна було просто взяти й піти геть, геть із цієї осоружної школи, а вона ж була колись, — де там колись, усього кілька днів тому, — була своєю, рідною школою, куди хотілося приходити, де стіни навіть були звичайні, такі світло-зелені з білим, а тепер просто гидко дивитися на ці стіни.

Розміри Славкової провини зростали від перерви до перерви.

— Що він зробив?

— Кажуть, поранив шпагою товариша, Юлька Ващука.

— Та ні, це було раніше! А потім він напився з якоюсь компанією, гуляв по місту і бешкетував.

— Вітрину розбив, це правда?

— Яка там вітрина! У нього знайшли ножа!

Славкові про це все невідомо. Він тільки знає, що буде суд, і вже зараз, напередодні, відчуває себе приреченим на смерть.

Коли прийшов цей лист, Беркуту викликали до директора.

Директор весь час повторював:

— От бачиш, ти навіть не заперечуєш! Така пляма на нашій школі! Негідник! Спершу поранив товариша. І гадаєш, коли вибачили, то можна що завгодно тепер чинити? Честь школи тобі не дорога, можеш забиратися геть!

Потім директор трохи заспокоївся, викликав Варвару Трохимівну і звелів прочитати листа в класі.

«Учень вашої школи Ярослав Беркута був затриманий членом народної дружини о 21 годині 23 листопада цього року. Він пиячив у під'їзді з кількома іншими підлітками...»

Вдруге Славко зовсім байдуже слухав того листа. Ніби і не його звинувачували.

23 листопада? То була п'ятниця. Звичайно у п'ятницю о дев'ятій кінчається тренування. Але Славко перестав ходити на тренування. З того самого дня, як трапилася та історія з Юльком Ващуком.

Обминав навіть вулицю, де був спортзал.

Збирав удома «бандуру», не маючи відваги сказати, що не ходить на тренування. Збирав «бандуру» і рушав кудись із дому.

Повернувшись, ковтав чай із цитриною і без апетиту гриз сухарики. Просто щастям для хлопця стали мамине тривале відрядження і татові дальні рейси, з яких той повертався дуже втомлений і не дуже спостережливий.

Так-так, тоді була п'ятниця, і він удав, ніби йде на тренування, і ніхто на світі не міг би підтвердити, що він того вечора не пив якогось вина у темному підворітті з темними типами. Він і сам не міг би нічого довести.

А сьомий «Б» збунтувався. Перша почала Лілі, а потім усі сперечалися, кричали й обурювались, категорично відмовлялись бути суддями і взагалі протестували проти суду. І всі взяли портфелі й пішли зі школи одразу після дзвоника — не залишилися після уроків, коли Варвара Трохимівна збиралася пояснити їм, як повинен проходити суд і як має поводитися сьомий «Б».

Сьомий «Б» збунтувався. Директор приписав це поганому впливу Славка Беркути. Насправді ж Беркута до бунту не спричинився, а з останнього уроку то й взагалі пішов. Думав: «А що, коли зовсім не повертатися уже? Отаборитись, приміром, у печері, і жити, як доісторична істота, нічого не бачити, крім сталагмітів і кажанів».

Думав і все одно, як звичайно, приходив до школи, сідав за парту, відсунувшись аж на самий краєчок, щоб не торкатися часом Юлькового плеча, — тепер, коли обоє вирости і Славко анітрохи не скидався на Котигорошка, парту стала затісна. Хлопцеві здавалося, ніби він потрапив у клас випадково і справді треба встати й піти геть, але не відважувався й картав себе за слабкодухість.

Силкувався згадати, що він усе-таки робив тієї п'ятниці? Тинявся парком, де кольорове світло ліхтарів підсвічувало чорні стовбури дерев і замерзлі калюжі? Сидів у бібліотеці, здавши здивованій гардеробниці свою «бандуру», гортав без усякого інтересу строкаті сторінки якогось журналу? Їздив тролейбусом з одного кінця міста в другий, а потім знову назад? Але ж ні, здається, того вечора він зустрівся врешті з Андрієм Степановичем, майже біля самої своєї

брами зустрівся, і зразу шпигонула думка: «А коли б мама чи тато довідалися, що я не ходжу на тренування?» Аж ніби в горлі щось застрягло і годі було ковтнути повітря від такої думки.

Хотілося повернутись — і навікача уздовж вулиці.

Андрій Степанович сказав:

— Добре, що зустрілись. Я до тебе йду.

— Добрий вечір, — мовив хлопець.

— Як справи, Беркута? — запитав Андрій Степанович.

— Та так, нічого. Зима вже. Сніг випав...

— Сніг? Справді, сніг випав, ти спостережливий хлопець, — усміхнувся не дуже весело Андрій Степанович. — Але ти розумієш — я не це мав на увазі. Чому на тренування не з'являєшся?

Ремінець від «бандури» врізався Славкові в плече, ніби шпага обернулася на доброго дробовика. Андрій Степанович дивився на «бандуру», питав, чому Славко не ходить на тренування, — звичайно, він здогадався, що хлопець говорить удома неправду.

Хоч крізь землю провалилися, — аж тепер зрозумів Славко, що часом справді хочеться провалитися крізь землю.

— Ходімо, побродимо по сніжку, — запропонував раптом Андрій Степанович, бо таки, мабуть, помітив Славкове зніяковіння.

Хлопець глянув знизка на Андрія Степановича і побачив, що той не сердиться, навіть ніби сам трохи ніяковіє, і вперше усвідомив, що тренер не надто вже й старший від нього самого, сім-вісім років різниці, як старший брат. Старший брат, якому все можна сказати, ні з чим не криючись, нічого не затаюючи, такого не можна дури-ти, бо то ніби самого себе дуриш. Збиваючись, затинаючись і гублячи слова, почав пояснювати Андрію Степановичу — про себе, про Юлька Ващука, про той випадок у спортзалі, і як він, Славко, просто не міг прийти у зал і глянути у вічі Андрію Степановичу, і як думав, що Андрій Степанович не захоче з ним навіть розмовляти, не те що тренувати.

Рука Андрія Степановича лежала на Славковому плечі, тренер слухав свого учня, не перепиняючи й словом, «бандура» вже не здавалася такою важкою, стукалася по тоненькому снігу на тротуарі легко й приємно; гарно ставало хлопцеві, бо вже не треба буде ходити містом позахильцях, уникаючи всіх довкола, — навіть мами і батька, — не треба нікому говорити неправду, бо Андрій Степанович ніби мовчки погоджувався прийняти й на себе Славкову біду, розумів усе, що говорив йому хлопець.

— І тому я не приходив, не міг... — сказав Славко.

Андрій Степанович не картав, не дорікав. Якщо молодший ні з чим не криється, старший не повинен дорікати.

— Ви... ви колись казали — підступності немає місця у справжньому, великому спорті. Нечистими руками шпагу не втримаєш.

Славко несамохітно глянув на свою руку, звичайна хлоп'яча рука, широка долоня з міцними пальцями, з м'яким рухом у зап'ясті — рука, звикла уже до шпаги. Чорнильна плямка на середньому пальці. Ручка погана.

— Правда. Казав. І завжди казатиму, — погодився тренер. — Слухай, тобі, мабуть, додому час, хвилюватимуться там, правда? Так, мало не забув попередити, тренування починається о шостій, після нас будуть працювати рапіристи. Тож не запізнюйся, будь ласка. Ми на тебе чекаємо, Беркута!

...Чи не було це тієї п'ятниці? Саме тієї!

Може, попросити Андрія Степановича: «Скажіть їм, скажіть, що не стояв я з хлопчачками у підворітті, не п'ю взагалі ніякого вина. Спортсмени не повинні пити ніколи, ви самі нам це пояснювали, Андрію Степановичу, то скажіть же всім, що це якийсь дурний жарт, це якийсь злий жарт, — непорозуміння, неправда. Однак ні, не говоріть нічого. Може, не того вечора відбувалася розмова. Не говоріть нічого, коли вони не вірять, не розуміють, то не говоріть нічого. Не треба оборонців, не треба доказів...» Невже всі справді вірять, що він, Славко Беркута, дрібненький хуліган? Невже вони думають, що він отак знікчемнів? Та ні, не може цього бути — вони ж підходили до нього, говорили, розпитували, але всі просили: «Скажи, Беркута, що це неправда». А йому хотілось, аби сьомий «Б» ствердив: «Ми знаємо, що це неправда, ми тобі віримо». Хотів, аби вони так сказали, а не питали, не вимагали підтвердження.

Славко сидів за своєю партою і три звичайні дні — кожен, як споконвіку, тривалістю у двадцять чотири години — здавалися довгими, важкими, мов перехід у горах в тридцятиградусну спеку.

НАПЕРЕДОДНІ

О дванадцятій годині дня:

Обурений Антон Дмитрович переконував Варвару Трохимівну:

— Ви цього не робіть! Ви просто не повинні так робити!

Учитель не вірив, не міг повірити, що Славко Беркута з ватагою хлопчаків ховався від людських очей, щоб випити з пляшки ковток вина. Просто якесь непорозуміння, треба спершу все з'ясувати,

а потім уже влаштовувати суд, якщо виявиться потреба. Антон Дмитрович щойно повернувся з наради членів Географічного товариства, і ось тобі новина!

Звівши вгору брови-рисочки, Варвара Трохимівна дивувалась:

— Я вас не розумію. Ви берете під захист хулігана? <...>

Директор, як і Варвара Трохимівна, розводив руками і дивувався:

— Не розумію вас, Антоне Дмитровичу... Ви збираєтеся стати на захист хулігана?

— Беркута не хуліган. Хіба можна чіпляти до хлопця образливе слово, навіть не спробувавши все як слід зрозуміти? Та навіть коли й трапилося те, — я не вірю, але припустимо, — то чи слід влаштовувати дитячий суд над дорослою людиною? Поставте себе на місце батьків Беркути. Вони — розумні, порядні люди. І раптом тринадцятирічний хлопчак звертається до них з такими словами: «Ви погано виховали свого сина!» Це ж комедія! Такі вистави псують стосунки дітей і батьків, розбещують школярів.

Аргументи Антона Дмитровича здавались, мабуть, директорові необґрунтованими і наївними, бо він доводив своє — спокійно, розважливо, ніби йшлося про придбання для школи наочного приладдя, а не про долю учня:

— У нашій школі не траплялося нічого подібного. Коли раптом у здоровому, дружному колективі з'явилося хворобливе явище, його слід ліквідувати. Товариські суди практикувалися у багатьох школах, і це давало добрі наслідки. Не розумію, чого ви заперечуєте проти думки вчительського колективу. Зрештою, ми б виглядали смішно, якби відмовились од свого рішення. <...>

О другій годині дня:

Втомлена немолода жінка мружила очі з короткими віями, постукувала за звичкою олівцем по столу. Робота в дитячій кімнаті міліції привчила її до уважності. Запам'ятовувала обличчя і інтонації, звертала увагу навіть на жести і одяг. Ця дівчинка, що сиділа зараз перед нею, мала дуже чорні — аж зіниць не видно — очі і світлу гривку волосся над темними бровами. Дівчинка хвилювалась, вона узяла до рук аркуш паперу, що лежав на столі, шматувала його дрібненько, сама того не помічаючи.

Дівчинка говорила:

— Беркута не міг так. Та не міг він пити! Я розумію, може, він там стояв з ними, а потім не хотів називати їхні прізвиська, може, він і справді не знав... Беркута такий... він не міг, якщо ви не вірите мені, то запитайте у наших, кого завгодно з сьомого «Б» запитайте,

вони вам скажуть. Вони стоять на вулиці. Беркута не такий, це просто непорозуміння.

— Я хочу тобі вірити, дівчинко, мені подобається, що ти прийшла захищати товариша. Та коли людина відмовляється од того, що насправді було, як ти гадаєш, що це означає?

Дівчинка розсипала на столі клаптики паперу, знову зібрала їх до купи:

— Беркута не відмовляється, він взагалі нічого не говорить, він каже: «Якщо ви мені не вірите, я не буду нікого до цього змушувати». Він страшенно гордий, Славко Беркута! І коли буде оцей суд, то...

— Який суд? Про що ти говориш, дівчинко? Я написала листа у вашу школу, порадила директорові звернути на хлопця увагу. Власне кажучи, він справив на мене досить приємне враження, бо анітрохи не скидався на хулігана.

— Він фехтувальник. І спелеологією цікавиться... Не міг він!

Старша співрозмовниця усміхнулася, і тоді її невиразне і нічим не примітне обличчя раптом ожило, ніби вона вийшла із затінку на яскраве сонце.

— Добре, що він фехтувальник і спелеолог. Але ж не це визначає людину. Хіба ти прийшла сюди до мене тому, що він фехтувальник і спелеолог?

— Та ні, не тому, ви правду кажете. Ми тому... Ми всі знаємо, який він.

— Поясни, що ти мала на увазі, коли згадала про суд, — попросила жінка.

...На вулиці до дівчинки стрімголов кинулися дівчата і хлопці з сьомого «Б».

— Що вона тобі сказала?

— Ти їй усе пояснила, Лілі?

— Буде суд чи ні?

— Вона дуже симпатична. Вона дзвонила в школу. Директор сказав, що тепер він уже нічого не може і не хоче змінювати. Ця жінка обіцяла обов'язково прийти на суд. <...>

Сьомий «Б» непокоївся. Сьомий «Б» хотів допомогти Славкові Беркуті.

О третій годині:

— Вам повістка на суд, — сказала дівчинка і подала Славковій матері конверт.

— Як, як? — перепитала Марина Антонівна. — Ти, дівчинко, мабуть, помилилась. Який суд?

— Шкільний, — незворушливо мовила посильна. — Судитимуть Славка Беркуту.

— Як судитимуть? Що ти говориш? За що судитимуть?

— А там довідаєтесь, — так само спокійно, вивчаючи жінку ясиними, аж прозорими, очима, пообіцяла дівчинка, що виконувала доручення. — Ну, все, я піду, — ще сказала вона і додала: — До побачення!

— До побачення, — механічно відповіла Марина Антонівна. Вона тримала в руках конверт і не наважувалася розірвати його.

Увечері, десь близько дев'ятої години:

Славко Беркута прийшов додому.

Обережно, немов боячись доторкнутися до сина, Марина Антонівна пропустила його в коридор. І по тому, як вона дивилася кудись повз нього, як удавано байдужим голосом повідомила:

— На тебе тут чекали, сину, — Славко зрозумів, що мама знає все.

— Хто, мамо?

— Лілі Теслюк. Хотіла з тобою про щось поговорити.

— А... а... Вона не сказала про що?

— Ні. Вона взагалі нічого не говорила.

— А тато вдома?

Мама продовжувала удавати, ніби нічого не трапилось. Чому вона так себе поводить? Може, боїться? Може, не вірить?

Шукав маминих очей. Вона не відвела погляду, сказала:

— Вдома. Зараз повечереємо.

Однак не було ніякої вечері. Тато довго ходив по кімнаті. Усі чомусь ходять по кімнаті або ж дивляться в одну точку, коли щось таке трапляється. Може, це допомагає зосередитися?

А ще пізніше тато підійшов до Славка.

Тато узяв сина за підборіддя, підвів його голову:

— Сину, то що ж це? Як ти мені все поясниш, мій хлопчику?

І від лагідного батькового руху, від ласкавого «мій хлопчику» Славко раптом відчув себе сильним і здатним довести власну правоту. Бо ж могло бути інакше. Бо ж тато міг також сказати: «Один раз повірили — досить. Досить».

— Я не пив. Я не був там, тату, я нічого такого не робив, я не знаю, що це все означає!

Тато вірив. Навіть не запитав, де Славко був того вечора, йому не треба було встановлення алібі, тато сказав:

— Нікуди ви не підете! Ні ти, ні мама! Я сам піду!

Тато не погрожував: «Я їм покажу! Влаштувати судилище! Травмувати дитину!» Ні, тато нічого такого не говорив. Він розумів: хлопцеві доведеться ходити до школи, вчитись у вчителів, які вирішили судити його, не встановивши вини, і тато не кричав і не говорив ніяких гучних слів. Він просто хотів прийняти удар на себе, врятувати Славка і пояснити усім, що його син не міг бути винен.

Але син не погодився. Він навіть усміхнувся:

— Ні, я не хочу ховатися. Я не винен у тім — навіть мені ховатися? Пам'ятаєш, ти... тоді... тоді ти казав про максимальне навантаження? Ну от, не треба замість мене йти завтра в школу, тату!

СУД

Великий зал став тісний і душний від того, що туди намагалася вміститись уся школа. Здавалося, вікна тут не відчиняли років зо два, і шепіт ніби плавав у густому повітрі.

За столом, усвідомлюючи вагомість своєї місії, сиділи юні судді. Мабуть, їм хотілося виглядати старшими, серйозними і навіть грізними. Вони супили брови. Стискали вуста. Їм було доручено вершити, вирішувати і судити. Вони пройнялися повагою до себе і деякою зневагою до решти світу, якій не було надано права вирішувати чийсь долю.

Варвара Трохимівна прочитала листа ще раз. Варвара Трохимівна сказала, що в їхній школі це випадок безпрецедентний, тобто такий, подібного якому ще ніколи не було, і тому вирішено саме так, усім разом обміркувати, якої карі заслуговує Ярослав Беркута.

А потім викликали Славка Беркуту.

Може бути, він не витримав би нервового напруження, зірвався б і крикнув щось, але в залі сиділа мама. Здалеку вона дуже була схожа на школярку, і Славко боявся чомусь за неї.

А сьомий «Б»? Сьомий «Б» сидів у залі, як одна людина.

— Не здавайся, Беркута! Скажи, що ти не винен! — порадив хтось із сьомого «Б».

Головуючий дев'ятикласник, круглолиций і рум'яний, аж надивався від серйозності. Постукав олівцем по столу.

— Прошу без реплік із залу! Порушники порядку будуть виведені!

— Він як мій папуга в клітці! Мабуть, не вміє більше нічого говорити, — прошепотіла Лілі, і сьомий «Б» тихо захихотів у кулак.

— Славку... Ярославе Беркута, що ти можеш сказати товаришам?

— Чому ти так розмовляєш, ніби ніколи мене не бачив?

— Прощу відповідати по суті!

Дуже дико звучали в пухких рожевих устах головуючого ці слова, безбарвні й колочі, як висохлі будяки.

— Що ж, нехай по суті. Нема мені що багато говорити — я не був у кімнати міліції, я не бачив ніколи людини, яка писала цього листа, я не робив нічого з того, що там написано. Я даю вам слово честі. А коли мені не вірите, то... то...

Безліч разів повторював ці слова подумки і був певен, що мусить переконати усіх, не можуть вони не повірити — він каже правду, абсолютну правду, але раптом побачив, що всі його слова немовби відскакують від слуху суддів, як тенісні м'ячики від ракеток.

Судді вимагали фактів.

— Ти хочеш сказати, що лист — це якась містифікація?

— Ти запевняєш, ніби ти чесний і говориш правду. Де ти тоді був того вечора? Що робив? І хто може підтвердити, що не ти пив у підворітті?

Схиливши голову, Славко уперто не відповідав на запитання.

Що ж, коли йому не повірили, він нічого не говоритиме, йому нічого більше казати, нехай роблять що хочуть. А сьомий «Б» вірить?

Може, вони думали — Славко Беркута скаже: «Це випадково, це просто безглуздий випадок», — і пояснить, як усе трапилось. Але що він пояснить, коли зовсім нічого не було?

Тиша лежала така глуха і безнадійна, що хлопець раптом подумав: чи не сниться йому все це? Він провів рукою по щоці — рука, виявляється, тремтіла. Стиснув руку в кулак. І шелеснув голосний шепіт Лілі:

— Беркута, ну, чого ж ти мовчиш? Скажи щось, чуєш?

Головуючий знову насупив короткі брівки і знову мовив дивними для хлопчика словами:

— Бажано було б послухати матір Ярослава Беркути. Ми запросили її сюди, щоб вона розповіла про свого сина, про те, як виховувала його і як він дійшов...

Рвучко підвівшись із місця, встав Антон Дмитрович:

— Дозвольте спершу мені, вчителю вашому і Беркути, розповісти про те, як я виховував його... І вас також!

Головуючий розгубився. У цю мить йому належало постукати по склянці олівцем і закликати порушника до порядку. Але ж порушником був учитель! Що його діяти? Безпомічно озирнувшись, головуючий мовив:

— Попрошу...

Що означало те «попрошу» — важко було сказати. Директор, перехилившись через сусіда, щось мовив Антону Дмитровичу. Однак Антон Дмитрович вирішив скористатися нерішучим суддівським «попрошу».

Він стояв на сцені, звідки звичайно лунали тільки радісні промови, пісні і вірші. Він підійшов до «підсудного» і поклав йому руку на плече.

— Діти, — сказав Антон Дмитрович, — ви знаєте Славка Беркуту?

Ніби розбуджений від злого сну звичними буденними словами, зал озвався сотнею голосів:

— Знаємо!

— Який він?

— Хороший! — ствердив сьомий «Б».

— Можна йому вірити?

— Можна!

Директор щось говорив Варварі Трохимівні, Варвара Трохимівна намагалася спинити Антона Дмитровича, але дарма: зал шепотів, перемовлявся, перегукувався. А потім біля дверей зчинився ще дужчий гомін, хтось сказав: «Пропустіть, пропустіть!» — і повз ряди школярів пройшла до столу, де сиділи вчителі, немолода втомлена жінка. Вона тихо вибачилася, що запізнилась до початку, їй миттю подали стілець, жінка сіла і поглянула в зал. Потім подивилася на Славка, про щось запитала, їй відповіли. Жінка раптом аж злякалась, відсахнулась і знову щось сказала. Зал мовчки стежив за незрозумілою пантомімою.

— Вибачте, — блідим, непевним голосом втрутилася втомлена жінка. — Я хочу... я змушена перервати. Трапилася велика, страшна прикрість — ви... власне, ми, бо й моя вина в тім — ми даремно образили цього хлопця, Славка Беркуту. Він справді не був у нас ні того, ні іншого вечора. Ми з ним ніколи не зустрічалися.

Сьомий «Б» ошалів.

Сьомий «Б» кричав, як сто тисяч хлопчаків на стадіоні. І тільки Юлько Ващук не кричав. Юлько Ващук нахилився, щоб зашнурувати черевик.

ЯК УСЕ БУЛО НАСПРАВДІ

А тепер ми майже дійшли до того місця, з якого почали розповідь. Пригадуєте? Вечір, лапятий сніг...

Стефко Вус, вбраний і взутий, лежав на ліжку в непаленій хаті.

Лежав і в котрий раз ніби переживував одну і ту ж думку: «Упали сніги, нікуди тепер не рушиш, не підеш у світ позаочі». Навіть он Бурко — чорний, як коминяр, кіт — повернувся додому з мандрів і гріється, муркочучи, під Стефковим боком. Добре Буркові.

І коли Стефко так думав, у двері хтось дуже тихо і делікатно постукав.

— Принесло когось! — не дуже вдоволено сказав Стефко. — Двері не замкнені, увійдіть, коли не дідько рогатий.

На порозі з'явився Юлько Ващук. Він ніколи не зазірав до Стефка і тепер здивовано розглядався по кімнаті.

— О, якого гостя маю нині! Чого вам треба, вельможний пане?

— Справу маю до тебе, Стефане.

— О, Стефане! — передражнив Стефко. — То це ніби я — Стефан?

— Годі, Стефку, не жартуй. Справді, хочу попросити щось. Ти ж, мабуть, у таких справах бистрий. Треба одному типові... вуха нам'яти. Добре, щоб вік пам'ятав.

Був Юлько якийсь ніби затятий, сам не свій, ніби вдавав когось іншого. Не того мамія пещеного бачив Стефко перед собою і не того пишака, що міг виставити перед Стефків ніс нового черевика і вдарити під крило сороку, — якийсь дивний був Юлько, мовби на щось довго перед тим зважувався, і тепер, зважившись, уже не хотів чи боявся вертати назад.

— При чому ж тут я? — запитав Стефко. — Візьми та й намни. Чи тобі мого благословення треба?

— У тім-то й річ,.. Я б не хотів...

— Ага, ясно! Моя допомога потрібна?

— Та, власне, так.

— Бач, який хитрий! Чужими руками жар загібати! Не на того натрапив. Не буду за тебе нікого бити. Хто ти мені — брат чи сват?

— Стефку, але того типа необхідно побити. Він мене скалічив. І взагалі...

— Ага, то це свята помста? Ну, нехай. Коли сам не годен за свою кривду відплатити, то йди до Лопуха. Чув про Лопуха? Той кому хоч вуха пообриває. Маєш адресу...

— Можна сказати, що ти мене прислав?

— Гм, ну ти ж!.. Та кажи, мені що? А кого ти бити збираєшся? Бо Лопух має таку руку, що той тип усе життя потім на аптеку працюватиме.

— Е, Стефку, чи тобі не однаково? Та ти його, здається, бачив. Пам'ятаєш, у Стрийському парку?

Стефко свиснув, потер щоку:

— Отой? Ну, коли б я знав, то...

— Шкода стало?

— Шкода? Нікого мені не шкода! Мені все одно. Робіть собі що хочете, про мене, то й зовсім зникніть. Що мені до того хлопця? Ні брат, ні сват...

— То я піду, Стефку. Дякую за адресу.

— Дуже мені потрібна твоя дяка.

Юлько повернувся, щоб вийти, і на самому порозі нашттовхнувся на Вуса-тата.

— Вибачте, — сказав Юлько, схиляючись за порогом.

— То ти вже тепер і таких колег маєш? — сказав, ніби кепкуючи, старший Вус. Він стріпав з шапки сніг, стягнув з широких плечей ватянку.

— Ніякий він мені не колега, — відмовився од Юлька Стефко. — Він же у нашому будинку живе. Сусід...

— Не палив у печі, синашу? Таки не палив! Бодай тобі! Приходиш, як віл, втомлений, холодний, а в хаті погрітись ніде!

Схилився, чиркнув сірником — газове полум'я загуло в печі, батько простяг до вогню руки.

— Чого набурмосився? Чи гумору не маєш? Зранку, либонь, на ліву ногу ступив? То я тобі не поможу на праву стати... Йди хліба купи!

— А ви чом по дорозі не купили? — відбуркнув сердито Стефко. — Як вам їсти хочеться, то йдіть собі.

То була щоденна звада, вже Стефко часом просто за інерцією спечечався і казав усе навкори батькові.

Тепер він і собі підійшов до печі, дивився на жовтувато-фіолетове блимкотіння, на руки батька і думав зовсім не про вечерю.

«Якого біса я дав йому Лопухову адресу? — от що думав Стефко. — Якого біса? Нехай би сам рахунки зводив, як уміє... А то чужими руками. Якого біса?»

І раптом Стефко зірвався, схопив шапку:

— То давайте гроші, куплю вже того хліба!

Що духу біг Стефко до Лопухового дому, поминувши хлібну крамницю. Та даремно вже було поспішати. Коли Стефко, задиханий та засніжений, постукав у двері, Лопуха не було вдома.

— Щойно вийшов. Крок у крок перед тобою, — сказала Лопухова мати. — В хаті не втримаєш, на мою голову тая біда...

Слухати далі Стефко вже не мав бажання.

Запхав руки в кишені — холодно було, морозом прихопило, зачервонило руки.

Додому вернувся без хліба. «Якого біса...» — гнівався сам на себе хлопець, однак зарадити вже нічим не міг.

Батько лаявся, та Стефко і його не слухав. Сидів, дивився на вогонь, а при носі у нього лежав чорний клубок — Бурко. Не кіт, а заслінка від печі.

Надворі біліло, ніби сніговиця віддавна гуляла містом.

Трое хлопчаків вийшли з гастроному — їм було дарма, що сніг лапатий і пухнастий. Юлько намагався триматися якнайдалі від Лопуха та його приятеля — хоч вулиця чужа, ніхто б не повинен переїхати, але, однак, не хотілося йти в одній компанії з Лопухом.

Лопух зрозумів. Він порадив Юлькові: нехай не відстає, не розглядається довкола, удаючи, ніби він сам собі йде. Однаково ясно, що вони відтепер одною ниткою в'язані, і нікуди від цього не дінешся.

Вони зайшли в браму. Пляшка вина, булка і оселедець — Лопух хотів підкріпитися, перш ніж рушати на ту вулицю, котрою Славко Беркута мав повертатися додому з тренування. Все було обдумано й виглядало дуже просто і легко.

— Як два по два — чотири.

Втомлена жінка запитала в Юлька прізвище. І він раптом, бгаючи спітнілими долонями шапку, назвався Славком Беркутою.

А в шкільному залі втомлена жінка сказала Славкові:

— Я думаю, ти зумієш вибачити. Я розумію — таке забути важко, але ти повинен нам вибачити.

Коли вона так сказала і подивилася в зал, Юлько Ващук схилився, щоб зав'язати шнурок. Зав'язував довго й старанно, аж доки не почув, що жінка відсунула стілець і сіла. Тоді лиш Юлько випростався, але намагався зробитись маленьким і непомітним, ніби хотів вrostи у крісло.

КІНЕЦЬ ЩАСЛИВИЙ, НЕМОВ У КАЗЦІ

Був вечір. Синій зимовий вечір. Тіні на снігу — безвітря — як накреслені на ватмані химерні, незрозумілі знаки. Сьомий «Б» йде притихлим гуртом — не дбає про сніг, про гарний вечір, про вислизгану льодову доріжку на тротуарі. Сьомий «Б» замислений.

Славко Беркута з матір'ю — трохи оддалік. Сьомий «Б» не відважується наблизитися, може, тому, що Славко йде з матір'ю, а може, через те, що всі розуміють — Славкові треба побути самому.

Часом так трапляється — треба побути самому.

— Мамо, як ти думаєш...

Славко хоче запитати: той, хто назвався його іменем, сидів у залі? Невже це хтось із знайомих?

— Мамо, як ти думаєш, тато вже вдома?

— Звичайно, вдома,— говорить мама. Зараз вона зовсім схожа на школярку. Мама підставляє долоню снігові — одна, дві сніжинки, тихі, як неказані слова.

Закінчилося все ніби гарно і просто. Два по два — чотири.

Розумний Юлько Ващук, два по два — чотири. Так несподівано просто і легко усе розв'язалося. Прийшла ота жінка, і подивилась, і сказала, що він — це зовсім не він, власне, ні, не так, той інший зовсім не він, не Славко Беркута. Усе ніби так просто, так гарно.

Як у казці. Судили — вибачили — помилилися, не гнівайся — завтра задачу скажуть на дошці писати. Задача задачею, а що, коли це хтось із сьомого «Б»? Тільки б не з сьомого «Б», бо як же тоді?

Як тоді?

Мама схиляється, набирає в долоню снігу і сніговою грудкою — просто Славкові в плече.

Славко всміхається — криво, одними куточками уст, і мама більше не намагається розсмішити його. Хлопцеві страшенно кортить озирнутися, дець там на другому кіпці вулиці — сьомий «Б», усі разом, хтось би подумав, що вони живуть в одному домі, що їм усім по дорозі із Славком Беркутою, не наздоганяють, але й не розходяться, Славкові кортить озирнутись і водночас дуже важко зробити це, мовби хто притримує долонями обличчя — не озирайся, не озирайся.

— Ні, ви скажіть — ми добре зробили, що пішли до тієї жінки в міліцію! Подумати тільки, коли б Антон Дмитрович не підказав, що так треба зробити,— ні, ви тільки подумайте, як би все обернулось, чілдрен! — у тому гурті Лілі розводять долонями в білих рукавичках.

— Коли б я знала, хто це зробив, ну як він міг, як у людини язик повернувся — зробити щось паскудне і прикритись чужим іменем? Я б йому... я б йому... я сама не знаю, що б я зробила?

— Що? — питає Юлько і раптом спиняється. — А що б ти йому зробила? — Він стоїть і дивиться на Лілі — смикаються губи і ніяк не укладаються у звичну зневажливу гримасу.

— Не знаю. Щось би таке зробила, аби він на все життя за падлюку самого себе мав, щоб він сам на себе не міг би ніколи подивитись.

Білі рукавички миготять Юлькові перед очима, одна, дві, десять.

Дурниці, звідки десять рукавичок? Завтра та жінка увійде в клас і вкаже на нього, на Ващука.

— А коли б то був я? — ворухить важким, кам'яним язиком у роті Юлько.

— Ні, ви тільки послухайте, послухайте, що він говорить! Чілдрен, він каже...

— Мовчи! — Юлько намагається впіймати білу рукавичку. — Лілі, мовчи! Чуєш?

Нехай завтра, нехай не сьогодні. Ще не сьогодні.

— Юльку, чекай, куди ж ти, Юльку, ну, скажи, що то неправда! — просить Лілі, однак не біжить услід за Юльком, не наздоганяє, стоїть зламана й осамотніла, білі рукавички на темному тлі зимового пальта. Лілі стоїть, і тїнь її на снігу — накреслена химерно картина.

— Славку, Беркута, почекай! —десь там попереду гукає сьомий «Б», відважившись нарешті наздогнати Славка.

Славко спиняється. Озирається. Ще раз, тепер уже сміливіше.

Славко Беркута чекає.

— Егей, Лілі, Юльку, а ви чого відстали? — вимахує хтось рукою.

Біла рукавичка поволі зводиться вгору для відповіді: наздожену.

Ковзнувши по втопаному сніжку, хтось перехибнувся і мало не впав. Сміється сьомий «Б». Всміхається Славкова мама. Ловить краєчком ока вираз синового обличчя. Славкове обличчя трохи розпогіднюється. Білі рукавички зовсім вгамувалися. Не злітають вгору до розсміяного рота. Бо то не так, як у казці.

Вулиця стелиться білим сувоєм полотна. Холодним і чистим.

Будинки обігріті жовтим світлом, вікна — як відхилені дверцята печей. Вулиця дихає, вулиця — розтулена долоня міста, по якій можна прочитати його життя.

1968

..... Аналізуємо художній твір .....

1. Чому в школі влаштовують товариський суд?
2. Коли Славко перестав ходити на тренування?
3. Як однокласники поставилися до суду над Беркутою?
4. Хто з учителів підтримав Славка під час суду?
5. Чому Славка виправдали?
6. Хто насправді був затриманий міліцією?
7. Яку назву має останній розділ повісті?
8. Коли повість уперше побачила світ?

9. Чим життя сучасних школярів відрізняється від того, яке зображене в повісті? Чи не застаріли проблеми, що розглядаються у творі?
10. Яких двох персонажів порівнює авторка твору?
11. Як склалися їхні стосунки в молодших класах?
12. Чому між ними намітилися конфлікти?
13. Чим Славко пояснює свою неприязнь до колишнього товариша?
14. Як Юлько збирався помститися Славкові?
15. Хто найбільше вплинув на формування характеру Стефка Вуса?
16. Які риси характеру властиві Юлькові Ващуку?
17. Як на нього вплинуло розчарування в батькові?
18. Від кого Славко дізнався про «максимальне навантаження»? Що означає цей вислів?
19. Чому Славко перестав ходити на тренування?
20. Чи здатен Славко виправляти свої помилки?
21. Що таке товариський суд? Як персонажі повісті ставляться до того, що Славка притягли до товариського суду? Чи допоміг він встановити справедливість?
22. Якими засобами авторці вдається заінтригувати читачів?
23. Як сприймається фінал твору?

..... **Досліджуємо самостійно** .....

24. Складіть порівняльну характеристику Славка та Юлька. Визначте чинники, які сформували їхні характери. Запис у робочому зошиті зробіть у зручній для вас формі (тексту, плану, таблиці, схеми).
25. Яку роль у повісті відіграють заголовки розділів? Чи полегшують вони сприйняття твору?

..... **Читаємо виразно** .....

26. Який епізод твору вам сподобався найбільше? Підготуйте виразне читання цього епізоду.
27. Підготуйте переказ розділів «Суд», «Кінець щасливий, немов у казці» від імені Славка Беркути, Юлька Ващука, Лілі Теслюк.

..... **Виявляємо творчі здібності** .....

28. Намалуйте ілюстрації до твору. Візьміть участь в інтерактивному конкурсі ілюстрацій.

Володимир Дрозд (1939–2003)

Володимир Григорович Дрозд народився 25 серпня 1939 року в селі Петрушин на Чернігівщині. Після закінчення школи працював у районній газеті. Свою першу книгу Дрозд опублікував у двадцятирічному віці — це була збірка новел та оповідань «Люблю сині зорі». Вищу освіту він здобув заочно на факультеті журналістики Київського університету.

Письменник працював у видавництві, був головним редактором відомого літературного журналу «Київ». До його прозової спадщини належать численні оповідання, повісті, романи. Читачі знають Володимира Дрозда за творами «Ірій», «Катастрофа», «Самотній вовк», «Спектакль». За роман «Листя землі» письменник був нагороджений Державною премією імені Тараса Шевченка. Його перу належать також романи-біографії «Ритми життя», «Дорога до матері», «Добра вість».

Помер Володимир Дрозд 23 жовтня 2003 року.

В. Дрозд
(фото, 1960-ті)

..... Актуальна цитата .....

«...уся цінність оповідання «Білий кінь Шептало» в тому, що воно — над часами й ідеологіями, оскільки жодною мірою не втратило своєї актуальності: суспільство завжди насторожено (а то й вороже) ставиться до тих, хто чимось вирізняється з-поміж інших, хто бунтує й обстоює свою винятковість...»

Л. Б. Тарнашинська, кандидат філологічних наук, доктор філософії Українського вільного університету (Мюнхен)

..... Опрацюємо прочитане .....

1. Коли народився Володимир Дрозд?
2. Коли вийшла його перша книжка?
3. Де він здобув освіту?
4. Назвіть найвідоміші твори письменника.
5. За який твір він одержав Державну премію імені Тараса Шевченка?
6. Підготуйте розповідь про письменника. Запис у робочому зошиті зробіть у зручній для вас формі (тексту, плану, таблиці, схеми).

ЧИ МОЖЛИВА АЛЕГОРІЯ В ОПОВІДАННІ?

Найчастіше алегоричні образи трапляються в байках і повчальних розповідях — притчах. Вони дозволяють виразити досить складні думки за допомогою простих і конкретних образів.

.....
Алегорія (інакомовлення) — утілення певної абстрактної ідеї в конкретному образі тварини, рослини або предмета.

Алегоричні образи не обираються довільно. Вони узгоджуються з ustalеними в культурній пам'яті народу відношеннями між певними абстрактними поняттями та образами тварин, рослин або предметів.

Володимир Дрозд використав алегоричний образ, але не в байці або притчі, а в оповіданні. Він звернувся до образу білого коня.

У багатьох фольклорних творах кінь постає вірним супутником воїна-козака, а в хліборобській культурі з ним найчастіше пов'язують таку ознаку, як працьовитість.

Волелюбність, вірність і працьовитість є тими основними рисами, що усталилися в народній традиції. Звернувшись до відомого алегоричного образу, автор узгодив його з власним художнім задумом. Він переконливо показав, як саме на основі викривленого розуміння згаданих позитивних рис сформувалася життєва філософія людини-пристосуванця.

ЛЮДИНА ПЕРЕД ВИБОРОМ

В алегоричному оповіданні «Білий кінь Шептало» автор дотримався реалістичної правдоподібності в зображенні брудного господарського подвір'я та чудової природи поза огорожею. Ці картини протиставляються одна одній. Непривабливий господарський двір допомагає виразити одноманітність та безвихідь щоденного життя, натомість яскраві описи природного довкілля демонструють привабливість вільного життя без осоружного «хомута».

У такий спосіб увиразнюється важлива проблема життєвого вибору людини. Перший варіант — більш-менш забезпечене й спокійне існування в умовах несвободи аж до самої смерті. Головне, не слід думати, щось планувати — тут усе за тебе вирішено наперед. Другий варіант — це непередбачуваний світ волі, у якому можна чогось досягти, а можна й програти. У цьому світі слід самостійно дбати про себе й так само самостійно відповідати за здійснений вибір.

Герой твору вводить себе в оману, коли вважає, що можливо уникнути вибору: «...розумніше до часу прикинутися скореним, лишившись у душі вільним, аніж бути скореним насправді». Розвиток

дії доводить, що думки про «душевну свободу» в його випадку є звичайним самообманом. Насправді вибір він таки зробив, промінявши відчуття свободи на покірне схилиння перед обставинами.

Володимир Дрозд детально змальовує психологічні риси людини-пристосуванця. У цьому йому допомагає алегоричний образ, який зазнає суттєвого переосмислення. Ми помічаємо, що волелюбність білого коня лицемірно виявляється в почутті зверхності та зневазі до інших, а вірність, яку виражає цей алегоричний образ, перетворюється на рабську покору та «винувату довірливість» перед кривдником.

Автор зобразив неординарну особистість, яка свої таланти й можливості змарнувала в пошуках привабливих, але фальшивих виправдань для власної пасивності та внутрішньої несвободи.

БІЛИЙ КІНЬ ШЕПТАЛО

(Скорочено¹)

...Сутеніє; раптом на галявині —
кінь — самотній.

Р. М. Рільке

Босий підпасок тягнув через бригадне дворище батіг — зимно блискало дротяне охвістя. Шепталові зсудомило спину: якомсь повесні він задрімав у приводі, підпасок дошкульно хльоснув, дротинки порвали шкіру, ранка, вподобана гедзями, досі не гоїлася. Хлопчик наблизився до огорожі і хвацько стрельнув батогом, аж луна прокотилась од клуні, що на краю села, та сивою гадючкою повисла курява. Коні, гризучи й штовхаючи одне одного, сахнулись од пострілу в куток. Тією живою, наполоханою хвилию Шептала зім'яло, притисло до жердин; гостро тхнуло потом, він гидливо підібрав губи та весь зіщулився — змалку ненавидів він табун, гурт, і в загорожі, і на пасовиську волів бути сам. Спершу бригадні коні глузували з того, далі звикли й самі почали обминати Шептала. Хлопчик наблизився до конюшні, зазирнув у темну ополонку дверей:

— Дядьку Степане! Казав завфермою, щоб ви до привода конячи-ну прислали. Бо на завтра свиням зелені нема.

Шептало нашорошив вуха. Неприємна, знайома млявість — провісниця всіляких прикростей — закрадалася в груди. Сьогодні суботній вечір, роботу скінчили раніше, і він насолоджувався спокоєм

¹ На електронному освітньому ресурсі interactive.ranok.com.ua ви знайдете повний текст твору.

та тішив себе надією на завтрашній відпочинок. Звісно, якщо вранці не поженуть до міста. Але він сподівається на Степанову добрість. З конюхом у нього особливі стосунки. Інші коні це відчувають, тому й недолюблюють Шептала. Степан ніколи не б'є його, хіба ненароком у гурті зачепить пугою чи про стороннє око стьобне. Ніколи не посилає на важку роботу, якщо є кого іншого послати. Бо він, Шептало, кінь особливий, кінь білий, а коли й попав у це бригадне стовпище, то завдяки злому випадку, химерам долі. Справжнє місце йому не тут, хто зна, де він може опинитися завтра. І Степан це розуміє. Степан що: маленький чоловічок, навіть не білий, а якийсь землісто-сірий, з брудними, корявими ручиськами. Але навіть він своїм приземленим розумом тямкує тимчасовість своєї влади над Шепталом.

Коні заспокоїлися, розбрелися по загороді. Шептало знову лишився сам. У дверях з'явився Степан, спинився на порозі, пильно дивився на коней; від того погляду мливість обняла груди і покотилася до колін, що зрадливо тремтіли. Шептало вперше пошкодував, що опинився на видноті. Хотілося проштовхнутися в середину табуна, загубитися між ребристих кінських тіл. Він удав, що не помічає конюха, схилив голову до прив'ялої трави.

«На мене вкаже, обов'язково на мене», — думав полохливо, про всяк випадок, щоб прикрість не була несподіваною, хоч певно знав, що Степан його не потривожить.

— Шептала візьмеш, — сказав конюх хлопчикові. — Тільки зачечай, напою.

Білий кінь підвів голову і жалібно глянув на Степана великими водянистими очима. Привабливість теплового надвечір'я мертвіла, опадала, як зжовклий лист під буйним поривом осіннього вітру. Думка про роботу забарвлювала все в темні, холодні тіні. З усіх робіт він найбільше недолюблював крутити привід і їздити до міста, хоч інші коні вважали це найлегшим. Цілісінький день, до темряви, ходити по колу, топтати власні сліди — в цім було щось принизливе. А ще принизливіше котити заставленого корзинами та бідонами воза серединою ранкової міської вулиці — колеса торохкотять по бруківці, торохкотять бідони, хитаються корзини, кудкудакають кури, гелгочуть гуси. Навколо ж стільки святково вбраного народу, стільки коней із сусідніх сіл, і всі бачать сором його, білого коня. Коли вже бути відвертим до кінця, то він соромився упряжі, соромився становища робочої худобини, яку вільно запрягати, поганяти, стьобати батоном кожному Степанові... Хоч і випадали хвилини, коли він у своєму приниженні гостро, солодко звеличувався (його, білого коня,

загнуздано, заковано в хомут, поставлено під дугу; хай буде соромно людям, які те вчинили), але це була надто коротка і безперспективна втіха.

Шептало старанно, щоб не виказати засмучення Степановим рішенням, жував скошену вранці траву, між якою хоч і траплялись його улюблені конюшинки, але зараз здавалися прісними. «Я на базар завтра не поїду, та й не переробився вдень, обурини возив. Інші, ледь розвидніється, до міста почимчикують, дати перепочинок треба...» — міркував Шептало, і в кінських очах поволі випогоджувалось. Йому кортіло будь-що виправдати Степана, довести, що той не мав кого послати у привід і лише через безвихідь потривожив Шептала. Так було легше — через гірку безнадію перекидався місточок. А може, конюх боїться, що ніхто з коней, окрім нього, не встигне до ночі порізати зелень і свині лишаться завтра голодні? Мабуть, саме так. Вони, люди, знають: на Шептала можна покластися. Такий покірний і роботящий, тільки віжок торкнись, уже чує, вже розуміє, підганяти не доводиться. Він свого досяг, зумів прикинутися; вони повірили — хіба не має пишатися своїм розумом і витримкою? Ще коли його, молодого й гордого, вперше осіддали, ганяли по царині до сьомого поту, хльоскали до кривавих рубців на боках і привели в загін геть вимочаленого, знесиленого, інстинкт білого коня підказав йому, що рано чи пізно люди зломлять його. Супроти вітру довго не пробіжиш, і розумніше до часу прикинутися скореним, лишившись у душі вільним, аніж бути скореним насправжки. Перші роки упряжного життя він побоювався, аби люди не розгадали, що він тільки прикидається покірним, і рвав голоблі з останніх сил. До того ж краще тягти, не очікуючи на батіг, ніж ковтати принизливе підстьобування. У тій добровільній напрузі було щось від самостійності, від волі. Але тепер ніхто не сумнівався в його ретельності, і він іноді дозволяв собі стишувати крок, тягтися за червоними китицями конюшини на узбіччі дороги. Помітивши на дорожнім піску нетерпеливу тінь людини, докірливо косив оком, мовляв, ви ж мене знаєте, це я так, піджартовую, і спішно переходив на чвал.

Степан вийшов з конюшні, поцьвохкуючи довгим, наче гони спеченого дня, батоном, відчинив ворота загорожі. Коні, боязко косячись на батіг, почовгали дворичем до бригадних воріт. Шептало, як завжди, переcheкав, коли скінчиться тіснява в проході, і вийшов останній. З усього нинішнього життя чи не найважче гнітила його оця табунна, тричі на день, подорож до колодезяного корита. Вже багато років, відколи його забрано од матері, ніхто не питав Шептала, хоче

він пити чи ні, а тільки відчиняли огорожу, хльоскали батоном і гнали вузькими провулками, де од густої курави було так само тісно та задушно, як і од пінних, гарячих кінських боків. З часом спрага почала нагадувати про себе перед загальним водопоем. Води в кориті часто не вистачало; щоб не цідити крізь зуби іржаву каламуть, Шептало й собі змушений був штовхатись і лізти наперед, у тісняву, ніби звичайний кінь.

Хтось зачепив Шептала копитом — дві молоді кобилки затіяли посеред вулиці, за кілька кроків од Степана, жартівливу штовханину. «Мало вас сьогодні ганяли, — злісно подумав білий кінь, відходячи вбік. — І як цей Степан терпить? Я навів би порядок. Водопій — то водопій, нічого витанцьовувати, ніби в цирку».

Взагалі він ніколи не розумів обмеженості деяких коней, котрі прагнуть на кожному кроці суперечити, огризатися, показувати свій характер. Ніби цим чогось досягнеш, окрім батога. З сумовитою зверхністю спостерігав Шептало, як Степанів батіг розганяв у різні боки молодих кобилок; у цих вороних, сивих, гнідих, перістих так мало розуму, що просто дивуешся. Особливо коли бачиш усе трохи збоку, як зараз. Скільки потрібно було днів тихої, непомітної боротьби, поки Степан змирився, що Шептало бредє на водопій трохи збоку, трохи позаду, ніби він зовсім не бригадний, а сам по собі! Ні, він не бунтував, не ліз під батіг, а тільки відставав щодня на півголови, на півкроку і озирався на конюха, вкладаючи в той погляд увесь розум білого коня: мовляв, ти ж знаєш, я не підведу, я інакший, ніж вони, нас із тобою таких тільки двоє...

Червоне сонце опускається в роз'южену кураву, з-за лісу — краєчок грозово-синього хмаристого холоду. В глибині банькатих Шепталових очей — рожеве тремтіння, наче без підків ступає по кризі. Зате скільки незалежності в крутім вигині шиї, у густій гриві, у розміреному переступі струнких ніг! Такі хвилини скуповують і безглузде кружляння в приводі, і сором міських ранків, і колотнечу навколо корита. Він забував, що одразу після водопою на нього одягнуть хомута й поведуть на ферму, а може, запряжуть ще й завтра, і позавтра, і кожного дня, до самої смерті. А коли здохне, люди здеруть шкуру і закопають під ліском. Якось він сам возив туди одного гнідого; з-під попони стриміли червоні кістки ніг, а слідом бігли голодні пси і жадібно облизувалися. Він усе забував, крім одного: тремтливої ілюзії волі та влади. Попереду клубком курави котить табун, за табунем — Степан, а за кіньми і Степаном — він, Шептало. І можна досхочу тішитися уявою, що це він, білий кінь,

жене до водопою і сірих, і вороних, і гнідих, і перістих. І Степана разом з ними, всесильного, милостивого й злого Степана, а сам ні від кого не залежить і нікому не кориться. Жовтаві соняхи перевисають через тини, од лісу віє прохолодою; вночі задощить, вони ночуватимуть у конюшні, а може, й у привід не запрягатимуть. Думки перестрибують, ніби плуг на розворотах, спокійні й приємні, як літній вечір після роботи. Страх провалюється все глибше, виколисана в стійлі довгими ночами ненависть розвіюється, і Шептало поглядає на конюха поблажливо: він не метатиметься Степанові за ті випадкові удари, без цього не можна, без цього ніякого порядку не було б серед коней. Солодке почуття прощення й солідарності з конюхом охоплює Шептало. Він піднімає голову і ласкаво, заклично ірже. Степан озирається і, ніби вперше помітив Шепталову сваволю, люто блимає з-під рудих брів:

— Ах ти ж, ледаче зілля!

Батіг злітає в червонясте небо, довгий та в'юнкий, тонким дротяним охвістям безжально оббиває Шепталові спину й гостро впивається в тіло. Білий кінь з несподіванки високо піднімає задні ноги, спотикається на рівному місці і, полонений страхом, що виринає з глибини тіла, вганяє в холодний піт, забуває всі недавні думки, кидається в юрму, між гарячих кінських тіл — гнідих, вороних, перістих. А батіг наздоганяє білу спину, січе, жалить...

Образа була така несподівана, приголомшлива, глибока, що білий кінь не пам'ятав, як проминули довгу вулицю й розсипалися по піщаному косогору, нижче якого стримів колодязний журавель, а ще далі, за вищипаною гусьми цариною, аж до самого лісу стелилися луки. Він тільки переставляв ноги, опустивши голову до самої землі, поки свавільний кінський потік кудись, — тепер було зовсім байдуже куди, — ніс його. Шептало ще ніколи не почувався так зле — несподівано все йому відкрилося, побачилося без попон, без прикрас, ніби відкраяний щойно пласт чорнозему. Його повільно засмоктував глибокий, як прірва, відчай.

На косогорі Шептало спинився, підвів голову, глянув навколо тужними очима. Його чутливі ніздрі збрижились, ожили, губи трикратно оголили гостру підкову зубів. Сонце сіло, луки димчасто синіли, а над лісом беззвучно, загрозливо росла кошлата грива вороного, що застиг перед велетенським стрибком на небо. Пахло травною, квітами, деревами, болотами, дощем, і всі ці запахи зливалися в один, знайомий і безконечно далекий запах, що раптом стрепенув Шептало, підхопив, пружно кинув із косогору.

І він побіг, збуджено форкаючи та загібаючи копитами пісок, схожий на короткогривого стригунця. Матір упрягали в лісникову двоколку, а він біг збоку зеленими розорами доріг, зазирає у зелені сутінки хащ, заходив по коліна в жовтогарячі лісові ромашки і, наполоханий птахом, що пурхав з-під копит, мчав ліською дорогою навздогін білій ставній кобиліці. То було дитинство, і пахло воно молоком та конюшиною. Потім вони до самого вечора паслись удвох на лісових галявинах та просіках, і мати розповідала про гордих білих коней — його дідів та прадідів, що гарцювали на залитім різноколірними вогнями помості, і милувались їхньою красою щовечора сходилися людські натовпи. Все життя цирк для нього манливо, запаморочливо пахнув святковістю міських ранкових вулиць. А в цих владних пахощах далечі ховався п'яний дух забутої волі, що просочився крізь сотні поколінь білих коней та несподівано сколихнув Шептала.

Він так і не підійшов до корита, хоч дуже хотів пити; штовхатися зараз між пітних тіл було понад його силу. Стояв трохи осторонь, спрагло нюхаючи вологий пісок, і прислухався до своїх марень, схожих на полохкі досвітні сни. А в тих народжених запахом снах красиві білі коні бродили у виляглий сріблястими хвилями траві, купали дужі тіла в чистих річках і виходили з води на піщані коси, неначе на залиті вогнями циркові арени. Побіля вільних коней теж жив страх, але інший, не Шепталів страх перед Степаном, а будоражливий, живлющий страх, що кликав до відважної боротьби, до змагання.

— Бач, не п'є, бісова худобина, — почувся хриплий Степанів голос, проганяючи видіння. — Надівай недогнуздок та й веди, бо не встигнете. Коли б на дощ не зібралось, диви, як суне...

Почувся шерхіт босих хлопчачих ніг, чіпкі руки пригнули голову білого коня, спритно накинули недогнуздок і владно сіпнули до себе. Шептало бездумно, із звичною покірністю ступив кілька кроків за хлопчиком і раптом з болісною ясністю, як ніколи досі, відчув свою неволю. Перед очима попливла витоптана власними копитами одноманітна суха земля, диркотів привід, торохкотіло колесо по бруківці, свистів батіг і вибухав лайкою Степанів голос. Шептало задер голову — ніздрі дражнило гострим запахом волі.

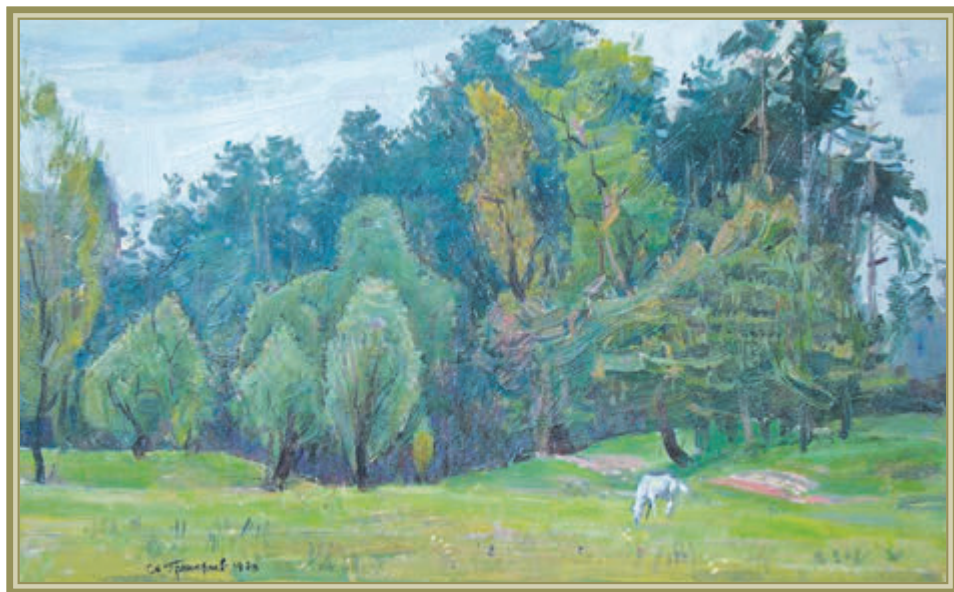
— Но-но! — суворо гукнув хлопчак, пробуючи пужалном стегно коня. — Не балуй!

І тоді сталося несподіване для хлопчика, для Степана і для самого Шептала. Од того поблажливо-зверхнього дотику його бридливо

пересмикнуло і підняло. Білий кінь з нечуваною силою шарпнувся, вирвав кінець повода, дико звівся на задні ноги, біснувато стріляючи страшними кривавими очима. Цієї хвилини він був справжнім білим конем, відважним та одчайдушним, як його далекі предки. Хлопчак відсахнувся, у грізнім подиві занімів Степан, а Шептало легко опустився на передні ноги, збив копитами сипкий пісок, перестрибнув рів і помчав через гусину нараду в лугову синь.

Незабаром форкання коней, Степанова лайка, тягуче рипіння журавля і плескіт води в кориті розтанули, згинули у вечоровій безвісті, ніби їх ніколи і не було. Навколо Шептала росла, ширилась аж до трав'яних, утаємничених обріїв воля; воля пахла живою вільгістю, міцним настоєм лугових трав і молодого сіна. Йому ще ніколи в житті не бігалося так легко. Втрапив на вкочену колесами лугівку, копита відбивали чіткий ритм, і, збуджений тим ритмом, він навмисно прискорював біг, наздоганяючи самого себе та розсипаючи по крутій шії густу білу гриву. Не було ні хомута, ні голобель, і ніхто не сіпав за віжки, вказуючи шлях.

Дорога впала у зарослий верболозом рукавчик, перестрибнула коріння та сухий хмиз і різко завернула вбік, уздовж пересохлого русла. Під ноги білому коневі стелилася висока, що не знала коси,

Білий кінь (С. Григор'єв, 1978)

зовсім як у його недавніх видіннях, трава. Злегка світилися в сутінках пригладжені лігвища вітрів, темніли стрілки цавлю та смачно вабила конюшина. Шептало пірнув у запахи. Мокрі мітлици лоскотали черево та груди, він нагнув шию, занурив голову у трави. Темно-зеленим хвилям не було кінця-краю: тугі, кошлаті гриви хлюпали в груди, лоскотали ноги.

Шептало спинився, нашпорошив вуха і сторожко скосив очі. Він був сам-самісінький на всю луку. Мовчала трава, мовчало віддалік громаддя копиць, схожих на вершників, що послули з піднятими забралами — нерухомими контурами лелек, усе потонуло в безобрійній, німій тиші. Білий кінь сп'яніло заіржав, не в силі стримувати буйної радості. На іржання білого коня коротким клекотом обізвався лелека — клекіт захлинувся в урочистій задумі, і знову все стихло, здавалося, навіки. Шептало упав на спину, покотивсь по луку, з насолодою підминаючи траву та сміючись, як уміють сміятися тільки коні — голосисто й заклично. Над ним висіли зігнуті в колінах ноги, а над ногами — половина неба, волохатого, темного, половина густо-синього, з яскравими блискітками зір. Шептало гордовито кресонув копитом зірку і застиг, ніби чекав на іскру.

Зненацька по волохатій хмарності цьвохнуло болюче білим, наче із сириці плетеним, сяйвом. Шептала різко, поза його волею, крутнуло та звело на ноги. Ще довго не міг отямитися, принохуючись до вим'ятої трави, — сьогодні уперше наполохався блискавки. Неприємний спомин засмоктав у грудях: спека, вигоріле небо, шелест соломи на стерні, щем спини, скусаної гедзями, косарі при обіді. Шептало забродить в овес і відчайно котиться по хрускотливій сухій хвилі, батіг гострий, наче коса, — з чіпкої білої сириці, він біжить по стерні, а батіг жалить, жалить...

Нічна волога стала незатишною, мульткою, ніби стійло повесні, коли немає підстилки. З-за копиць, од річки, віяло теплом. Білий кінь радо попрямував на тепло, полощучи боки об шерхаті долоні копиць і розгойдуючи одноногих, потривожених лелек. Копиці пахли ситою зимовою ніччю, коли завірюха безсило б'ється в стіни, шелестить по дверях сипучим снігом, а в стайні парко й дрімотно.

Але з кожним кроком до річки сінний дух відступав перед п'янкою повинню ще денного тепла і тривожної водяної вільгості, од якої глибше дихалось і кортіло бігти, брикатись, іржати. Коли ж берег упав, оголивши бронзову спину нерухомої, сонної води. Шептало не стримавсь і побіг, перечіплюючись об кореневища верболозів, грузнучи в піску та задихаючись од не знаної досі, нестерпної,

та все ж солодкої спраги, яку вільно було вгамувати живою, а не іржавою водою. І він рвонув понад берегом, по мілині.

Молотив копитами теплуваті хвилі, бризки смачно дражнили губи. Шептало шурхнув у глибінь і поплив, оглушений плескотом, пінистим виром, що зчинився навколо нього. По небу прокотився невидимий грім і впав десь поблизу, за лісом... Це були найкращі хвилини Шепталового життя. Ніколи досі і вже ніколи опісля білий кінь не почувався таким наповненим живлющою силою природи — од трав'яних хвиль до білих громів у вишині. Вийшов на сизу піщану косу і, струсивши воду, знову заіржав грізно та бойовито, перегукуючись із громами. Тепер йому захотілося спокійно напитись, і він пішов по сизій косі до затоки. Пив скупими ковтками, цідячи воду крізь зуби і шкодуючи, що уже втолив спрагу.

Раптом небо над Шепталом напнулося, наче віжки, коли віз на косогорі, тріснуло навпіл, у тріщину хлюпнуло яскравим світлом, і Шептало побачив у водянім дзеркалі себе — незвично білого, аж до щему в очах. Здивований, він перечекав, не рухаючись з місця, щоб не скаламутити води, поки знову засвітилося, і знову побачив свою чисту, прекрасну білизну.

Перші краплі крихітними копитцями пробігли по затоці — починався дощ. Шептало побрів до ліска — гірка правда, несподівано відкрита, засмутила його. Протягом усього життя в стайні обманював себе: він уже давно не був білим конем. Він був бруднувато-сірим, попелястим і тільки тепер, викупавшись у річці, знову став сліпучо-білим красенем, схожим на древніх предків. Недаремно Степан хльоскав його батогом, як і все інше бригадне бидло. <...>

«Степан справді буває дуже злий. Немов щось знаходить на нього, але з ким цього не трапляється, та ще на такій роботі. Скільки нас на одні плечі, а хіба ці гніді, сірі, перісті, вороні, сиві щось розуміють?» Шепталові неждано закортіло почути Степанів голос, ласкаво ткнутися мордою в його замаخورчені долоні, хай навіть ударить, висварить. Білому коневі бувало завжди по-справжньому гірко, коли його зневажали та били, але незабаром невідомо звідкіля з'являлася винувата довірливість до кривдника. Раніше він дорікав собі за відсутність гордості, але тепер, серед пустинного темного луку, ця довірливість була бажана й приємна. Вона єднала його із селом, із Степаном, як і недогнздок, що час від часу потеленькував.

Шепталові подумалося, що весь сьогоднішній вечір — і коли біг, вирвавшись із хлопчачих рук, і коли вигулювався серед високих трав та в річці — він повсякчас відчував на собі владний Степанів погляд.

Так застоялий жеребець змагається з вітром у прудкім бігу по колу, напнувши довгі віжки, кінець яких тримають сильні руки конюха. Але ця гірка правда вже не сколихнула Шептала, він тільки прищулив вуха і прискорив біг. Дощ ущух, тільки небо все ще спалахувало холодним білим полум'ям, вихоплюючи з темряви білого коня, що поспішав до села розмоклим путівцем. На вулицях, між тинів, стояли широкі калюжі, і, коли спалахувала блискавка, Шептало знову бачив у них своє відображення. Він заклопотано зупинився, думаючи, як то здивується Степан. І коні здивуються, бо ніколи не бачили його таким білим, гарним. Степан вважатиме, що він хоче виділитися, показати норів. А справді, кому й що доведеш? Тільки собі гірше зробиш. Краще вже й надалі прикидатися сіреньким та покірненьким. Сьогоднішне перешумить. Хай завтра у привід відправить чи до міста, а згодом вони з конюхом порозуміються. Недаремно ж білим коням даровано розум. Головне, щоб він, Шептало, знав про свою білизну, а для чужих очей краще лишитися колишнім.

Шептало ступив кілька кроків, ліг у грязюку і покотився по дорожній хлюпавиці. Коли звівся на ноги, вже не був білим конем; до ранку грязь підсохне і він стане таким же сірим, як був досі. Колишній спокій та розсудливість повернулися до Шептала. Звичайно, бригадний двір замкнено, але перелаз між конюшнею і клунєю — з одної низької жердини.

Двір знайомо пахнув перепрілою травою та вівсянкою. У стайні не світилося, Степан спав. Коні дримали у загорожі, під навісом. Біля комор сонно бив у рейку сторож. Шептало обійшов загорожу — ворота щільно причинені і взяті на ошийник. Білий кінь, скільки зміг, просунув голову між двох жердин загорожі та й собі задрімав, притомлений нерозумною блуканиною...

1965

..... **Аналізуємо художній твір** .....

1. Чому Шептало вважав себе особливим?
2. Як він ставився до інших коней?
3. Ким були предки Шептала?
4. Як Шептало ставиться до конюха Степана?
5. Чому Шептало вирвався й утік на волю?
6. Що вплинуло на його рішення повернутися до стайні?
7. Що Шептало зробив перед своїм поверненням?
8. Що таке алегорія? У яких творах вона найчастіше використовується?

9. З якою метою письменники створюють алегоричні образи?
  10. Який алегоричний образ постає в оповіданні Володимира Дрозда «Білий кінь Шептало»?
  11. Поміркуйте, чому письменник звернувся до алегорії.
  12. Які описи протиставляються в оповіданні В. Дрозда? Які два світи вони позначають?
  13. У чому полягає проблема вибору у творі?
  14. Визначте епізоди, які, на вашу думку, є зав'язкою, кульмінацією, розв'язкою сюжету. Підготуйте переказ цих епізодів.
  15. Що насправді означають роздуми Шептала про «душевну свободу»?
  16. Чому персонаж оповідання Володимира Дрозда відмовився від вільного життя? Хто він: жертва обставин чи лицемірний пристосуванець? Наведіть аргументи на доказ своєї думки.
  - 17. Схарактеризуйте Шептала, визначивши риси людини, утілені в алегоричному образі. Запис у робочому зошиті зробіть у зручній для вас формі (тексту, плану, таблиці, схеми).
- ..... **Досліджуємо самостійно** .....
18. Знайдіть у тексті оповідання деталі, які допомагають зрозуміти авторське ставлення до персонажів.
- ..... **Запрошуємо до дискусії** .....
- 19. Чи можливо в сучасному суспільстві зберегти свою індивідуальність?

Юрій Винничук

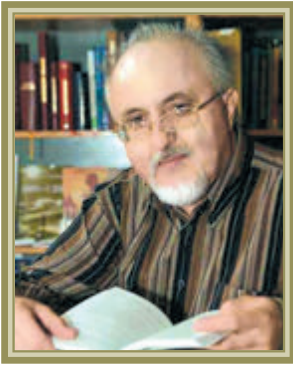
(нар. 1952)

Юрій Павлович Винничук народився 18 березня 1952 року в Івано-Франківську. Вищу освіту здобув на філологічному факультеті місцевого педагогічного інституту за спеціальністю «учитель української мови і літератури».

Після інституту Ю. Винничук переїхав до Львова, працював вантажником, художником-оформлювачем. Упродовж кількох років він входив до творчого колективу естрадного театру «Не журись», писав сценарії та пісні для вистав.

Частина життя письменник присвятив журналістській діяльності в газетах «Post-Поступ» та «Гульвіса».

Юрій Винничук відомий прозовими творами «Місце для дракона», «Ласкаво просимо в Щуроград», «Діви ночі», «Мальва Ланда», «Весняні ігри в осінніх садах», «Танго смерті», «Аптекарь» та ін. Він є автором краєзнавчих книжок «Легенди Львова», «Кнайпи Львова», «Таємниці львівської кави», упорядником антології української фантастики «Огнений змії» та міфологічної енциклопедії «Книга бестій».

Ю. Винничук

..... Україна і світ .....

Твори Юрія Винничука перекладалися у Великій Британії, Аргентині, Білорусі, Канаді, Німеччині, Польщі, Сербії, США, Франції, Хорватії, Чехії.

За творчі досягнення Юрія Винничука двічі визнавали лауреатом премії «Книга року Бі-Бі-Сі» (у 2005 і 2012 роках).

..... Опрацюємо прочитане .....

1. Коли народився Юрій Винничук?
2. Де він здобув освіту?
3. Назвіть основні книжки письменника.
4. Які факти свідчать про популярність творів Юрія Винничука?
5. З якими творами письменника ви знайомі?
6. У зручній для вас формі (тексту, плану, таблиці, схеми) запишіть у зошит відомості про письменника.

«МІСЦЕ ДЛЯ ДРАКОНА» І ЄВРОПЕЙСЬКА МИСТЕЦЬКА ТРАДИЦІЯ

Повість «Місце для дракона» розповідає про вигадані події та вигаданих персонажів. Вона має ознаки літературної казки — оповідного твору, що часто використовує фольклорний досвід. Як і народна, літературна казка орієнтується на вимисел, звертається до проблеми добра і зла, навчає читачів співчувати герою. Однак при цьому вона виражає індивідуальне авторське розуміння життя. Звідси й відмінності, зокрема, порушення важливої у фольклорній казці вимоги — обов'язкового щасливого фіналу.

В останні десятиліття особливої популярності набуло таке мистецьке явище, як фентезі¹. У нього є чимало спільного з літературною казкою: творче осмислення міфологічних мотивів, зображення надприродних явищ та істот. Автори фентезі у своїх творах часто використовують середньовічні легенди про лицарів і драконів.

У давніх розповідях про подвиги героїв дракон виступає втіленням зла й надлюдської сили. У літературі минулого століття образ дракона зазнав суттєвих змін. Зокрема, у прозі Юрія Винничука запропоновано цікавий погляд на цей традиційний міфологічний образ. Повість українського автора поєднує риси літературної казки і фентезі: спирається на казкову історію про лицарів і дракона, однак цілком вільно, у дусі фентезі, осмислює традиційний мистецький досвід. Письменник не обмежується завданням розважити читача, а запрошує його до серйозних роздумів над сутністю людської природи та недосконалістю суспільних відносин.

ВИГАДАНИЙ СВІТ ЮРІЯ ВИННИЧУКА

Знайомтеся: восьмилітній Грицько — поет і філософ, християнин, вихованець мудрого Пустельника. Любить квіти, не вживає м'яса, не терпить насильства. І це все дракон, від якого чекають, що він чинитиме зло.

Злий дракон необхідний, бо князівству для нормального існування потрібна якась загроза. Коли є загроза для держави, то все легко пояснити: надмірні податки й повинності, недолугі розпорядження й прорахунки влади. Не так важливо, чи справжня ця загроза, чи вигадана. Чутки про дракона змінюють усе — нарешті є з ким боротися!

¹ Родоначальником цього жанру вважається видатний англійський письменник Джон Рональд Руел Толкін, автор трилогії «Володар пернів».

До того ж сам князь має особливий інтерес: мріє передати зятеві свої володіння. А тут не обійтися без героя-переможця, гідного князівни.

Одне слово, драконові зовсім не залишають вибору. Людям конче потрібен ворог — справжнє втілення зла. Та зрештою виявляється, що зло зовсім не в драконі, а... в самих людях, які сповідують «драконачі закони». Не випадково у творі ставиться риторичне запитання: «Де взяти ще стільки драконів, аби кожен із нас мав кого розп'ясти?»

Особливу роль у повісті відіграють дружба, любов, самопожертва та зрада. Князь підтримує дружні стосунки з драконом, щоб хитрістю домогтися бажаного. Лише після смерті нового товариша він повною мірою усвідомлює огидність свого вчинку, який насправді дорівнює зраді.

Між Пустельником і драконом складаються взаємини наставника й талановитого учня, що розкривають їхні найкращі риси. Старий самітник навіть і не сподівався, що виховає такого ідеаліста.

Натомість дракон Грицько розуміє, що вже не здатен на втечу й усамітнення. Свою поезію він творить для людей: «...я пишу для них».

Вигаданий світ Юрія Винничука можна сприймати також як алегорію. У творі не бракує авторських підказок, які допомагають провести паралель між алегоричними образами та авторитетними подіями євангельської історії, що суттєво поглиблює філософський зміст повісті.

МІСЦЕ ДЛЯ ДРАКОНА

Повість-казка

(Скорочено¹)

Не від того я помру,
Що на світі буде війна.
А від того, що вона
Мого вірша не достойна.

Ярослав Довган

РОЗДІЛ I

1

У вікні дзижчала муха, і нудотливе оте дзижчання навівало сон, так само як і порипування віконниць од непомітного вітру. Спекотливий полудень порозморював усе довкола, жовтою від пилуги

¹ На електронному освітньому ресурсі interactive.ranok.com.ua ви знайдете повний текст твору.

і сонця вуличкою пленталася баба Дрімота і мак розсипала — куди мак сипне, там усе й засне, а по нивах недожатих блукала Полудниця із серпом і пильнувала, чи не zostався який сміливець на полі у полудень дожинати, але не було нікого, бо добре відомо, що від Полудниці нічим не відкупишся і не відмолишся — махне серпом по шиї, та й край. <...>

Князь люботинський куняв у кріслі, заколисаний мушиним дзижчанням, у сні занурений, наче у мутну, теплу воду, і снилися йому війни, переможні походи, руїни здобутих фортець, довгі вервечки полонених. <...>

Відколи князь посів батькові володіння, запанувало на люботинських землях небувале затишшя. Лицарі, які були, сиділи по своїх добрах та й наливалися тлуцем, якимось самі собою відійшли в забуття турнії, а якби й збрело князеві затіяти щось таке, то невідомо, що б з цього вийшло, бо лицарі, не тримаючи тривалий час у руках ні меча, ні списа, тільки посміховисько із себе зробили б. Сусіди перестали зазіхати на спірні прикордонні села й містечка, хоча раніше затівалися баталії навіть через задрипаного хутора чи старого вітряка, якого хтось на межі поставив. Ніхто ні в кого не викрадав доньки, нікому жита не толочив від час ловів. Потроху оця сумирність передавалася й міщанам та селянам, ба навіть бурсаки втихомирились і не влаштовували колотнеч на ярмарках та міських ринках.

Спокій і затишок запанували в князівстві, й полудень став богом, якому хоч і молилися, проте жертву приносили зовсім маленьку, майже непомітну жертву, а в нагороду здобули нудьгу, котра, мов іржа меч, пороз'їдала душі люботинців, а що ті одвикли боронитися, запанувала вона безроздільно, викликаючи неймовірну лінь та розмореність. Здавалося, всі люботинці тільки для того й живуть, щоб виспатись, і якщо не закинули вони ще своїх ремесел та подарок, то тільки тому, що, не забезпечивши здорової їжі, не мали вони й здорового сну. І коли якийсь чужинець заїжджав у ті краї, то навіть сонце над Люботином здавалося йому куди вгодованішим і ситнішим, ніж на батьківщині.

Раніше князь утримував невелике військо, та, оскільки не було війн і воно влітало йому в дзвінкий гріш, розпустив його. <...> Деколи його опановувало бажання струсити з себе оту сонливість і бездіяльність, кидався щось робити — затіє, було, собор будувати, вже й підвалини закладуть, та раптом махне рукою й більше не з'являється на будові, а майстри розповзуться по домівках, і ніхто потім про собор не згадує.

З літами одступав сон від нього, а натомість сповзалися лихі тривоги, прокрадалися в груди сухі й сичали під горлом, як люті вужі. Безсоння зривало вночі його з ліжка і змушувало блукати, наче сновиду чи привида, лункими покоями замку, і кроки його викликали моторош у сторожі.

У князя була донька — прекрасна Настасія. Прийшла їй пора до вінця ставати, але за давнім звичаєм прихильність князівни здобувалася в турніях чи військових походах. Наречений мусив бути героєм. Та де його взяти в князівстві, котре як не спить, то дримає? Нема війн, нема розбійників, не з'являються ані злі чаклуни, ані людожери, кудись поділися страшні бататоголові дракони. Звідки візьметься геройство? Чого доброго, князівна задівається, і князь не матиме спадкоємця, розпадеться держава, яку з таким трудом клеїли докупи його пращури. Ось вони осудливо зиркають на нього із портретів, і ніде сховатися йому від їхніх поглядів, які пропікають, наче залізо розпечене. Далєбі, вже пора діяти, не має він права зволікати, інакше проклянуть його й духи предків, і наступні покоління.

Ці тривожні думки проникли в його сон і вирвали звідти, ще пробував заколисати себе сонливими хвилями, навмисно й очей не розплющував, але даремно. Звівся на ноги й рішучим кроком попрямував до дверей. Сторожа дрімала, опершись на галябарди.

— Дідько б вас побрав! Отак ви вартуете свого пана? Швидко мені воеводу сюди!

Прибіг захеканий воевода. Став перед князем, вибалушивши здивовані очі та кривлячи рота в гамованому позіханні.

— Слушайте сюди, — сказав князь. — Так далі не піде. Ми котимося в прірву, — тут він зробив паузу, щоб заспаний воевода встиг перетравити сказане. — До чого дійшли вже? Я доньку заміж не го ден видати. За кого її віддам? Де герої? Де лицарі, уславлені подвигами? Га? Я вас питаю!

Воевода роззявив було рота, проте тільки для того, щоб випустити на волю «ги-и-и-х», бо голова його, ще не освіжіла після сну, не могла ніяк второпати, що від нього хоче князь.

— Мовчите? Отож-бо. А чи задумувалися ви коли-небудь, на якого біса вас тримаю і гроші плачу? Ви ж воевода, так? А де ваше військо?

— Та ви ж самі казали...

— Знаю! То були інші часи. <...> Доста панькатися. Оголосіть по всьому краю, що від дня святого Онуфрія запроваджуються турнії. Мій старий закон, який забороняв герці між лицарями, скасовую. Все зрозуміло?

— Та зрозуміло, — зітхнув воєвода. — Мені зрозуміло, а як іншим? Ну, оголошу набір до війська. Гадаєте, підуть? За ті пару талерів? Та кожен колишній вояк уже так з вухами в господарство заліз, що тою мізерією його не спокусиш. Він оно збіжжя вивезе до Чехії, то заробе стільки, що, дивись, і сам зможе військо набирати.

— А ви присилуйте.

— Добре сказати — присилуйте. Чим присилую? Оцими двома руками? Хіба сторожу вашу познімати. Та й те, скільки тої сторожі? Селюхи іно за ціпи візьмуться — розбіжиться ваша сторожа, як курчата перед шулікою.

— Що ви верзете? А закон? Я встановлював закони чи мої діди? Хіба насміляться вони піти проти закону?

— Е-е, ваша милість, тут ви трошки той... Самі ж, вибачайте, начхали на закон. А ваші підвладні з вас-таки приклад і взяли... Та хоч би й закон. Що з нього? Хіба за часів вашого татуня, царство їм, не гнали батогоми людей до війська, не посилали вояків данину збирати, не садили у в'язниці? А був же закон! Але тоді хоч було чим той закон підтримувати. А нині залишилися я та ви. Хіба удвох і підем данину збирати. Ну, ще тих бомків з-за дверей візьмеш. Лицарі, що за ці роки зібрали по своїх добрах, то те й пробенкетували.

Князь нічого нового для себе не почув, але тому, що не раз і сам про те все мислив, стало на душі гірко й похмуро.

— То що порадите? — спитав.

— Не хтїв я раніше казати, поки ще всього не перевірів, та, здається, Господь змилює нас над нами.

— Ви про що?

— Пригнався днями до мене побережник. І знаєте, яку новину приніс? Каже, бачив дракона.

— Та йдіть!

— Каже, біля Бистриці.

— Справжнього дракона?

— Ну та справжнього. З крилами. Все як має бути. Вогонь видає. Здоровий, каже, як гора.

— І де він живе?

— У тій самій печері, де жив той дракон, що його при вашому дідові забито було.

— Ти диви! Господи, чим я віддячу тобі за ласку твою? — вклякнунув під образами й помолився, а як устав з колін, то радість світилася в його очах, а плечі розправилися, наче й не згорблювалися ніколи.

— Нині вранці я посилав людей, і вони підтвердили. На березі Бистриці бачили сліди драконові.

— Ну що ж, господи благослови. Розсилайте гінців. Так і оголо- сить: хто переможе дракона — пошлюбить князівну і сяде на престо- лі. Бій з драконом — святе діло. Тут народ валом повалить. Проти цього лицарі не встоять. Я впевнений, що вони тільки-но цюю вість зачують, враз усі бенкети закинуть, за мечі візьмуться та жирок по- зганяють.

2

Дракон ще був зовсім молодий. Минуло вісім років, відколи він вилупився з яйця, що пролежало, може, із сотню літ у печері. Не було кому заопікуватися ним та навчити драконячого способу життя, бідолаха навіть не знав, чим повинен харчуватися, і їв собі травичку, листячко, різні там ягідки, дикі яблука й груші. Цілими днями просиджував у печері, тільки вночі виповзав на прогулянку, і через те ніхто й не підозрював про його існування. Але якось він серед ночі забрів до густелезного лісу, проблукав у ньому до світанку й, коли вже повертав назад, натрапив у гайку біля річки на чиюсь хатину, з-за хатини чулося лунке гупання. Дракон спинився й заці- кавлено почав наслухати. Небавом затихло, і з-за рогу вийшов ста- рий чоловік, несучи оберемок дров. Дракона він помітив щойно тоді, як висипав дрова біля порога, і хоч оте чудовисько на ту пору було всього лиш завбільшки з вола, проте й цього виявилось достатньо, щоби чуб на голові в Пустельника — скільки вже там було його — заворушився, мов трава схарапуджена.

Оце так і почалося їхнє знайомство. Дракон ще й говорити не вмів, був наче мала дитина. Та голову мав тямущу і досить хутко навчився говорити по-людськи. Вони бачилися мало не щодня, і минав їхній час у цікавих бесідах. Єдине, на що Пустельник ніяк не хотів пого- дитись, це навчити дракона грамоти.

— Не драконове це діло, книги читати. Я тебе не відраджую, але, хто хоч краплю мудрості зачерпне, довіку ситий не буде. Від багатої мудрості много скорбі, і хто примножує знання, примножує печаль. Я пішов на пущу не з добра. Колись воеводою був, але зажерся із бать- ком теперішнього князя. Мені його безперервні військові походи впо- перек горла стали. Воює, воює, а який із того мав хосен? Ані клап- тика землі не зумів приточити до Люботина. Плюнув я та й подався сюди. Нічого іншого не залишається, як книги читати. Дещо й сам пописую. Оце ось діяріуш свій списав, а це — літопис люботинський.

Комусь цікаво буде — прочитає та й мене добрим словом спімне. Мені книжна мудрість на користь пішла. А тобі навіщо? Я тебе й так можу надоумити, без книг. Дракон приходить на світ лихо чинити. За гріхи наші людські мусимо спокутувати, бо така воля Господня, і не тобі проти неї йти. Так же й пращури твої чинили, ніхто з них себе не пострамив. А книги добра вчать. Як же ти зло чинитимеш, коли праведним станеш?

— Що ви таке говорите, дядечку?! — жахнувся дракон. — Та мені й на думці ніколи не було зло чинити. Що мені хтось поганого зробив?

— Е-е, синку, не бідкайся даремно, бо що має бути, те й буде. Нікуди від долі своєї не втечеш. Подивися на себе — гадаєш, для краси тебе таким здоровилом господь сотворив? А ти ж іще рости й рости будеш. Усе в природі має своє призначення, і горе тому, хто піде проти цього.

— Ніхто ще про мене не знає.

— Дізнаються. А як станеться тес, не матимеш уже спокою. Прийдуть і покличуть тебе на герць. Мусиш згинути.

— За що?

— А так — ні за що. Дракон повинен згинути. А герой пошлюбить князівну і займе престол. У князя нема сина. Де він спадкоємця візьме? Ти для нього тепер як манна небесна. Чи робиш зло, чи ні — ніхто й не питає.

— Я не хочу гинути, ще й не нажившись. І нікому ніколи зла не вчиню.

— А це вже не зарікайся. Буває, що й вовка змалечку приручать та при хаті тримають. І що з того? Вовк все їдно в ліс дивиться. Підросе й дремене, а то ще й хазяїна задерє.

— Гадаєте, і я з вами отак зроблю?

— На все воля божа. Я тобі в душу не зазирну і кров'ю твоєю не покермую.

— Якщо вже й ви мені віри не ймете, то хто ж повірить?

— Я тобі вірю. Чого ж? Вірю. Але це протиприродно. Чи ти чув коли, щоби зайці вовків жерли, а вовки на луці паслися? Ну добре, ти жив сам як палець та й харчувався чим попало, але чи можна бути певним, що ти колись не розсмакуєш м'яса? Спочатку якоюсь пташиною чи рибиною, а згодом козлом розговієшся. А тоді, так само, як і вся порода твоя, на людей кинешся. Був тут — не за моєї пам'яті — дракон. Мабуть, родич твій, бо у тій же печері жив. То він час від часу якусь дівку ловив та й обідав усмак. Піде на жнива,

було, вибере наймолодшу... До-овго з ним воювали. І ніхто не зумів подолати, аж Чорний лицар об'явився. Отой і голову драконові стяв.

— Ви хробака з'їли б? — зненацька перебив його дракон.

— Тьху! Що ти мелеш?

— Оце так мені м'яса з'їсти. Я виріс на траві й траву їстиму. Навчили мене вже стільки всього, що як іще й грамоти навчите, гірше не буде.

— Бач, тобі пальця в псок не клади! — розсміявся Пустельник.— Гаразд, навчу.

І навчив. Та так, що й сам дивувався з успіхів учня.

3

Минув час, і докотилися до Пустельника чутки, що князь уже довідався про дракона й оголосив лицарське рушення.

— От так, синку,— зітхнув,— прийшла година випробування. Мусиш стати до бою.

— За що ж вони ополчилися проти мене?

— Такий звичай. Як вони захочуть тебе убити, то й з-під землі вигребуть. Ти — дракон. Цього досить. Жоден володар ніколи не змириться з тим, щоб на його землях жило якесь чудовисько. І дарма — чинить воно руйнації чи так от, як ти, книги почитує,— мусить бути убите.

— Я все одно не стану до бою.

— Біда, що й я тобі не поможу. Ніхто мене й слухати не стане. А людей не перехитруєш. Біс, хоч і який уже майстер, а й той ради не дасть.

— Не можу цього зрозуміти. Повинна ж бути якась справедливість. А бог?

— Ну-у, бог! Не тобі до бога взивати, бо ж не для добра він таких, як ти, насилає.

— То і господь зло чинить?

— Якщо зла не буде, звідки добро пізнаєш?

— То така ваша правда людська?

— Який бог, така й правда,— сказав Пустельник і сам вжахнувся сказаному та почав хреститися.

— Не хрестіться. Він і вас на жорна свої покладе.

.....Опрацьовуємо прочитане.....

1. Де відбуваються події твору?
2. Розкажіть про люботинське князівство.
3. Яких богів шанували люботинці? Кого вони боялися?

4. Чому сон одступив від князя? Що спричинило його неспокій?
5. З якою метою князь викликав до себе воєводу? У який спосіб князь хотів угамувати свій неспокій?
6. Яку звістку мав воєвода для князя?
7. Як князь поставився до цієї звістки?
8. Поміркуйте, які алегоричні образи постають на початку твору.
9. Звідки в князівстві взявся дракон? Скільки йому було років?
10. Чому дракон їв травичку та листячко?
11. Чому ніхто не здогадувався про існування дракона?
12. Як дракон познайомився з Пустельником?
13. Як Пустельник пояснив драконові причину свого усамітнення?
14. Чому Пустельник не хотів навчити дракона грамоти?
15. Які аргументи знаходить дракон, щоб переконати Пустельника?
16. Чого з усієї науки Пустельника не міг утямити дракон?

РОЗДІЛ II

[У Люботині дізнаються про появу дракона. Негайно оголошується «лицарське рушення». Перед печерою збираються лицарі, але дракон відмовляється битися. Усіх дивує його поведінка. Незвичним є й те, що перед печерою замість черепів та кісток нещасних жертв ростуть квіти.]

РОЗДІЛ III

[Тим часом князь, збентежений дивною поведінкою дракона, звертається до Пустельника й дізнається, чому дракон не бажає чинити зла. Йому важко зрозуміти, як дракон може йти проти своїх інстинктів. Це загрожує зруйнувати всі плани: як знайти гідного зятя серед лицарів, які не билися з драконом?]

Пустельник радить драконові перебраться до нової печери. Там він влаштовує зустріч свого вихованця з князем. Розмова розчаровує люботинського володаря. Йому важко змиритися з тим, що дракон якийсь не такий: пише вірші й не виносить насильства.

Князь у розпачі — через непоступливість миролюбного дракона зруйновано всі його плани! Зрештою він вирішує потоваришувати з драконом: сподівається хоча б у такий спосіб умовити його вийти на бій із лицарями. Пустельник, князь і дракон проводять багато часу в дружніх бесідах.]

6

Кілька днів Пустельник не з'являвся в печері, а що таке й раніше траплялося, то ні дракон, ані князь не дуже й хвилювалися. Працюючи над літописом, він не раз усамітнювався. Але четвертого

дня дракон занепокоївся і, діждавшись ночі, подався до лісу. Лихе передчуття охопило його, коли наблизився до хати. Вітер тракав розчахнутими вікнами, рами скрипіли і протягло скавуліли.

Дракон обережно просунув лапу в двері й витяг лаву, на якій лежав Пустельник.

— Нічого, нічого, — заспокоював себе дракон. — Я заберу вас до себе. Мусите поправитись. Що я без вас?

Пустельник мовчав і дихав дуже слабо.

Змій заніс його до себе в печеру і пильнував усю ніч, а вранці, коли старий розплющив очі, напоїв його зіллям.

7

— Добре, що ти мене сюди завіз... Ти не знаєш, як страшно на самоті помирати. Я лежав і молився: не дай мені, господи, вмерти серед темної ночі...

— Ні-ні, не покидайте мене, — жажнувся дракон.

— У тебе ще є князь. Він непоганий чоловік.

— Так... після того, як змирився, що я на герць не вийду, бачимось ледве не щодня.

— Мені казав, що ти єдина істота, з якою цікаво йому розмовляти. В замку всі в ньому бачать лише князя. А тут він перестає бути князем.

— Зате я не перестаю бути драконом. Не думаю, що він позбувся свого бажання знищити мене.

— Коли народ засне, то спить так міцно, аж поки не почує на своїй горлянці ножа убивці... Ти — той ніж. Ти все ще біля горла... Податок збільшили — дракон винен. Хлопців до війська забрали — дракон винен. Град вибив збіжжя — і тут винен дракон. На тебе геть усе можна списати... Вночі, коли мені смерть перед очима стояла, думав про те, що зле вчинив. Не варто було втручатися в закони природи. Не ми їх творили, не нам їх міняти.

— То ви вже шкодуєте, що мене вчили?

— Шкодную... Народженому в темряві і помирати в темряві легше. А кому вдалося хоч промінчик світла уздріти, смерть йому в тисячу разів страшніша.

— Так, це правда. Але я вже знаю, що зроблю. Я вийду на герць. Заради князя, заради його доньки і заради Люботина. Мого Люботина. Бо ж це і моя земля!

— Що ти говориш?! Ти повинен жити! Життя володаря не варте й одного рядка поета! Ти повинен писати!

— Але мені не дають!

— То йди звідси! — аж застогнав Пустельник. — Йди геть від людей! Іди в непролазні хащі, в скелі і в болота! У тебе ж крила! Ти забув про них?.. Злети у небо, тільки подалі від ненаситної юрби! Бо не пише, як бог, хто не терпів, як пес!

— Але я вже без людей не зможу. Я пишу для них!

— Вони ж тебе вб'ють! Зрозумій: коли йде війна — гинуть лише вояки. А коли володар хоче зміцнити владу, — поети гинуть у першу чергу.

— Але ж вас теж, хоч ви і втекли від людей, турбує доля Люботина! І ви переживаєте, що буде, як князь помре, не залишивши спадкоємця. Ви так і не стали справжнім Пустельником! Ніколи не затуляли свого серця від світу!.. А хочете, аби я це зробив?.. Пізно! Я вже вріс в оцю землю і мушу вмерти на ній і за неї!

— Та ніхто ж про це й знати не буде! Коли людина іде на смерть за вітчизну, то ім'я її потім прославляють у віках. А ти був драконом і ним зостанешся. Ти загинеш як дракон, а не як поет і герой. Люботин ніколи не дізнається правди. Героєм стане той, хто уб'є тебе. Навіщо ж оця жертва? Кому ти її приносиш?

— Вам! Вам — за все те добро, що зробили для мене!

— Господи! Ну як я тобі поясню, що все це намарно? Далеко важливіше твоє писання! Мудрий завше поступався дурному!

— І глупота завойовувала світ.

— Молю тебе! Іди звідси! Тікай від цього підступного світу! Живи серед звірів! Звірячі закони — людяніші! — Пустельник рвучко звівся на ліктях. — Я хочу, щоб ти жив! Я хочу, щоб ти був! — та тут же й схопився за серце. — Ти ще не все... не все... сказав...

Дракон злякався:

— Що з вами, учителю?.. Ляжте, заспокойтеся...

— ...ти ще мусиш... — простогнав, опадаючи, — мусиш жити...

— Ні! Не вмирайте!

— ...наперекір усім князям...

Опрацьовуємо прочитане

1. З якої причини дракон відмовляється битися з лицарями?
2. Що примусило дракона перебратися до нової печери?
3. Чому Пустельник шкодує, що навчав дракона?
4. Чому перед смертю Пустельник відмовляє дракона виходити на бій?
5. Знайдіть у тексті слова Пустельника, які можна вважати його заповітом драконові. Як ви зрозуміли ці слова?

РОЗДІЛИ IV—V

[Після смерті Пустельника дракон Грицько відчуває, що життя втратило сенс. Він готовий вийти на бій і пожертвувати собою заради князя й Люботина. А князь не приховує своєї радості. Він знову збирає лицарів і оголошує про викрадення князівни драконом та про очікувану битву. Переможця він обіцяє зробити своїм зятем та спадкоємцем престолу.

Найбільше на роль зятя князеві підходить лицар Лаврін. Одержавши від дракона обіцянку вийти на бій, люботинський володар просить піддатися саме Лаврінові. Перед тим князь відвозить до дракона дочку, щоб підтримати легенду про викрадення, а перед входом до печери наказує насипати кісток і черепів. Перед самим поединком дракон залишає на могилі Пустельника сувій зі своїми віршами. Він виходить до лицарів, але не збирається битись.]

РОЗДІЛ VI

1

«Дивно, тоді, коли вперше лицарі мене викликали на бій, я аж трусився від ляку, я повз, тікав од навісного диму, боровся за життя, мов топелець, а зараз мені однаково. Бо це я чиню з любові до мого вчителя і до князя. Яке щастя мати друзів і могти для них пожертвувати життям! Воістину це дозволено тільки людям! Вдячний долі, що дала мені хоча б в останній день відчутти себе людиною... Пустельник помилявся. Не можуть люди бути гіршими від звірів... Але зараз я — лютий-прелютий дракон! Я — той, хто викрав князівну! Гори кісток перед моєю печерою — це моя робота! Смерть мені!»

Він виповз із печери, і неймовірний шум оглушив його на мить.

Грали труби, аж надривалися, гриміли литаври, ревіла оскаженіло юрба там, на горбах, де в тіні під дубом розмістився князь зі своїм почтом. Іржали сполохано коні, хоч на очі їм і накинуто було сітки, щоб не так виразно бачили вони страшне чудовисько, а лицарі вдарили мечами по щитах і вигукували бойові гасла.

Дракон затупцяв на місці.

Що ж тепер?.. Заревіти, чи що? Хоч би хто підказав, як це все має виглядати.

Враз усе стало байдужим, а те гарцювання перед його носом скидалося більше на копошіння мурашви.

І він подумав: «Чи не лягти мені ото на траві, та хай собі роблять, що хочуть? У мене тільки два місця вразливих — око і око. Затуюлю

їх лапами, що мені зроблять?» Проте, уявивши собі цю картину, всміхнувся — гарний був би з мене дракон.

А народу-у! Весь Люботин зійшовся... Де ж той, із стяжкою? Ага, оно він сидить спокійно на коні і зовсім не галасує. Цей і справді, видно, бувалий чоловік. Мабуть, не знає, що його вибрано на мого вбивцю. Цікаво, як вдалося князеві всучити йому оту стяжку? Сказав, певно, від князівни дарунок. Ну, що ж це я стою як вкопаний? Треба щось робити. Зареву для початку.

— ГРХАААГХРРРН!

Кількоро лицарів беркицьнуло на землю, задерши ноги, інші, зламавши стрій, розсипалися по долині, силкуючись ізвладати зі своїми кіньми. Один лише лицар залишився на місці, голубою стяжкою маяв вітер.

Ну, як ти такий сміливий, подумав дракон, тим краще... Було б куди гірше, якби довелося ганяти за тобою по долині, підставляючи голову, а ти ще б, не приведи господь, виявився таким йолопом, що й не використав слухного менту.

І дракон, перебрівши річку, став якраз навпроти пана Лавріна. Лицарі помчали на змія з усіх боків, а підскачовиши ближче, задзенькотили мечами по драконячій лусці. Мечі відскакували, мов од скелі, списи ламалися або, вигнуввшись дугою, випорскували з рук невдатних нападників.

«Так, ну що ж — пора», — подумав змія і, вдаючи, наче від когось захищається, нахилив голову так, аби зручніше було поцілити його лицарю з голубою стяжкою.

Пан Лаврін помітив цей рух і замахнувся мечем, та враз відчув, що рука задеревіла, — драконове око, наче маленьке озерце, дивилося на нього таким розумним поглядом, і в оці блищала сльоза, а в сльозі грало осіннє сонце. Око дивилось і ніби підказувало — коли, я чекаю! Мурашки побігли по спині в лицаря, такого він не сподівався, щоб з'явилася жалість до змія. До змія, котрий вкрав князівну...

Юрба збуджено ревіла, багатоголосе «Рубай!» вдарило, наче велетенський птах, об груди скель і відбилося луною. Вже й джура підскачов:

— Колить, пане!

Але мить була втрачена, дракон одвів голову.

«Не можу ж я, мов бовдур, отак стоять, інакше всі здогадаються».

І знову гарцювання і брязкання мечів. Комусь вдалося сіконути мечем так, що загнав його під луску на животі й злегка поранив, виступила кров. Боляче не було, проте дракон зрозумів, що живіт

у нього теж вразливий. Тепер лицарі знають, куди треба рубати. Слід бути обережним.

І справді, лицарі й джури враз перестали бити будь-як, а весь час намагалися вдарити під черево. Дракон крутився, як дзиґа, врешті зловив мент і знову підставив око лицарю з голубою стяжкою.

«Чому він тоді не рубав? Ах, певно, помітив сльозу. Це була мимовільна сльоза, ваша світлосте, я не хотів, пробачте, більше не буду. Коли ж!»

Лицар звів меч для удару, зціпив зуби і — побачив своє відображення в оці дракона. Вимучене походами й боями, пооране зморшками обличчя дивилося на нього. І так виглядає жених прекрасної Настасії?

— Коліть, пане! — кричав джура і вже сам, націливши списа, мчав щодуху до того дзеркального озерця, з якого прозирав смуток і розпач.

Рука з мечем стриміла в повітрі, хмари пропливали над нею, і грало проміння на блискучому лезі.

— Ру-ба-а-ай!!! — кричала юрба, а князь аж на ноги зірвався й теж щось кричав, а земля гуділа від двох сотень копит і стогнала, як жінка при пологах.

І знову дракон одвів голову.

«Яка сила не дає мені заколоти його? — не міг опам'ятатися лицар, опускаючи меч. — Я, той, хто ніколи не відчував жалості у бою, рубав сарацинські голови, наче капусту, розм'як, мов баба, перед оком цього чудовиська. Це вже старість підступає до горла. На біса я в це вв'язався? Навіщо мені князівна, котра ніколи мене не любить? Навіщо мені цей дивний дракон, який боронить перед лицарями свого живота, а мені підставляє око, вразити яке може й дитина? Що він мені злого вчинив? Оно жива й здорова Настасія виходить з печери, оно пан Чурило із джурую вже мчать до неї. Все. Князівна врятована. Лишається тільки вбити змія, який не зробив їй нічого поганого. А ця купа кісток і черепів біля печери і справді далеко не цьогорічна».

Дракон знову заревів, ще й стовп сліпучого жовтогарячого полум'я в небо випустив. Згряя підгорілого вороння посипалася на голови лицарям.

Голова його низько опустилася, і лицар з голубою стяжкою знову зняв меч.

Тепер рубатиме. Прощайте, князю!

— Коліть, пане!

Місце для дракона: Лаврін і дракон
(Г. Пурей, 2015)

— Руба-а-ай!!!

«Чом же меч цей повис у повітрі? Чому не спаде громовицею? Карай мене, господи, я весь перед тобою, непослушне твоє сотворіння, що зневажило твою волю. Карай, нехай буду покараним, і хай діється воля твоя! Ось око моє розкрите на всі сторони світу — пусти в нього стрілу свою, хай уп'юся я кров'ю, бо така спокута моя, і роптати не буду. Дерево, помираючи, і то має надію — паростки випустить, оживе в паростках. Зерно падає в землю і стає зерном. А мені в тлін одійти, одійти без надії, без сліду, мов і не було ніколи. Втопчи мене в глину, бо з глини єство моє. Дай відчутти силу твою, якщо своєї мені забракло. Дай відчутти гніву твого, коли свого не маю. Пошли смерть тому, хто сам не посилав її. Принеси в дар муку тому, хто її нікому не роздаровував. Бо ти справедливий і любиш свої сотворіння. Дай же впитися справедливістю! Я, виродок на оцій землі, непослушне сім'я твоє, прошу в тебе останньої ласки, щоби ближній мій не увірився в слові моїм, щоб не сказав: «Не вартий довіри він». Я, що любив життя, а тепер молю смерті, я, що оспівував тебе, а тепер приношу тобі свою непокірну голову,— яви мені знак, що став я на шлях справедливості! Бачиш — стою перед моїм ворогом безбронний мов на долоні...»

— Руба-а-ай!!!

І лицар, заплющившись, навідріт рубає мечем у те око, в якому він наче у дзеркалі, та в цю мить налітає джура, бо терпець йому увірвався, і спис його з розгону впивається, мов жало оси, а голова драконова сіпається, і меч пролітає повз око, опускається на спис і перерубує його.

Дракон важко падає, голова його гупає об землю, і чи то причулося лицарю, чи й справді долинуло: «Дякую».

Увесь натовп, який був, посипався з гори, князь, мов дитина, підстрибуючи, погнав щодуху й собі. Лицарі з'юрмилися біля голови дракона і навперебій пояснювали одне одному, як усе відбулось. Ошелешений джура весь час смикав свого пана за рукав і бубонів:

— Я не хотів... ви зволікали... а я й... списом...

— Все гаразд,— одмахувався пан Лаврін.— Може, воно й на краще.

— Ви не ображені?

— Та ні. Дай спокій.

— Не може бути! — джура і сміявся, і плакав, усе ще не випускаючи з руки уламок списа.

Надбїг князь.

- Молодець! Я знав, що ви! Герой!
- Та це не він! — почулося несподівано.

Князь отерп.

- Не він? Я ж сам... як він мечем... А хто?
- Ось, джура. Та покажись ти!

Князь глянув на хлопця, потім на спис, що стримів з драконового ока, і все зрозумів.

2

Три дні і три ночі гуляв Люботин, славлячи героя, переможця дракона, лилося вино і пиво ріками, шипів і пінився мед, грали музики, аж їм руки німіли...

Спочатку князь не був тим дуже втішений, що здобув собі неждано такого юного зятя, та пан Лаврін зумів його переконати, розхваливши на всі заставки цноти свого вихованця. Князь заспокоївся. Князівні ж одразу припав до серця хоробрий джура, і тому з весіллям не забарилися.

Лицарі роз'їхалися, везучи на грудях на шнурку хто кіготь, а хто зуб дракона, щоб мати змогу посвідчити свою участь у тій славній битві. Лише пан Лаврін не згодився нічого собі брати на згадку; а коли довідався, що князь збирається дракона поховати, то сам зголосився допомогти.

Дракона поховали на галявині біля Пустельника. Коли вже було по всьому і вояки розійшлися, лицар спитав:

- Чому ви його поховали саме тут?
- Він сам цього забажав.
- Хто? Дракон? Ви що, з ним розмовляли?
- Уявіть собі, любий мій, розмовляв. І не раз.

І тут князь із незрозумілої спонуки узяв та й розповів усе, як було, говорив, наче хотів сповідатись, в розповіді очищаючись від содіяного, говорив, уникаючи зустрічатися поглядами, а через те й не бачив, як міняється обличчя лицаря, як пальці його стислися в п'ястуки. Воевода поривався зупинити князя, але марно. Коли князь закінчив і зиркнув на лицаря, то страх засвітився в очах його — він не впізнав лицаревого обличчя, бо те, яке побачив, було налите люттю і болем.

— Якби я міг, — процідив лицар крізь зуби, — якби я міг, то з великою насолодою розчерепив би вам оцим келепом голову. Ви мені ненависні! Ви і весь наш задрипаний Люботин! Я проклинаю вас!

Він рвучко обернувся й покинув остовпілого князя. Того ж дня сів на коня й, ні з ким не попрощавшись, виїхав з Люботина.

РОЗДІЛ VII

1

Осінь запанувала в князівстві. Вітри налинули зі сходу й принесли холод і хмари, дрібний дощ-січенець моросив безперестанку, і тривала сльота перетворила дороги в місиво.

Князь тинявся по палатах, проклинаючи дрижаки, і боровся з нудьгою. Останнім часом він уже не міг ізвладати з собою — постійно чогось бракувало, все довкола страшенно обридло і баглося чогось такого, що він і сам гаразд не усвідомлював, почував себе так, начеб нутро його вишкребли й зосталася тільки одна оболонка. Порожнеча зяяла всюди, на що не глядів. Якийсь біль, незрозумілий біль проліз йому в душу і звив собі там кубло, цей біль ятрив його і душив ночами, примушував прокидатися в холодному поту, з виряченими од жаху очима. Все частіше снівся дракон. Він нічого не говорив, тільки сумно дивився, і велика сльоза бриніла у нього на віях, а в сльозі грало сонце. Нічніці знемагали князя. У нього зникло бажання до їжі, вихудлий, із запалими щоками, неголений, з посірілим обличчям, одлякував навіть сторожу.

Раптом зрозумів, чого йому бракувало, — розмов з драконом. Не міг уже ні з ким розвіяти своєї нудьги, і спогади про ті дні, коли він, щоб добитися свого, їздив у печеру та здружувався зі змієм, не відпускали його зі свого полону, бо ось, нехотючи, прив'язався до нього.

Пращури з портретів дивилися на нього, і, здавалось, ті погляди пропікають саме серце.

Він вискочив з покою, вирвав з рук переляканого сторожника галябарду й кинувся до портретів. З несамовитою люттям здирав їх зі стін і топтав ногами, а коли останній образ упав на підлогу, випустив з рук галябарду, сів і розплакався, і той плач для нього був наче літній дощ після довгої посухи.

Наступного ранку взяв бутель вина і три кубки, накинув на коня кожуха й виїхав з замку.

На галявині, оточеній скелями, було тепліше, вижухла мертва трава ледь-ледь ворушилася, наче волосся якоїсь велетенської істоти. Князь постелив кожух межі двома могилами, поставив на кожній по кубку й налив.

— Давайте, хлопці, вип'ємо, їдять його мухи... Осінь... така пора, що можна звар'ювати. Ненавиджу її... Ех, не слухайте мене. Це так... до слова прийшлося... А ви пийте, пийте... — вилив вино на могили

і налив знову. — Тобі скільки вже? Вісім? О, та ти жеребець! Пий! Добре вино? Це мені з Волощини привезли... У нас теж роблять, але квасне таке, хай йому біс. До рота візьмеш — Київ побачиш... Ех, що б я без вас, хлопці, робив? Такий цей Люботин, що й не поговориш ні з ким.

Пустельник кивав головою, а дракон замріяно дивився на небо, і ворухилися його крила, наче збирався злетіти.

2

І наступного дня знову приїхав князь. Цей день був препаскудний, пронизливий холод пробирав до кісток. Але Пустельник і дракон уже чекали на нього. <...>

Дощ лив і лив, кожух під князем хутко промокнув, і весь він скоро вже був як хлющ, вода збігала по обличчю, по бороді, проте йому було байдуже, бо сидів з друзями.

— Скоро зима. Все замете, все вибілить. І душу мою вибілить або й так залишить, якщо вона біла, га?.. Чому мовчите? Вам ліпше знати, чи біла в мене душа... Гей, Грицю, а втні якогось вірша, щоб аж.

І дракон почав:

В моїй душі хтось посадив осику.
На вижовклих від самоти горбах
Вона росте на чорнім полі крику
Така ж висока, як моя журба.

І бачу я в один дохмурий день —
Замайоріла постать вдалині.
Невже до мене Юда йде,
Щоби повіситись в мені?

— Це ти про мене? — спитав сухо князь. — Ну, звичайно, про мене... От ти який! За що? Я ж хотів як ліпше. Для держави. Я врятував її...

— Якщо ви Юда, то я та осика, — зітхнув Пустельник. — Я проник йому в душу і дав розум. Для чого? Невже тільки щоб загибель його була у сто крат болючішою? Навіщо я виховував у ньому розуміння краси і добра? Навіщо зробив з нього поета? Поети так тяжко вмирають, і нема їм на цьому світі місця, бо вони негуманні.

— І я вмер... — сказав дракон. — І ви побачили — зло не від мене. Пустельник витер долонею мокре обличчя:

— Я казав: не від нього зло... Воно в нас самих.

— Держава спала. Я мусив її розбудити, — аж застогнав князь.

— Але розбудилисьте не державу, а лихі інстинкти... — сказав Пустельник. — Це ще добре, як народ на цьому й заспокоїться. А як ні?.. Що буде, коли відчує, що йому замало смерті змія, бо зло ним не вичерпалося? Що буде, коли він кинеється шукати й інші джерела зла? Чи всі вони будуть справжні?.. Одного дракона на всю державу замало. Де взяти ще стільки драконів, аби кожен з нас мав кого розіп'ясти? Де взяти стільки іуд, аби мали на кого перекласти провину? Коли народ не має кого проклинати, сили його підупадають. Боже! Пошли нам драконів! Не обділи нікого, навіть юродивого! Навіть нетямущої дитини, бо й вона мусить мати свою турнію!

Вітер скавучав у печері, стогнав і заводив, ніби на похоронах. На скелі з тріскотом повалилася сосна й полетіла враз коміть головою, упала, хруснула важко, й розлетілися скалки навсібіч. Вороняче гніздо одірвалося й покотилося до князя.

— Ось і шапка. Чудова шапка, — засміявся князь і насадив гніздо на голову. — Гей! Чого ви замовкли?! Виговорились? А що мені тепер робити?.. Поки був дракон, я мав сенс жити. Був світлий обов'язок — знищити змія. Вже тоді мене лякав кінець: ну знищу, а що далі? Зворотного шляху не було. На вагу поставлено честь держави... До того ж я був не сам. Зі мною був весь мій народ... Але, тепер, коли дракона убито, я zostався сам... І нема в мене ані ворога, ані друга. І нікому нема до мене діла. Все розповзлося по норах... А зараз мені холодно... Хо-ло-дно! І ніхто мене не зігріє!

День заходив за гори, і на галявину почали сповзатися сутінки, наче половці, припадаючи до землі, і світло відступало перед ними, спорхувало вгору й відлітало в незнану височінь. Озерце пінилося, наче відьомське вариво, виступало з берегів, женучи на всі боки темно-жовті потоки здичавілої води. Скоро вся галявина заклекотіла і затанцювала в шаленій хлюпанині.

— Нічого, хлопці, — цокотів зубами князь, — переживем. І не таке переживали.

Вода його оточила і вирувала вже довкола ніг. Князь виліз на могилу і сів поруч Пустельника.

— А вам хоч би що, — дивувався, — не м-мерзне-те. Я вже т-теж т-трохи з-зігрівся. Пийте, пийте... С-скільки т-тобі? Ві-вісім? М-можна...

Скоро споночіло, скелі потемніли й розчинилися в загуслій темряві, а злива не вщухала, вітер, що дув з печери, лопотів чорними вітрилами дощу, збиваючи їх у тісну масу й з ляскотом кидаючи поверх потоків, дерева на скелях болісно скрикували, гепалися

головами, аж гілля тріщало й обламувалося, каміння котилося згори, з вилясками шубовськало у воду, розцвиркуючи бризки й розганяючи круги хвиль. Вода підняла опалу сосну й понесла її на скелю, сосна гугупнула, аж загуділо, а потім відбилася й ще раз гугупнула, вже гупала безперестанку, і то розмірене гупання скидалося на стукіт велетенського зболілого серця.

Князь відчув, що там, де в його душі була раніше сліпуча яснота, царювала тепер темрява, як і тут, над водою... Всю ніч біснувалася сльота, всю ніч кипіла вода на галявині, мов одна роз'ятрена рана, всю ніч гупало велетенське зболіле серце і розпачливо скрипіли дерева на скелях.

А як та ніч проминула, дощ ущух і затихло все, а вгорі світанок розцвів і заблищав на воді самоцвітами, небо очистилося й осіннє сонце — бліде й змарніле — вистрілило проміння понад світом.

Але князь уже його не бачив.

1990

..... **Аналізуємо художній твір** .....

1. Як поводитьься дракон під час поєдинку?
2. Хто вбив дракона?
3. За кого князь видав дочку заміж?
4. Де поховали дракона?
5. Що переживає князь після смерті дракона?
6. Ознаки яких жанрів має твір Юрія Винничука «Місце для дракона»?
7. Що таке фентезі? Чи наявні риси фентезі в повісті Ю. Винничука? Обґрунтуйте власну позицію.
8. Яке значення мав образ дракона в давній світовій міфології?
9. Яких змін зазнав образ дракона в сучасній літературі?
10. Яким постає дракон у творі Юрія Винничука?
11. Назвіть причини, які змушують князя радіти появі в його володіннях дракона.
12. Чому мешканці князівства розчаровані «нетиповою» поведінкою дракона?
13. Яку роль у житті дракона відіграв Пустельник?
14. Простежте розвиток стосунків між князем і драконом. Як змінювалося ставлення персонажів один до одного?
15. Чи можна вважати вчинок дракона самопожертвою? Наведіть аргументи на доказ своєї думки.
16. Яким може бути алегоричне прочитання повісті Ю. Винничука? Дайте розгорнуту відповідь із прикладами та текстовими ілюстраціями.

..... **Запрошуємо до дискусії** .....

17. Чи обов'язково суспільству для нормального існування потрібне відчуття загрози?

..... **Виявляємо творчі здібності** .....

18. Розгляньте ілюстрацію на с. 265. Якими постають на ній герої твору? Яку ілюстрацію до твору запропонували б ви?
19. Намалюйте власні ілюстрації. Візьміть участь в інтерактивному конкурсі.

..... **Готуємо проект** .....

20. Підготуйте проект за темою «Дракон у вигаданому світі Юрія Винничука». Візьміть участь в інтерактивному конкурсі проектів.

..... **ЗАПРОШУЄМО ДО БІБЛІОТЕКИ** .....

Ваше уявлення про українську прозу розшириться, якщо ви прочитаєте твори Людмили Старицької-Черняхівської «Діамантовий перстень», Марини й Сергія Дяченків «Ритуал».

i

Цікаві завдання щодо змісту та художніх особливостей цих творів ви знайдете на електронному освітньому ресурсі interactive.ranok.com.ua.

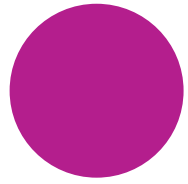
..... **ПОВТОРЮЄМО ТА УЗАГАЛЬНЮЄМО** .....

1. Чому герой повісті Михайла Коцюбинського «Дорогою ціною» змушений залишити рідне село?
2. Яку ціну герой повісті Михайла Коцюбинського «Дорогою ціною» заплатив за волю?
3. Визначте пригодницькі елементи повісті «Дорогою ціною».
4. Поясніть назву оповідання Олександра Довженка «Ніч перед боєм».
5. Який моральний урок одержав персонаж оповідання «Ніч перед боєм» капітан Колодуб від діда Платона?
6. Де відбуваються події твору Ніни Бічуї «Шпага Славка Беркути»?
7. Схарактеризуйте особливості побудови повісті Ніни Бічуї «Шпага Славка Беркути».
8. Порівняйте образи Юлька та Славка з твору Ніни Бічуї.
9. На які риси психології підлітків звертає увагу авторка повісті «Шпага Славка Беркути»?
10. Розкрийте алегоричний зміст оповідання Володимира Дрозда «Білий кінь Шептало».
11. Схарактеризуйте жанрові особливості повісті Юрія Винничука «Місце для дракона».
12. Визначте основні проблеми повісті «Місце для дракона».

i

Щоб перевірити, як ви засвоїли тему «Прозова творчість українських письменників», пройдіть тест на interactive.ranok.com.ua.

Український гумор

Опрацьовуючи матеріал розділу, ви маєте змогу виконати такі навчальні завдання:

- **поглибити знання** про гумористичні твори;
- **набути знань** про творчість В. Чемериса та його гумористичну повість;
- **удосконалити навички** виразного читання, аналізу твору, переказу гумористичної ситуації, характеристики образів та засобів, якими вони створені;
- **висловлювати власні судження** про дружбу, взаємини між підлітками.

Валентин Чемерис

(нар. 1936)

Валентин Лукич Чемерис народився 8 липня 1936 року в селі Заїчинці на Полтавщині. Після закінчення середньої школи він переїхав до Дніпропетровська, де провів майже сорок років. Письменник навчався на Вищих літературних курсах у Москві, потім працював журналістом у газеті «Прапор юності» та редактором художньої літератури у видавництві «Промінь». На початку 90-х років минулого століття В. Чемерис перебрався до Києва, працював радником в адміністрації Президента України. Пізніше перебував на різних посадах у Національній спілці письменників та в газеті «Літературна Україна».

В. Чемерис

У прозовому доробку Валентина Чемериса чимало гумористичних, історичних та фантастичних творів: «Вибори таємного агента», «Як стати щасливим», «Еліксир для чоловіків», «Ольвія», «Смерть Антея», «Фортеця на Бористені», «Білий король детективу», «Приречені на щастя» та інші.

..... Опрацьовуємо прочитане .....

1. Де й коли народився Валентин Чемерис?
2. Де письменник здобув літературну освіту?
3. Де працював Валентин Чемерис?
4. Назвіть основні твори письменника.

5. У зручній для вас формі (тексту, плану, таблиці, схеми) запишіть у зошит відомості про письменника.

ПРО СЕРЙОЗНЕ З ГУМОРОМ

Чи можливо про кохання писати з гумором? Здається, серйозне почуття потребує так само серйозних засобів вираження. Однак Валентин Чемерис доводить своїм читачам, що історія кохання може мати й гумористичний «супровід». Усе тому, що герої його повісті «Вітька+Галя, або Повість про перше кохання» — люди дуже молоді й життєрадісні. Їм немає коли сумувати — вони сповнені оптимізму, що не дозволяє опускати рук навіть у безнадійних ситуаціях.

Слід пам'ятати, що сміх буває різний. Валентин Чемерис віддає перевагу гумору. Письменник по-доброму сміється з окремих рис людських характерів та явищ дійсності. Окрім гумору, у повісті іноді трапляється легка іронія — прихована насмішка.

Важливим засобом художньої організації твору Валентина Чемериса є пародія. Вона використовується автором для посилення комічного ефекту — за рахунок залучення рис інших творів, але в навмисне зміненій формі.

Найбільш виправданим є засіб пародії в розповіді про дуель, що її влаштували підлітки. Ніби між іншим, письменник згадує відомі літературні твори, у яких зображено дуельні поєдинки. У його героїв теж усе як треба: є дуелянти й секунданти, однак розв'язка дуелі має виразно анекдотичний характер.

У своїх художніх пошуках Валентин Чемерис спирається головним чином на народні традиції гумору, зокрема анекдоту. Чого лише варта ситуація, у якій розумна дівчина використовує обох своїх залицяльників, змушуючи їх замість себе виконувати господарську роботу! Як анекдотичний персонаж виглядає сільський міліціонер Грицько Причепка, у якого в кобурі замість пістолета — хліб і помідори.

Гумор не тільки не заважає автору розкрити тему першого кохання, але й сповнює читачів щирою надією, що юні закохані з Великих Чапель будуть щасливими.

ВІТЬКА + ГАЛЯ, АБО ПОВІСТЬ ПРО ПЕРШЕ КОХАННЯ

(Уривки¹)

ЧАСТИНА ПЕРША. ДУЕЛЬ

Стрілялись ми.

Баратинський

Ех, Вітько, Вітько!..

25 липня 1964 року в селі Великі Чаплі мала відбутися незвичайна подія: о сьомій годині ранку Вітька Горобець буде стрілятися на дуелі з Петром Білим за селом, біля третього колгоспного ставка. Якраз отам, де три плакучі верби до самої води схилили свої довгі гнучкі

¹ На електронному освітньому ресурсі interactive.ranok.com.ua ви знайдете повний текст твору.

віти, де колись Вітька потай від рибника витяг на вудку отакезного дзеркального коропа, котрого в нього потім украв кіт Васька...

Умови дуелі:

- 1) Дистанція — 12 кроків.
  - 2) Зброя — вогнепальна.
  - 3) Право першого пострілу — Вітька Горобець.
  - 4) Секунданти: Федько Котигорошко (старший) та Юрко Гречаний.
- Ой ти, перше кохання!..

Сьогодні субота. Теплий зоряний вечір. Набігавшись за день, Вітька Горобець стомлено сидить на колоді біля свого двору і неуважно слухає свого секунданта. Федько Котигорошко вже вкотре намагається оптимістично запевнити Горобця:

— Ти його з ходу клацнеш!..

— А якщо він мене?.. — Вітька задумується.

— Тоді для тебе все найгірше вже буде позаду, — зітхає в темряві секунданти. — Тільки носа не вішай. Он дід Свирид каже, що двічі не вмирати, а раз — не минувати. — Секунданти зневажливо спльовує і по-філософському закінчує: — Всі ми колись помremo!..

— Фе-е-дько-о-о! — зненацька лунає на вулиці. — Де ти, бісів сину? Біжи кабакової каші їсти, бо батько тобі дасть!

— Мені пора, — зводиться Федько, підтягуючи штани. — На жаль, я не можу з тобою провести останню ніч. А ти в цю ніч не спи.

— Чо-чого це? — удає спокійного Вітька.

— Так належить, — розводить Котигорошко руками. — Я читав у романах. Перед дуеллю герой мусить усю ніч ходити по хаті і думати про даму свого серця.

— Фе-е-дько-о-о! — рознеслося знову по вулиці. — Та вже каша захолонула!..

— Іду-у-у! — кричить Федько і на ходу тисне Вітьці руку. — До ранку! Нікому ні слова!..

Вітька, залишившись сам, зітхає... Може, це остання його ніч? Може, завтра лежатиме він біля ставка з простреленими грудьми і над ним у жалобі схилятимуться три плакучі верби?.. Ех, ліпше не думати таке проти ночі... <...>

— Вітька? — чується насмішкуватий батьків голос із-за тину. — Чого ти ото проти ночі виєш?.. Ану, марш спати.

Робити було нічого, і Вітька понуро поплівся до хати.

«Ех, — думав він, — яке безкультур'я! Людина, можна сказати, смерті в вічі дивиться, а їм — чога виєш?»

— Іди молока вип'єш, — зустрічає мати в сінях.

Вітька вагається: пити молоко чи не пити? А раптом це не дозволено перед дуеллю? Шкода, що Федька немає, а він усе знає. Та голод бере своє. Вітька жадібно спорожняє куваль холодного солодко-го молока з хлібом і заходить до хати. Батько вже сидить біля печі та латає чоботи. Під вусом у нього мигнула ледь помітна іронічна посмішка і зникла.

«Ладно, смійся, — думає Вітька, — побачимо, як ти завтра засмієшся, коли дізнаєшся»...

Після молока Вітьці страшенно хочеться спати, так би оце й упав. Та вчасно згадує наказ секунданта ходити всю ніч по хаті і думати про даму свого серця. Заходжується сонно крокувати з кутка в кутток, натикаючись на стільці. Де вже там думати про даму свого серця, тут аби на ногах утриматись.

— Та чого це ти швендяєш по хаті, як на цвіту прибитий? — кричить батько. — Ось не метеляй та не затуляй мені лампи!..

Заходить мати.

— Вітюнчику! — пильно дивиться на сина. — Що це з тобою? Чого ти такий зачумлений? Може, в тебе живіт закрутив, га? То я зараз піску нагрію та прикладу.

Вітька не встиг заперечити, як мати поставила діагноз:

— Точно, живіт болить. Постривай, я хутенько нагрію...

І Вітька Горобець, мужчина з життєвим стажем в чотирнадцять неповних років, мирно захропів на всю хату з піском на животі, та так, ніби не йому завтра доведеться із зброєю в руках ставати до бар'єра та цілитися в Петра Білого і ніби не йому старший секундант Федько Котигорошко, витерши рукавом під завжди мокрим носом, подасть жахливу команду:

«Вогонь!..»

І натисне Вітька на гачок, і вирветься із дула вогонь...

Ех, Вітько, Вітько, гаряча твоя голова!.. І треба ж було тобі отак відчайдушно закохатися у Гальку Козачок! Опам'ятайся, Вітько, доки ще надворі ніч і доки у тебе пісок на животі, бо завтра вже буде пізно... Візьми себе в руки, ти ж справжній мужчина, Вітько!..

Ну що з того, що Галька хитро поводила тебе за носа, а тоді безжалісно відхилила твоє перше кохання, гарячіше за найгарячіший вогонь, і надала перевагу іншому? Звичайно, радіти тут немає од чого, але й відчаюватись та ставати до бар'єра — теж... І взагалі, коли ти, Вітько, встиг закохатися у Гальку? Ну, подумай, коли? Ви ж разом росли, ще й дружили в дитинстві. А може, це сталося тоді, як вона вчила тебе свистіти? О, в свисті Галька могла заткнути

за пояс будь-якого чаплівського хлопця! <...> Це тепер вона соромиться і гадувати про те своє вміння, а тоді — ого-го!.. На всі Великі Чаплі лунав її свист!..

А скільки ви з Галькою та з Федьком Котигорошком, теперішнім твоїм секундантом, зробили тоді набігів на баштани та сади; скільки груш, яблук, слив, абрикос, динь та кавунів переносили ви в своїх пазухах... <...>

І раптом в один чудовий день ти зовсім-зовсім іншими очима глянув на свою товаришку з довгою косою. На свою біду, ти побачив, що в неї гарні чорні очі-оченята, такі жваві, й такі привабливі, і такі бездонні, що прямо диво дивне, як ти міг раніше на них дивитися і не бачити їх?.. Як ти міг раніше не бачити, що в неї тоненька шия і маленькі груди, важкі коси й довгі, примхливо вигнуті брови, тоненька, немов вирізьблена, фігурка й чарівна посмішка, що вона вся струнка, весела й швидка, як вогонь на сухій соломі?

Ну, побачив, що вона гарна. Але нащо ж було так закохуватись? Щоб почалося твоє велике страждання? І до чого ж ти достраждався? До дистанції в дванадцять кроків? До команди: «Вогонь!» Ех, Вітько, Вітько, гаряча твоя голова!..

Сопеш тепер з піском на животі, а що ти завтра робитимеш?..

Спи, мужчино чотирнадцяти неповних років, а ми розкажемо людям, як довело тебе перше кохання до забороненої законом дуелі...

Творчі муки Федька Котигорошка

Лихом цивілізованого людства, на думку Вітьки Горобця, були перший зубний біль і перше безнадійне кохання за формулою: «Він її любить, вона його — хтозна!» Із зубним болем він ще якимось міг боротися: піти до фельдшера, і той таки вирве триклятого зуба. А куди поткнешся з другою хворобою, що саме прогресувала? Де, на якому клаптику землі є станція швидкої допомоги безнадійно закоханим?

Принаймні у Великих Чаплях такої станції ще не було. І невідомо, чи скоро вона з'явиться. А мовчки страждати від палкого безнадійного кохання у Вітьки вже не було сили: мусив же він відкрити перед кимось свою наболілу душу, сподіваючись на пораду та бодай хоч співчуття.

І Вітька Горобець вибрав для цього Котигорошка. По-перше, вони були дуже близькі приятелі й рідко який день не зустрічались. По-друге, Федько вмів тримати язик за зубами. Друзі не схожі були один на одного. Вітька — високий, худий, з рідким білявим чубчиком — не міг і хвилини спокійно всидіти на місці. Запальний і рвучкий, він

так швидко ходив, що маленький товстий і флегматичний Федько мусив бігати за ним підтюпцем. Цей дванадцятилітній опецьок (якого за смаглявість по-вуличному називали Жучком), здавалося, не ходив, а котився на своїх коротеньких ногах. По-третє, старша Федькова сестра працювала бібліотекаркою в сільському клубі, і Федько змалку мав доступ до тих книжок, яких дітям суворі педагоги не рекомендували давати.

Федько вибирав книги на свій смак і ковтав їх десятками. <...>

Особливо багато читав Котигорошко про кохання і вважав себе в цій ділі знавцем-теоретиком. Отож до нього за порадою і надумав звернутися Вітька.

— Ти вмієш берегти страшну таємницю? — поцікавився Горобець.

— Та я!.. — Федько підтягнув штани, бо завжди доношував батькові і завжди вони в найважливішу хвилину намагалися недоречно з'їхати вниз. — Та я клянуся!.. Авторитетно! Сирою землею і рідною матір'ю, що мовчатиму, як риба. Тьху, тьху, тьху!!! Та щоб мені з місця не встати, та щоб...

— Вірю, — обірвав Вітька потік страшної клятви і сказав з нарочито байдужим виглядом: — Так от, я покохав.

— Хі-і-і!! — аж присів здивований Федько, і його осоружні штани поїхали вниз. — Оце здорово! І насправді?

Вітька похмуρο кивнув.

— До могили?

— До могили.

— Хі-і-і... А як ти покохав? Свідомо чи активно? — Федько часто вживав у розмові вичитані слова.

— Узав і покохав. Що ж тут такого? Для мене це дуже просто.

— От здорово, — все ще не міг отямитись Федько. — А я ще й не додумався закохатися, а читати про це читав. А хто ж вона, дама твого серця?

— То не дама, а Галя Козачок.

— От диви-и-на!.. А ти ж їй хоч натякнув?

— Ще ні.

— Тю! А яка ж тобі вигода з кохання, якщо вона не знає? Треба негайно ж їй освідчитись у коханні, бо так заведено. А то висушить тебе любов, доведе до могили...

— Як же їй освідчитись? — поцікавився Вітька.

— Способи є різні: від ультиматуму до сліз.

Федько сунув палець у рот, як робив це у найважчі хвилини, і задумався. Думав він довго, а Вітька все чекав і чекав.

Мовчанка затягувалась.

— Потрібна серенада! — нарешті твердо сказав Федько.

— Серена-а-да? — в першу мить аж злякався Вітька.

— Так, на даному етапі, як каже наш міліціонер, тебе врятує тільки серенада!

Вітька мовчав, бликаючи білявими віями, поворушив губами, ніби пробував на смак, що воно за диво таке — серенада — і зрештою чесно признався:

— Але я н-не знаю, що це таке...

— О-о, серенада!! — захоплено вигукнув Федько, ніби все життя тільки те й робив, що мав справу із серенадами. — Серенада — пісня пісень закоханих! Їх у всіх іспанських романах закохані своїм дамам співають. От! А ти що — гірший?

Вітька не хотів пасти задніх.

— Тільки де я візьму її? В нашому сільмазі серенад не продають.

— Напишемо, — коротко мовив Федько. — Серенада — це вірш. Не ликом же ми шиті. Зокрема — ти. Ти й мусиш створити вірша про кохання.

— Я ніколи не писав віршів! — жажнувся Горобець.

— Але ти маєш друга, котрий за тебе не те що серенаду напише, в огонь і воду за тебе піде! — з пафосом вигукнув Федько. — Будь спокійний! Матимеш свою власну серенаду. О, ми ще втремо носа всім іспанським закоханим! — І закінчив, ляснувши Вітьку по плечу: — Не бликай так перелякано, я тобі вірша-серенаду за годинку придумаю! <...>

[Федько написав вірша. Потім згадав, що для співів потрібні ще й «гітара, сомбреро і місячна ніч». Гітару Федько «позичив» у своєї сестри й до слушного часу переховав у клуні, засунувши у стару бочку. А на сомбреро він перетворив старий бриль, який дід Свирид надів на городне опудало.]

Серенада

І ось та мить настала.

Опівночі, як уляглося село і перший сон уже господарював у Великих Чаплях, дві постаті нечутно прошмигнули вулицею і спинилися біля очеретяного тину, з-за якого визирав розквітлий бузок і сповнював все навколо звабливими пахоцями. За тином біліла причілкова стіна, двоє темних вікон мирно позирали собі на вулицю, не підозрюючи ніякої халепи... Над селом плив молодик, і від дерев, тинів та хат падали довгі, чорні тіні... Тиша... Тільки чути, як десь на ставку невгамовно кумкають жаби...

— На даному етапі потрібне соловейкове тьохкання, а не жаб'яче кумкання, — резонно зауважив Федько, — але стерпимо... Ти, Вітько, не клюй тільки носом і не позіхай на всю вулицю. Ти повинен не позіхати, а від любові трепетати. — Рішуче підсмикнув штани. — Можна починати!..

— Як це п-починати? — аж заїкнувся від хвилювання Вітька.

— Не прийшли ж ми сюди всю ніч позіхати, — здивувався Федько й смачно позіхнув. — Починай, як і кожний співак починає: розкривай поширше рота.

Вітька тільки хотів було розкрити рота, як бриль діда Свирида з'їхав йому на лоба, а потім і на плечі.

— Задирай вище голову, щоб бриль не сповзав, — порадив Федько. — Трохи завеликуватий, та нічого... І гітару візьми як треба.

— Так я ж гра-грати не вмю, — в останню мить згадав Вітька.

— Бренькай, як зможеш, відступати вже нікуди, — знайшов вихід Федько. — Хто опівночі буде дослухатися, як ти граєш. Головне, аби в тебе душа співала! Аби серце грало!.. <...>

Вітьчина рука смикалась на струнах, але серенада, як на ту біду, геть-чисто вилетіла з голови, і він беззвучно позіхав розкритим ротом:

— Дорогая Галя, я тебе кохаю... — з-за спини підказував Федько. — Та чи тобі мову відібрало? Співай швидше, бо так ми всю ніч тут проволочимося!

Вітька зажмурився і — наче з мосту у воду стрибав — щодуху загорлав:

Дорогая Галя,
Я тебе кохаю.
Серце в грудях б'ється
І до тебе рветься...

— Тю, тю! — злякано закричав позад нього Федько. — Соловейком треба заливатися, а ти ревеш, як бугай Кордебалет!

Соловейком Вітька заливатися не міг, а тому й далі кричав під тином скільки було сили:

В жилах кров вирує
І любов мою нуртує...

— Ніжніше, задушевніше, на даному етапі, — корегував Федько спів свого друга. — Ти ж не граків лякаєш на городі, щоб кукуру-дзиння не висмикували, а даму свого серця із хати викликаєш!

Вітя спробував було ніжніше, але вийшло голосніше.

Тим часом десь закудкудахкали кури, злякано гавкнув собака... Та Вітька, увійшовши в раж, нічого не чув, а горлав далі свою серенаду. Зненацька рипнули двері і на ганок хтось вийшов.

— Галя вибігла... — прошепотів Федько. — Таки взяло... Тепер не підкачай... Піддай сердечного жару... Щоб вона, як лід на сонці, розтала...

Вітька, сам себе оглушуючи, піддав жару:

Світ мені не милий,
І не милі ріки.
Сам стаю я не свій,
Ти моя навіки,
Я навіки твій...

Раптом почувся хриплий крик:

— І яка вона трясця виє серед ночі під хатою?! А бодай йому позакладало! Сірко, Сірко, та хоч гавкни, іророва душа! Я в хаті не знайду місця, а він у будці хропе! А ті виють під бузком, як на погибіль!..

— Тю! Та це ж баба Хівря! — злякано крикнув Федько. — Ми переплутали хати й бабі серенаду співали! Тікаймо!..

Г-гав!!

Прожогом кинувся собака і зайшовся таким несамовитим гарчанням, що Вітьку й Федька наче вітром здуло. Вони тільки полопотіли холошами... Аж біля Фединої хати отямилась і довго відхекувались та прислухались до собачого гавкоту, що здійснюється в селі...

— І треба ж було... — бідкався Федько. — Галя живе через три хати від баби Хіврі. І як ми переплутали двори. Пропала серенада ні за цапову душу!

— Це ти винен! — накинувся на нього Вітька. — Не роздивився як слід... Починай, починай! Рота роззявляй... От і роззявив... Для баби Хіврі! <...>

[Федько надумав приворожити Галю до Вітьки й подався до бабки Векли, яка зналася на травах. Бабуся Векла була старенька й глуха. Слово «приворожити» вона розчула як «живіт болить», тому наготувала якоїсь зеленкуватої рідини й звеліла: «Пий. І буде по-твоєму!» Федько випив, але виявилось, що то було проносне.

Потім Федько вирішив, що наступним кроком буде лист до Галі від закоханого Вітьки. Лист цей склав Федько й почав його такими словами: «Дамі серця могого. Найпрекрасніший серед найпрекрасніших Галі Козачок від Вітьки Горобця любовне посланіє». Далі в такому ж стилі йшло зізнання в коханні. Вітькові «посланіє»

Вітька + Галя, або Повесть про перше кохання
(Г. Пурей, 2015)

сподобалося, і Федько відніс його Галі. Дівчина, прочитавши листа, наче оніміла, але потім веліла сказати Вітькові, щоб «наніс їй візит».]

На Голгофу!

І пішов Вітька Горобець на перше побачення до Галі Козачок, як на страту. Ой, та й довга ж дорога! Ну, візьми себе, Вітько, в руки. Всі ми, смертні, пройшли й пройдемо по цій дорозі. Одні раніше, другі пізніше, одні сміливо, другі — ледве ноги тягнучи. В одних ця дорога з гороб'ячий скік, а в других тягнеться через багато земель, і вони блукають по ній десятки років. Але йдуть. Іди й ти, білявий, хлопчику!

Що вдієш, вся чоловіча половина роду людського приречена пройти по цій дорозі. Тож будь мужчиною, Вітько, не треба так хвилюватися й губитися! Звичайно, тут ще бабуся надвоє ворожила, не знаєш, що тебе чекає — чи голгофа з хрестом, чи едем з райськими садами...

Ну, сміливіше, Вітько! Оглянься, в цю гамлетівську для тебе хвилину — «бути чи не бути» — за тобою покійно котиться вірний Федько.

Він також намагається підняти твій настрій.

— Ві-і-тько, ну хіба так можна? — докоряє він, йдучи слідом. — У тебе такий вигляд, як у Саливона, коли його з мішком дерті спіймали. А ти ж несеш візит дамі свого серця!..

— Вертайся! — не обертаячись, каже Вітька. — Далі я сам піду. Що буде, те й буде.

— Та я ще хоч трішечки...

— Кажу, вертайся!..

— Ну, гляди ж, Вітько! Повертайся з щитом або на щиті!

Сів Федько край дороги, підпер голову руками і, дивлячись услід Вітьці, важко зітхнув: ой, прийдеться ж колись і йому йти по цій дорозі на свою голгофу чи у свій едем!.. І в Федька аж похололо всередині. «Яка тільки доля нещасна в мужчин? — сумно думає він, — і чого дівчата не йдуть до нас самі?..» <...>

Вулиця довга, пряма, і там, у кінці, Галина хата з голубими півниками на причілку. Вітька притишує ходу, щоб хоч трохи відтягти вирішальну хвилину, як раптом хата з голубими півниками сама починає рухатися йому навстріч.

Ні, немає вже назад путі, тільки вперед!

Хата з голубими півниками наближається все швидше, швидше. Ось уже пропливають куці бузку, посаджені колись руками Галі, ось

уже пливуть різьблені ворота, ось уже пливе хвіртка... Ну, сапни повітря, хлопчику, і заходь.

Дивись, для тебе відчинена хвіртка. Ну, сміливіше!..

Та ноги несуть його далі...

Він уже минає хвіртку, як раптом дзвінке, веселе:

— О! Вже й на нашій вулиці орли літають!..

І на воротах — Галя. Ні, не Галя, а ясне сонце. І Вітька в першу мить зажмурюється од дівочої посмішки.

— Добри вечір! — гойдається Галя на воротах. — Дозвольте поцікавитися, куди це ви путь-доріженьку тримаєте і які думи оповили ваше ясне чоло?

— Та-а... — зам'явся Вітька. — Я... е-е... прогулююсь. Свіжим повітрям дихаю.

— А я й не знала, що біля мого двору таке свіженьке повітрячко!

О Галько! Та хоч не вбивай хлопця так одразу і так наповал! Ну, дай же йому опам'ятатися, пожалій його.

— Залітай, орлику! — ще ширше відчиняє Галя хвіртку. — А я думала, що ти замість себе Федька пришлеш.

Тягнуци ноги, Вітька заходить у двір. Нічого поки що не бачить.

— Дихай, орлику, свіженьким повітрям, — ласкаво запрошує Галя. — У дворі воно ще свіжіше. Тільки не стій так рівно, а то мені аж страшно стає. Сідай.

Вітька сідає на лавочку і все ж залишається рівним і високим. Галя теж присідає на краєчок. Перше хвилювання потроху зникає. До хлопця знову повертається здатність мислити, говорити.

— Яка сьогодні гарна була погода, — нарешті каже він.

— Авжеж, гарна, — згоджується дівчина. — Як у холодку лежати, то навіть дуже гарненько, а я поки пошту рознесла, думала, згорию на сонці.

І тут тільки Вітька помічає, що в дворі повно квітів, різнобарвних, запашних. Тут айстри, жовті гвоздики, висока рожа, чорнобривці, нагідки, черевички, майори; нічні фіалки вже починають не сміло розкривати свої ніжні пелюстки...

— Ти лю-любиш квіти? — чомусь шепотом питає хлопець.

— Лю-люблю, — також пошепки відповідає дівчина.

Вітька скошує очі і бачить близько себе тоненьку дівочу шию з маленькою синьою жилкою. Та жилка швидко-швидко пульсує. Потім його погляд надібує традиційні дівочі ямочки на рожевих зазмаглих щоках з ледь помітним ніжним пушком біля вух, ще вище Вітька бачить тонку брову, мов крило чарівної птиці...

Галя нараз повертає до Вітьки обличчя з очима, повними сміху і ще чогось невлучного, од чого радісно стискається серце, з напіввідкритим маленьким ротом — і хлопець мало не задихається... Яка ж вона гарна!.. Куди він раніше дивився, куди?.. О сліпець!.. О великий сліпець!.. І добре, що хоч вчасно прозрів!

«Пора вже зітхати», — спохвачується хлопець і, набравши побільше повітря в легені, натужно зітхає. Потім скоса дивиться на дівчину. Подіяло чи ні? Та Галя щось продовжує розповідати про свою пошту. Тоді Вітька вдруге зітхає, ще натужніше, але Галя, як і раніше, не помічає. А вже за третім разом Вітька передав куті меду й гикнув.

— Ти, мабуть, вдавився? — сполошилася Галя. — Одрозу б і сказав, а то так страшно зітхаєш. Давай я стукну по спині.

І Галя заходилася тарабанити хлопця кулачками по спині, і це ніби зовсім пробудило його.

— Галю!.. — наважився він і, глянувши в її чорні бездонні очі, у яких спалахнули вечірні зірничі, полетів немов у космічну глибіню. — Галю...

— Що, хлопчику? — Галя покуйовдила його білявий чубчик. — Скажи Федьку, щоб більше не писав таких посланій, я все-таки ще хочу жити.

— Галю... Я... — Вітька наважився і взяв її за руку. — Я...

Дівчина ніби й чекала цього.

— Ой, забула! — схопилася. — Мені ж треба повну діжечку води натягати. Ой, дасть мені мама, як прийде. Може, ти хоч відеречко витягнеш, орлику?..

— Та я! — зривається на ноги Вітька. — Для тебе хоч цілий океан!

— Мені не океан, а діжечку, Вітюнчику.

Так і сказала: Вітюнчик. Та хто ж на Вітьчиному місці після такого слова не буде носити воду? Та після такого слова можна всі океани долонями вихлюпати! Вітька хапає відро і мчить до колодязя.

— Діжечка біля сараю, Вітюнчику! — кричить навздогін Галя. — Щоб повну натягав, а я скоро повернуся!..

Діжечка виявилася здоровенною бочкою, відер на тридцять, але що вона означає в порівнянні з словом «Вітюнчик»?

І Вітька заходився з такою енергією і таким запалом носити відра, що й землі під ногами не чув. Правда, після десятого відра запал трохи пригас, і хлопець, сівши передихнути, з жалем подумав: чого було не запросити на таке рандеву й Федька. І тільки подумав, а Федько вже із-за воріт виглядає і пошепки запитує:

— Ну, як?

Удвох робота пішла значно жвавіше. Федько витягував відра високим скрипучим журавлем, удвох виважували його на зруб, Вітька виливав у «діджечку». Так витарабанили і вилили ще п'ятнадцять відер води.

— Я й не підозрював, що кохання таке важке, — зітхав Федько, тягнувши двадцять відро.

Через годину, коли приятелі, стомлені, мокрі, із стогоном доливали останнє, тридцять третє відро, у двір впурхнула Галя і весело заторохтіла:

— Ой, спасибі вам, хлопчики! Приходьте ще й завтра на рандеву, я буду рада-радісінька!..

Федько скося поглянув на діжку й здригнувся.

Спали хлопці, як мертві. Вітька всю ніч бурмотів: «Тягни, тягни, Федько, та не хлюпайся!..»

О зміюко лукавая!!!

Другого вечора Вітька рубав дрова у Галі Козачок. А що він мав робити, коли, прийшовши на своє друге побачення, застав дівчину за прозаїчним рубанням дров. Не міг же він сидіти склавши руки і спостерігати збоку, доки Галя впорається з цим нежіночим ділом?

— Спасибі тобі, Вітюнчику! — заторохтіла, даючи хлопцеві сокиру. — А я думала, що замучусь з клятими дровами. Ти справжній мужчина, Вітюнчику!

І Вітька Горобець в одну секунду злетів на сьоме небо і затанцював там од радощів! Подумати тільки! Галя назвала його справжнім мужчиною! Та хіба хто відмовиться рубати дрова, почувши оці слова?

Галя, як і першого вечора, кудись зникла. Та Вітька того не помітив. Він рубав дрова, рубав натхненно, наче пісню співав. Сокира так і гуляла в руках, як іграшка, Дзвеніла і, здавалося, теж співала.

Незчувся, як у двір зайшов Федько з кувалдою і двома клинами в руках.

— Як ти здогадався взяти? — здивувався Вітька.

— Бачив учора, що в неї дрова не рубані, — коротко відповів той.

Робота закипіла. Вітька наколював чурбаки, ставив клин, і хлопці по черзі гупали кувалдою так, що чурбаки із дзвоном розліталися по всьому дворищу.

— Га-ах! — кричав Федько, опускаючи кувалду. — Кохання — штука серйозна!

— Ге-ех! — підтримував його Вітька. — Вчися, колись і тобі доведеться. Ніде ти не дінешся!

Ось тут і сталося...

Федько саме підняв над головою кувалду, щоб добре розмахнутися. Вітька сидів і тримав клина. Удар затулювався.

— Та бий, чи ти заснув? — крикнув Вітька.

Удару не було.

Вітька звів голову і здивовано кліпнув очима. Федько стояв, як дерев'яний, високо над головою тримаючи кувалду, і дивився кудись убік. Вражений Вітька встав, глянув і собі...

Остовпів. Закам'янів на місці. Занімів! Спершу не повірив власним очам. Городом йшла Галя, його Галя із сином чаплівського фін-агента Петром Білим! Вона весело сміялася до нього, і Петро теж сміявся. Отой завжди прилизаний, напахчений одеклоном мамин синок, Петро Білий. Отой Петро Білий, ябеда і боягуз, хвастун і брехун, якого Вітька терпіти не міг. І до нього так привітно посміхалася Галя, його перша любов...

Вітька ворухнув похолоділими губами і не спромігся й слова сказати. Федько все ще непорушно стояв і високо над головою тримав кувалду. Був схожий на скульптуру молотобійця в Парку культури і відпочинку. Його погляд наче приріс до того городу. І в ту ж мить Вітька відчув, як сповзає із сьомого неба на грішну землю...

— О зміюко лукавая!! — нарешті повернув язиком в пересохлому роті.

Від його голосу й Федько очунявся, кувалда тихо вислизнула з рук, грюкнулася додолу. Проте ще якусь мить тримав руки над головою, а потім повільно опустив їх. Повернув до Вітьки посіріле обличчя:

— Ба-бачив?.. — запитав заїкаючись. — Ба-бачив, я-ак ду-дурнів у-учать?.. Нам со-сокиру у руки да-дала, а сама з Пе-петром Бі-білим... За-закривай кра-крамничку та буд-демо змоту-у-ватися зві-звідси...

— У-у-у, змія!!! — важко дихав побілілий Вітька. — Отак зрадити? Отак обмануть? Отак круг пальця обвести? Як сліпе кошеня... А я ще воду носив, дрова рубав!..

А Федько вже отямився і стояв на диво спокійний.

— У житті, Вітько, як на довгій ниві, — підсмикнув штани. — Може ще й таке трапитися, бо жінки, вони на все здатні.

Федько знову був Федьком: флегматичним, спокійним, добродушним і вайлуватим. Підхопив кувалду та клини, ще раз глянув на город.

— Ну, ходімо, поки нам нової роботи не знайшли. На помилках, як каже голова колгоспу, ми всі вчимося.

Вітька вискочив з двору, наче окропом ошпарений. Тепер він уже спізнав усього: перше кохання, перше побачення і першу зраду.

— Це ще пхі! — філософствував Федько, несучи кувалду й клини. — Он у дядька Гаврила було вже троє дітей, як він застав свою Мелашку біля стіжка з кіномеханіком... Ото була історія! Кіномеханік рачки поліз од того стіжка і цілий місяць кіна не крутив... То що й говорити. А згадай козака Чаплю.

Цей ще більше постраждав, бідолаха, через жінок... <...>

— Уб'ю! — раптом стис Вітька кулаки.

— Кого? — повернувся до нього Федько. — Коли Галю, то дарма. Чи ж винувата дівчина, що ми з тобою такі капловухі вродилися? Петро й води не носив, і дров не рубав, а бач, одразу ж у город! А ми кувалдами гепали. Ні, коли бить, то, по-моєму, треба Петра. І побити добряче, щоб не посмів до Галі і в двір заходити. Може, ще і вдасться його відігнати. Бо жінки, як казав дядько Гаврило, визнають того, хто їх вкрутить.

— Я готовий! — сказав Вітька, засукуючи рукави. — Я йому покажу Галю! Він мене запам'ятає!

— Підожди, не горячися, тут треба добре обміркувати. Можна Петра застукати в темному місці і...

— Я не злодій, щоб кидатися до нього вночі, — перебив його Вітька. — Якщо битися, то вдень і по-чесному. Що козак Чапля зробив своєму супернику-сотнику?

— А що б же? — здвигнув Федько плечима. — Не цілувався ж. На герць його викликав. І билися вони на шабляках!

— Оце по-чесному і по-козацькому! — загорівся Вітька. — Я теж Петра викличу на герць.

— Тобто на дуель? — задумався Федько. — Я читав, як на дуелі б'ються, і знаю правила. Оце буде по-благородному. А коли хочеш і зовсім бути благородним, то бери мене своїм секундантом.

— А зброя де?

— Ну, шаблук ми не дістанемо, а самопалів можна. Я ще підчитаю в Пушкіна про дуель, і Петрові боком вилізе Галя Козачок!.. <...>

Дуель

25 липня 1964 року.

Сім годин ранку.

Самопали вже заряджені.

Секунданти уточнюють останні деталі дуелі.

Дуелянти похмуро стоять біля своїх бар'єрів на березі ставка і стараються не дивитися один на одного. Їх розділяють дванадцять кроків. Дванадцять кроків життя і смерті. Навіть галасливі сороки затихли на вербах і зацікавлено спостерігають, що ж діється біля ставка. Цього разу агресії на їхні гнізда ніби ніхто не замишляє.

— Увага! — урочисто вигукує Федько і рвучко підсмикує штани. — Через дві хвилини ви будете стрілятися за Галю Козачок! Перший постріл по своєму супернику Петру Білому зробить Вітька Горобець...

— Ти не заговорюйся! — перебиває Вітька свого секунданта. — Він для мене не суперник. Він просто нечесна людина, і все!

— Ще б пак! — закопилує Петро товсту рожеву губу і презирливо спльовує. — Наче я винуватий, що ти гепав кувалдою!

— Замовкни! — потрясає Вітька самопалом і від ненависті аж танцює. — Ти зараз одержиш все, що хотів!..

— Противники, не дратуйтеся, бо вам ще треба стрілятися, — заспокоює старший секундант. — Дотримуйтеся правил дуелі. Я пропоную вам в цю останню, так сказати, історичну хвилину помиритися.

— Пішов ти к чорту з своїм мирінням! — вигукує Вітька. — Я першим покохав Галю, і вона перша звернула на мене увагу. І якщо Петро хоче миритися, то хай відмовиться од Галі!

— Ніколи в світі! — чвиркає Петро і береться руками в боки.

— Не забувай, що я перший стріляю! Я тобі покажу, як до чужих дівчат приставати!

Секунданти роздали супротивникам по коробці сірників.

— Дуелянти-и-и!! — на високій ноті затаг Федько. — До бою приготуйсь!

Дуелянти звели самопали й націлили один на одного... Ще мить — і...

— Юрку! — звернувся Федько до Петрового секунданта. — Ану, відійди подалі од Петра, щоб, бува, й тебе не садонуло!..

Побілілий Юрко, хлопчина років дванадцяти, Петрів сусід, котрий, власне, й пішов у секунданти тому, що був винен Петру п'ятнадцять копійок, позеленів, позадкував, а тоді, щось дико крикнувши, чимдуж кинувся тікати до села, тільки штани залопотіли. Ніхто й слова не встиг сказати, як його вже не було.

— Такий прудкий довго житиме, — похитав головою Федько.

— Стійте! — раптом закричав Петро і теж почав зеленіти. — А хіба ви на-наспра-а-вді?.. Хі-хіба це не гра?

— А-а, ти думаєш, що я гратися з тобою прийшов? — пирхнув Вітька, витягуючи з коробки сірника. — Думаєш, комедію буду розігрувати? Стій!..

— Вогонь! — крикнув Федько і, впавши на землю, обхопив голову руками.

Че-е-ерк!..

Тріснув сірник, спалахнув. Вогник обхопив жовтяву порошину на запалі Вітьчиного самопалу. Ще секунда — спалахне запал і тоді...

Вітька звів голову, глянув на Петра і... нікого не побачив. <...>

Ні, самопал не стрельнув, він вибухнув, наче бомба, вибухнув гулко, і клуб чорного кіптявого диму з вогнем вдарив Вітьці в обличчя. Щось з силою дзизнуло його по зубах...

Коли Вітька розплющив очі, розірваний, чорний од порошу самопал лежав долі і все ще димів. Гостро пахтіло порохом.

Обличчя пашіло жаром, а на зубах щось тріщало. Вітька сплюнув — і до ніг випав почорнілий од порошу зуб...

— На кий чорт здалася така дуель? — здвигнув він плечима. — Всі повтікали, а я собі зуб вигатив.

— Уже? — схопився з піску Федько. — Тобі голови не відірвало? Ану, покажи... Ой-ой, який же ти чорнющий, як у сажі...

Федько покрутив Вітьчину голову і, переконавшись, що вона на місці, захоплено вигукнув:

— Ну й бабахнуло ж добряче!.. Мабуть, і в селі чули.

— Чому самопал розірвало? — накинувся Вітька на свого секунданта.

— Н-не знаю, — почервонів Федько. — Просто так...

— Не бреш! Ти насипав порошу більше, ніж треба.

— Ну, дві мірки всипав, — похнюпився Федько. — Я хотів, щоб ти переміг. А воно...

— А воно так нечесно, — спльовував Вітька і порох, і кров. — Могло ж усі зуби повибивати.

— А де ж Петро? — озирнувся Федько. — Уже в раю?

— Боягуз він нікчемний, а не Петро! Хвастун заячий! Та зроду-віку не повірю, щоб Галя його покохала!

— Але ж ми бачили їх разом? — розгублено кліпав Федько.

— Тут щось не те. Галя не могла покохати такого боягуза! — азартно доводив Вітька і відчував, що від цього йому трохи легшає.

— Вітько!!! — жахнувся Федько. — Тікай!..

Вітька рвучко оглянувся. До місця дуелі біг чаплівський міліціонер Грицько Причепи, котрий мав вуличне прізвисько Даний Етап,

і немилосердно сюрчав. Цього вже не було передбачено умовами дуелі.

- Федько!.. Бігом! Щоб твоєї й ноги тут не було!
- А ти?
- Мені однаково...
- Я теж не тікатиму. Це небагато...

Проте прожогом кинувся на другий край ставка, де були густі зарослі молодого вербняка.

— Сті-ій!!! — загаласував Причепка. — Стій, на даному етапі, бо стрілятиму!..

Щоб дати змогу секундантаві втекти, Вітька повільно побіг у протилежний бік, перечепився, впав. Доки він зводився, підбіг захеканий Причепка і схопив його за руку. <...>

Арешт

Широкі дубові двері, оббиті хрест-навхрест металевими шпугами, розчинилися з противнющим скреготінням. Вітька переступив поріг. Двері з тим же скреготінням зачинилися. Бранець постояв кілька хвилин, звикаючи до темряви, а тоді, нагледівши в кутку соломку, присів, задоволено простягнувши ноги. Від пострілу, арешту крутилася голова, болів вибитий зуб, і що найгірше — настрій був нікудишній.

«Ось і скінчилося моє кохання, — з гіркотою думав Вітька. — Тепер запруть мене в тюрму — і будь здоров!»

Двері знову заскрипіли і впустили... Петра Білого, Вітьчин суперник стояв і безпорадно кліпав очима, звикаючи до темряви.

- Що, й тебе спіймали? — озвався Вітька.
- Я сам прийшов.
- Ти ж і боягуз!.. Аж противно...
- Я не боягуз, я з повинною прийшов. А повинну голову не січуть. Це все ти винуватий, — Петро схлипував. — Ти перший викликав мене на дуель і стріляв ти...
- А чого ж ти погодився?
- Так я думав, що це гра якась.
- Було б не лізти до чужої дівчини.
- Та я Гальки й бачити не хочу!
- Ах ти ж, боягуз нещасний! Мало того, що з дуелі втік, так ще й дівчину ганьбиш? — схопився Вітька із стисненими кулаками. — Говори, чого ти з нею в кукурудзу ходив?
- Полов...

— Що-що?

— Кажу, що полов кукурудзу, — витирав сльози Петро. — Я тільки хотів позагравати з Галею, а вона мені сапу в руки — і в кукурудзу. Ну й довелося виполоти...

Вітька від несподіванки впав на солому і розреготався на весь сарай:

— Ха-ха-ха!.. Кукурудзу полов! Ха-ха-ха!..

— А ти дрова рубав.

— Це хоч чоловіче діло. Ха-ха! А ти полільницею був! <...>

Знову заскрипіли двері. Зайшов Причеп. Двері залишив відчиненими. Сам сів на стільці біля виходу.

— Ну, як справи, дуелянти, на даному етапі? — весело запитав він, оглядаючи хлопців. — Я бачу, один уже сміється. Це добре. Хоча гріхи ваші тяжкі... Ну й жара сьогодні... Ху!..

Причеп розстебнув пояс з кобурою і поклав її біля стільця, потім скинув сорочку і повісив на цвях. Лишився в одній майці, полегшено зітхнув:

— У-уф-ф! Аж легше стало. Ну й клята жара. А тут ще й ви, дуелянти. Розмордувало вас, на даному етапі, у таку спеку!

Причеп (в майці зовсім не схожий на грізного мільйонера) пошкріб волохаті груди, позіхнув, зручно вмостився на стільці.

— Ось що, шановні. Приконвоював я вас, на даному етапі, не для того, щоб в жмурки з вами в оцім сараї гратися. Хоча й жара, дідько її бери, а доведеться мені прочитати вам лекцію на тему: «Що таке єсть заборонена законом дуель, що таке єсть кохання і що таке єсть дурні». Регламент, на даному етапі, дві години. Для виступу в дебатах — 15 хвилин. Заперечень не буде?

— Не буде, — пирхнув Вітька, бо йому починав подобатися Причеп. — На виступ у дебатах можна вже записуватися?

— Грицько Семенович? — пролунало знадвору. — Вас можна?

— Не дадуть, на даному етапі, й лекцію прочитати, — звівся Причеп. — А ви готуйтеся до бурних дебатів, — і вийшов, щільно причинивши за собою двері.

Вітька неуважно глянув услід Причепі і від несподіванки аж свиснув... Біля стільця лежав пояс з кобурою...

У Вітьки ростуть крила

Одним стрибком Вітька опинився біля стільця і тремтячими руками схопив кобуру.

— Значить, так, — звернувся він до посірілого Петра. — Я зараз прочитаю Причепі лекцію на тему: «Що таке зброя і як нею

користуються». Витягну револьвер, зводжу курок і стаю біля дверей. Причепи, нічого не підозріваючи, відкриває і...

— Стрілятимеш? — аж позеленів Петро і почав гикати: — И-ик!..

— Та слухай, боязлива твоя душа! Я вискакую і наставляю на Причепу револьвер: «Стій! Руки вгору!» Даний Етап їх піднімає... Я йому кричу: «Кроком руш до сарая! Крок вліво, крок вправо вважається втечею, і я змушений буду застосувати зброю...»

Петро тихо охнув і, немилосердно гикаючи, поповз до соломи і став поспішно зариватися.

— Ех, ти! — сплюнув Вітька і рішуче розстебнув кобуру.

І — відсахнувся. Якби з кобури з сичанням виповзла гадюка, Вітька так не розгубився б, як розгубився, побачивши в грізній кобурі грізного сержанта Причепи... кусень хліба і два помідори. Достиглі, соковиті помідори книші. Вітька нічого не міг втямити. Як? У кобурі кусень хліба з помідорами?

Та що ж це, зрештою, — кобура для револьвера чи господарська сумка?

— Н-н-ну, що та-там? — з-під соломи озвався Петро. — И-иик!..

— Нічого, — спокійно озвався Вітька. — Револьвер, виявляється, дуже смачний, особливо з помідором.

Петро недовіжливо виглянув із соломи.

— Вилазь уже, дам і тобі.

Вітька розділив порівну хліб, помідори і мовчки протягнув Петрові. Невдалі дуелянти в одну хвилину впоралися з хлібом, і Вітька лише сумно зітхнув:

— Шкода, що в нього така мала кобура.

Зненацька за глухою стіною сарая почувся сердитий крик Причепи і розпачливий вереск Федька Котигорошка. Там щось вовтузилося, а потім стихло.

Вітька здвигнув плечима. По хвилі зарипіли двері, і Причепи увів за вухо в сарай Федька з лопатою в руках. Вільною рукою Федько розмазував по обличчю сльози і шморгав носом.

— Ось вони, твої дуелянти, — бушував Причепи, — яких ти хотів, на даному етапі, виручити при допомозі підкопу!

Тепер повний ансамбль. Для тебе, Федько, на даному етапі, доведеться прочитати лекцію на тему: «Що таке підкопи з метою звільнення арештованих і як вони розцінюються згідно карного кодексу». Іч, який, сарай підкопувати!.. Я тебе підкопаю, на даному етапі!

— А нащо ж ви заперли Вітьку? — насупився Федько і на всяк випадок сховався за Вітьчину спину. — І прокопав би дірку, якби вас не понесло за сарай... Так, ніби іншого місця для цього немає...

— Ти мені ще будеш указувать? Куди мені бігати, на даному етапі? — посварився Причепа, і тут його погляд упав на розстебнуту кобуру. — Хлопці, хто лазив... до кобури?.. Де ви діли...

— Ми ваш «револьвер» з'їли, — пирхнув Вітька. — Шкода, що мала кобура... На даному етапі.

— Отакої!.. — розгубився Причепа. — А що ж я обідатиму?

І в цю мить щось ніби спалахнуло. Ніби сонце вкотилося до сарая. На порозі з'явилася Галя Козачок.

— Вітюнчику?! Ти живий?! — крикнула вона радісно.

І сталося те, чого ніколи-ніколи не забуде Вітька Горобець.

Скільки житиме, що не пошле йому доля, які випробування не трапляться на його шляху, а ніколи-ніколи не забуде Вітька Горобець, як Галині руки, наче крила, здійнялися вгору, впали йому на плечі, і Галя рвучко притягла його до себе і припала губами до його обпеченої щоки.

— Ну й дурний же ти, ну й дурненький, Вітько! — не то плакала, не то сміялася дівчина в оторопілого хлопця на грудях. — Ой, та який же ти замуразаний, дуелянтику мій!.. Ходімо, ходімо, тут колодязь у дворі, вмиешся, дурненький Вітюнчику!

І, сміючись, Галя потягла все ще оторопілого Вітьку за руку з сарая. Причепа, Федько та Петро мовчки переглянулися.

— Лекція відміняється, — першим порушив мовчанку Причепа. — На даному етапі, прибув новий лектор...

Федько встав і, вертаючись до Петра, сказав:

— Отаке воно життя!.. Хто за дівчатами не стріляє, той і не виграє... Ну, Петре, зроби, на даному етапі, дяді міліціонеру ручкою і біжи собі додому.

І, підсмикнувши штани, Федько покотився з сарая, не забувши прихопити з собою свою лопату. Біля колодязя він усівся на камінь валун, підпер голову руками і зачудовано спостерігав, як Галя метушилася біля Вітьки, як вона щось весело щebetала йому, сміялась і хлюпала на Вітьку чистою холодною водою.

Вітька радісно вмивався і відчував, як од тої чистої води, яку зливала йому Галя, у нього за спиною все ростуть і ростуть крила; може, ще маленькі-маленькі, може, ще не міцні, може, ще невправні, але росли ті крила, од яких людина стає крилатою.

..... Аналізуємо художній твір .....

1. Де відбуваються події твору?
2. Хто готується брати участь у дуелі?
3. Скільки років дуелянтам?
4. Чому Федько вважає себе експертом у коханні?
5. Хто написав серенаду для Галі?
6. Чому цю серенаду не почула дівчина?
7. Чи спрацювало «чарівне зілля», яке замовив Федько в бабусі Векли?
8. Як Галя відреагувала на «любовне послання»?
9. Чим займався Вітька на «побаченні»?
10. Кому належало право першого пострілу?
11. Що сталося під час дуелі?
12. Хто заарештував дуелянтів?
13. Які традиції народного гумору використав В. Чемерис у творі?
14. Наведіть приклади анекдотичних ситуацій у творі.
15. Які риси характеру властиві Вітькові Горобцю?
16. Якими рисами характеру наділений Федько?
17. Чому Вітька та Федько стали друзями?
18. Схарактеризуйте стосунки Галі й Вітьки.

..... Читаємо виразно .....

19. Підготуйте виразне читання фрагменту, який вам найбільше сподобався у творі. Що ви хотіли б донести до слухачів своїм читанням?

..... Порівнюємо твори різних видів мистецтва .....

20. Розгляньте ілюстрацію на с. 283. Який фрагмент твору відобразив художник? Якими постають на ілюстрації Вітька та Федько?
21. Який фрагмент твору ви хотіли б відобразити в малюнку? Опишіть його.
22. Намалуйте ілюстрацію до твору. Візьміть участь в інтерактивному конкурсі.

..... Запрошуємо до дискусії .....

23. Чи припустимо розповідати про кохання з гумором?

..... Готуємо проект .....

24. Підготуйте проект «Сміх у повісті Валентина Чемериса «Вітька + Галя, або Повість про перше кохання». Візьміть участь в інтерактивному конкурсі проектів.

..... ЗАПРОШУЄМО ДО БІБЛІОТЕКИ .....

Ваше уявлення про гумористичні твори українських письменників розшириться, якщо ви прочитаете поему Івана Франка «Лис Микита», тетралогію Анатолія Дімарова «На коні й під конем».

- i** Цікаві завдання щодо змісту, художніх особливостей цих творів ви знайдете на електронному освітньому ресурсі interactive.ranok.com.ua.

..... ПРАЦЮЄМО НАД ПОВТОРЕННЯМ ВИВЧЕНОГО ЗА РІК .....

1. Укажіть тему історичної пісні «За Сибіром сонце сходить»:
  - а) протистояння турецько-татарській навалі;
  - б) перемога українців під проводом Богдана Хмельницького;
  - в) боротьба проти соціального гніту;
  - г) гайдамацьке повстання.
2. Укажіть музичні інструменти, під акомпанемент яких виконують українські народні думи:
  - а) гітари або мандоліни;
  - б) кобзи або бандури;
  - в) скрипки або віолончелі;
  - г) трембіти або сопілки.
3. Укажіть діячів культури, які допомогли Т.Шевченкові звільнитися від кріпосної залежності:
  - а) К. Брюллов, В. Жуковський;
  - б) П. Мартос, В. Рєпніна;
  - в) П. Куліш, М. Костомаров;
  - г) І. Котляревський, Г. Квітка-Основ'яненко.
4. Укажіть справжнє ім'я та прізвище Лесі Українки:
  - а) Марія Вілінська;
  - б) Олена Пчілка;
  - в) Ольга Кобилянська;
  - г) Лариса Косач.
5. Укажіть твір В.Сосюри, який є зразком інтимної лірики:
  - а) «Осінь»;
  - б) «Любіть Україну»;
  - в) «Васильки»;
  - г) «Червона зима».
6. Укажіть твір, написаний верлібром:
  - а) «З дитинства: дощ» В.Голобородька;
  - б) «Осінь» В.Сосюри;
  - в) «Давня весна» Лесі Українки;
  - г) «Мені однаково, чи буду...» Т.Шевченка.
7. Укажіть автора поезії «Мій ангел такий маленький...»:
  - а) І. Малкович;
  - б) В.Герасим'юк;
  - в) Г.Кирпа;
  - г) А.Мойсієнко.

8. Укажіть поміщика, у якого планував придбати землю Герасим Калитка з п'єси І.Карпенка-Карого «Сто тисяч»:
- а) Смоквинов;
  - б) Золотницький;
  - в) Пузир;
  - г) Маюфес.
9. Укажіть, куди втіають персонажі повісті М.Коцюбинського «Дорогою ціною»:
- а) до Польщі;
  - б) до Туреччини;
  - в) до Німеччини;
  - г) до Росії.
10. Визначте, які події зображені в оповіданні О.Довженка «Ніч перед боєм»:
- а) Перша світова війна;
  - б) революція 1905 року;
  - в) національно-визвольна війна під проводом Б.Хмельницького;
  - г) Друга світова війна.
11. Укажіть місто, у якому відбуваються основні події повісті Н.Бічуї «Шпага Славка Беркути»:
- а) Львів;
  - б) Київ;
  - в) Чернівці;
  - г) Чернігів.
12. Визначте, який вид сміху переважає в повісті В.Чемериса «Вітька + Галя, або Повесть про перше кохання»:
- а) сарказм;
  - б) сатира;
  - в) гумор;
  - г) іронія.

..... **Ділимося читацьким досвідом** .....

Який із прочитаних за цей навчальний рік творів вам сподобався найбільше? Що вас привабило в цьому творі?

Які твори українських письменників ви додали б до програми з української літератури для вивчення у 8 класі?

..... **ЗАПРОШУЄМО ДО БІБЛІОТЕКИ** .....

Завершується навчальний рік. Попереду у вас — літні канікули. Бажаємо вам гарно відпочити, збагатитися яскравими враженнями, познайомитися із цікавими людьми. А щоб канікули були ще більш захоплюючими, читайте книжки.

i

На електронному освітньому ресурсі interactive.ranok.com.ua ви знайдете список творів, які запропоновані для читання в 9 класі.

Словник термінів і понять

Автор — творець книжки, неповторного художнього світу, а також той, від чийого імені ведеться розповідь у творі.

Алегорія (інакомовлення) — утілення певної абстрактної ідеї в конкретному образі тварини, рослини або предмета.

Анафора — використаний на початку розділу лексичний повтор.

Афоризм — лаконічний влучний вислів.

Байка — віршове або прозове алегоричне оповідання повчального змісту.

Балада — ліро-епічний віршований твір фантастичного, історико-героїчного чи соціально-побутового змісту з драматичним напруженим сюжетом.

Верлібр — форма вірша, яка не має наскрізної симетричної будови, не передбачає поділу на стопи, немає рими, унаслідок чого зникає поділ на строфи, що структурно наближає його до прози.

Вільний вірш — це форма віршованого твору, усі рядки якого витримані в єдиному силабо-тонічному розмірі (здебільшого ямбічні), але довільно нерівностопні (від 1—2 до 5—8 стоп).

Вічні образи — літературні образи, до яких у різні часи зверталися представники різних національних літератур. Наприклад, Прометей, Ісус Христос, Богородиця.

Вічні теми — літературні теми загальнолюдського значення (життя і смерть, добро і зло, любов і ненависть, людина і природа).

Гіпербола — перебільшення якостей людини, явища, предмета.

Громадянська лірика — лірична творчість, у якій розглядаються патріотизм, соціальна відповідальність, громадянська позиція людини.

Гумор — відображення смішного в людині й житті. Гумор частіше висловлює добродушне ставлення, не заперечує об'єкта висміювання.

Діалог — розмова двох осіб у літературному творі.

Драма — один із літературних родів, що змальовує дійсність через дію. Драма тісно пов'язана з театром, вона призначена для сценічного втілення.

Драматизм — загострена напруженість дії в художньому творі.

Дума — це ліро-епічні твори переважно історичного змісту, які виконуються речитативом під акомпанемент кобзи, бандури або ліри.

Епіграф — цитата, уміщена перед текстом твору або його розділами, яка визначає основну ідею чи тему твору, указує на авторську позицію.

Епізод — відносно самостійний фрагмент сюжету твору.

Епітет — художнє означення.

Епос — рід літератури, організуючою рисою якого виступає оповідь.

Ідея — основна думка художнього твору.

Інтер'єр — змалювання з художньою метою внутрішніх приміщень помешкання.

Інтимна лірика — лірична поезія, у якій передаються душевні переживання, пов'язані з коханням та іншими особистими почуттями.

Іронія — вид зображення, що виражає глузливо-критичне ставлення до предмета зображення.

Історичні пісні — ліро-епічні фольклорні твори про конкретні історичні події та історичних осіб.

Класик — автор творів, популярність і значущість яких пройшла випробування часом.

Комедія — драматичний твір, у якому за допомогою гумору та сатири висміюються негативні явища дійсності.

Композиція — побудова твору, розташування у творі сюжетних та позасюжетних елементів.

Контраст — різка протилежність, протиставлення.

Конфлікт — зіткнення протилежних інтересів і поглядів у художньому творі.

Кульмінація — момент найвищого емоційного напруження, загострення дії.

Ліризм — піднесено-емоційне переживання події чи явища.

Лірика — рід літератури, в основу якого покладено емоції, переживання людини.

Ліричний відступ — прийом у літературному творі, коли автор безпосередньо висловлює свої думки й почуття з приводу подій чи героїв твору.

Ліричний герой — носій думок, переживань у ліричному творі.

Ліро-епічний твір — літературний твір, у якому поєдналися зображально-виражальні засоби лірики й епосу.

Література — 1) у широкому розумінні — сукупність писаних і друкованих творів того чи іншого народу, епохи або людства; 2) література художня — вид мистецтва — мистецтво слова, що відображає життя в словесних художніх образах.

Літопис — літературно-історична пам'ятка часів Київської Русі та козацької доби.

Метафора — образний вислів, що розкриває ознаки одного явища чи предмета через перенесення на них ознак іншого.

Монолог — розгорнуте висловлювання, що належить одній людині й виражає її думки та переживання. Від діалогу монолог відрізняється тим, що є самодостатнім висловлюванням, не вимагає відповіді.

Мотив — тема ліричного твору або неподільна смислова одиниця сюжету.

Образ художній — форма відображення дійсності, узагальнене уявлення про щось, передане в конкретній емоційно-нараженій формі з позиції певного естетичного ідеалу. У вужчому й більш конкретному значенні — будь-який елемент художнього твору.

Оповідання — невеликий прозовий твір, сюжет якого заснований на одному або кількох епізодах із життя небагатьох персонажів.

Паралелізм — художній прийом, що передбачає зіставлення людського життя з описами природи з метою повнішого розкриття психологічного стану героїв.

Пейзаж — опис природи в літературному творі.

Пейзажна лірика — лірична поезія, що розкриває переживання та настрої ліричного героя, пов'язані зі спогляданням природи.

Персоніфікація — наділення неживих предметів чи явищ природи людськими якостями.

Підтекст — прихований зміст твору.

Повість — епічний твір частіше з однолінійним сюжетом, який за широтою зображення дійсності посідає проміжне місце між оповіданням і романом.

Поема — ліричний, ліро-епічний чи епічний твір, у якому зображено значні події і яскраві характери.

Порівняння — пояснення одного предмета через інший, подібний до нього, за допомогою сполучників *як, мов, немов, наче, ніби* та ін.

Портрет — зображення зовнішності людини в літературному творі.

Притча — філософсько-алегоричний повчальний твір.

Псевдонім — вигадані ім'я та прізвище письменника.

Публіцистика — твори, що висвітлюють актуальні суспільні проблеми.

Ремарка — авторське пояснення в драматичному творі, яке стосується умов дії, вигляду чи поведінки дійових осіб.

Рима — співзвучне закінчення рядків у поетичному творі.

Роман — великий складний за побудовою епічний твір, у якому широко зображено життя багатьох персонажів. У романі розвивається кілька сюжетних ліній, пов'язаних із долею головних героїв.

Сатира — гостре викриття негативних явищ.

Синоніми — слова, відмінні за звучанням, але однакові чи близькі за змістом.

Строфа — група віршованих рядків, об'єднаних одною думкою, інтонацією, порядком римування і відокремлена від суміжних віршових сполук великою паузою.

Сюжет — перебіг події та послідовність її розвитку.

Тема — коло подій, явищ, зображених у творі.

Трагедія — драматичний твір в основі якого гострий конфлікт особистості, що прагне втілити свій творчий потенціал, з об'єктивною неможливістю його реалізації.

Трагікомедія — драматичний твір, у якому поєдналися риси трагедії і комедії. У трагікомедії сумне переплітається зі смішним.

Умовність — порушення правдоподібності зображення з художньою метою.

Усна народна творчість — словесна частина мистецьких явищ народної культури.

Філософська лірика — лірична поезія, в основі якої — роздуми про сенс життя та призначення людини у світі.

Характер — образ людини з властивими їй індивідуальними рисами, що зумовлюють її поведінку, ставлення до інших людей.

Художні засоби — сукупність прийомів, способів діяльності письменника, за допомогою яких постає художній світ твору.

Художній твір — літературне явище, у якому втілений цілісний задум письменника.

Шкільна драма — п'єси навчального призначення, що складала репертуар давніх українських шкільних театрів.

Цикл — сукупність творів, об'єднаних автором у художню цілість.

Зміст

Слово до читачів	3
Вступ	5
УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ	9
Українські історичні пісні.	12
Зажурилась Україна.	14
Та, ой, як крикнув же козак Сірко	16
Ой Морозе, Морозенку	19
Чи не той то Хміль.	21
Максим козак Залізняк	23
За Сибіром сонце сходить	24
Пісні Марусі Чурай	26
Засвіт встали козаченьки.	27
Віють вітри, віють буйні	29
Ой не ходи, Грицю	31
Українські народні думи	32
Дума про Марусю Богуславку	37
СВІТ УКРАЇНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ	41
Тарас Шевченко	44
«Мені однаково, чи буду...»	53
«Ой три шляхи широкії...»	55
«Думи мої, думи мої...»	57
Леся Українка	58
Давня весна.	62
«Хотіла б я піснею стати...»	64
Давня казка.	67
Володимир Сосюра.	75
Осінь	78
Васильки	80
Любіть Україну.	82
Володимир Підпалий.	85
«...Бачиш: між трав зелених...»	87
Зимовий етюд	89
Василь Голобородько.	90
З дитинства: дощ	93

Наша мова	94
Теплі слова	95
Творчість сучасних поетів	96
Василь Герасим'юк	97
Чоловічий танець	100
Іван Малкович	101
Із янголом на плечі	103
З нічних молитов	104
Анатолій Мойсієнко	105
«Жовтень жовті жолуді...»	106
Ігор Павлюк	107
Дівчинка	108
Галина Кирпа	109
«Мій ангел такий маленький...»	110
«Коли до вас темної ночі...»	111
УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ДРАМА	113
Іван Карпенко-Карий	116
Сто тисяч	122
ПРОЗОВА ТВОРЧІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ	147
Михайло Коцюбинський	149
Дорогою ціною	153
Олександр Довженко	183
Ніч перед боєм	185
Ніна Бічуя	196
Шпага Славка Беркути	199
Володимир Дрозд	237
Білий кінь Шептало	239
Юрій Винничук	250
Місце для дракона	252
УКРАЇНСЬКИЙ ГУМОР	273
Валентин Чемерис	274
Вітька + Галя, або Повість про перше кохання	275
Словник термінів і понять	299

Відомості про стан підручника

№ з/п	Прізвище та ім'я учня	Навчальний рік	Стан підручника	
			на початку року	у кінці року
1				
2				
3				
4				
5				

Навчальне видання

БОРЗЕНКО Олександр Іванович

ЛОБУСОВА Олена Вікторівна

«Українська література»

підручник для 8 класу

загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Редактор *І.Л. Столій*

Технічний редактор *О.В. Сідельникова*

Коректор *І.В. Ткаченко*

Під час підготовки підручника використано ілюстративний матеріал,
викладений у вільному доступі в мережі Інтернет.

Підписано до друку 04.07.2016. Формат 70×90/16. Папір офсетний.
Гарнітура Шкільна. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 22,23. Обл.-вид.арк. 28,9.
Наклад 8610 прим. Зам. 7706-16

ТОВ Видавництво «Ранок»

Свідоцтво ДК №3322 від 26.11.2008. 61071 Харків, вул. Кібальчича, 27, к. 135.

Адреса редакції: 61145 Харків, вул. Космічна, 21а, 7 поверх

Тел. (057) 719-48-65, тел./факс (057) 719-58-67. E-mail: office@ranok.com.ua

www.ranok.com.ua

Надруковано у друкарні ТОВ «Триада Принт»
м. Харків, вул. Киргизька, 19. Тел. 703-12-21
e-mail: sale@triada.kharkov.ua

Пам'ятка № 1. ЯК ЧИТАТИ ВИРАЗНО

1. Прочитайте текст уважно мовчки.
2. Визначте авторське та власне ставлення до зображених подій, персонажів твору, переживань і подумайте, яка інтонація підійде для його передання.
3. Означте основне завдання читання (що ви хочете ним передати).
4. З'ясуйте, у яких місцях тексту слід зробити паузи.
5. Визначте, які слова, вирази ви хочете виділити силою голосу, інтонацією, жестом.
6. Читайте, чітко вимовляючи слова, дотримуючись пауз у кінці речення, між абзацами й частинами тексту. Слідкуйте за чіткістю своєї дикції.
5. Виділяйте голосом важливі смислові місця.

Пам'ятка № 2. ЯК СКЛАСТИ ПЛАН ТЕКСТУ

Як скласти простий план

1. Розділіть зміст тексту на завершені смислові частини.
2. Виділіть у кожній із частин головну думку.
3. Доберіть заголовки до кожної частини.
4. Перевірте: із пунктів плану має вийти короткий, але зв'язний текст.

Як скласти розгорнутий (складний) план

1. Прочитайте текст, поділіть його на завершені частини.
2. До кожної частини тексту доберіть заголовки за провідною думкою — заголовки будуть основними пунктами плану. Пронумеруйте їх.
3. У кожній частині визначте положення, що уточнюють, розкривають головні. Сформулюйте підпункти й позначте їх цифрами.
4. Перевірте правильність роботи. Пункти плану не повинні повторюватися.

Як скласти цитатний план

1. Прочитайте текст, поділіть його на завершені частини.
2. Оберіть у кожній із частин головну думку.
3. Запишіть обрані думки по порядку, дотримуючись правил оформлення цитат.

Пам'ятка № 3. ХАРАКТЕРИСТИКА ОБРАЗІВ ТВОРУ

1. Визначте місце героя/героїні в системі образів твору, ставлення автора.
2. Охарактеризуйте зовнішній вигляд і становище в суспільстві (професія, оточення, матеріальний добробут).
3. Охарактеризуйте внутрішній світ персонажа: коло його інтересів, погляди та звички, ставлення до інших людей, переживання й почуття.
4. Установіть, які риси особистості розкриваються за допомогою портрета, мови, вчинків.
5. Визначте, з якою метою створений цей образ, які питання, проблеми він допомагає порушувати у творі.

Пам'ятка №4. ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОБРАЗІВ

1. Установіть, що спільного між персонажами:
  - в інтелектуальному розвитку (інтелект, освіта, погляди на світ і людину, життєва мета);
  - у духовному розвитку (ставлення до людей, позитивні й негативні якості характеру);
  - у соціальному плані (матеріальне становище, професія, заняття).
2. Визначте, що відрізняє персонажів.
3. З'ясуйте, яким є ставлення автора (авторів) до образів.
4. Висловіть власне ставлення до персонажів.

Пам'ятка №5. ЯК НАПИСАТИ ВІДГУК ПРО ХУДОЖНІЙ ТВІР (КНИГУ, КІНОФІЛЬМ ТОЩО)

1. Укажіть автора/авторку (творців) і назву твору.
2. Назвіть тему твору.
3. Наведіть короткий зміст твору.
4. Визначте проблеми, які автор порушив у творі.
5. Висловіть свою думку про твір: що в ньому особливо сподобалося або не сподобалося, запам'яталося.
6. Зробіть висновок: про що автор спонукав вас замислитися, що нового відкрив твір (якщо це екранізація книги, то наскільки творцям фільму вдалося передати її зміст).

Пам'ятка №6. ЯК ПИСАТИ ТВІР-РОЗДУМ (БУДУВАТИ УСНЕ МІРКУВАННЯ)

1. У творі-роздумі необхідно продемонструвати здатність не лише розмірковувати, але також і пояснювати, і переконувати. Тому міркування повинне будуватися за схемою:

основна думка (теза) → аргументи (докази) → висновок
2. Обдумайте і сформулюйте тезу та аргументи. Складіть план твору, урахувавши в ньому кількість і зміст аргументів.
3. Напишіть (продумайте) міркування, дотримуйтесь складеного плану.
4. Слідкуйте за вживанням займенників при послідовному зв'язку речень. Як аргументи використовуйте цитати.
5. Дотримуйтесь абзацного членування тексту.
6. Зробіть короткий висновок, узагальнивши написане (казане).

Пам'ятка №7. ЯК ПІДГОТУВАТИ ПЕРЕКАЗ ТЕКСТУ

1. Уважно, не поспішаючи, прочитайте текст у голос.
2. Зверніть увагу на незрозумілі слова, знайдіть у словнику їхнє значення.
3. Розділіть текст на логічно завершені частини.
4. Виділіть і дайте назву головній думці кожної частини.
5. Подумайте над видом переказу (переказ може бути детальним, коротким, вибіркоvim, від імені якого-небудь персонажа).
6. Перекажіть текст, дотримуючись послідовності виділених у ньому смислових частин.

Пам'ятка №8. ЯК ОЦІНИТИ ВИРАЗНЕ ЧИТАННЯ

1. Визначте, чи вдалося читцю передати думки й почуття персонажів.
2. Установіть, чи правильно розставлені смислові акценти й логічні паузи, чи виділене інтонацією головне.
3. Зверніть увагу на чіткість дикції й дотримання орфоепічних норм під час читання.
4. Визначте, чи вдалося читцю встановити зоровий та емоційний контакт зі слухачами, або ж він читав лише для себе.

Пам'ятка №9. ЯК ПІДГОТУВАТИ ПРОЕКТ

Проект — це учнівська самодіяльність, конкретна практично-творча справа, поетапний рух до мети, прийнятої та усвідомленої учнем.

Етапи роботи

I. Планування.

1. Визначення теми, мети проекту, форми кінцевого продукту.
2. Визначення джерел інформації, способів її збирання та аналізу, способу презентації продукту, процедур та критеріїв оцінки результатів, розподіл задач між членами команди.

II. Дослідження.

1. Збір інформації.
2. Аналіз інформації, формулювання висновків.

III. Результати.

2. Оформлення кінцевого продукту.
2. Звіт або презентація продукту.

IV. Оцінка результатів і процесу в цілому.

Пам'ятка № 10. ЯК ОЦІНИТИ ВІДПОВІДЬ (ПОВІДОМЛЕННЯ, ВИСТУП ІЗ ПРОЕКТОМ) ОДНОКЛАСНИКА/ОДНОКЛАСНИЦІ

1. Визначте, чи відповідає тема виступу питанню (заявленій темі повідомлення).
2. Установіть, наскільки раціонально дібраний матеріал: чи немає непотрібних фактів, невідповідних темі деталей.
3. Зверніть увагу, чи зроблений акцент на головній думці відповіді (повідомлення).
4. Оцініть форму подання відповіді (повідомлення): чи послідовно викладені факти, чи доведені запропоновані положення, чи достатньо багатим є словниковий запас доповідача.
5. Відзначте недоліки мовлення (занадто швидкий темп, неправильне емоційне забарвлення).

Пам'ятка № 11. ЯК СКЛАСТИ КОНСПЕКТ ТЕКСТУ

1. Уважно прочитайте весь текст. Виділіть слова, речення, що передають основну думку тексту.
2. Розділіть текст на частини.
3. Прочитайте першу частину, виділіть у ній головне. Сформулюйте головну думку уривка двома-трьома реченнями. Запишіть їх.
4. Ту саму роботу виконайте з іншими частинами.
5. Перевірте себе. Прочитайте конспект, переконайтеся, що він відбиває основні положення тексту й допомагає пригадати, відтворити його зміст.

Пам'ятка № 12. ПАСПОРТ ТВОРУ

- Автор/авторка твору:
- Назва твору :
- Вид літератури, до якого належить твір (епос, лірика, драма, ліро-епос):
- Жанр твору:
- Тема твору:
- Ідея твору:
- Образи-персонажі:
  - головні образи-персонажі —
  - другорядні образи-персонажі —
- Інші види образів (образ-пейзаж, образ-портрет, образ-інтер'єр; зорові, слухові, тактильні образи тощо):
- Особливості мови твору, приклади засобів художньої виразності: